

Bu dergi,
Birleşik Metal-İş Sendikası tarafından üç ayda bir yayınlanmaktadır.
(Yerel süreli yayın)

Çalışma ve Toplum
5. Sayıdan Başlayarak
SOCIOLOGICAL ABSTRACTS'a
kabul edilmiştir

Adres: Tünel Yolu Cad. No: 2 34744 Bostancı-İstanbul
Tel: (0216) 380 85 90
Fax: (0216) 410 66 26
www.calismatoplum.org

Sahibi: Birleşik Metal-İş adına Genel Başkan **Adnan SERDAROĞLU**

Genel Yayın Yönetmeni: Genel Eğitim Sekreteri **Celalettin AYKANAT**

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: **Sebahattin GERÇEKER**

Yayın Yönetmeni: **Murat ÖZVERİ**

Tasarım-Teknik Hazırlık: Birleşik Metal-İş Basın Yayın Dairesi
<http://birlesikmetal.org> bilgi@bilgi.birlesikmetal.org

Baskı: MAG YAYINCILIK MATBAA REKLAM SAN. TIC. LTD.ŞTI.

Tel: 0 212 671 88 43-44

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Zeki Erdut, Prof. Dr. Ali Güzel, Prof. Dr. Kuvvet Lordoğlu,
Prof. Dr. İzzettin Önder, Prof. Dr. Tülin Öngen, Prof. Dr. Ahmet Selamoğlu,
Prof. Dr. Erinç Yeldan, Prof. Dr. Engin Yıldırım, Yrd. Doç. Dr. Şule Necef,
Doç. Dr. Yusuf Bayraktutan, Doç. Dr. M. Hüseyin Bilgin,
Yrd. Doç. Özgür Müftüoğlu, Yrd. Doç. Dr. İbrahim Subaşı,
Yrd. Doç. Dr. Abdulkadir Şenkal, Yrd. Doç. Dr. Sayım Yorgun,
Av. Murat Özveri, Mehmet Beşeli, Gaye Yılmaz

Çalışma ve Toplum hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar ilk olarak yayın yönetmeni ve yayın kurulunca bilimsel anlatım ve yazım kuralları yönünden incelenir. Daha sonra uygun bulunan yazılar alanında bilimsel çalışmaları ile tanınmış üç ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin kararları doğrultusunda yazı yayınlanır, düzeltilmek koşuluyla yayınlanır veya yayınlanması reddedilir. Hakemlerin gizli tutulan raporları dergi arşivlerinde beş yıl süre ile tutulur. Dergi politikaları ve yazım kuralları ile ilgili detaylar dergi sonunda bulunabilir. Belirtilmemiş hususlar için dergi sekreteryası aranabilir.

Çalışma ve Toplum Dergisi yayınlandığı günden itibaren hakemli bir dergidir. Dergide yayınlanan yazılardaki görüşler yazarlara ait olup, kaynak gösterilmek suretiyle alıntı yapılabilir.

Basılması istenilen yazılar, “**Makale verecek yazarların dikkate almaları gereken hususlar**” kısmında belirtilen kurallara özen gösterilerek hazırlanmalıdır.

İletişim: Tünel Yolu Cad. No: 2 34744 Bostancı-İstanbul

Tel: (0216) 380 85 90

Fax: (0216) 410 66 26

<http://www.birlesikmetal.org>

bilgi@birlesikmetal.org

www.calismatoplum.org

editor@calismatoplum.org

ÇALIŞMA ve TOPLUM

18

2008 / 3

DİSK/Birleşik Metal-İş

Ekonomi ve Hukuk Dergisi

www.calismatoplum.org

ISSN 1305-2837 Çalışma ve Toplum

İÇİNDEKİLER

Türkiye Emek Tarihinin Bir İzdüşüm Alanı Olarak ‘Edebiyat’ Ahmet MAKAL	15
Emekçilerin Gündelik Hayatını Görünür Kılmak: “Bereketli Topraklar Üzerinde” ile 40’lı 50’li Yıllara Gerçekçi Bir Bakış Berna Güler MÜFTÜOĞLU/Elif HACISALİHOĞLU.....	43
50’leri İşçi Sınıfı Oluşumunun Kritik Bir Uğrağı Olarak Yeniden Okumak Hakan KOÇAK	69
Milli Güvenlik Gerekçeli Grev Ertelemeleri Aziz ÇELİK	87
Sendika Hakkı, Toplu Sözleşme ve Grevi de İçeren Toplu Eylem Haklarını Kapsar mı? Mesut GÜLMEZ	137
İşçilerin Sendikalara Yönelik Tutum ve Davranışları; Kocaeli Örneği Betül URHAN/Ahmet SELAMOĞLU	171
Sendikalar ve Kriz Engin YILDIRIM	199
Yargıtay Kararları	207
Avrupa Adalet Divanı ve Alman Federal Mahkeme Kararları Alpay HEKİMLER	437

SUNUŞ

18. sayımızla tekrar merhaba.

Bu sayımızı Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin iki yılda bir düzenlemekte olduğu Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'ne sunulan bildirilere ayırdık. Bu konuda bizlere değerli hocamız Prof. Dr. Ahmet Makal katkı verdi. Bu sayının editörlüğünü bizimle paylaşıp hem yazarlardan bildirimleri toplayarak hem de derginin tanıtım yazısını hazırlayarak dergimizi yayıma soktu. Kendilerine ve bildirimlerini bizimle paylaşan değerli hocalarımıza teşekkür ediyoruz.

Bu sayımızda yabancı Mahkeme kararlarına yer verilmiş, Yargıtay, 9, 10, 21. HD'nun vermiş olduğu toplam 72 adet karar yayımlanmıştır.

Bu vesileyle yazarlarımıza, makaleleri büyük bir titizlikle inceleyen hakemlerimize, her zaman olduğu gibi derginin basımında büyük emek veren Birleşik Metal İş Basın Yayın Servisindeki arkadaşlarımıza, derginin web sayfasını düzenleyen Kristal-İş Sendikası Eğitim Müdürü Sayın Aziz Çelik'e ve emeği geçen, eleştirileri ve önerileriyle katkı sunan herkese bir kez daha teşekkür ediyor, 19. sayıda birlikte olmayı diliyoruz.

Yayın Yönetmeni
Murat Özveri

□ndeyiş:

10. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi ve Emek Tartışmalarına Dair

Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin iki yılda bir düzenlemekte olduğu **Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi**'nin geçmişi 28 yıl geriye uzanıyor. Bugüne kadar on defa yapılan ve tam bir sosyal bilimler şenliği olarak yaşanan bu kongrelerde sosyal bilimlerin tüm alanlarına ilişkin yüzlerce tebliğ sunulup tartışılırken, Türkiye'nin değişik yöre ve üniversitelerinden akademisyenler tanışma ve birkaç gün boyunca birlikte olma olanağını da buluyorlar. Kongrelerin, Türkiye'de sosyal bilimlerin gelişmesine büyük katkı sağladığı kuşkusuzdur. Buna karşılık, kongrelerin geçmişine bakıldığında, çalışma ilişkileri alanındaki tebliğlerin beklenenden çok daha az yer bulduğu görülmektedir. Bu satırların yazarı 10 yıl kadar önce TSBD kongrelerinde katılımcı olmaya başladığında, programlarda çalışma hayatını konu alan sadece birkaç tebliğ yer alırdı. Bu şaşkıncıydı, çünkü "çalışma", "emek" olguları sosyal yaşamın en önemli veçhelerinden ve bunlar olmaksızın sosyal bilimlerin eksik kalacağı muhakkaktı. Diğer taraftan, üniversitemizde ve diğer araştırma kurumlarında bu konularda çalışan ya da en azından bu konulara ilgi duyan çok sayıda insan mevcuttu, sendikaların da bu konularla ilgilenmesi gereken çok sayıda uzmanı vardı.

Ancak, ne kadar sevindiricidir ki, zaman içerisinde durum değişmeye ve emekle ilgili konular kongrelerde giderek daha fazla yer bulmaya başladı. Bu, bir taraftan yaşanan ulusal ve uluslararası süreçlerin bu konuları daha da önemli kılmasına, diğer taraftan da bu alanda çalışan akademisyenlerin ve diğer araştırmacıların Kongre'ye daha çok ilgi göstermeye başlamasına bağlanabilir. Bu çerçevede, değişik üniversitemizdeki Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümü öğretim üyelerinin giderek artan ilgi ve katkılarını da özellikle belirtmek gerekir. Ancak, Türk Sosyal Bilimler Derneği yönetimleri emeğe ilişkin konulara önem vermeselerdi, bu gelişmeler tek başına sonuç doğurmazdı. TSBD yönetimleri, özellikle son dönemlerde bu konuların Kongre'de tartışma olanağı bulmasına son derecede sıcak bakmışlardır. Sonuç olarak, gelişmeler umut vericidir; Ulusal Sosyal Bilimler kongrelerindeki emek konulu tebliğlerin sayısı giderek artmış, konular çeşitlenmiş, özel emek oturumları düzenlenmeye başlamıştır. Bir başka sevindirici nokta ise güncel sorunlar yanında, emek tarihinin de giderek daha çok ilgi görüyor olmasıdır. Emek konulu tebliğlerin artıyor olması bir taraftan Türkiye'de çalışma ilişkileri disiplini açısından olumlu sonuçlar doğururken, diğer taraftan da, sanıyoruz ki tüm sosyal bilimler açısından önemli getiriler sağlayacaktır.

Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nin onuncusu, **28-30 Kasım 2007** tarihlerinde Ankara'da yapıldı. Bu satırların yazarı, 10. Kongre için özel bir emek oturumu düzenlemişti. Bu vesileyle ortaya Türk çalışma yaşamının değişik sorunlarını konu alan çok sayıda özgün bildiri çıktı ve bunlar iki bölümlü uzun bir emek oturumunda sunuldu. Oturumun "**Bilimden Sanata Emek Tarihi Çalışmaları**" başlıklı birinci bölümü emek tarihine ilişkin dört bildiriden, "**Emek, Sosyal Politika ve Sendikalar**" başlıklı ikinci bölümü ise güncel emek sorunlarını kapsayan üç bildiriden oluşuyordu. 10. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nin bu "1 numaralı" oturumu, dinleyicinin de yoğun ilgisiyle karşılaştı. Sevinçle belirtmek gerekir ki, Kongre'de bu oturumun dışında da çalışma yaşamına ilişkin tebliğler yer buldu. Daha sonra *Çalışma ve Toplum* dergisinin Yayın Kurulu, bu özel emek oturumunda sunulan tebliğleri bir özel sayı olarak yayınlama arzusunu ortaya koydu; Türk Sosyal Bilimler Derneği de bu arzuyu sevinçle paylaştı. Yayın Kurulu'nun önerisiyle, bu özel sayının editörlüğünü de biz büyük bir mutlulukla üstlendik. Sonuçta, şu anda elinizde olan *Çalışma ve Toplum*'un özel sayısı ortaya çıktı.

Dergide makaleler, Kongre'deki programa uygun olarak ve sunuluş sırasına göre yer almaktadır. İlk iki makalede çalışma ilişkileri ile edebiyatın ilişkisi irdelenmektedir. Ahmet Makal, ilgi alanı olan Türkiye emek tarihinin edebiyattaki yansımalarının peşine düşmekte, bu iki alan arasındaki ilişkinin metodolojik sorunlarını ortaya koyarken, gelecekte araştırmacıların üzerinde çalışabilecekleri bir zemin oluşturmaya çalışmaktadır. Berna Müftüoğlu ve Elif Hacısalihoğlu ise Makal'ın incelemesinde de hayatî bir yer kaplayan Orhan Kemal'in *Bereketli Topraklar Üzerinde* romanını çalışma yaşamı açısından kapsamlı bir tahlile tabi tutmaktadırlar. Hakan Koçak, 1950'li yılları konu alan makalesinde, bu döneme yönelik bakışlardaki eksikliklere vurgu yapan eleştirel bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Koçak, işçi hareketinin daha sonraki dönemlerde belirginleşen birçok özelliğinin aslında 50'lerde oluştuğuna dikkati çekerek, bu dönemin 1960'lı yıllar üzerindeki etkilerinin, süreklilikler bağlamında ihmal edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Aziz Çelik ise makalesinde 1960'lı yıllardan bu yana Türk çalışma ilişkileri sisteminin temel sorunlarından biri olan milli güvenlik gerekçeli grev ertelemeleri konusunu ele almaktadır. Çelik, temel sendikal hakların ihlali olarak nitelediği bu uygulamanın, hükümetler tarafından kötüye kullanıldığını ve esas olarak iktisadi gerekçelerle yapıldığını özgün bilgi ve belgelere dayanarak ortaya koymaktadır. Mesut Gülmez ise İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'nin ülkemiz için aldığı üç karar örneğinde, sendikal hakların bölünmezliği ilkesi çerçevesinde sendika hakkının toplu iş sözleşmesi ve grevi de kapsayan bir hak olduğunu vurgulayarak; bunun ülkemizde yasaları yapanlar, uygulayanlar ve yorumlayanlar açısından aynı ölçüde geçerli bir yükümlülük doğurduğu sonucuna varmaktadır. Dergideki son iki makalede ise farklı boyutlarıyla sendikal sorunlar irdelenmektedir. Betül Urhan ve Ahmet Selamoğlu Türkiye'de sendikaların güç

kaybetmesinin arka planında yer alan önemli olgulardan biri olan üye-sendika ilişkisindeki sorunları, gelişmiş sanayi bölgelerinden Kocaeli’de yaptıkları alan araştırması aracılığıyla sorgulamakta, işçilerin sendikalara yönelik tutum ve davranışlarının altında yatan motifleri ortaya koymaya çalışmaktadırlar. Engin Yıldırım ise makalesinde çok yaygın bir biçimde kullanılan “sendikal kriz” kavramını ve bunun ardında yatan olguları inceleyerek, bunun aslında geleneksel sendikacılığın krizi olduğunu; eğer sendikalar bu krizden kurtulmak istiyorlarsa, bunun ancak yeni koşullara cevap verebilecek stratejiler geliştirilerek mümkün olabileceğini belirtmektedir.

Türk çalışma ilişkileri yazınına katkıda bulunacak nitelikteki özgün bildirileriyle emek oturumuna değer katan tüm meslektaşlarıma-dostlarıma, bu bildirileri özel bir sayı içerisinde kalıcı hale getirerek okuyucuya ve akademik camiaya sunma olanağını yaratan **Çalışma ve Toplum**’un Yayın Kurulu üyelerine ve derginin editörlüğünü ilk sayıdan bu yana soyadı gibi özveriyle yürütmekte olan Av. Murat Özveri’ye, sürecin her aşamasındaki katkıları için Türk Sosyal Bilimler Derneği Başkanı Dr. Galip Yalman ile derneğin diğer yöneticilerine teşekkür etmekten mutluluk duyuyorum. Ümit ediyorum ki, **Çalışma ve Toplum** ile TSBD arasındaki bu işbirliği kalıcı olur, daha sonraki kongrelerde de devam eder. Bu özel sayıdaki makalelerin emek olgusunun değişik veçhelerine ilgi duyan okuyucuya yararlı olmasını ve özellikle genç meslektaşlarımızın bundan sonraki kongrelere ilgisini artırmasını diliyorum.

Ahmet MAKAL

İnsan:

Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ulusal Sosyal Bilimler Kongreleri ve Emek Tartışmaları

Dr. Galip YALMAN

Türk Sosyal Bilimler Derneği Yönetim Kurulu Başkanı

2007'de 40. kuruluş yılını kutlayan Türk Sosyal Bilimler Derneği (TSBD)'nin ülkemizde bilim hayatının gelişmesi amacı ile düzenlediği periyodik faaliyetlerin en önemlilerinden biri Ulusal Sosyal Bilimler Kongreleri'dir. İlki 1980 yılında, sonraki üçü 1989, 1992 ve 1995 yılında toplanan Kongreler, 1995 sonrasında düzenli olarak iki yılda bir toplanmaya başlamıştır. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nin onuncusu, 28-30 Kasım 2007 tarihlerinde Ankara'da ODTÜ yerleşkesinde yapıldı.

TSBD Ulusal Kongrelerde sosyal bilimlerin bütüncül karakterini ve sosyal bilim disiplinleri arasındaki etkileşimi ön plana çıkarmaya özen göstermektedir. Giderek artan bir ilgi ve katılımın gözlemlendiği, Ulusal Sosyal Bilimler Kongrelerinin vurgulanması gereken özgüllüğü ise sosyal bilimlerin tüm disiplinlerinden bilim insanlarının katkılardan bulunması ve farklı görüş ve yaklaşımların özgürce tartışılabildiği bir bilim şölenu niteliğini kazanmasını sağlayan çoğulcu niteliği ve yansıttığı zengin çeşitliliğidir. Son yıllarda yapılan Kongrelere katılanların nitelikleri incelendiğinde, bildiri sunanların önemli bir oranının, meslek yaşantılarının başlangıcında olan genç öğretim elemanları ile yüksek lisans ve doktora çalışmalarını sürdüren genç araştırmacılar olduğu görülmektedir. TSBD, pek çok genç araştırmacının bilim dünyasına ilk sunumlarını yaptığı ve kendilerini tanıttığı böyle bir platformu gelenekselleştirmiş olmanın övüncünü taşımaktadır.

1980 yılındaki Birinci Ulusal Sosyal Bilimler Kongre'sinde sunulan bildiri sayısının 60, buna karşılık Onuncu Sosyal Bilimler Kongresi'ne yapılan bireysel başvuru sayısının yaklaşık 400 olduğu düşünülürse, geline noktanın artan ilginin somut bir göstergesi olduğuna kuşku yoktur. Bunun yanı sıra, sosyal bilimcilerin kendi aralarındaki iletişimin ve birlikte çalışmanın güzel örnekleri olarak nitelenebilecek örgütlenmiş oturum önerileri sayısında da gözle görülür bir artış söz konusudur. Kongre düzenleme kurulunda görev alan sosyal bilimcilerin titiz çalışmaları sonucunda, üçte biri önceden örgütlenmiş oturum önerilerinden oluşan, toplam 67 oturumda 276 bildirinin sunulduğu Onuncu Sosyal Bilimler Kongresi programı böylesi bir zenginliği ve çeşitliliği yansıtmıştır.

10. Kongre’de iktisat, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, sosyoloji, tarih, eğitim bilim, sosyal psikoloji, felsefe, kültür ve sanat, iletişim, toplumsal cinsiyet araştırmaları ve çevrebilim gibi geniş bir spektrumda bildiriler sunulmuştur. Ulusal Sosyal Bilimler Kongrelerinin belirgin bir özelliği de, Türkiye’li sosyal bilim insanlarının, bilgi üretim ve tartışma gündemlerine, deyim yerindeyse, bir ayna tutmasıdır. Bu açıdan, 10. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresinde sunulan bildirilerde ağırlıklı olarak, ülkemizin de birçok azgelişmiş ülke ile birlikte yaşadığı neoliberal dönüşüm sürecinde karşılaşılan ekonomik, toplumsal ve siyasal sorunların irdelenmesi hiç de şaşırtıcı olmasa gerek. Çeşitli oturumlara yansıyan ve ağırlık verilen konular arasında emek, sendikal yaşam, yoksulluk, toplumsal cinsiyet, demokratikleşme, vatandaşlık ve kimlik sorunları dikkat çekmektedir. Türkiye’de emekleri ile yaşayanların karşılaştıkları sorunları ve geliştirilebilecek çözümleri, neoliberal hegemonyanın belirlediği tartışılmaz doğruların dar çerçevesinin dışına çıkarak tartışmaya başlamak açısından, 10. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresinde sunulan bildirilerin ve yapılan tartışmaların önemli olduğu kanısındayız.

Geleneksel olarak kongrelerde sunulan bildirilerin daha geniş bir kesime ulaşabilmesi için Kongre düzenleme kurulu tarafından yapılan değerlendirme sonucunda belirli temalar çerçevesinde seçilen bildirilerden derlenmiş kitaplar yayınlanmaktadır. Çalışma ve Toplum dergisinin, Ulusal Sosyal Bilimler Kongrelerine düzenli olarak katkıda bulunan Prof. Dr. Ahmet Makal tarafından önceden örgütlenmiş “Emek Tarihi” oturumunda sunulan bildirileri “10. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Emek Tartışmaları Özel Sayısı” olarak basmayı kararlaştırması, kongrelerde sunulan bildirilerin daha geniş bir kesime ulaşabilmesi açısından, takdirle karşılanacak bir davranıştır. Bu tür katkıların süreklilik kazanması dileğiyle, Çalışma ve Toplum dergisinin yayın kuruluna ve Prof. Dr. Ahmet Makal’a, TSBD yönetim kurulu adına teşekkür ediyorum.

Öndeyiş:

10. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi ve Emek Tartışmalarına Dair

Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin iki yılda bir düzenlemekte olduğu **Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi**'nin geçmişı 28 yıl geriye uzanıyor. Bugüne kadar on defa yapılan ve tam bir sosyal bilimler şenliğı olarak yaşanan bu kongrelerde sosyal bilimlerin tüm alanlarına ilişkin yüzlerce tebliğ sunulup tartışılırken, Türkiye'nin değışik yöre ve üniversitelerinden akademisyenler tanışma ve birkaç gün boyunca birlikte olma olanağını da buluyorlar. Kongrelerin, Türkiye'de sosyal bilimlerin gelişmesine büyük katkı sağladığı kuşkusuzdur. Buna karşılık, kongrelerin geçmişine bakıldığında, çalışma ilişkileri alanındaki tebliğlerin beklenenden çok daha az yer bulduğu görülmektedir. Bu satırların yazarı 10 yıl kadar önce TSBD kongrelerinde katılımcı olmaya başladığında, programlarda çalışma hayatını konu alan sadece birkaç tebliğ yer alırdı. Bu şartırtıcıydı, çünkü "çalışma", "emek" olguları sosyal yaşamın en önemli veçhelerindendi ve bunlar olmaksızın sosyal bilimlerin eksik kalacağı muhakkaktı. Diğer taraftan, üniversitelerimizde ve diğer araştırma kurumlarında bu konularda çalışan ya da en azından bu konulara ilgi duyan çok sayıda insan mevcuttu, sendikaların da bu konularla ilgilenmesi gereken çok sayıda uzmanı vardı.

Ancak, ne kadar sevindiricidir ki, zaman içerisinde durum değışmeye ve emekle ilgili konular kongrelerde giderek daha fazla yer bulmaya başladı. Bu, bir taraftan yaşanan ulusal ve uluslararası süreçlerin bu konuları daha da önemli kılmasına, diğer taraftan da bu alanda çalışan akademisyenlerin ve diğer araştırmacıların Kongre'ye daha çok ilgi göstermeye başlamasına bağlanabilir. Bu çerçevede, değışik üniversitelerimizdeki Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümü öğretim üyelerinin giderek artan ilgi ve katkılarını da özellikle belirtmek

gerekir. Ancak, Türk Sosyal Bilimler Derneği yönetimleri emeğe ilişkin konulara önem vermeselerdi, bu gelişmeler tek başına sonuç doğurmazdı. TSBD yönetimleri, özellikle son dönemlerde bu konuların Kongre’de tartışma olanağı bulmasına son derecede sıcak bakmışlardır. Sonuç olarak, gelişmeler umut vericidir; Ulusal Sosyal Bilimler kongrelerindeki emek konulu tebliğlerin sayısı giderek artmış, konular çeşitlenmiş, özel emek oturumları düzenlenmeye başlamıştır. Bir başka sevindirici nokta ise güncel sorunlar yanında, emek tarihinin de giderek daha çok ilgi görüyor olmasıdır. Emek konulu tebliğlerin artıyor olması bir taraftan Türkiye’de çalışma ilişkileri disiplini açısından olumlu sonuçlar doğururken, diğer taraftan da, sanıyoruz ki tüm sosyal bilimler açısından önemli getiriler sağlayacaktır.

Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi’nin onuncusu, 28-30 Kasım 2007 tarihlerinde Ankara’da yapıldı. Bu satırların yazarı, 10. Kongre için özel bir emek oturumu düzenlemişti. Bu vesileyle ortaya Türk çalışma yaşamının değişik sorunlarını konu alan çok sayıda özgün bildiri çıktı ve bunlar iki bölümlü uzun bir emek oturumunda sunuldu. Oturumun “**Bilimden Sanata Emek Tarihi Çalışmaları**” başlıklı birinci bölümü emek tarihine ilişkin dört bildiriden, “**Emek, Sosyal Politika ve Sendikalar**” başlıklı ikinci bölümü ise güncel emek sorunlarını kapsayan üç bildiriden oluşuyordu. 10. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi’nin bu “1 numaralı” oturumu, dinleyicinin de yoğun ilgisiyle karşılaştı. Sevinçle belirtmek gerekir ki, Kongre’de bu oturumun dışında da çalışma yaşamına ilişkin tebliğler yer buldu. Daha sonra **Çalışma ve Toplum** dergisinin Yayın Kurulu, bu özel emek oturumunda sunulan tebliğleri bir özel sayı olarak yayınlama arzusunu ortaya koydu; Türk Sosyal Bilimler Derneği de bu arzuyu sevinçle paylaştı. Yayın Kurulu’nun önerisiyle, bu özel sayının editörlüğünü de biz büyük bir mutlulukla üstlendik. Sonuçta, şu anda elinizde olan **Çalışma ve Toplum**’un özel sayısı ortaya çıktı.

Dergide makaleler, Kongre’deki programa uygun olarak ve sunuluş sırasına göre yer almaktadır. İlk iki makalede çalışma ilişkileri ile edebiyatın ilişkisi irdelenmektedir. Ahmet Makal, ilgi alanı olan Türkiye emek tarihinin edebiyattaki yansımalarının peşine düşmekte, bu iki alan arasındaki ilişkinin metodolojik sorunlarını ortaya koyarken, gelecekte araştırmacıların üzerinde çalışabilecekleri bir zemin oluşturmaya çalışmaktadır. Berna Müftüoğlu ve Elif Hacısalihoğlu ise Makal’ın incelemesinde de hayatî bir yer kaplayan Orhan Kemal’in *Bereketli Topraklar Üzerinde* romanını çalışma yaşamı açısından kapsamlı bir tahlile tabi tutmaktadırlar. Hakan Koçak, 1950’li yılları konu alan makalesinde, bu döneme yönelik bakışlardaki eksikliklere vurgu yapan eleştirel bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Koçak, işçi hareketinin daha sonraki dönemlerde belirginleşen birçok özelliğinin aslında 50’lerde oluştuğuna dikkati çekerek, bu dönemin 1960’lı yıllar üzerindeki etkilerinin, süreklilikler bağlamında ihmal edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Aziz Çelik ise makalesinde 1960’lı yıllardan bu yana Türk

çalışma ilişkileri sisteminin temel sorunlarından biri olan milli güvenlik gerekçeli grev ertelemeleri konusunu ele almaktadır. Çelik, temel sendikal hakların ihlâli olarak nitelediği bu uygulamanın, hükümetler tarafından kötüye kullanıldığını ve esas olarak iktisadi gerekçelerle yapıldığını özgün bilgi ve belgelere dayanarak ortaya koymaktadır. Mesut Gülmez ise İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'nin ülkemiz için aldığı üç karar örneğinde, sendikal hakların bölünmezliği ilkesi çerçevesinde sendika hakkının toplu iş sözleşmesi ve grevi de kapsayan bir hak olduğunu vurgulayarak; bunun ülkemizde yasaları yapanlar, uygulayanlar ve yorumlayanlar açısından aynı ölçüde geçerli bir yükümlülük doğurduğu sonucuna varmaktadır. Dergideki son iki makalede ise farklı boyutlarıyla sendikal sorunlar irdelenmektedir. Betül Urhan ve Ahmet Selamoğlu Türkiye'de sendikaların güç kaybetmesinin arka planında yer alan önemli olgulardan biri olan üye-sendika ilişkisindeki sorunları, gelişmiş sanayi bölgelerinden Kocaeli'de yaptıkları alan araştırması aracılığıyla sorgulamakta, işçilerin sendikalara yönelik tutum ve davranışlarının altında yatan motifleri ortaya koymaya çalışmaktadırlar. Engin Yıldırım ise makalesinde çok yaygın bir biçimde kullanılan "sendikal kriz" kavramını ve bunun ardında yatan olguları inceleyerek, bunun aslında geleneksel sendikacılığın krizi olduğunu; eğer sendikalar bu krizden kurtulmak istiyorlarsa, bunun ancak yeni koşullara cevap verebilecek stratejiler geliştirilerek mümkün olabileceğini belirtmektedir.

Türk çalışma ilişkileri yazınına katkıda bulunacak nitelikteki özgün bildirimleriyle emek oturumuna değer katan tüm meslektaşlarıma-dostlarıma, bu bildirimleri özel bir sayı içerisinde kalıcı hale getirerek okuyucuya ve akademik camiaya sunma olanağını yaratan **Çalışma ve Toplum**'un Yayın Kurulu üyelerine ve derginin editörlüğünü ilk sayıdan bu yana soyadı gibi özveriyle yürütmekte olan Av. Murat Özveri'ye, sürecin her aşamasındaki katkıları için Türk Sosyal Bilimler Derneği Başkanı Dr. Galip Yalman ile derneğin diğer yöneticilerine teşekkür etmekten mutluluk duyuyorum. Ümit ediyorum ki, **Çalışma ve Toplum** ile TSBD arasındaki bu işbirliği kalıcı olur, daha sonraki kongrelerde de devam eder. Bu özel sayıdaki makalelerin emek olgusunun değişik veçhelerine ilgi duyan okuyucuya yararlı olmasını ve özellikle genç meslektaşlarımızın bundan sonraki kongrelere ilgisini arttırmasını diliyorum.

Ahmet MAKAL

Önsöz:

Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ulusal Sosyal Bilimler Kongreleri ve Emek Tartışmaları

Dr. Galip YALMAN

Türk Sosyal Bilimler Derneği Yönetim Kurulu Başkanı

2007'de 40. kuruluş yılını kutlayan Türk Sosyal Bilimler Derneği (TSBD)'nin ülkemizde bilim hayatının gelişmesi amacı ile düzenlediği periyodik faaliyetlerin en önemlilerinden biri Ulusal Sosyal Bilimler Kongreleri'dir. İlki 1980 yılında, sonraki üçü 1989, 1992 ve 1995 yılında toplanan Kongreler, 1995 sonrasında düzenli olarak iki yılda bir toplanmaya başlamıştır. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nin onuncusu, 28-30 Kasım 2007 tarihlerinde Ankara'da ODTÜ yerleşkesinde yapıldı.

TSBD Ulusal Kongrelerde sosyal bilimlerin bütüncül karakterini ve sosyal bilim disiplinleri arasındaki etkileşimi ön plana çıkarmaya özen göstermektedir. Giderek artan bir ilgi ve katılımın gözlemlendiği, Ulusal Sosyal Bilimler Kongrelerinin vurgulanması gereken özgüllüğü ise sosyal bilimlerin tüm disiplinlerinden bilim insanlarının katkılardan bulunması ve farklı görüş ve yaklaşımların özgürce tartışılabildiği bir bilim şölenu niteliğini kazanmasını sağlayan çoğulcu niteliği ve yansıttığı zengin çeşitliliğidir. Son yıllarda yapılan Kongrelere katılanların nitelikleri incelendiğinde, bildiri sunanların önemli bir oranının, meslek yaşantılarının başlangıcında olan genç öğretim elemanları ile yüksek lisans ve doktora çalışmalarını sürdüren genç araştırmacılar olduğu görülmektedir. TSBD, pek çok genç araştırmacının bilim dünyasına ilk

sunumlarını yaptığı ve kendilerini tanıttığı böyle bir platformu gelenekselleştirmiş olmanın övüncünü taşımaktadır.

1980 yılındaki Birinci Ulusal Sosyal Bilimler Kongre'sinde sunulan bildiri sayısının 60, buna karşılık Onuncu Sosyal Bilimler Kongresi'ne yapılan bireysel başvuru sayısının yaklaşık 400 olduğu düşünülürse, gelinen noktanın artan ilginin somut bir göstergesi olduğuna kuşku yoktur. Bunun yanı sıra, sosyal bilimcilerin kendi aralarındaki iletişimin ve birlikte çalışmanın güzel örnekleri olarak nitelenebilecek örgütlenmiş oturum önerileri sayısında da gözle görülür bir artış söz konusudur. Kongre düzenleme kurulunda görev alan sosyal bilimcilerin titiz çalışmaları sonucunda, üçte biri önceden örgütlenmiş oturum önerilerinden oluşan, toplam 67 oturumda 276 bildirinin sunulduğu Onuncu Sosyal Bilimler Kongresi programı böyleleri bir zenginliği ve çeşitliliği yansıtmıştır.

10. Kongre'de iktisat, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, sosyoloji, tarih, eğitim bilim, sosyal psikoloji, felsefe, kültür ve sanat, iletişim, toplumsal cinsiyet araştırmaları ve çevrebilim gibi geniş bir spektrumda bildiriler sunulmuştur. Ulusal Sosyal Bilimler Kongrelerinin belirgin bir özelliği de, Türkiye'li sosyal bilim insanlarının, bilgi üretim ve tartışma gündemlerine, deyim yerindeyse, bir ayna tutmasıdır. Bu açıdan, 10. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresinde sunulan bildirimlerde ağırlıklı olarak, ülkemizin de birçok az gelişmiş ülke ile birlikte yaşadığı neoliberal dönüşüm sürecinde karşılaşılan ekonomik, toplumsal ve siyasal sorunların irdelenmesi hiç de şaşırtıcı olmasa gerek. Çeşitli oturumlara yansıyan ve ağırlık verilen konular arasında emek, sendikal yaşam, yoksulluk, toplumsal cinsiyet, demokratikleşme, vatandaşlık ve kimlik sorunları dikkat çekmektedir. Türkiye'de emekleri ile yaşayanların karşılaştıkları sorunları ve geliştirilebilecek çözümleri, neoliberal hegemonyanın belirlediği tartışılmaz doğruların dar çerçevesinin dışına çıkarak tartışmaya başlamak açısından, 10. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresinde sunulan bildirimlerin ve yapılan tartışmaların önemli olduğu kanısındayız.

Geleneksel olarak kongrelerde sunulan bildirimlerin daha geniş bir kesime ulaşabilmesi için Kongre düzenleme kurulu tarafından yapılan değerlendirme sonucunda belirli temalar çerçevesinde seçilen bildirimlerden derlenmiş kitaplar yayınlanmaktadır. Çalışma ve Toplum dergisinin, Ulusal Sosyal Bilimler Kongrelerine düzenli olarak katkıda bulunan Prof. Dr. Ahmet Makal tarafından önceden örgütlenmiş "Emek Tarihi" oturumunda sunulan bildirimleri "10. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Emek Tartışmaları Özel Sayısı" olarak basmayı kararlaştırması, kongrelerde sunulan bildirimlerin daha geniş bir kesime ulaşabilmesi açısından, takdirle karşılanacak bir davranıştır. Bu tür katkıların süreklilik kazanması dileğiyle, Çalışma ve Toplum dergisinin yayın kuruluna ve Prof. Dr. Ahmet Makal'a, TSBD yönetim kurulu adına teşekkür ediyorum.

Türkiye Emek Tarihinin Bir İzdüşüm Alanı Olarak ‘Edebiyat’

Ahmet MAKAL* ü

‘Literature’ as a Projection Realm for the Labour History of Turkey Abstract

In this study we are trying to connect the labour history of Turkey with the Turkish literature. In looking at literature from the labour history perspective, the study has two basic problematic. The first problematic is to search for the reflections of the labour history in the literary texts. The second problematic is to evaluate whether the footprints of the labour history in the literature can be used as material for the Turkish labour history studies and if the answer is in the affirmative, to determine the degree of such utilization.

The reflections related to the working life in Turkey appeared in the literary texts at the beginning of the 20th century. This appearance, increased gradually in time but still remained very limited. This limitation is more marked for the period before 1963. But even in the period after 1963, where strike has been legalized as a labour struggle tool alongside with the organizations of unions and where important labour movements took place, their reflection to the literary texts still remained very limited. Under these circumstances, it is not possible to say that a “worker literature” like the ones existed in the western countries has come to existence in Turkey. This situation must be due, on the one hand, to the delayed and weak appearance of the working class parallel to the process of industrialization in Turkey, with all its accompanying dimensions and consequences and on the other hand to the fact that, other than the writers in the socialist realist tradition, the men of literature did not show much interest in the subject and that there have been legal and de facto limitations which even reached the level of pressure both on the world of labour and on the cultural and artistic life. When we evaluate the literary texts as to their potential for being used as a resource for the labour history studies, we see that such works are very limited. However, even these limited resources have not been sufficiently evaluated.

Keywords: Turkish labour history, Turkish literature, worker literature.

ü Türk Sosyal Bilimler Derneği’nce düzenlenen 10. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi’nde 28 Kasım 2007 günü sunulan tebliğ metninin genişletilmiş biçimidir.

ü * Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü.

Giriş

Bu çalışmamızda, Türkiye emek tarihi ile Türk edebiyatını irtibatlandırmaya çalışıyoruz. Emek tarihiyle edebiyat arasındaki bu ilişki iki farklı yönde kurulabilir: Edebiyattan emek tarihine doğru ya da emek tarihinden edebiyata doğru. Bu satırların yazarı açısından bakıldığında, esas olan emek tarihidir ve yaklaşımımız emek tarihinden edebiyata doğru bir bakıştır. Bu bağlamda, çalışmamızın bir edebiyat eleştirisi olma savı taşımadığı, çalışma ilişkileri ile irtibatlandırdığımız edebî metinlerin esas olarak emek olgusu itibarıyla değerlendirildiği; eserlerin sanatsal, edebî nitelikleri ile kaliteleri üzerinde değerlendirmeler, çözümlenmeler yapmanın, kısmî değiniler dışında çalışmamızın esas amacı olmadığı belirtilmelidir. Bu, yazarın uğraşı alanı ve ilgisi ile formasyonundan kaynaklanan bir durumdur. Kuşkusuz ki, edebiyattan emek tarihine doğru da bakılabilir ve bu alanda değerlendirmeler yapan edebiyat eleştirmenleri böyle yapmışlardır.¹ Türkiye’de gerek emek tarihinden edebiyata, gerekse edebiyattan emek tarihine bakan çalışmalar birlikte değerlendirildiğinde, her ikisinin de yok denecek düzeyde kaldığı, birinci kategorinin daha çok kısmî alıntılardan, ikinci kategorinin ise tekil düzeyde eser eleştirilerinden ibaret olduğu saptanabilmektedir.² Oysa batı ülkelerinde emek tarihiyle edebiyatı irtibatlandıran kapsamlı çalışmalar mevcuttur.³ Değişik boyutlarda sürmekte olan bir çalışmamızın ilk ürünü olan elinizdeki makalenin bu eksikliği bir nebze olsun giderebilmesini ve gelecekte bu alanda yapılmasını gerekli gördüğümüz daha geniş çaplı çalışmalara bir başlangıç ve temel teşkil etmesini ümit ediyoruz.

Bu çalışmanın iki temel sorunsalı vardır. Bunlardan birincisi, Türkiye özelinde emek tarihinin edebî metinlerdeki yansımalarını araştırmaktır. Ancak, bu izdüşümlerinin bir dökümünü çıkarmak ya da böyle bir değerlendirmeyi tüm boyutlarıyla ve kapsayıcı-tüketici bir biçimde yapmak, bu küçük çalışmanın sınırlarını epeyce aşmaktadır. Türkiye emek tarihi ile Türk edebiyatını irtibatlandırırken yapmaya çalıştığımız, bir taraftan nicel ve nitel açılardan bazı genel eğilimleri belirlemek; diğer taraftan da bu eğilimler üzerinde etkili olan iktisadî, siyasî, toplumsal ve kültürel etmenleri ortaya koymak ve bunların sonucunda bazı değerlendirmelere ulaşmaktır. Bütün bu noktaları, metodolojik sorunlara girmeksizin bihakkın araştırabilmek olanaklı olmadığından, çalışmamızda metodolojik sorunlara da değinmiyoruz.

¹ Fethi Naci, Ömer Türkeş, Sennur Sezer, Adnan Özyalçın; edebiyattan emek tarihine bakan sayıları sınırlı bu eleştirmenler arasındadır.

² Biz de, Türkiye emek tarihine ilişkin çalışmalarımızda, zaman zaman edebî metinlerden faydalanma yoluna gitmiştik.

³ Johnson, 2006, bu çalışmalara iyi bir örnektir. Çalışmada, aralarında Dickens, Melville, Steinbeck ve Sinclair’in de bulunduğu yazarların, 1831-2001 yılları arasında yazılmış dokuz eseri incelenmektedir.

Çalışmamızın ikinci temel sorunsalı ise emek tarihinden edebiyata düşen izlerin, tekrar geriye dönülerek, Türk emek tarihi çalışmalarında malzeme olarak kullanılıp kullanılmayacağını değerlendirmek ve eğer kullanılabilirse bunun derecesini saptamaya çalışmaktır. Kuşkusuz ki, emek tarihi çalışmalarında yararlanılabilecek birbirlerinden farklı çok sayıda kaynak türü vardır. Aralarında arşiv belgeleri, diğer belgeler, istatistikler, gazeteler, anılar ve basılı diğer kaynakların da yer aldığı yazılı kaynaklar içerisinde edebî metinler de giderek daha büyük bir önem kazanmaktadır. Bu durum, dünya ölçeğinde tarih anlayışında meydana gelen gelişme ve değişimler ile toplumsal tarih çalışmalarına ve bunun önemli bir alanı olarak emek tarihi çalışmalarına yönelme eğiliminin artmasıyla da bağlantılıdır.⁴ Sözlü tarih çalışmaları ise diğer tarih araştırmalarında olduğu gibi, emek tarihi çalışmalarında da giderek artan bir öneme sahiptir ve bu çalışmamızın temel amacı çerçevesinde değerlendirildiğinde; özellikle mani, deyiş, türkü gibi emek tarihine ilişkin yansımalar içeren halk edebiyatına ait biçimlerdeki ürünlerin ortaya çıkarılabilmesi açısından değerlidir.

Bu çalışmamızda, emek tarihi araştırmalarının potansiyel kaynakları olarak sanat eserlerinin ve özel olarak da edebî metinlerin kullanımına ilişkin sorunlar, Türkiye emek tarihi ve edebiyatı özelinde irdelenmeye çalışılacaktır. Ancak, edebî metinlerle emek tarihi arasındaki ilişki üzerinde odaklanmakla birlikte, çalışmamızı salt emek tarihine ilişkin olgularla böğmamak amacıyla, emek tarihi oluşumlarına verdiğimiz referansları sınırlı tutmayı tercih ediyoruz. İlgilenen okuyucu, diğer kaynaklar yanında, Türkiye emek tarihini konu alan kitap ve makalelerimizde bunlara ilişkin kapsamlı bilgiler bulabilecektir.

Sanat, Sosyal Yaşam ve Çalışma

İnsan yaşamının içerisinde doğan ve onun değişik veçhelerini içeren sanat eserleri, bu yaşamın sosyal boyutlarını da yansıtır, kuşkusuz. Ancak bunlar, bir aynadaki gibi bire bir yansımalar değil, sanatçının düşünsel-duygusal prizmasından geçerek oluşan ve sanat eserinin kurgusu içerisinde yeniden biçimlenmiş-biçimlendirilmiş yansımalarlardır. Bu değerlendirmemiz, değişen ölçülerde olmakla birlikte, müzikten resime, edebiyattan sinemaya tüm sanat dalları açısından geçerlidir. Sanat eserleri, içinde oluştukları toplumsal ortamları yansıttıkları için, onların geçmişteki varlıklarının gelecekteki tanıklarındır aynı zamanda. Salt edebiyat söz konusu olduğunda, Şolohov’un, Pasternak’ın eserleri Sovyet Devrimi’nin; Remarque’ın,

⁴ Bu gelişmeler, Türkiye Bilimler Akademisi’nin Sosyal Bilimler Öngörü Çalışması, Tarih Çalışma Grubu Raporu’nda kapsamlı biçimde değerlendirilmektedir. Bakınız, TÜBA, Sosyal Bilimler Öngörü Çalışması: 2003-2023, Ankara, 2007, s. 201-231. Prof. Dr. Zafer Toprak’ın yürütücülüğünü üstlendiği Tarih Çalışma Grubu’nda biz de yer almıştık.

Hemingway’in, Ehrenburg’un romanları yirminci yüzyılın en büyük trajedilerinden biri olan İkinci Dünya Savaşı’nın en önemli tanıkları arasındadır. Hemingway’in *Çanlar Kimin İçin Çalıyor* ve Andre Malraux’nun *Umut* adlı romanları, yirminci yüzyılın büyük olaylarından biri olan İspanya İç Savaşı’nın en önemli tanıkları arasındadır. Büyük Rus besteci Dimitri Şostakoviç’in gene İkinci Dünya Savaşı sırasında kuşatma altındaki Leningrad’da bestelediği 7. Senfoni de, herhalde dünya yerinde durdukça, insanlık tarihinin en dramatik olaylarından birine tanıklık yapmaya devam edecektir.

Sanat eserlerinde, sosyal yaşamın olmazsa olmaz bir boyutu olan “çalışma” olgusu da yer bulmaktadır. Salt çalışma olgusu açısından bakıldığında, sinemadan tiyatroya, müzikten edebiyata, sanat dalları arasında zaman zaman iç içe geçmeler de söz konusu olabilmektedir. Bunun biçimlerinden biri, bir sanat dalında meydana getirilen eserin, diğer bir sanat dalına uyarlanmasıdır. Edebî eserlerden sinema ya da sahne için yapılan değişik uyarlamalar, bunun en çok karşılaşılan örnekleridir. Bu yöndeki çalışma yaşamı içerikli çok sayıda uyarlamaya, Zola’nın *Germinal* ve Gorki’nin *Ekmeğimi Kazanırken* romanları ile bunlar kaynaklı sinema filmleri örnek gösterilebilir. Farklı sanat dalları arasındaki bu etkileşim, zaman zaman büyük sanatçılar arasında işbirliğine de yol açmıştır ve yazar Bertolt Brecht ile besteci Kurt Weill arasındaki sanatsal birliktelik buna güzel bir örnektir.

Edebiyat ve Çalışma

Değişik sanat dallarıyla çalışma yaşamı arasında kurduğumuz bu ilişki, edebiyat için muhtemelen bütün diğer sanat dallarından çok daha büyük ölçüde geçerlidir. Bir başka deyişle, edebiyat çalışma olgusunu en çok yansıtan sanat dalı olarak nitelenebilir. Romandan öyküye, şiirden denemeye, hemen her türdeki edebî eserler, sosyal yaşamın ve onun en önemli boyutlarından biri olarak “çalışma” olgusunun yansıdığı metinler olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bunlar, insanlık tarihinin önemli olaylarına tanıklık da yapmakta, farklı dönemlerde, farklı coğrafyalarda yaşananları, daha sonraki kuşaklara aktaran araçlar olma niteliğini kazanmaktadırlar. Dünya edebiyatına bakıldığında, Dickens’in bazı romanları, çalışma yaşamını yansıtan ilk eserler arasındadır. Örneğin, yazarın İngiltere’de Endüstri Devrimi sonrası dönemin sosyal sancılarını yansıtan *Zor Zamanlar* adlı romanı, yıpratıcı-öldürücü fabrika ortamı, sendikal örgütlenme mücadeleleri, işverenlerin bunları bastırma çabaları, iş kazaları ve Yoksul Yasaları da dahil olmak üzere; işçi sınıfının karşı karşıya kaldığı çalışma ve yaşama koşullarını etraflıca resmetmektedir.⁵ Zola’da ise başka bir ülke itibarıyla ve değişik boyutlarıyla, 19. yüzyılda yaşanan gerilimleri,

⁵ *Zor Zamanlar* kitabının çalışma yaşamı açısından ayrıntılı bir etüdü için bakınız, Johnson, 2006, s. 21-36.

mücadeleleri bulmak olasıdır. Gorki'nin eserlerinde Çarlık Rusyası'nın sosyal yaşamına ve çalışma hayatına ilişkin yansımalar bulunurken, yirminci yüzyıla ait birçok edebî metin de, sosyalist ülkelerdeki çalışma yaşamına ilişkin gözlemler içermektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde ise 19. yüzyılda, aralarında Herman Melville'in de bulunduğu birçok yazarın romanlarında çalışma sorunları yer buldu. 20. yüzyıl başlarından itibaren ise Upton Sinclair, Jack London gibi yazarlar, “sosyal protest romanı” olarak nitelendirilebilecek bir türde eserler verdiler.⁶ Çalışma yaşamına eserlerinde önemli bir yer veren Steinbeck'in 1929 Büyük Bunalımı sonrası dönemdeki sosyal sancılar ile çalışma koşullarını yansıtan romanlarını da sadece edebî metinler olarak algılamak mümkün müdür? Bunlardan *Gazap Üzümleri*'nde 1930'lu yıllarda tarım işçilerinin içinde bulunduğu olumsuz çalışma ve yaşama koşulları, *Bitmeyen Kavga*'da ise 1929 krizi sonrasında sefalet ve işsizliğe sürüklenen elma toplama işçilerinin örgütlenme çabaları ve greve dönüşen mücadeleleri anlatılmaktadır. Kısaca ifade edilebilir ki, bazı edebî metinler, aynı zamanda, farklı dönemlerde ve coğrafyalarda yaşanan emek süreçlerinin varlıklarını günümüzde de sürdüren tanıkları olma konumundadırlar. Durum böyleyse, bu süreçleri aktaran edebî metinlerin, bu süreçleri konu alan bilimsel çalışmalarda potansiyel bir kaynak olarak kullanılmaya şartları da ortaya çıkmış olmaktadır.

Edebiyat ve Emek Tarihi

Ancak, edebî metinlerin emek tarihi çalışmalarında kullanımına ilişkin ciddi metodolojik sorun ve sınırlamalar da söz konusu olmaktadır. Şüphesiz ki, mutlak anlamda bir nesnellik, akademik metinler itibarıyla de sağlanması mümkün olmayan bir durumdur. Ancak, yazarının düşünsel-duygusal insanî prizmasından ve sanatsal kurgusundan geçerek kâğıt üzerine düşen edebî metinlerde, sosyal süreçler akademik çalışmalara göre daha da büyük bir öznellik payıyla yansımaktadır. Bu nedenle, bu kaynakların önemi yanında, emek tarihi çalışmalarında özenli bir biçimde kullanılmaları gerektiği de aşikârdır. “...her ne olursa olsun, edebî bir metnin tarihi bir belgeye dönüştürülmesi sürecinde, tarihçinin o metni eleştirel bir süzgeçten geçirmesi, ideolojik bağlanışlıktan gelen subjektif kırılmaları tespit etmesi ve edebî gerçeklik ile doğrudan yaşanmışlık arasındaki ayrımı unutmaması zorunludur.”⁷

Bununla birlikte, başka bir açıdan değerlendirildiğinde, tam da bu noktada akademik çalışmalar ile sanat eserleri arasında bir başka temel farklılık ortaya çıkmaktadır ve edebî metinlerin sosyal yaşama ilişkin oluşumları bilimsel çalışmalarda çok fazla yer almayan, bazan da alması

⁶ Johnson, 2006, s. xiv.

⁷ Danacioğlu, 2007, s. 46. Burada, öznel kırılmaların sadece ideolojik bağlanışlığa atfedilemeyeceğini belirtmek isteriz.

mümkün olmayan boyutlarıyla kavrayabilmesi, onlara ayrı bir değer katmaktadır. Edebî metinlerde sosyal ortam; insani ilişkiler, deneyimler ve duygulanımları da içerecek biçimde ve akademik çalışmaların çoğu zaman kavraması mümkün olmayan boyutlarıyla da ele alınabilmektedir. Edebiyat, “o dönemlere ait bir yaşanmışlığı, bir atmosferi, insanî ilişkileri ve eşyanın dokusunu hissettir(ebilmektedir).”⁸ Bunu bir çeşit “sahicilik duygusu” olarak da nitelemek mümkündür ve bu açıdan bakıldığında, “Victor Hugo’nun Paris’i, Charles Dickens’ın Londra’sı, Zola’nın maden ocakları hiçbir ‘nesnel’ incelemenin yapamayacağı kadar canlı bir atmosfer taşır günümüze.”⁹

Aynı sahicilik duygusunu, emek tarihini yansıtan edebî metinlerde de hissedebiliriz. Ömer Türkeş’in Reşat Enis’i değerlendirirken yaptığı nitelermelerle, “Romanlar, yazıldıkları dönemin düşünsel, toplumsal, siyasal, ahlâkî atmosferini yaşatıyorlar... Ancak böylelikle kimilerinin devri saadet saydığı bir dönemi canlandırabiliyoruz gözümüzde. Tarih kitaplarından okuduğumuz modernleşme hamlesinin insanlara ödettiği ağır bedellerin belleklerimizde bir karşılığı yok, çünkü geçmiş hakkındaki ‘bilimsel’ bilgilerde geçmişin ruhunu, atmosferini, insanların acılarını hissetmemize yarayacak imgeler yer almıyorlar; sayılar, istatistikler, köy ve köylülerin sayısı, tarım ürünlerinin fiyatları ve geçim standartları kaydedilse de, insanların yeni yaşam tarzlarına duydukları tepkiler, çektikleri acılar, karşılaştıkları aşâğılanmalar ve açlık sınırına dayanan yoksulluk, ‘bilimin’ nesnesi olmuyor.”¹⁰ Gene Türkeş’in, aynı yazarın *Afrodit Buhurdanında Bir Kadın* romanını değerlendirirken ortaya koyduğu “Ankara ekspresinin mevkilerinin neler ifade ettiğini tasvir eden, trenin havasını teneffüs ettiren bir tarihî belge bulmak mümkün müdür? Romanlar içinde oldukları dönemin bireysel, toplumsal, hukuksal, yönetsel ilişkilerinin havasını koklatıyorlar bize, hiç değilse yazanın tanıklığını...” değerlendirmesi, edebî metinlerde bu açıdan ne kadar çok şey bulabileceğimizin bir ifadesidir.¹¹ Edebî metinler bu gözle değerlendirildiğinde, emek tarihine ilişkin akademik değerlendirmelerimizi farklı boyutlarda zenginleştirdikleri, deyim yerindeyse bedene can ve ruh kattıkları belirtilmelidir.¹² Sosyal politikanın en önemli konularından biri olan iş kazaları düzleminde temsil edici bir örnek verelim: Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü’nün 1937-1943 dönemine ilişkin iş kazası istatistikleri; Türkiye’de iş kazalarının sayısı, yıllara ve aylara göre dağılımı, meslekî dağılımı, işgöremezlik itibariyle sonuçları ve benzeri konularda ayrıntılı veriler içermektedir.¹³ Buna karşılık, Rıfat Ilgaz’ın bu

⁸ Danacıoğlu, 2007, s. 39.

⁹ Danacıoğlu, 2007, s. 42.

¹⁰ Türkeş, 2003.

¹¹ Türkeş, *Afrodit Buhurdanında Bir Kadın*.

¹² Bu noktada, ünlü caz klasiği *Body and Soul*’u hatırlamadan edemiyoruz!..

¹³ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1945, s. 48-62.

istatistiklerle aynı dönemde, 1943 yılında yayımlanan ve “*Kasnağından fırlayan kayışa kaptırdın mı kolunu Alişim!*” dizesiyle başlayan *Alişim* adlı şiiri, iş kazalarını iktisadî boyutları yanında, hiçbir istatistiğin ya da akademik çalışmanın kavrayamayacağı insanî boyutlarıyla ve sonuçlarıyla yansıtmaktadır:

“Kasnağından fırlayan kayışa
kaptırdın mı kolunu Alişim!

Daha dün öğle paydosundan önce
Zileli'nin gitti ayakları.
Yazıldı onun da raporu:
“İhmalden!”
Gidenler gitti Alişim,
boş kaldı ceketin sağ kolu...
Hadi köyüne döndün diyelim,
tek elle sabanı kavrasan bile
sarı öküz gün görmüştür,
anlar işin içyüzünü!
Üzülme Alişim, sabana geçmezse hükmün
Ağanın davarlarına geçer...
Kim görececek kepenek altında ekşiğini
kapılanırsın boğazı tokluğuna.
Varsın duvarda asılı kalsın bağlaman
beklesin mızrabını.
Sağ yanın yastık ister Alişim,
sol yanın sevdiğini.
Ama kızlar da, emektar sazın gibi,
çifte kol ister saracak!”

Bu insanî boyutu, çalışmamızda sözü edilen eserlerin birçoğunda görmek ve hissetmek mümkündür. Bütün bu özellikleri itibarıyla, edebî eserlerin tüm tarih çalışmaları kadar, emek tarihi çalışmaları açısından da kaynak dağarcığımızın ihmal edilmemesi gereken parçaları olduğunu söylemek, sanıyoruz ki abartılı bir ifade sayılmaz.

Türk Edebiyatı ve Çalışma

Birçok edebiyatımızın değişik türlerdeki eserlerinde; Türkiye'nin farklı dönemlerinde, bölgelerinde, sektörlerindeki çalışma yaşamlarına ilişkin izdüşümleri bulunmaktadır.¹⁴ Bu eserlerin bazıları, tekil düzeyde

¹⁴ Evrensel Basım Yayın tarafından yayımlanan dört ciltlik *Emek Öyküleri* ile iki ciltlik *Emek Şiirleri* antolojileri, emek içerikli öykü ve şiirlerden yapılan temsil edici bir derlemedir.

kalmakla birlikte, çok eski tarihlere kadar gitmekte, hatta Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar uzanmaktadır. Refik Halid Karay’ın *Memleket Hikâyeleri*’nden biri olan ve 1909’da yazılan *Hakkı Sükût* isimli öyküsü, Bursa’da bir ipek fabrikasında yaşananları konu almaktadır. Burada, her türlü koruyucu önlemeden yoksun olumsuz iş sağlığı-iş güvenliği koşulları çalışanların sağlığını bozmakta, birbirinin peşi sıra genç kız işçi ölümleri gerçekleşmektedir. Fabrikada amele kâtibi olarak çalışan ve bu ölümleri gözleyen Hasip Efendi, “Üç dört kuruşa karşı on dört saat kaynar sular başında, pis kokular, hasta nefesler emerek zehirlenen, taravetinden, kızlığından, gözlerinin pırılıtısından her gün bir zerre kaybederek toprak olan vücutlara şüphesiz acıyor, bu dertlere alışamıyordu.”¹⁵ Hasip Efendi, duygusal yakınlık hissettiği bir işçi kızın da aynı akıbeti paylaşması üzerine buna tepki göstermekte, ancak patron maaşına zam yaparak onun tepkilerini pasifize etmeyi başarmaktadır. Bu hikâyede anlatılan somut çalışma koşulları ile işçiler üzerindeki etkileri, döneme ilişkin akademik nitelikli bilgilerimizle bire bir uyum içerisinde gözükmektedir. Bu bilgilerimize göre, hikâyenin yazıldığı 20. yüzyıl başlarında Bursa’da kadın işçilerin işgünü gerçekten 14-16 saate ulaşmaktaydı.¹⁶

Cumhuriyet döneminde çalışma koşullarına yer veren ilk eserlerden biri ise Mahmut Yesari’nin *Çulluk* isimli romanıdır. Cumhuriyetin ilk yıllarında, 1927 yılında basılan roman, ağırlıklı olarak çalışma yaşamı etrafında dönmese de, fabrika işçilerinin gündelik yaşamlarını geniş bir sosyal örüntü içerisinde ele almaktadır. *Çulluk*’ta kadın işçilerin yoğun olduğu Cibali Tütün Fabrikası ile Cağaloğlu’ndaki bir matbaa özelinde ücretli emeğe ilişkin sorunlara da değinilirken, “...sabahleyin şafak sökmeden kar, yağmur, rüzgâr, güneş hiçbir mâni dinlemeyip fakrin, açlığın emriyle ıslana üşüye, titreye sendeleye, sessiz, şikâyetsiz sürüne sürüne gelen ve bu mustarıp, yorgun vücutların istirahat hakkını vermeden yine aynı emirle işe başlayan, kıyılan tütünlerin ince, katil tozu ile yalnız ciğerleri değil, gözlerine, mesamatına kadar zehirlenen işçi kadınlar” da yer bulmaktadır.¹⁷ 1960’lı yıllarda *Sarı İt* kitabıyla gündeme gelecek olan Reşat Enis’in 1935-1937 yıllarında kaleme aldığı ve 1939’da yayımlanan *Afrodite Buhurdanında Bir Kadın* adlı romanı ise inandırıcılıktan çok uzak ve dramatik olay örgüsüne karşın, dönemin sosyal atmosferine, yaşama ve çalışma koşullarına ilişkin geniş gözlemler içeren ilk eserlerden biridir.¹⁸ Sosyal yaşamı tüm örüntüleriyle ele alan ve eleştiri dozu yüksek olan eserde, hem bir dokuma fabrikasındaki, hem de bir maden ocağındaki çalışma koşullarına ve bu arada iş kazalarına ilişkin gözlemler

¹⁵ Karay, 1981, s. 143.

¹⁶ Bakınız, Quataert, 1999, s. 230.

¹⁷ Yesari, 1995, s. 26.

¹⁸ Roman hakkında kapsamlı değerlendirmeler için bakınız, Fethi Naci, 1981, s. 335-339.

bulunmaktadır. Ancak, *Afrodite Buhurdanında Bir Kadın*’ı “roman katına yükselemeyen, yazınsal değeri olmayan bir çalışma” olarak niteleyen Fethi Naci, “bir gerçeklik duygusu uyandırmayan, inandırıcı olamayan” bu romanın “yazınsal açıdan değil, ele aldığı konu dolayısıyla, yazın tarihi açısından önemli” olduğunu belirtmektedir.¹⁹

Bunlar tekil örneklerdir ve Osmanlı İmparatorluğu’nun son, Cumhuriyet’in ilk dönemlerine ilişkin çok fazla eser mevcut değildir. Bu değerlendirmemiz, sadece çalışma hayatına ilişkin eserler için değil, sosyal sorunlarla ilgili tüm eserler açısından da geçerlidir. Bu dönemlerde, sosyal sorunlar, tekil örnekler dışında, edebiyatımızda yansımaları bulmamıştır denilebilir. Örneğin aynı dönemde, kırsal kesimdeki sosyal sorunlara ilişkin eserler de yok denecek düzeydedir. Sorun salt çalışma ilişkileri açısından değerlendirildiğinde, diğer etmenler yanında, ücretli çalışma ilişkisinin henüz önemli bir varlık kazanmamış olmasının bu durum üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Bunu izleyen dönemlerde ise sanayileşme çabaları sonucunda işçiler nicelik olarak artıp, işçi-işveren ilişkileri gelişirken ve bu ilişkilerde sorunlar yaşanırken, çalışma yaşamı edebî metinlerde de giderek daha fazla yansımaları bulmaktadır. 1940’lı, 1950’li yıllardan başlayarak, artık Orhan Kemal’in, Necati Cumalı’nın romanlarından Aziz Nesin’in, Sait Faik’in hikâyelerine, Nâzım Hikmet’in, Rıfat Ilgaz’ın şiirlerine kadar birçok yazarın eserlerinde, değişen ölçülerde de olsa bu izdüşümlerini bulmak mümkündür.

Çalışma yaşamına ilişkin izdüşümleri içeren bu edebî metinler, genel çizgileriyle değerlendirildiğinde, birçok açıdan birbirlerinden farklı özellikler göstermektedir. Bu eserlerin bir bölümünde, yazarlar, kendi yaşamakta oldukları döneme ilişkin olarak, kendi gözlemleri kaynaklı değerlendirmeler yapmaktadırlar. Örneğin, kendisi de yaşamının bir döneminde işçilik yapmış olan Orhan Kemal’in çalışma hayatına ilişkin gözlemler içeren eserlerinin büyük bölümü bu kategori içerisinde düşünülmelidir. Yazarın *Bereketli Topraklar Üzerinde* adlı romanında, Türkiye’de 1940’lı ve 1950’li yıllarda yaşanan iktisadî ve sosyal değişim süreci ile bunun çalışma yaşamı üzerindeki etkileri, aynı dönemi yaşayan yazarın gözüyle yansıtılmaktadır. Bu kitabı yanında, yazarın değişik türlerdeki diğer eserlerinin, özellikle de romanlarının çalışma hayatını yansıtan edebî eserler arasında çok özel bir önemi vardır. Bunun nedenlerinden biri, Orhan Kemal’in çalışmalarında, salt nicel açıdan bakıldığında bile çalışma hayatına ilişkin izdüşümlerinin geniş bir yer kaplıyor olmasıdır. Bunun yanı sıra, yazarın çalışmalarının bir özelliği de Türkiye tarihinin kritik değişim dönemlerini yansıtıyor olmasıdır. Kuşku yoktur ki, Türk toplumunun 1940’lı ve 1950’li yıllarda yaşadığı kırsal değişim ve göç süreçleri ile bunların kentteki uzantılarını da kapsayan oluşumlar,

¹⁹ Fethi Naci, 1981, s. 339; Fethi Naci, 2002, s. 25.

Türkiye tarihinin en önemli halkalarındandır ve Orhan Kemal’in kaleminden ustalıkla anlatılmaktadır. Salt çalışma yaşamı açısından bakıldığında, tarım işçilerinin koşulları yanında, kentsel kesimde oluşmaya ve gelişmeye başlayan fabrika yaşamının getirdikleri de onun eserlerinde yansımaları bulunmaktadır. Kemal’in toplumcu gerçekçi bir yaklaşım içerisinde ustalıkla kurguladığı ve kendi yaşamının izlerini de taşıyan *Bereketli Topraklar Üzerinde* romanı, sanıyoruz ki, sadece bu tür eserler değil, tüm Türk romanları arasında da bir başeser olarak belirginleşmektedir. Yazarın *Vukuat Var* ve *Hanımın Çiftliği* adlı romanlarında da, daha küçük boyutlarda olmak üzere, çalışma hayatına ilişkin değerli gözlemler bulunmaktadır. Bunlardan birini, Türkiye emek tarihinin en önemli olgularından biri olan çocuk emeği kullanımı düzleminde açmak isteriz. İkinci Dünya Savaşı dönemi ve izleyen yıllar, kendine özgü koşullarıyla, çalışma hayatı ve bunun bir ögesi olarak çocuk çalışması üzerinde çok olumsuz etkiler yapmıştı. Dönemin işçi ve sendika gazetelerine de yansıyan birçok saptama, ekonomik açıdan çalışarak gelir elde etmek zorunda olan, ancak yaşları küçük olduğu için kendi kimlikleriyle çalışamayan birçok çocuğun, başkalarının nüfus cüzdanlarıyla işe girdiğini ortaya koymaktadır.²⁰ Bu olgu, Orhan Kemal’in 1940’lı ve 1950’li yıllarda Çukurova Bölgesi’ndeki çalışma koşullarına ilişkin gözlemler içeren *Vukuat Var* adlı romanında da yer bulmuştu: “Çocuklar mahallenin çamuru, tozu toprağı içinde boy atıncaya kadar oynar, yuvarlanır, boyatıp da palazlandı mı, büyüklerinden birinin nüfus kâğıdıyla fabrikaya girer, başlardı çalışmaya.”²¹ Bu durumda, edebî metinlerin emek tarihi çalışmaları için kaynak olarak kullanılabilirliği açısından değerlendirildiğinde; Orhan Kemal’in metni, konuya ilişkin bilimsel verileri destekleyen, güçlendiren bir kaynak olma niteliğini kazanmaktadır.

Yazarının kendi yaşamı ile gözlemlerinden kaynaklanan edebî metinlerin varlığına karşılık, yazarın kendi yaşamadığı bir dönemi konu aldığı edebî eserleri ise ikinci bir kategoride düşünebiliriz. Burada yazar, artık kendi gözlemlerini değil, değişik kaynaklardan elde ettiği bilgiler ve değerlendirmeler ile başka tanıklıkları esas alarak eserini kurgulamaktadır. Örneğin, İrfan Yalçın’ın İkinci Dünya Savaşı yıllarında Ereğli Kömür Havzası’ndaki “iş mükellefiyeti” uygulamasını konu alan *Ölümün Ağzı* kitabı bu tür bir çalışmadır ve yazarın bu uygulamaya ilişkin araştırmaları ile dönemi yaşayanlarla yaptığı konuşmalar üzerine kurgulanan, belgesel niteliği çok belirgin olan bir romandır.

Çalışma yaşamına ilişkin izdüşümleri içeren edebî metinler arasındaki bir başka farklılık ise bu metinlerde çalışma yaşamına “dolaysız” ya da “dolaylı” bir biçimde yer veriliyor olmasından kaynaklanmaktadır. Bazı

²⁰ Konuya ilişkin kapsamlı değerlendirmeler için bakınız, Makal, 2007, s. 358-360.

²¹ Orhan Kemal, 1959, s. 21.

eserlerde çalışma yaşamı eserin merkezine oturtulur ya da emeğe büyük bir yer verilirken; diğerlerinde emeğe ilişkin gözlem ya da değerlendirmeler sınırlı bir düzeyde kalmaktadır. Türk edebiyatında emeğe dolaysız bir yer veren birinci kategorideki eserlerin görece sınırlı olduğu söylenebilir. Yukarıda değinmiş olduğumuz Orhan Kemal’in *Bereketli Topraklar Üzerinde*, İrfan Yalçın’ın *Ölümün Ağzı*, Reşat Enis’in *Sarı İt* adlı romanları bunlar arasındadır. Sadece çalışma yaşamının önemli konularından biri olan “grev” açısından değerlendirildiğinde, Orhan Kemal’in *Grev* ve Aziz Nesin’in *Büyük Grev* adlı hikâyeleri de dolaysız karakterli çalışmalar olarak belirginleşmektedir. Daha yakın dönemlerde yazılan Nejat Elibol’un *Direnen Haliç* ve Muzaffer Oruçoğlu’nun *Grizu* romanları da aynı özelliği göstermektedir.

Buna karşılık, Türk edebiyatında, daha çok emeğe ilişkin sınırlı öğeler içeren ikinci kategorideki eserler ağırlıklıdır. Türk edebiyatında çalışma yaşamına dolaylı ya da dolaysız olarak yer veren eserler tümüyle değerlendirildiğinde ve dünya edebiyatından örneklerle karşılaştırıldığında, aslında çalışma yaşamına ve emeğe gerektiği kadar önem verilmemiş olduğu da söylenebilir. Sonuç olarak, Türkiye’de bir “köy edebiyatı”nın varlığından söz edilebilir ve bu çerçevede değerlendirilebilecek çok sayıda ünlü yazar ve eser bulunurken, bundan farklı olarak, bir “işçi edebiyatı”ndan söz etmek pek de mümkün görünmemektedir. Bu noktada, akademik araştırmalar itibariyle de çalışma yaşamına yeterli önemin verilmemiş olduğu hatırlandığında, iki alan arasında kaçınılmaz bir koşutluk ortaya çıkmış olmaktadır.²² Bunun nedenleri üzerinde çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde kapsamlı bir biçimde duracağız.

Toplumcu Gerçekçilik

Çalışma ilişkilerinin Türk edebî metinlerinde kapladığı yer sorunu, bizi kaçınılmaz biçimde yazarlarının hayata bakışı ve siyasî görüşleri konusuna götürmektedir. Böylesi bir irtibatlandırma yapıldığında, daha çok sosyalist ya da “toplumcu gerçekçi” olarak nitelenen yazarların iktisadî ve sosyal açıdan daha kötü durumdaki geniş emekçi kitlelerin yaşamlarına ve bunun bir parçası olarak çalışma hayatına ilgi duydukları görülmektedir. Bu yazarların eserlerinde çalışma yaşamına ilişkin izdüşümleri hem nicelik olarak daha çoktur, hem de bu eserler daha dolaysız bir karakter taşımaktadırlar. Örneğin, salt şiir alanında bir değerlendirme yapıldığında; Nâzım Hikmet, Attila İlhan, Rıfat Ilgaz, A. Kadir, Hasan Hüseyin gibi sosyalist/toplumcu gerçekçi şairlerin eserlerinde çalışma hayatının diğerlerine göre daha geniş bir yer kapladığı görülmektedir. Bu şairlerin çalışma hayatına ilişkin genel bir nitelik taşıyan şiirleri olduğu gibi, somut,

²² Türkiye’de emek tarihi çalışmalarına ilişkin olarak, bu noktanın da tartışıldığı geniş bir değerlendirme için bakınız, Makal, 2007, s. 15-21.

tekil düzeydeki olgulara ilişkin şiirleri de bulunmaktadır. Örneğin, Hasan İzzettin Dinamo’nun ya da Mehmet Başaran’ın belirli yıllardaki 1 Mayıs kutlamalarına ilişkin şiirleri²³ ya da Hasan Hüseyin’in *Kavel* şiiri, bunlara örnektir. Türkiye çalışma ilişkileri tarihi açısından özel bir önemi olan 1963 tarihli Kavel grevinin, gelecekte herhalde bu alana ilişkin bilimsel eserlerden çok, Hasan Hüseyin’in *Kavel* şiiri ile hatırlanacağını söylemek bir abartı sayılmamalıdır.

Bu değerlendirmelerimiz, şiir dışındaki türlerde eser vermiş olan Türk yazarlar açısından da geçerlilik taşımaktadır. Düşünsel açıdan bakıldığında, toplumcu gerçekçi yazarların kendilerini emeğe daha yakın görüyor olmaları ve eserlerinde buna ilişkin süreçlere daha çok yer vermiş olmaları doğaldır. Ancak, bunun yanı sıra, bu yazarların Türkiye tarihinin değişik dönemlerinde yönetim kademelerinden özellikle sosyal yaşam ve emek içerikli eserlere yönelmiş olan baskılara karşı daha büyük bir direnç göstermiş olduklarını ve bu direncin maddî-manevî olumsuz sonuçlarıyla karşı karşıya kaldıklarını da belirtmek gerekir. Bu yazarların geniş halk kesimlerinin kötü çalışma ve yaşama koşulları yanında, kendi yaşamlarının zorluklarına karşın, eserlerinde insanî değerlere inanç ile daha iyi bir dünya ve geleceğin kurulabileceği umudunu yansıtan bir iyimserliğe sahip olmaları ilgi çekicidir. Bu, sanıyoruz ki kendilerinin hümanizma temellerinin güçlülüğü ile açıklanabilecek bir durumdur.

Tam da bu noktada bu yazarlar ile Reşat Enis arasında iyimserlik-kötümserlik ikileminde ortaya çıkan önemli farklılıktan söz etmek gerekir. Çalışmamızda konumuz açısından büyük önem taşıyan iki romanını değerlendirdiğimiz Enis, bir toplumcu gerçekçi değil de, belki Zola geleneğinde bir naturalist olarak nitelenebilir. Ancak, Ömer Türkeş’in ifadeleriyle Reşat Enis’inki “doğalcılığın kaba bir yorumu olarak değerlendirilebilir” ve Zola gibi rafine bir üsluptan ve Orhan Kemal’in öykü ve romanlarındaki incelik ve derinlikten uzaktır.²⁴ Türkeş, Reşat Enis’in *Afrodit Buhurdanında Bir Kadın* adlı kitabını, bir “facialar antolojisi” olarak nitelendirmektedir.²⁵

“Tarla”daki Edebiyat: Tarım Sektörü Açısından Bir Değerlendirme

Edebî eserler, değişik sektörlerdeki, iktisadî faaliyet alanlarındaki çalışma ilişkilerine ilişkin izdüşümlerini yansıtırken, ücretli emeğin en yoğun olduğu sanayi sektörünün bunlar arasında başta gelmesi doğaldır. Ancak, tarihsel açıdan bakıldığında, edebî metinlerin başlangıçta daha çok

²³ Dinamo, “1 Mayıs Yürüyüşü”, *Kavga Şiirleri*, 1977; Başaran, “Taksim Alanında Bir Top Gülüm Var”, *Sanat Emeği*, Temmuz 1980.

²⁴ Türkeş, *Afrodit Buhurdanında Bir Kadın*.

²⁵ Türkeş, *Afrodit Buhurdanında Bir Kadın*.

tarım ve madencilik kesimindeki çalışma sorunlarını yansıttığını, zaman içerisinde Türkiye'nin sanayileşme sürecine ve bu süreçte sektörlerin payının değişimine koşut biçimde, ağırlığın sanayi kesimine kaydığını görüyoruz. Bu nedenle, özellikle başlangıç dönemlerine ilişkin olarak, edebî eserleri, tarım ve madencilik kesimlerindeki ilişkiler ile sektörler arası geçişlilikler açısından da değerlendirmek yararlı olacaktır. Edebî metinlerde yer alan farklı faaliyet alanlarına ilişkin gözlem ve değerlendirmeler, aynı zamanda bu faaliyet alanlarıyla geniş ölçüde örtüşen coğrafi-bölgesel ayrımları da yansıtmaktadır. Örneğin, madencilik sektörü Zonguldak'la, tarım kesimi büyük ölçüde Çukurova ile örtüşebilmektedir. Bu örtüşmeler, edebî metinlere hem ulusal, hem de yerel bir karakter kazandırmaktadır.

Bu bağlamda, tarım kesimi açısından bakıldığında, Cumhuriyetten sonra tam bir tarım toplumu olma niteliğini taşıyan Türkiye'de bu kesimin iktisadî olduğu kadar, sosyal açıdan da büyük önemi bulunmaktaydı. Kırsal kesimdeki yaşama koşulları, sosyal sorunlar ile bunları konu alan bir “köy edebiyatı”nın oluşum süreci üzerinde aşağıda kapsamlı biçimde duracağız. Konuya ücretli emek açısından bakıldığında ise özellikle tarım işçilerinin yaşama ve çalışma koşulları ön plana çıkmaktadır. 1940'lı yılların ortalarında Türkiye'de tarım işçilerinin sayısı 200.000 dolaylarında tahmin ediliyordu.²⁶ 1936 tarihli İş Kanunu'nun kapsamı dışında tutulmuş olan tarım kesiminde çalışan bu işçiler, her türlü sosyal ve hukukî korumadan mahrumdular. Hukuksal bir korumaya tabi tutulmayan bu kesimdeki işçi-işveren ilişkileri, bölgeden bölgeye de değişiklik gösteren ve çok defa uyulmayan yerel örf, adet ve geleneklere dayanmaktaydı.²⁷ İşte, tarım işçilerinin çalışma ve yaşama sorunları, özellikle tarım kesimindeki ilişkilerin değişime uğramaya başladığı 1940'lı ve 1950'li yıllarda, birçok edebî esere de konu olmuştur. Bunlar arasında, Çukurova'daki geçici tarım işçilerinin sorunlarını anlatan Orhan Kemal'in eserleri özellikle önemlidir ve bu döneme tanıklık etmektedir. Yazarın bu tür eserlerinin en önemlisi de, kanımızca, daha önce değinmiş olduğumuz *Bereketli Topraklar Üzerinde* adlı romandır. Fethi Naci'nin ifadesiyle “Sabırla derlenmiş gözlemler, sosyal gerçekliğin insan gerçekliğiyle birlikte uyumlu bir biçimde verilmesi, insanların –idealize edilmeden- içinde yaşadıkları şartlarla bağlantılı olarak ele alınışı, ayrıntıların ustalıkla değerlendirilmesi...” bu romanı güçlü kılan başlıca öğelerdir.²⁸ Moran'a göre ise romanın çarpıcılığı “yalnızca sadakatle yansıttığı Çukurova gerçekliğine değil, bu gerçekliği, mitoslardan gelen geleneksel bir yapı içinde, ama canlılığı ayakta tutan modern bir ‘gösterme’

²⁶ Topçuoğlu, 1946, s. 19.

²⁷ Çalgüner, 1943, s. 111. Dönem içerisinde tarım işçilerinin sosyal ve hukuksal durumları ile çalışma koşulları konusunda kapsamlı bilgi için bakınız, Makal, 2002, s. 140-145.

²⁸ Fethi Naci, 1971, s. 56.

yöntemiyle sunmasına borçludur.”²⁹ Romandan, tarım işçilerinin yaşama koşullarıyla ilgili bir bölümü aktarmak istiyoruz:

“Pek pek birkaç hafta sonra ‘Urumdan Şamdan’ çekilip çekilip gelen ırgat kafilelerinin akını başlar. Binlerce kadın, erkek, çocuk, genç, yaşlı, paramparça üstbaşlarıyla pis pis kokarak, Ötegeçe’deki mezarlığa yığılırlar. Kıçı çıplak çocuklar mezar taşlarına inip biner, tevekkül içindeki kadınlar, Taşköprü’nün bu geçesindeki ırgat pazarından iş ve ekmeğin sevinciyle gelecek erkeklerini beklerler. Kul acımaz bunlara, Allah acımaz. Allahın unuttuğu insanlardır bunlar! Peygamberler kitaplar dolusu sabır, tevekkül, kanaat getirmişlerdir bunlara. Hiçbir işe yaramıyan, hiçbir işe yaramıyacak olan sabır, tevekkül, kanaat!”³⁰

Orhan Kemal’in eserleri Çukurova bölgesini konu alırken, Necati Cumalı’nın ve Samim Kocagöz’ün eserlerinde ise Ege Bölgesi’nde tarım kesimindeki çalışma koşullarıyla ilgili gözlem ve değerlendirmeler yer almaktadır.

“Ölümün Ağzı”ndaki Edebiyat: Madencilik ve Emek

Madencilik sektörünün de tüm emek tarihi çalışmaları açısından özel bir önemi vardır. Bunun nedeni, madencilik ve özellikle de kömür madenciliği faaliyet alanının tarih boyunca işçilerin çalışma koşullarının en kötü olduğu ve uzun yüzyıllar süren mücadelelere sahne olan bir kesim olmasıdır. Nitekim yeryüzü ölçeğinde ilk sosyal politika tedbirleri de madencilik sektöründen başlayarak gerçekleştirilmiştir. Emile Zola’nın *Germinal* romanı başta olmak üzere birçok edebî metinde de, madenlerdeki olumsuz çalışma koşulları ve bunun yarattığı gerilim ve mücadeleler yansımaları bulmuştur. Türkiye açısından bakıldığında da, kömür üretiminin merkezini oluşturan Ereğli Kömür Havzası’nın emek tarihi açısından özel bir önemi vardır. Zonguldak’ta 19. yüzyılda kömürün bulunmasından sonra, bu bölgede tüm dünya ölçeğinde olduğu gibi kendine özgü, güç çalışma koşulları geçerli olmuştur. Zaten zor olan bu çalışma koşullarına, biri 19., diğeri 20. yüzyılda gerçekleşen iki zorunlu çalıştırma –mükellefiyet-uygulaması da eklenmiştir. Bu durumda, bölgenin çok uzun bir zaman aralığında yaşanan ve diğer kesimlerden çok daha ciddi boyutlara ulaşan çalışma koşullarını yansıtan; romandan öyküye, öyküden şiire çok sayıda edebî metnin ortaya çıkmış olması hiç de şaşırtıcı sayılmamalıdır.³¹ Buradaki çalışma hayatından izdüşümleri içeren şiirler yazan şairler arasında Nâzım Hikmet’ten Fazıl Hüsni’ye, Melih Cevdet’ten İlhan Berk’e, Ceyhan Atuf

²⁹ Moran, 1991, s. 56.

³⁰ Orhan Kemal, 1964, s. 184.

³¹ Bu eserlerin bir bölümüne ilişkin geniş bilgi ve değerlendirmeler için bakınız, Kalyoncu, *Kömürde Açan Çiçek, Kömür Kokan Şiirler*.

Kansu’dan Mehmet Başaran’a kadar birçokları bulunmaktadır.³² Bu şairlerin çok büyük bölümünün bölgeyle direkt bir bağlantı içerisinde olmadıkları da dikkati çekmektedir. Bu şairler, maden işçilerinin dramatik yaşamlarına ilişkin olarak duymuş, okumuş oldukları şeylerden ya da bölgeye yapmış oldukları ziyaretlerdeki kişisel gözlemlerinden etkilenmiş ve bunu şiirlerine yansıtmuş olmalıydılar. Aralarında Ahmet Naim’in ve Mehmet Seyda’nın da bulunduğu birçok yazarın öyküleri de kömür madenlerindeki olumsuz çalışma şartlarına ilişkin gözlemler içerir. Bu iki yazarın bölgeyle bağlantıları, yazdıklarını daha dolaysız kılmaktadır. 1960’lı yıllarda *Sarı İt* kitabıyla gündeme gelecek olan Reşat Enis’in 1939’da yayımlanan *Afrodit Buhurduğunda Bir Kadın* adlı Türkiye’de çalışma hayatına ilişkin geniş gözlemler içeren ilk romanlardan biri olan eseri de, aynı zamanda maden işçilerinin yaşamlarından kesitler içermektedir.

Bölgeye yabancı olan Oruçoğlu’nun, kendi ifadesiyle “daha çok okuma, not alma ve eski madencilerle konuşma” yoluyla oluşturarak,³³ 2000’li yıllarda yayımladığı (şimdilik) üç ciltlik *Grizu* adlı romanı da Ereğli Kömür Havzası ekseninde kurgulanmış. Roman, Osmanlı İmparatorluğu’nda kömür madenlerinin işletilmeye başlandığı 19. yüzyıl ortalarında başlıyor, 1860’lardan başlayarak Dilaver Paşa Nizamnamesi çerçevesinde gerçekleştirilen zorunlu çalıştırma uygulaması da dahil olmak üzere madenlerde yaşanan gelişmeleri içeriyor ve Cumhuriyet Türkiye’sine de uzanarak, Temmuz 1923’teki ünlü Şimendifer İşçileri Grevi ile sona eriyor. Bu uzun dönem içerisinde maden ocaklarındaki çalışma koşulları, sorunlar ve direnişler, bölgenin insanî örüntüleriyle zenginleştirilmiş bir atmosfer içerisinde betimleniyor. Yazar kendisi, “Yeraltından çok, yeraltında çalışan insanın ruhunda gezinmeye çalıştım. Madenci ruhunun derinliklerine inebildim mi, inemedim mi bilemiyorum” diyor.³⁴ Ancak, bölgeyi yakından tanıyan araştırmacılar, yazarın eserindeki betimlemelerinin abartılı olduğu kanısındalar. Eser, bu atmosfer içerisinde, dönemin siyasal, sosyal ve iktisadi oluşumlarına da sürekli olarak referanslar verilerek gelişiyor ve sonlanıyor. Ancak, eserde verilen bazı somut referansların tarihsel olgularla uyum içerisinde bulunmadığı görülüyor. İkinci cildin başında Dilaver Paşa, “Efendiler” diyor, “Bu havzada artık Mecelle-i Ahkamı Adliye devri kapanmıştır. Eski örf ve adet nizamı ile bahriyenin gün geçtikçe artan maden ihtiyacını temin etmenin mümkünatı yoktur. Bu havzanın şimdi yeni bir nizamnameye ihtiyacı var.”³⁵ Buraya kadar, bir sorun yokmuş gibi görünüyor; ama bir taraftan Dilaver Paşa Nizamnamesi 1867 tarihini taşıırken; diğer taraftan 1868 yılında oluşturulan bir komisyon tarafından hazırlanan

³² Bu şairler ve şiirler konusunda bakınız, Kalyoncu, *Kömür Kokan Şiirler*.

³³ Oruçoğlu, “Grizu’ya Nasıl Başladım?”

³⁴ Oruçoğlu, “Grizu’ya Nasıl Başladım?”

³⁵ Oruçoğlu, *Grizu-2*, s. 8.

Mecelle'nin 1869-1876 yılları arasında tamamlandığını, “kitap” adı verilen her bölümün hazırlandıkça beklenilmeden padişaha sunulduğunu ve onun onayıyla kanunlaştırıldığını³⁶ düşünecek olursak, romanda tarihsel olgularla telifi mümkün olmayan bir durum ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, Mecelle eski örf ve adet nizamını temsil etmediği gibi, tam tersine örf ve adet hukukunun önemli olduğu bir dönemden yazılı hukuk düzenine geçişte önemli bir adım olarak belirginleşiyor.³⁷ Bu kadar temel bir konuda yapılan yanlışlar, eserdeki diğer tarihî referansların sağlığı konusunda da ciddi tereddütler uyandırmaktadır.

Behçet Kalaycı'nın 1992 yılında yayımlanan *Kıvırcık – Genç Bir Madencinin Öyküsü* adlı romanı ise Ereğli Kömür Havzası'nda henüz yabancı sermayeye ait kömür işletmelerinin varlığını sürdürdüğü 1930'lu yılları konu alıyor. Kitabı adını veren “kıvırcık”, bölgede madenci işçiler için özellikle bölge dışından gelen işçiler tarafından kullanılan, onların kötü çalışma ve yaşama koşullarına karşı tepkisizliklerine de atıfta bulunan küçümseme içerikli bir niteleme. Bir köy genci olan Dursun'un ilk defa maden ocaklarında çalışmaya gitmesiyle başlayan roman, onun maden ocağında göçük altında kalarak can vermesiyle bitiyor. Roman, maden ocaklarındaki çalışma koşulları yanında; köylülerin ve madencilerin gündelik yaşamları, barınma, beslenme, sağlık koşulları, aile yaşamları, törensellikler ve benzeri konularda geniş gözlemler içeriyor. Bu gözlemler, *Grizu* kitabındakinden farklı olarak, romanın olay örüntüsüyle de bağlantılı biçimde, doğal halleriyle ve abartısız olarak sunulmuş. Bu şekliyle, *Kıvırcık – Genç Bir Madencinin Öyküsü*'nün bölgenin sosyal atmosferini ve insanını en iyi anlatan edebî metinlerden biri olduğunu düşünüyoruz.

Bölgeye ilişkin metinlerden bir bölümü ise İkinci Dünya Savaşı döneminde yaşanan ve Türkiye emek tarihinin en trajik olgularından biri olan “iş mükellefiyeti”ne, yani zorunlu çalıştırma uygulamasına ilişkindir.³⁸ Bunlar arasında İrfan Yalçın'ın *Ölümün Ağzı* ve Mehmet Seyda'nın *Yanartaş* romanları da bulunuyor.³⁹ Bu eserlerin, neredeyse belgesel bir nitelik taşıdıkları söylenebilir. Buna karşılık, *Yanartaş* ile *Ölümün Ağzı* arasında yukarıda belirlediğimiz ölçütler açısından önemli bir farklılık bulunmakta; Seyda romanında kendi yaşam deneyimlerini ve gözlemlerini aktarırken, Yalçın mükellefiyet dönemini yaşayan kişilerle yaptığı görüşmelerin izlerini yansıtmaktadır. Yalçın'ın, kitapta anlatılanların gerçeğe uygunluğunu soranlara, “ben anlatılanların yalancısıyım” dediği rivayet olunur. Yalçın'ın kitabının hem edebî nitelikleri, hem de belgesel niteliği ve

³⁶ Üçok; Mumcu, 1985, s. 326; Makal, 1997, s. 235.

³⁷ Çelik, 1985, s. 5-6. Mecelle konusunda bilgi için bakınız, Makal, 1997, s. 234-239.

³⁸ İş mükellefiyeti uygulamasını değişik yönleriyle kapsamlı biçimde değerlendiren çalışmamız için bakınız, Makal, 2007, s. 163-212.

³⁹ Bakınız, Yalçın, 1989; Seyda, 1970.

gerçeklere uygunluk açısından Oruçoğlu'nun kitaplarıyla karşılaştırılmayacak bir niteliğe sahip olduğunu belirtmeliyiz.

Ereğli Kömür Havzası'ndaki maden işçilerinin çalışma ve yaşam koşullarından izdüşümleri içeren edebî metinlerin, Türkiye geneline ve diğer sektörlerdeki çalışma yaşamına göre sayıca çok daha fazla olduğu, daha dolaysız bir karakter taşıdığı ve daha çok edebiyatçının buna ilgi duyduğu dikkati çekmektedir. Bu durum, maden ocaklarındaki çalışma koşullarının çarpıcılığıyla ve iki defa yaşanan travmatik “zorunlu çalıştırma” deneyimiyle bağlantılı olmalıdır.

İş Mücadeleleri, Grevler ve Edebiyat

Dünya edebiyatına ait, aralarında *Germinal* ve *Bitmeyen Kavga*'nın da bulunduğu çok sayıda eser, işçilerin içinde bulunduğu olumsuz çalışma ve yaşama koşulları yanında, bu koşulları düzeltme yolunda verdikleri mücadeleleri de yansıtır. Buna karşılık, Türkiye emek tarihine ilişkin izdüşümleri içeren ve zaten sınırlı sayıda olan eserler, daha çok işçilerin olumsuz çalışma ve yaşama koşullarından kaynaklanan sıkıntılar üzerinde odaklanırken, işçi mücadelelerine çok fazla yer vermemektedirler. Bu sınırlılık, kanımızca, sadece yazarların bakışlarından ya da özne tercihlerinden kaynaklanmamakta, nesnel bir durumu -Türkiye'de batı ülkeleriyle karşılaştırılabilecek düzeyde işçi mücadelelerinin yaşanmamış olmasını- da yansıtmaktadır. Batıda kötü koşullar mücadeleyi doğururken, Türkiye'de çoğu zaman bu birlikteliği gözlemek mümkün değildir. İşçi mücadelelerinin, özellikle 1960 öncesi dönemde sınırlı kalması üzerinde etkide bulunan faktörler ise çeşitlidir ve mevzuattaki yasaklayıcı hükümlerden yönetimin fiilî baskılarına, işçi sınıfının bilinç durumuna kadar uzanmaktadır. Bu durum, diğer etmenler yanında, işçi mücadelelerinin edebî metinlere yansımaları olumsuz yönde etkilemiştir. Buna karşılık, Türk edebiyatında, sınırlı olmakla birlikte grev olgusunu ele alan çalışmalar da vardır. Bunların büyük bölümü, genel nitelikli olmaktan çok, somut bir grev hareketi üzerinden kurgulanmış olmaları nedeniyle, dönem koşullarını gayet iyi yansıtmaktadır.

Orhan Kemal'in 1947 tarihli *Grev* adlı hikâyesi, işçi mücadelesini konu alan ilk çalışmalar arasındadır. İkinci Dünya Savaşı'nın kendine özgü koşullarında çıkarılan ve diğer boyutları yanında emek evrenine ilişkin düzenlemeler de yapan 1940 tarihli Milli Korunma Kanunu, tekstil başta olmak üzere bazı faaliyet alanlarında günlük çalışma sürelerinin artırılması yönündeki uygulamalara kaynaklık etmişti.⁴⁰ Yasa savaşın olağanüstü koşullarında çıkarılmış olmakla birlikte, savaştan sonra da bu uygulamaya devam edilmiş, çalışma sürelerinin 1936 tarihli İş Kanunu ile öngörülen düzeylere indirilmesi için uzun yıllar beklemek ve mücadeleler vermek

⁴⁰ Bakınız, Makal, 2007, s. 166-173.

gerektiği.⁴¹ İşte, Orhan Kemal’in *Grev* adlı hikâyesinde anlatılanlar, dönemin bu koşulları ile bire bir örtüşmektedir. Öyküde, işçiler mesainin sekiz saata inmesi amacıyla, tezgâhlarının başında ve işi tam anlamıyla bırakmadan, üretimi durdurmaktadır. Bir işçi şöyle demektir: “Harb biteli beş sene oluyor! İş Kanununun hükümlerini yerine getirmenizi istiyoruz!” Öyküde, olay kamu makamlarına yansırken, bazı işçiler de göz altına alınmaktadır. Orhan Kemal’in öyküde söz ettiği ve onun gerçek gözlemlerinden kaynaklandığını düşündüğümüz grev olayı, 1936 tarihli İş Kanunu’nun 1963 yılına kadar yürürlükte kalan “grev yasağı” dönemine denk gelmektedir.⁴² Öykünün yazıldığı 1947 yılı, grev konusunda yeni gelişmelere sahne olmakta, aynı yıl çıkarılan Sendikalar Kanunu “greve teşvik ve teşebbüsü” de cezaî yaptırımlara bağlarken, yasanın çıkarılması sırasında, muhalefetteki Demokrat Parti işçilere grev hakkının verilmesini savunmakta, iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi ise bu istemlere karşı şiddetle direnmektedir.⁴³ Grev konusundaki bu gelişmeler, dönem itibariyle çalışma yaşamının da ötesine geçerek, bir yerde, Türk demokrasisinin eksikliklerini simgelerken; Orhan Kemal’in öyküsü de, bunun edebiyattaki izdüşümü olma niteliğini kazanmaktadır.

1960 sonrası ise grev olgusu itibariyle farklı bir döneme tekabül eder. Grev hakkı 1961 Anayasasında yer bulmakta ve 1963 tarihli Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu ile geniş biçimde düzenlenmektedir. Ancak, bu iki düzenleme arasında kalan ve grevin henüz yasal olmadığı geçiş döneminde, 28 Ocak-4 Mart 1963 tarihleri arasında Koç’a ait Kavel Kablo Fabrikası’nda gerçekleştirilen iş bırakma eylemi, değişik boyutları itibariyle Türkiye çalışma ilişkileri tarihinde kendine özgü bir yere sahiptir.⁴⁴ Günümüzde bu grev, daha çok Hasan Hüseyin’in *Kavel* şiiri ile hatırlanmaktadır ve denilebilir ki, bir şiir bir grevi ölümsüzleştirmiştir:

“İşime karım dedim
Karıma kavel diyeceğim
Ve soluğum tükenmedikçe bu doyumsuz dünyada
Güneşe karışmadıkça etim
Kavel grevcilerinin türküsünü söyleyeceğim
Ve izin verirlerse istinyeli emekçi kardeşlerim
İzin verirlerse kavel grevcileri
Ve ben kendimi tutabilirsem eğer

⁴¹ Bu uygulama ve mücadeleler için bakınız, Makal, 2002, s. 517-520.

⁴² Bu dönemde, hukuksal yasak ve yaptırımlara rağmen gerçekleştirilen grev eylemleri vardır. Bu grevlere ilişkin bir döküm ve kapsamlı değerlendirmeler için bakınız, Makal, 2007, s. 290-318.

⁴³ Bu gelişmeler konusunda bakınız, Makal, 2007, s. 270 vd.

⁴⁴ Bu eyleme ilişkin olarak bakınız, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, s. 239-240.

Sesimi tutabilirsem
o çoban ateşlerinin parladığı yerde kavel’de
o erkekçe direnilen yerde kavel’de
karın altında nişanlanıp
dostlarımla arasında öpeceğim
nişanlımı kavel kapısında
ve izin verilerse istinyeli emekçi kardeşlerim
izin verilerse kavel grevcileri
ilk çocuğumun adını
kavel koyacağım”

Reşat Enis, eserlerinde sosyal sorunlara, çalışma hayatına ve onun bir boyutu olarak işçi mücadelelerine yer veren yazarların başında gelmektedir. Enis’in 1939 yılında yayınlanan *Afrodite Buhurandan Bir Kadın* romanında, çalışma hayatına ilişkin sorunlar yanında, işçilerin ücret artışı amacıyla gerçekleştirdikleri bir grev etkinliğine ilişkin sahneler yer almaktaydı. Yazarın, 1968 yılında yayınlanan romanı *Sarı İt*’te ise 1960 sonrası dönemdeki sosyal yaşam ve onun bir bileşeni olarak çalışma yaşamı değişik boyutlarıyla ve çok daha kapsamlı bir yer bulmaktadır. Romanda, 1960’lı yılların işçi hareketleri, örgütlenme çabaları, bir sendikanın kurulup gelişme süreci, bir fabrikada toplu sözleşme hakkını elde etmeye çalışan işçilerin rakip “sarı” sendikaya ve bu sendikanın başkanı “Sarı İt”e karşı mücadeleleri anlatılmaktadır. *Sarı İt*’ten söz etmişken, aynı dönemleri konu alan bir başka sanat eserine, Ertem Göreç’in *Karanlıkta Uyananlar* filmine değinmemek olmaz. Bu filmde de, grevin artık yasal bir hak haline geldiği 1963 sonrası ilk dönemde bir boya fabrikasında çalışan işçilerin örgütlenme çabaları, bilinçlenme ve greve gitme süreçleri; bir işçi semti de mekân alınarak, sosyal dokuyla da bağlantılı biçimde ve değişik boyutlarıyla anlatılmaktadır.

Aziz Nesin ise 1977 yılında ilk olarak bir günlük gazetede yayınlanan ve çok büyük tartışmalara konu olan *Büyük Grev* hikâyesini –kendi ifadesiyle “masal-öykü”-, MESS’e (Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası) bağlı işyerlerinde, DİSK’e bağlı Maden-İş Sendikası tarafından yürütülmekte olan grev üzerinden kurgulamıştı. 30 Mayıs 1977 tarihinde başlayıp, 3 Şubat 1978 tarihine kadar süren MESS grevi, değişik boyutları itibariyle Türkiye çalışma ilişkileri tarihinin en önemli işçi hareketlerinden biriydi ve 1980 öncesi dönemin çalkantılı koşullarında sınıf mücadelesine ilişkin sembolik bir nitelik de kazanmıştı.⁴⁵ Aziz Nesin düzeyinde bir yazarın konuyu ele alması ilgi çekiciydi. Ancak, hikâyenin büyük tartışmalara yol açması, politik bir nitelik de taşıyan bu greve ilişkin olarak, Aziz Nesin’in öne sürdüğü yergi dozu yüksek

⁴⁵ MESS grevlerine ilişkin olarak bakınız, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, s. 287-290.

savlardan kaynaklanmaktaydı. Nesin, bu greve, işverenlerin ellerindeki üretim fazlalığından kaynaklanan stoku eritmeleri için gerekli fırsatı yaratmak gibi bir işlev de yüklemişti. İşveren, fazla üretim koşullarında grevin kendi yararına olacağını düşünüyor ve işçiler ile sendikayı değişik araçlar yardımıyla manipüle ederek, greve gidilmesini ve grevin uzun süre sürdürülmesini sağlıyordu. Nesin’in bu grevden kaynaklanan ancak onu aşarak genellik kazanan yergilerinin, esas olarak Türkiye’deki sendikal yönetimlere ve onların her zaman işçilerin çıkarlarını ön planda tutmayan davranışlarına yöneldiği söylenebilir. Safların tutulduğu bir dönemde, zamanının dar sınırlarını ve düşünce kalıplarını aşan böylesi bir eleştiri, kuşkusuz Aziz Nesin’inengin zekâsı ve sezgisi yanında, büyük bir medenî cesaret de isterdi. Sonuçta Aziz Nesin, bu hikâye nedeniyle bazı sol ve sendikal çevrelerden kaynaklanan ve suçlamaya varan şiddetli eleştirilerle karşı karşıya kaldı ve hikâye Türkiye tarihinde bu ilginç özellikleriyle emsalsiz bir yer edindi.⁴⁶

Nejat Elibol’un ilk baskısı 1988’de yapılan *Direnen Haliç* adlı iki ciltlik romanında ise Sungurlar Kazan Fabrikası merkezde olmak üzere 1975 yılında Haliç civarındaki iki fabrikada gerçekleşen direnişler ele alınıyor. Ancak, eserde daha geniş bir örüntüyle, işçilerin gündelik sosyal yaşamlarına, içsel dünyalarına da giriliyor. Bu dönemde aynı fabrikada kaynak işçisi olan ve kendisinin de bizzat yaşadığı olayları kaleme alan Elibol, daha sonraki dönemlerde profesyonel sendikacılık da yaptı. Adnan Özyalçiner’in *Grev Bildirisi* adlı hikâyesi ise 1966 yılındaki Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası grevinde işçiler tarafından İstanbul halkına dağıtılan “Grev Bildirisi” üzerine kurgulanmış olması nedeniyle ilginçtir.

Türkiye’de Bir “İşçi Edebiyatı” Var mı?

Çalışmamızda şu ana kadar yapmış olduğumuz değerlendirmeler, Türkiye’de çalışma hayatına yer veren edebî eserlerin epeyce sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır. Kuşkusuz ki, bu durum çok boyutlu, çok etmenli bir oluşum süreci içerisinde anlamlandırılabilir. Bu durum, bir taraftan işçi-işveren ilişkisinin doğması, gelişmesi ve bu ilişkiden kaynaklanan sorunların ortaya çıkma süreçleriyle bağlantılıdır, diğer taraftan da Türkiye’de düşünce-kültür ve onun bir bileşeni olarak yazın hayatının gelişmesine ilişkin sorunlarla. Dünya deneyimi açısından bakıldığında, işçi-işveren ilişkisinin 18. yüzyıl ortalarından itibaren gelişmesi ve giderek başat çalışma ilişkisi haline gelmesi, bu ilişkiden kaynaklanan sorunları ve bu sorunların çözümü doğrultusunda yüzyıllar sürececek mücadeleleri doğurmuş; bu sorun ve mücadeleler, batı toplumlarının demokratikleşme sürecinde giderek gelişen düşünce-kültür yaşamı içerisinde de yansımaları bulmuş ve edebî metinlere konu edilmiştir. Bunun mimarları ise bir taraftan işçi hareketine ilgi

⁴⁶ *Büyük Grev* kitabında, bu eleştiri metinleri ile Nesin’in bunlara verdiği cevapların bir bölümü de yer almaktadır.

duyan aydınlar, diğer taraftan ise bizatihi işçiler içerisinde çıkan kişilerdi. Aydınlar bir taraftan yapılan işin teorik altyapısının oluşumuna katkıda bulunurken, diğer taraftan da entelektüel temeli daha derin eserler veriyor; buna karşılık işçi kökenli kişiler ise bu teorik ve entelektüel çabaları, kendi somut deneyimlerine dayalı çalışmalarla zenginleştiriyorlardı. Bu bağlamda, batı ülkelerinde hem işçi sorunlarını konu alma, hem de bizatihi işçiler tarafından yazılma anlamlarında, “işçi edebiyatı” olarak adlandırılan bir türün varlık kazandığından rahatlıkla söz edilebilir.⁴⁷ Batı toplumlarının gelişim süreçleri içerisinde, günümüzde işçi edebiyatı en azından klasik biçimiyle eski önem ve anlamını büyük ölçüde yitirmiştir. Buna karşılık, günümüzde bu edebiyat yeni ve farklı biçimlerde devam etmekte; bu toplumlarda çalışma ve yaşama koşulları itibarıyla daha sorunlu bir kesim oluşturan yabancı işçileri esas alan ve “göçmen işçi edebiyatı” ya da “konuk işçi edebiyatı” olarak nitelenen bir yazın türü varlığını sürdürmektedir.

Bu açılardan bakıldığında, Türkiye’deki gelişimin her iki açıdan da sorunlarla dolu olduğu görülür. Bir taraftan Türkiye’de sanayileşme çabalarının yetersizliğiyle bağlantılı olarak işçi-işveren ilişkisi geçmekte, bununla da bağlantılı olarak işçi kesiminin gelişimi gerek nicel, gerekse nitel boyutları itibarıyla sınırlı kalmaktadır. Diğer taraftan bu gelişmeler sonucu ortaya çıkan sorunlar ve emekle ilgili konular yönetimler tarafından netameli sayılmakta ve fiili/hukukî yaptırımlara bağlanmaktadır. Tek parti döneminde sınıfların varlığı ile sınıf mücadelelerini reddeden ve dayanışmacı bir temel üzerinde inşa edilmiş olan halkçılık da bunun ideolojik çerçevesini oluşturmaktadır. Bu ideolojik çerçeveye uygun şekilde biçimlenen dönemin mevzuatı da sınıfsal örgütlenmeyi ve sınıf mücadelelerini kesin bir biçimde yasaklar ve hukuksal yaptırımlara tabi tutarken; 1936 tarihli İş Kanunu ile 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu da bunun başlıca hukuksal araçlarını oluşturmaktadır. Emek evreni üzerindeki baskılar işin bir yönünü oluştururken, konunun diğer yönü de, başta Ceza Kanunu olmak üzere mevzuatta yer alan, düşünsel yaşam ve basın özgürlüğüne yönelik ciddi sınırlamalardır. Bütün bu fiili/hukukî koşullar, birçok sosyal sorun gibi işçi sorununun da özgür biçimde tartışılmasını engelliyor –hatta sınıfların varlığını reddeden bir ideolojik çerçeve içerisinde, özel bir işçi sorununun varlığı dahi kabul edilmiyordu- konuya ilişkin bilimsel çalışmalar yanında, genel olarak sanat, özel olarak da edebiyat bundan payını alıyordu. Türkiye’nin çok partili siyasal yaşama geçiş sürecinde 1946 yılından itibaren işçilerin sendikalarda örgütlenmeleri artık serbest olmakla birlikte, bir iş mücadelesi aracı olarak grev 1960’lara kadar yasaktır. 1946 sonrası dönemde, gerek Cumhuriyet Halk Partisi, gerekse bunu izleyen Demokrat Parti’nin

⁴⁷ “İşçi edebiyatı” üzerine, Almanya örneğinde bilgi ve değerlendirmeler için bakınız, Göbenli, 2003.

iktidar dönemlerinde emek ve düşünce evreni yanında, sadece emekle değil, sosyal konularla ilgilenen yazar-çizer-yayıncılar üzerindeki baskılar sürmektedir. 1960 sonrası dönemde demokratikleşme açısından birçok olumlu gelişmeler olsa da, geçmiş dönemlere göre daha az olmakla birlikte, düşünce ve sanat üzerindeki baskılar devam etmekte; yazmak yanında çevirmek bile sakıncalı sayılabilmektedir. Eserlerinden dolayı çeşitli davalarla, mahkûmiyetlerle karşı karşıya kalan Türk yazarları bir tarafa bırakalım, Nobel ödüllü Amerikalı yazar John Steinbeck’in emek içerikli *Bitmeyen Kavga* isimli ünlü romanı dahi 1960’lı yıllarda Türkiye’de ilk defa yayınlandığında mahkeme kararıyla yasaklanarak, kitabın toplatılması yoluna gidilebiliyordu. Gene aynı dönemlerde, edebiyat dışındaki sanat dalları da bu baskılardan nasibini almaktadır. Ertem Göreç’in, bir fabrikadaki işçilerin bilinçlenme, örgütlenme ve greve gitmelerini konu alan ve daha önce değindiğimiz *Karanlıkta Uyananlar* filmi, gene 1960’lı yıllarda yasaklamalara uğramaktadır. Benzeri baskılar, emeği konu alan bilimsel nitelikli çalışmalar açısından da söz konusu olmaktadır. Hakkında dava açılan ve bir kısmı mahkûm olan yazarlar-sanatçılar-araştırmacılar bir çırpıda sayılamayacak kadar çoktur.

Kuşkusuz ki, bu değerlendirmelerimizle, aydınlar ile edebiyatçıların emek evrenine yeterli ilgiyi göstermemiş olmasının, sadece Türk demokrasisinin eksiklik ve sınırlılıkları ile basın-yayın hayatı üzerindeki baskılardan kaynaklandığını söylemek istiyor değiliz. Değindiğimiz etmenler yanında, aydınlar ile edebiyat çevrelerinde, emekle ilgili konulara yönelik olarak genel bir isteksizliğin var olduğu kuşkusuzdur. Şüphesiz bu durum çeşitli etmenlerle açıklanabilir; bunlardan biri bu kişilerin çalışma ve yaşam koşullarına ilişkin ilgi noksanlığı ise bir diğeri de bilgi ve bakış eksikliğidir.⁴⁸ Toplumun bu kesimlerinin belirli “seçkinci” aydın çevreler tarafından küçük görülüyor olmasını da göz ardı edemeyiz. Bu değerlendirmelerimiz, ücretli emek yanında, kentsel ve kırsal kesimdeki diğer sosyal sorunlar ile çalışma ve yaşam koşulları açısından da geçerlidir. İktisadî ve sosyal açıdan güçsüz kesimlere yönelik ilgi, şüphesiz ki sol-sosyalist aydın kesim içerisinde daha güçlüdür. Ancak, bu aydınların bir kısmının yaklaşımı da, işçi hareketini sadece farklı bir toplum tahayyülünün bir ögesi olarak araçsallaştırması nedeniyle sorunludur. Politik düzeyle insanî düzeyi birleştirememiş biçimde tezahür edebilen bu yaman çelişki, salt tarihsel düzlemde değil, günümüz itibarıyla da geçerlidir.

⁴⁸ Fethi Naci’ye göre, “işçi sınıfının ve sorunlarının ortaya geç çıkışı ya da ülke koşullarına göre sayıca az da olsa işçi sınıfının ve sorunlarının ortaya çıktığı zamanlarda yazarlarımızın bu sınıfı ve sorunlarını görecek ‘toplumsal ve tarihsel göz’den yoksun oluşları, romancılarımızın işçi sorunlarını gereğince işleyememelerinin nesnel nedenleri” arasındadır. Bakınız, Fethi Naci, 1981, s. 332-333.

Genelleştirildiğinde, Türk aydınının emek hareketine ilgisizliğinin altında yatan en temel nedenlerden biri de -en azından büyük bölümü itibariyle- hümanizma temellerinin zayıflığı olmalıdır.⁴⁹ Bütün bu değerlendirmelerimiz, Türk kültür-sanat ve edebiyat hayatı kadar, akademik camia açısından da geçerlilik taşımaktadır ve Türkiye’de emek tarihi çalışmalarına yönelik ilgi azlığının altında yatan nedenlerden biri de bu olmalıdır. Akademik camiaya ilişkin olarak, çok uzun yıllara dayanan gözlemlerimiz bu doğrultudadır.

Edebî metinlerde çalışma hayatına yer veren eserlerin sınırlılığına ilişkin bir başka etmen, muhtemelen Türkiye’de 1940’lı ve 1950’li yıllarda zirvelerine ulaşmış olan “köy edebiyatı” ile karşılaştırmalı bir biçimde daha iyi anlamlandırılabilir. Cumhuriyetin başlangıç dönemlerinden bu yıllara kadar, Türk aydınının diğer sosyal sorunlar gibi köy gerçeğine de yeterli ilgiyi göstermediği, gösterilen ilginin de daha çok plâtonik nitelikli olduğu görülmektedir. “Orada bir köy var uzakta...” dizesi, tüm uzantı ve çağrışımlarıyla birlikte, ülkeyi yönetenler kadar, ülkenin aydınlarına da egemen olan düşüncüyü simgelemektedir denilebilir. Çok partili siyasal yaşama geçiş sürecinde ise geniş kitlelerin yaşam koşullarına hassasiyet artacaktır. 1940’lı yılların sonlarından itibaren ise köy edebiyatı, köy kökenli olan ama daha sonra ağırlıklı olarak Köy Enstitüleri’nde eğitim görmüş kişiler aracılığıyla gelişecektir.⁵⁰ Doğallıkla, dünya ve Türk edebiyatından değişik örneklerin ortaya koyduğu gibi, bir konuyu yazmak için onu mutlaka yaşamış olmak gerekmez. Örneğin Zola, *Germinal*’de yazdıklarını, bizzat yaşamış değildir. Türkiye’den ve aynı kesimden, madencilikten bir örnek verirsek, İrfan Yalçın da yazdıklarını bizzat yaşamış değildir. Ama bazı şeylerin de yaşayanlar tarafından daha iyi gözlenip kavranabileceğini, olayların bu kişiler tarafından kaleme alınması durumunda daha da anlamlı olacağını düşünebiliriz. Örneğin, salt madencilik kesimine ilişkin romanlardan örnek verirsek, kanımızca bölgenin insanı olan Behçet Kalaycı’nın uzun bir zaman aralığına yayılan birinci el gözlemlere dayanan *Kıvrık – Genç Bir Madencinin Öyküsü* romanı, Muzaffer Oruçoğlu’nun *Grizu* ve İrfan Yalçın’ın *Ölümün Ağzı* gibi bu özelliği taşımayan romanları ile değişik boyutları itibariyle karşılaştırılmayacak kadar “sahici” ve inandırıcıdır.

Diğer taraftan yazmak bir özel yetenek ve nitelik işi olup, eğitim ve zaman da gerektirir; yaşanan süreçleri bireysel deneyimlerin ötesinde, toplumsal boyut ve bağlantılarıyla görebilmek de önemlidir. Doğaldır ki, emek süreçlerinin içinde olan kişilerin bu olanaklara ve niteliklere sahip

⁴⁹ Makal, 2008. İnsan olmadan aydın olmanın imkânsızlığı üzerine, Bedri Rahmi’nin “İnsan olmadan önce erkek olmuşsun” dizesine nazire olarak, “İnsan olmadan önce aydın olmuşsun!..” demek uygun düşer mi, acaba?

⁵⁰ Fethi Naci’ye göre, “Köy Enstitüsü denemesi bir gerçeği açıkça gözler önüne sermiştir: Sanatın, edebiyatın gelişmesinin ilk koşulu, sanatla edebiyatla ilgileyecek insanların sayısının artırılmasıdır.” Bakınız, Fethi Naci, 2002, s. 24.

olmaları, her zaman ve her kişi için mümkün olan bir şey değildir. İşçi kökenli kişilerin, özellikle de 1960 öncesi dönemde böyle bir eğitim olanağından yoksun oluşları, Köy Enstitüleri’ne nazire olarak ve şaka payıyla ifade edersek, “işçi enstitüleri”nin olmayışı; bir işçi edebiyatının oluşumunu olumsuz yönde etkilemiş olmalıdır. Gorki örneği, bu ikisinin – yaşamak ve yazmak- bir araya gelmesinin doğurduğu olağanüstü sonuçları ortaya koymaktadır. Türk edebiyatı değerlendirildiğinde, bu ikisinin bir araya gelemeşişinin sonuçları aşikârdır: İçeriden yazarlar bazı deneyimleri birinci elden aktarıyor olabilirler ama yaşanan veya yaşanabilecek her şeyi, herhangi bir seçicilik olmaksızın ayrıntılarıyla anlatmak, yazılanları bizatihi edebî kılmaya ya da bir “yapıt” yapmaya yetmemektedir.⁵¹ Buna karşılık, dışarıdan yazarların belki birinci elden kendi deneyimlerini aktarmak gibi bir olanakları olmasa da, eserlerinin edebî açıdan daha değerli olduğu görülmektedir. Bunların ikisi de birer genellemedir kuşkusuz ve içeriden yazılan ve edebî açıdan değerli olan çalışmalar bulunduğu gibi, dışarıdan yazılan ve edebî değeri olmayan çalışmalar da vardır. Bu noktada, Orhan Kemal’in, içeriyle dışarının tüm avantajlarını birleştiren bir istisna olduğunu söylemeden geçemeyeceğiz! Köy edebiyatının varlık kazanmasına karşılık, işçi edebiyatının varlık kazanmamış olması üzerinde etkili olan faktörlerden biri ise özellikle 1940’lı ve 1950’li yıllarda “köy” sorununun, “işçi” sorunuyla karşılaştırılmayacak kadar önemli görünmesindedir. Soruna değişik boyutları itibariyle bakılabilir. Salt istihdam boyutuyla bakıldığında, hatırlanmalıdır ki, toplam istihdam içerisinde tarım kesiminin payı 1944 yılında %86.5, 1950 yılında ise %84.8 dolayındadır.⁵² Kuşkusuz ki, bu görelî değerlendirmemizden işçi sorununun önemsiz olduğu sonucu çıkarılmamalıdır.

Çalışma Yaşamının Halk Edebiyatındaki İzdüşümleri

Edebiyatımızda emek izdüşümlerinin incelendiği çalışmamızda, halk edebiyatına ilişkin olarak kısa da olsa bir değerlendirme yapılmalıdır. Batı ülkelerinde emek tarihi, edebî eserlerde yansımaları bulduğu gibi; tarihsel gelişim süreci içerisinde işçiler kendilerini, acılar yanında mücadeleyi de yansıtan ritüelleriyle, deyişleriyle, marşlarıyla, şarkılarıyla da ifade ve var etmişlerdi. Emek tarihi çalışmaları açısından gerçekten önemli olarak nitelenmesi gereken bu malzemelere ilişkin olarak, başta E. P. Thompson’un önemli kitabı olmak üzere, birçok kaynakta bilgiler yer almaktadır.⁵³ Woody Guthrie’nin Amerikan

⁵¹ Bu noktada, Fethi Naci’nin “yaşadıklarını yazarak gerçekçi romanlar yazdıklarını, gerçeklikleri doğru olarak yansıttıklarını sananların, yaşadıkları gerçeklikleri yazdıkları halde, zamanla, gerçeğin epey uzağına düştüklerini görürsek şaşmamalı” değerlendirmesine katılmamak mümkün değildir. Bakınız, Fethi Naci, 1981, s. 474.

⁵² Bulutay, 1995, s. 189, Tablo 7.1.

⁵³ Bakınız, Thompson, 2004.

işçi sınıfı mücadelesinin değişik dönemlerine ilişkin sorunları ve mücadeleleri yansıtan şarkılardan oluşan *Struggle* başlıklı “işçi ve mücadele şarkıları” albümü, bu malzemenin işçi sınıfı mücadelesini nasıl yansıttığının en güzel örneklerinden biridir.⁵⁴

Bu açılarından bakıldığında Türkiye’deki durum farklıdır ve türkü, mani, deyiş gibi halk edebiyatına ait biçimlerde, emek süreçlerinin yansımalarının son derecede az olduğunu saptayabiliyoruz. Örneğin, sadece çalışma hayatının değil, tüm Türkiye toplumsal tarihinin en dramatik olgularından biri olan ve özellikle Ereğli Kömür Havzası’ndaki maden işçileri açısından olağanüstü zor çalışma ve yaşama koşulları getiren, İkinci Dünya Savaşı yıllarında ve savaşın bitimini de aşacak şekilde 1940-1947 yılları arasında yapılan iş mükellefiyeti uygulamasının halk edebiyatına yansımalarına ilişkin olarak dahi sadece birkaç örnek bulabiliyoruz. Mükellefiyet uygulamasının kalbini teşkil eden Zonguldak bölgesinde türkü, mani gibi deyişler yok denecek düzeydedir.⁵⁵ Bölgeye ilişkin olarak saptayabildiğimiz tek mani şudur:⁵⁶

“Zonguldak’ın treni
Hem ileri hem geri
Körolasın mükellef
Dul ettin gelinleri”

Buna karşılık, mükellefiyet uygulamasının daha az sancılı biçimde yaşandığı Kütahya bölgesine ait iki türkü saptayabiliyoruz. Bu türkülerden biri şudur:⁵⁷

“Mükellefin urganı, terli olur yorganı,
Mükelleften kurtulan, çifte kessin kurbanı.”

Diğeri ise gene aynı bölgeye ait *Mükellef* adlı bir türküdür. Türkünün sözleri, genç bir insanın maden ocağına girmesiyle başlayan, ocakta ölümüyle sonuçlanan süreci yansıtmaktadır.⁵⁸

⁵⁴ İlgi duyacaklar için, CD kaydının künyesi şöyle: Woody Guthrie, *Struggle*, Smithsonian/Folkways CD SF 40025.

⁵⁵ Zonguldak tarihiyle ilgili araştırmaları olan ve kendisi de eski bir maden işçisi olan Erol Çatma, uzun yıllar süren çabalarına karşın, bölgede bu tür hiçbir deyiş saptayamadığını ifade etmektedir. Bakınız, Makal, 2007, s. 34-35.

⁵⁶ Kalyoncu, *Kömürde Açan Çiçek*, s. 178. Mükellefiyet döneminde sadece Ereğli Kömür Havzası’ndaki iş kazalarında 700’ü aşkın kişi ölmüş, yaralı sayısı da 30.000’e yaklaşmıştı. Bakınız, Makal, 2007, s. 200. Manideki, “Körolasın mükellef, dul ettin gelinleri” deyişi, bu olguyu en çarpıcı biçimde ifade etmektedir.

⁵⁷ Bu türküye, Kütahya’da yaptırdığım bir sözlü tarih çalışmasında ulaştığımız. Bölgede mükellefiyet uygulaması Garp Linyitleri İşletmesi’nde yapılmıştı.

⁵⁸ Burada, türkünün sadece ilk ve son dizeleri verilmektedir. İlgi duyacaklar için, bu türküyü de içeren CD kaydının künyesi şöyle: Nida Ateş, “Mükellef”, *Mapushane*

“Mükellef ilan oldu gelin dediler, cehennem deliğine girin dediler..... Aman da beyim, vay efendim künyem yazıldı, İlet mezarlığına kabrim kazıldı.”

Bu türküde maden ocağı için kullanılan “cehennem deliği” nitelemesi çarpıcıdır ve Yalçın’ın “ölümün ağız” nitelemesini hatırlatmaktadır. Mükellefiyet uygulamasından kaynaklanan sıkıntıları, değişik insanî boyutlarıyla yansıtan bu halk edebiyatı ürünlerinin, uygulamanın daha kapsamlı, şiddetli ve dramatik yaşandığı Zonguldak’tan çok, daha sınırlı yaşandığı Kütahya bölgesine ait olması ise şaşırtıcı ve kanımızca ayrıca araştırılması gerekli bir husustur. Kuşkusuz, burada verdiğimiz örnekler dışındaki yansımalar da araştırılmaya devam edilmelidir.

Sonuç

Türkiye’de çalışma yaşamına ilişkin yansımalar, edebî metinlerde oldukça eski bir tarihten, 20. yüzyıl başlarından itibaren yer bulmaya başlamıştır. Ancak, bu yer buluşun, zaman içerisinde tedrici biçimde artış göstermiş olmakla birlikte, gene de çok sınırlı düzeyde kaldığı belirtilmelidir. Bu sınırlılık, özellikle 1963 öncesi dönem itibarıyla daha da ciddi boyutlardadır. Ancak sendikal örgütlenme yanında, bir iş mücadelesi aracı olarak grevin de yasallaştığı ve önemli işçi hareketlerinin meydana geldiği 1963 sonrası dönemde, bunların edebî metinlere yansımaları gene de son derecede sınırlı bir düzeyde kalmıştır. Bu koşullarda, bir anlamda, Türkiye’de batı ülkelerinde olduğu gibi bir “işçi edebiyatı”nın varlık kazanmış olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Bu durum, bir taraftan Türkiye’de sanayileşme sürecine koşut olarak işçileşmenin tüm boyut ve sonuçlarıyla birlikte gecikmeli ve zayıf olarak gerçekleşmesiyle, diğer taraftan da toplumcu gerçekçi akıma mensup yazarlar dışında kalan edebiyatçıların bu konuya çok ilgi göstermemesi ile emek evreniyle birlikte kültür ve sanat yaşamı üzerinde de geçerli olan ve baskıya kadar ulaşan hukukî ve fiilî sınırlamalarla bağlantılı olmalıdır. Edebî metinler, emek tarihi çalışmalarında kaynak olarak kullanılma potansiyelleri açısından değerlendirildiğinde ise bu nitelikte eserlerin çok daha az olduğunu saptayabiliyoruz. Kaldı ki, sayıca zaten az olan bu eserlerin emek tarihi çalışmalarında kullanılabilmesi, çalışmamızda değindiğimiz birçok etmen açısından, ayrıca özenli davranmayı da gerekli kılmaktadır. Buna karşılık, Türkiye’deki emek tarihi çalışmalarında, bu sınırlı kaynakların dahi yeterli biçimde değerlendirilmemiş durumda olduğu belirtilmelidir. Gelecekte, emek tarihi alanında çalışan araştırmacıların bu eserlere eğilmeleri yanında, bu alanda yeni çalışmalar yapılması, tezler yazılması; Türkiye emek tarihi

Türküleri, Kalan Müzik, CD 266, 2003.

açısından henüz edilgen bir konumda beklemekte olan eserlerin etken bir konuma yükseltilmelerine yardımcı olacaktır. Doğaldır ki, tüm bu çabaların yanı sıra, emek tarihini konu alan edebî metinlerin de zaman içerisinde giderek çoğalması, bu satırların yazarının en büyük dileğidir.

KAYNAKÇA

Ateş, Nida; “Mükellef”, Mapushane Türküleri (CD kaydı), Kalan Müzik, CD 266, 2003. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü; İş İstatistikleri: 1937-1943, Ankara, 1945.

Bulutay, Tuncer; Employment, Unemployment and Wages in Turkey, International Labour Office - State Institute of Statistics, Ankara, 1995.

Çalgüner, Cemil; Türkiye’de Ziraat İşçileri, Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Rektörlüğü Yayını, Ankara, 1943.

Çelik, Nuri; İş Hukuku Dersleri, Yedinci Bası, Marmara Üniversitesi Eğitim ve Yardım Vakfı Yayını, İstanbul, 1985.

Danacıoğlu, Esra; Geçmişin İzleri – Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 2007.

Elibol, Nejat; Direnen Haliç, Birinci Cilt, İkinci Basım, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2002.

Elibol, Nejat; Direnen Haliç, İkinci Cilt, İkinci Basım, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2002.

Emek Öyküleri 1: Ekmek Kavgası, Hazırlayanlar: Sennur Sezer, Adnan Özyalçın, İkinci Basım, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2002.

Emek Öyküleri 2: Grev Bildirisi, Hazırlayanlar: Sennur Sezer, Adnan Özyalçın, İkinci Basım, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2002.

Emek Öyküleri 3: Motorize Köleler, Hazırlayanlar: Sennur Sezer, Adnan Özyalçın, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1999.

Emek Öyküleri 4: Dokumacının Ölümü, Hazırlayanlar: Sennur Sezer, Adnan Özyalçın, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1999.

Emek Şiirleri 1: Selam Yaratana, Hazırlayanlar: Eray Canberk, Gülsüm Cengiz, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2000.

Emek Şiirleri 2: Ellerimiz Günışığı, Hazırlayanlar: Eray Canberk, Gülsüm Cengiz, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2001.

Enis, Reşat; Afrodite Buhurdanında Bir Kadın, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2002 (İlk baskısı: 1939).

Enis, Reşat; Sarı İt, Evrensel Basım Yayın, İkinci Basım, İstanbul, 2002 (İlk baskısı: 1968).

Göbenli, Mediha; “Alman İşçi Edebiyatı”, Sol Dergisi, Sayı: 198, Nisan 2003.

Guthrie, Woody; Struggle (CD kaydı), Smithsonian/Folkways CD SF 40025.

Johnson, Claudia Durst; Labor and Workplace Issues in Literature, Greenwood Books, Westport, 2006.

Kalaycı, İ. Behçet; Kıvrıkcık – Genç Bir Madencinin Öyküsü, Ankara, 1992.

(Kalpakçıoğlu), Fethi Naci; On Türk Romanı, Ok Yayınları, İstanbul, 1971.

(Kalpakçıoğlu), Fethi Naci; Türkiye’de Roman ve Toplumsal Değişme, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1981.

(Kalpakçıoğlu), Fethi Naci; Türk Romanında Ölçüt Sorunu – Eleştiri Günlüğü (1980-1986), YKY, İstanbul, 2002.

Kalyoncu, Hamit; Kömür Kokan Şiirler, Pervaz Yayınları, Ankara, 2005.

Kalyoncu, Hamit; Kömürde Açan Çiçek, Pervaz Yayınları, Ankara, 2005.

Karay, Refik Halid; “Hakkı Sükût”, Memleket Hikâyeleri, 8. Basılış, İnkilâp ve Aka Kitabeveleri, İstanbul, 1981, s. 141-153.

Kemal, Orhan; “Grev”, Grev, Seçilmiş Hikâyeler Dergisi Yayınları, Ankara, 1954, s. 7-21.

Kemal, Orhan; Vukuat Var, Remzi Kitabevi Yayını, İstanbul, 1958.

Kemal, Orhan; Hanımın Çiftliği, Remzi Kitabevi Yayını, İstanbul, 1961.

Kemal, Orhan; Bereketli Topraklar Üzerinde, İkinci Baskı, Remzi Kitabevi Yayını, İstanbul, 1964.

Makal, Ahmet; Osmanlı İmparatorluğu’nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997.

Makal, Ahmet; Türkiye’de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002.

Makal, Ahmet; Ameleden İşçiye – Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

Makal, Ahmet; “Emeğe, Sendikalara ve Aydınlarla Dair”, Radikal İki, 27 Nisan 2008.

Moran, Berna; Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış II: Sabahattin Ali’den Yusuf Atılgan’a, İkinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

Mutluay, Rauf; Çağdaş Türk Edebiyatı (1908-1972), Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973.

Nesin, Aziz; “Büyük Grev”, Büyük Grev - Kalpazanlık Bile Yapılamıyor, Adam Yayıncılık, İkinci Basım, İstanbul, 2003, s. 48-61.

Oppermann, Serpil; Postmodern Tarih Kuramı – Tarihyazımı, Yeni Tarihselcilik ve Roman, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2006.

Oruçoğlu, Muzaffer; Grizu, Kardelen Yayıncılık, İstanbul, 2005.

Oruçoğlu, Muzaffer; Grizu-2, Kardelen Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Oruçoğlu, Muzaffer; Grizu-3, Babek Yayın, İstanbul, 2007.

Oruçoğlu, Muzaffer; “Grizu’ya Nasıl Başladım?”, http://www.babekyayin.com/index.php?option=com_content&task=view&id=32&Itemid=38

Özyalçın, Adnan; “Grev Bildirisi”, Emek Öyküleri 2: Grev Bildirisi, Hazırlayanlar: Sennur Sezer, Adnan Özyalçın, İkinci Basım, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2002, s. 197-205.

Quataert, Donald; Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü, Çeviren: Tansel Güney, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

Seyda, Mehmet; Yanartaş, İki Cilt, Ararat Yayınevi, İstanbul, 1970.

Sezer, Sennur; “Reşat Enis’in Üç Romanında Kadınlar”, Evrensel Kültür, Sayı: 137.

Steinbeck, John; Bitmeyen Kavga, Çeviren: Özay Sunar, İkinci Baskı, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul, 1965.

Steinbeck, John; Gazap Üzümleri, Çeviren: Rasih Güran, Beşinci Baskı, Remzi Kitabevi Yayını, İstanbul, 1972.

“Tarih Çalışma Grubu Raporu”, Türkiye Bilimler Akademisi, Sosyal Bilimler Öngörü Çalışması: 2003-2023, Ankara, 2007, s. 201-231.

Thompson, E. P.; İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu, Çeviren: Uygur Kocabaşoğlu, Birikim Yayınları, İstanbul, 2004.

Topçuoğlu, Necati; “Memleketimiz İşçi Durumuna Genel Bir Bakış”, Çalışma, Yıl: 1, Sayı: 4, Mart 1946, s. 18-20.

Türkeş, Ömer; “Afrodit Buhurdanında Bir Kadın”,

<http://www.pandora.com.tr/sahaf/eski.asp?pid=33>

Türkeş, Ömer; “Siz Hiç Reşat Enis Okudunuz mu?”, Virgül, Şubat 2003, Sayı: 59.

Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, İkinci Cilt, İstanbul, 1998.

Üçok, Coşkun; Mumcu, Ahmet; Türk Hukuk Tarihi, Beşinci Baskı, Savaş Yayınları, Ankara, 1985.

Yalçın, İrfan; Ölümün Ağzı, İkinci Baskı, Gölge Yayınları, İstanbul, 1989.

Yesari, Mahmut; Çulluk, Çevirmiyazı: M. Sabri Koz, Oğlak Yayınları, İstanbul, 1995 (İlk baskısı: 1927).

Emekçilerin Gündelik Hayatını Görünür Kılmak: "Bereketli Topraklar Üzerinde" ile 40'lı 50'li Yıllara Gerçekçi Bir Bakış*

Berna Güler MÜFTÜOĞLU*
Elif HACISALİHOĞLU**

**To Make Visible the Everyday Life of Workers: A Realistic View
of 1940s and 1950s via "On Fertile Lands"**

Abstract

The period of 1945 and 1960 witnessed the very first levels of dramatic changes such as mechanization, disintegration of rural life, immigration from rural to urban areas, increasing population of urban slums which all affected the social outlook considerably. In Turkey as in most developing countries, relatively in a very short time, rapid development of such changes influenced the society severely. Nevertheless, many of the present surveys have no interest in the time period before 1960. Moreover, the number of surveys that inform us about the way in which those changes, which occurred in the socio-economic structure of that period, transformed the everyday life of workers and how those transformations were perceived by the workers is very limited.

In this paper, first of all, together with the consideration of the changes took place at international scale after the Second World War; the economic-policies were implemented in Turkey during the period of 1945 and 1960 will be examined profoundly. Later, for the purpose of understanding how these changes were perceived by workers and making clear the subject of this analysis, this time period will be overviewed by the related novel of Orhan Kemal, is called "On Fertile Lands". The reason for employing the method of text analysis is to expose the re-investigation of this time period by a different perspective and distinct life experiences. The aim of this paper, instead of reaching a certain conclusion; is to introduce different resources provide us with some clues about the way in which the

□ Bu çalışma 10. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nde 28 Kasım 2007 tarihinde tebliğ olarak sunulmuştur.

*Yar. Doç. Dr., Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü.

** Marmara Üniversitesi Çalışma Ekonomisi Yüksek Lisans Programı Öğrencisi.

voiceless groups perceive the changes, which arise from the social structure and in this sense, initiate a discussion about literature.

Keywords: Labour history, everyday life, On Fertile Lands, Orhan Kemal, working life.

Giriş

İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya ölçeğinde değişen güç dengeleri, hem ekonomik hem de siyasal alanı değiştirirken; geç kapitalistleşen Türkiye de bu değişimden etkilenir ve değişim, ülkenin sosyo-ekonomik yapısının dönüşmesinde de önemli rol oynar. Makineleşme, kırsal çözülmesi ve kırdan kente göçlerin hızlanmaya başladığı bu dönemde, sosyo-ekonomik yapıda meydana gelen dönüşümün, emekçilerin hayatında ne tür değişikliklere yol açtığı ve emeğin bu dönüşümleri ne şekilde algıladığına dair bilgi edinebileceğimiz çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır.

Orhan Kemal'in *Bereketli Topraklar Üzerinde* adlı romanı, tam da bu noktada hem dönemin koşullarını hem de bu koşullar içerisindeki emekçileri ele alışı itibarıyla özel bir önem taşır. Toplumsal gerçekliği önceleyen roman, kırdan kente göç eden emekçilerin, değişimleri ne şekilde yaşadıkları ve yapısal dönüşümlerin '**en alttakiler**' in gündelik hayatları üzerindeki karanlıkta kalan izdüşümlerini görünür kılar.

Çalışmamızda, öncelikle savaş sonrası Türkiye'nin ekonomi politikalarında ne gibi değişiklikler olduğuna dair kısa bir hatırlatma yaptıktan sonra, Orhan Kemal'in *Bereketli Topraklar Üzerinde* isimli romanı ile emekçilerin temsiliyetlerden hareket edilerek, tarih/bir dönem, emeğin gözünden yeniden okunmaya çalışılacaktır. Amacımız bir sonuca varmaktan öte, toplumsal yapıda meydana gelen değişimlerin '**sessiz yığınlar**' tarafından algılanışları üzerine farklı kaynakları gündeme getirme çabası ve bu anlamda edebiyatın da tartışmaya açılmasıdır.

1. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'de Ekonomi Politikalar ve Toplumsal Değişim

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na katılmamış olmasına rağmen, savaşın meydana getirdiği olumsuz koşullar ülke ekonomisi üzerinde oldukça etkili olur. Savaş nedeniyle yetişkinlerin silâh altına alınması ve kaynakların askeri harcamalara aktarılması gibi savaş ekonomisi uygulamaları üretimi ve emek gücünün çalışma koşullarını olumsuz yönde etkiler.

Köylülerin silâh altına alınması dolayısıyla tarımsal üretimde meydana gelen gerileme ve bununla birlikte ithalat koşullarındaki daralma, beraberinde enflasyonist baskıyı da getirir. Kentte yaşayanların yiyecek, ısınma gibi ihtiyaçlarının sağlanması konusunda yaşanan sıkıntılar ise savaş yıllarında yaşanan

sorunlardan bir diğeridir. Korkut Boratav bu döneme dair ekonomik sorunların giderilmesi adına üretimin artırımı ve enflasyonun düşürülmesi yönünde uygulamalara gidilmesi gerektiğini, oysaki sebepler yerine sonuçlarla ilgilenildiğine işaret eder.¹

Kıtlıklar dönemi olarak da bilinen bu yıllarda, tarımsal ürünlerdeki üretim düşüşü özellikle buğday üretimi üzerinde belirginleşir; buğday üretimi bu dönem %50 düşüş gösterir.² Tüm bu koşullar, beraberinde gelir dağılımında da bozulmalara neden olur. Bir yanda yeni burjuvazi bu koşullardan olumsuz etkilenirken, diğer yanda ise koşulları kendi lehine kullanabilen savaş zenginleri de yine bu dönemde ortaya çıkar.³

Gıda maddesi ve hammaddelere yönelik dış talebin artışı bu dönemde, Türkiye'nin ihraç ettiği ürünlerin fiyatları yükselir, bu ürünleri ihraç edenler ise büyük kazançlar sağlarlar. Tarım ve ticaret sermayesi tarafından büyük birikim sağlanırken, aynı zamanda bu dönem vurguncular için de kazançlı bir dönem olur.⁴ Öte yandan 1939-1945 döneminde reel ücretler yarı yarıya düşer ve sermaye dışı kesimler için yaşam koşulları daha da ağırlaşmaya başlar. Ahmet Makal, savaş yıllarındaki yüksek fiyat artışları ile birlikte gerçek ücretlerin 1945'te, 1938 yılına göre %54 düştüğünü ve bu azalmanın birey başına gayri safi milli hâsiladaki gerilemeden daha büyük olduğunu ortaya koyar.⁵ Diğer taraftan Makal, savaş sonrası yıllarda ücretlerin tekrar yükselme eğilimi içerisine girdiğini, ancak, 1950 yılında 1938 yılındaki düzeyine erişemediğinin altını çizer.⁶ Bununla birlikte Makal, 1948 yılına ait "Türkiye'de İşçi Meselesi" başlıklı raporu incelemesinde emekçilerin olumsuz çalışma ve yaşam koşulları üzerinde açık bir şekilde değerlendirme yapıldığını belirtir. Rapordaki değerlendirmeye göre "İşçilerin ufak bir kısmı memleketin bugünkü iktisadi şartlarına göre iyi para almakta iseler de büyük kitlenin aldığı para bugünkü asgari geçim seviyesinin çok altındadır".⁷ Sermaye dışı kesimler için yaşam ve çalışma koşullarının ağırlaşmasına neden olan bir olgu da, 1940 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın özel koşulları altında çıkarılan Milli Korunma Kanunu'dur. MKK, ücretlilerin koruyucu sosyal hükümlerini askıya aldığı gibi, 1936'da çıkarılan İş Kanunu'nun birçok maddesi de uygulanamaz hale gelir. Bu çerçevede, ücretlilerin çalışma süreleri uzatılıp, yasal

¹ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005**, İmge Kitabevi Yayınları, 10. Baskı, Ankara 2006, s. 83.

² Boratav, a.g.e., s. 81.

³ Çağlar Keyder, "İktisadi Gelişmenin Evreleri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, 4. Cilt, s. 1069.

⁴ Haldun Güllalp, **Kapitalizm Sınıflar ve Devlet**, Belge Yayınları, İstanbul 1993, s. 32.

⁵ Ahmet Makal, **Ameleden İşçiye**, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s. 225.

⁶ Makal, s. 225.

⁷ "Türkiye'de İşçi Meselesi", s. 5, (BCA CHPK), no. 490.01/1439.8.1, Rebi Barkın 13.07.1948 tarihli Rapordan aktaran Makal, a.g.e., s. 226.

tatil süreleri de sınırlandırılırken, böylece mevcut emek gücünün daha uzun saatler çalışmasına da olanak sağlanır. MKK'nın uygulanmasıyla birlikte kadın ve çocuk emek gücünün çalışmasına ilişkin koruyucu hükümlerin kaldırılması, daha uzun sürelerde çalışmalarının yanı sıra kadın ve çocuk istihdamının artışı da beraberinde getirir.⁸ Döneme ilişkin tespitlerde, yetişkin erkeğe göre, kadın ve çocuk işçilerin ücretlerinin düşük olmasının daha "kârlı" olduğu vurgulanır.⁹ Diğer taraftan 1942 yılında çıkarılan Varlık Vergisi Kanunu ve 1943 yılında çıkarılan Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ile savaş koşulları olağanüstü ortamında, servet birikiminin belirli ellerde toplanması da sağlanır.¹⁰ Tüm bu gelişmeler, kapitalistleşme sürecinde ilerleyen dönemin Türkiye'sinde, gelir dağılımını daha da eşitsiz kılarken; özel sektörün sermaye birikimi yaratılmasına olanak sağlayan uygulamalar ve Milli Korunma Kanunu ile çalışma ilişkileri alanına getirilen düzenlemeler, değişken sermaye olan emek gücünden sermaye birikiminin yaratılmasına olanak tanır. Emekçi kesimler için ağır çalışma koşulları ve yaşam standardının geriye düşmesine neden olan Milli Korunma Kanunu, savaş sonrası dönemde de devam eder ve köylü ve kentli kesimde yaklaşık 500 bin ücretliyi etkilerken, aileleri ile birlikte bu sayı milyonları bulur.¹¹

Savaş sonrasında ise yeni dünya düzeninde meydana gelen değişimler, uygulanan dönemin ekonomi politikalarını da etkiler. Uluslararası güç dengeleri içerisinde ABD'nin hegemonik güç haline gelmesi ve kapitalist sistemin egemenliği, serbest ticaret uygulamalarının yaygınlaştırılmasını da beraberinde getirir. Kapitalist dünya ekonomisinin yayılması adına Amerika destekli kredi yardımları, diğer dış yardımlar vb. uygulamalar gerçekleştirilir.¹² Böylece, diğer ülkelerin aksine savaştan güçlenmiş bir şekilde çıkan ABD, üretilen ürünleri için gerekli piyasa koşullarını sağlama yoluna gider. Bu anlamda yeniden inşa süreci adına, Avrupa'da kapitalizmin yeniden yapılandırılmasında Marshall Planı önemli bir yer tutar.¹³

Truman Doktrini ve ardından Marshall Planı ile çeşitli şekillerde yapılan yardımlara, kapitalistleşme yolunda devam eden Türkiye de dâhil olur. Bu dönemde, aynı zamanda 1946 yılı itibariyle Türkiye'de CHP'li tek partili rejimden çok partili hayata geçilir; ancak, dışarıdan alınan yardımlar ve açık ekonomi koşullarında piyasaya eklemlenme gibi uygulamalar konusunda her iki parti döneminde de benzer yaklaşım sergilenir.¹⁴ Türkiye'nin, dünya pazarlarına tarım

⁸ Makal, a.g.e, s. 334.

⁹ a.g.e., s. 335.

¹⁰ a.g.e., s.164.

¹¹ Makal, a.g.e., s.166.

¹² Boratav, a.g.e., s. 96.

¹³ Tolga Tören, **Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması**, SAV Yayınları, İstanbul 2007, s. 45.

¹⁴ Boratav, a.g.e., s. 100.

ürünleri ihracatçısı olarak dâhil oluşu ile birlikte, alınan dış yardımlar da bu alanda ihtiyaçların karşılanması yönünde kullanılır.

IMF'ye üye olabilmek adına, 1946'da devalüasyon gerçekleştirilir ve dış ticaret liberalleştirilir. 1947 yılında IMF, 1948 yılı itibarıyla da OECD üyeliği gerçekleşir. Marshall yardımlarından faydalanabilmek adına da programlar hazırlanır; bu programlar doğrultusunda ise tarıma öncelik verilir. Pazarların genişletilmesi için de devlet kaynakları, taşımacılık ve iletişim altyapısına yönlendirilir.¹⁵

ABD ve diğer devletlerden alınan yardım ve krediler, özellikle 1948–54 yılları arasında daha çok traktör ve diğer tarım aletlerinin ithalatında kullanılır. Ancak, Marshall Planı kapsamında gelen traktör ve diğer tarım aletlerinin kullanım alanları ABD tarafından belirlenir.¹⁶ Yine, Marshall Planı dâhilinde, tarımsal üretimi arttırmak adına yol yapımı ve sulama projeleri gerçekleştirilir.¹⁷ 1950 yılının sonlarına doğru Marshall Planı ile gelen 4000 traktörün %40'ı nadas açımı ya da pamuk üretiminin yoğun olduğu Çukurova ve Ege bölgesinde kullanıldığı bilinir.¹⁸ Nihayetinde üretim alanları genişler, savaş sonrası olmasının da etkisiyle tarımsal alanlarda %60 artış gerçekleşir¹⁹.

Diğer taraftan, Oya Köymen'in araştırmasında ortaya koyduğu gibi, bu dönemde toprak mülkiyetindeki adaletsizlik derinleşir. Köymen çalışmasında, 1950 yılında yapılan sayımda toprak dağılımının en adaletsiz olduğu bölgelerin sırayla Akdeniz, Güneydoğu Anadolu ve Ege Bölge'si olduğunu ortaya koyar. Bununla birlikte Akdeniz ve Ege'de büyük mülkiyet olup büyük ölçekli pazara yönelik üretim yapılırken Güneydoğu'da az gelişmiş tarımsal yapılara özgü büyük toprak mülkiyet yapısı olduğu altı çizilir.²⁰ Traktör kullanımı ve ekilen alanlardaki artış üretim ve tarımsal hâsılda da artışı getirir. Öte yandan Demokrat Parti politikasında ise küçük çiftçiye karşın büyük toprak sahibini destekleyici uygulamalar hâkim olur.²¹

1953 yılının sonlarına doğru bu hızlı büyüme sona erer, beraberinde ithalatın kısıtlanması gündeme gelir; ancak, ithalat kısıtlamasında başarılı olunamaz.²² Bunun nedeni de erken kapitalistleşen ülkelerden farklı olarak geç kapitalistleşen ülkelerin bir uluslararası antlaşma olan GATT (Gümrük Tarifeleri

¹⁵ Gülalp, a.g.e., s. 33.

¹⁶ Amerikan Traktörleri Nerelerde Kullanılacak, **İktisadi Uyanış**, Sayı 29 (Haziran 51), s. 11; aktaran Tören, a.g.e., s. 156.

¹⁷ Keyder, a.g.m., s. 1069.

¹⁸ **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 4, s. 9; aktaran Tören, a.g.e., s. 156.

¹⁹ Keyder, a.g.m., s. 1069.

²⁰ Oya Köymen, "Cumhuriyet Döneminde Tarımsal Yapı ve Tarım Politikaları", **75 Yılda Köylerden Şehirlere**, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 1999, s. 19.

²¹ Boratav, a.g.e., s. 105.

²² Gülalp, a.g.e., s. 33.

Genel Anlaşması) hükümleri gereğince serbest ticaret ilkelerine uyulmasının beklenmesidir.²³ 1950'li yıllarda, bir yandan Türkiye ekonomisinde makro dengeler bozulurken, bir yandan da tarımın makineleşmesi, geleneksel toprak sahipliği rejiminin değişmesi, topraksızlaşma ya da toprakların belirli ellerde toplanması, ulaşım koşullarındaki değişen etkenlerle birlikte kırsal alanlarda yaşayan nüfusun kentsel alanlara doğru hareketlenmesine neden olur.²⁴ 1950 yılında kırdaki binde 21,5 olan nüfus artış hızı, 1955'te binde 17,4'e geriler. Kentte ise nüfus artış hızı binde 22,5'ten binde 55,7'ye yükselirken, kır nüfusu 1950-1960 arasında yüzde 81'den, yüzde 74'e geriler.²⁵ Kentlere göçle birlikte kentsel alanda emek gücü havuzu da bir yağ dokusu gibi hızla yaygınlaşmaya başlar. Gelir umudu ile kırdan kente göç edenler, sermaye birikimi lehine ucuz emek gücünü oluşturur. Mümtaz Peker "Türkiye'de İçgöçün Değişen Yapısı" adlı çalışmasında 1950-1997 arasında göç edenlerin, kentsel üretim sürecine katılmasıyla, kırdaki emeğin niteliğinin kentsel işlerde uyumsuzluk yarattığını vurgular. Yeni kentlilerin, kentsel işler yerine düzensiz işlerde yoğunlaşma ve örgütsüzleşmelerinin, kentsel alanda iş piyasasında da değişimlere neden olduğunun altını çizer. Bununla birlikte uyum-gerginlik, barınma gereksiniminin karşılan(a)maması, kır-kent arasındaki ücret farkı ile işçileşme ve düzensiz işlerde çalışma, sınıfsal farklılaşmayı da beraberinde getirir.²⁶ Mübaccel Belik Kıray'ın ifadesiyle, 1950'li yıllarda tarımdaki ve eski köylülükteki değişimle birlikte toplumsal ve yapısal dönüşüm başlar ve tüm topluma yayılır. Böylece değişim, binlerce yıl öncesine dayanan eski kırsal toplumu sarsar ve toplumsal tabakalaşma sistemini, meslek yapısını ve tüm insan ilişkilerini etkiler.²⁷

İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında kapitalist gelişmenin sürekliliğinin sağlanmasında ülke içindeki ve dışındaki gelişmelerin etkisiyle uygulanan ekonomi politikalarla birlikte, toplumsal yapıda köklü değişimler yaşanır. Bu değişim kapitalist toplumu oluşturan sınıfları da farklı şekilde etkiler. Değişim, sermaye sınıfı için sermaye birikiminin yaratılmasını sağlayıcı bir dönüşüm yaratırken, aynı zamanda sermaye birikimini hızlandırıcı etkide de bulunur. Birikimi hızlandıran en önemli etken ise kırdan kente göç edenlerin oluşturdukları ucuz emek havuzu ve de 1940 yılında uygulanmaya başlayıp 1960 yılına kadar süren Milli Korunma Kanunu ile çalışma ilişkilerini

²³ Köymen, a.g.m., s. 15.

²⁴ Ahmet İçduygu ve İbrahim Sirkeci, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Göç Hareketleri", **75 Yılda Köylerden Şehirlere**, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 1999, s. 251.

²⁵ İçduygu ve Sirkeci, a.g.m., s. 252.

²⁶ Mümtaz Peker, "Türkiye'de İçgöçün Değişen Yapısı", **75 Yılda Köylerden Şehirlere**, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 1999, s. 295-296.

²⁷ Mübaccel Belik Kıray, "Türk Toplumunda Yapısal Değişme", **Toplumsal Yapı ve Toplumsal Değişim**, Bağlam Yayınları, İstanbul 1999, s. 332-333.

kuralsızlaştırılmasıdır. Emek-sermaye çelişkisi, emek aleyhine gelişim sergilenmesiyle eşitsiz ilişki derinleşir; sermaye dışı toplum kesimin gündelik hayatı görünmez olur. Güçlü olan ve gücü elinde bulundurmak isteyenlerin gündelik hayatı ön plana geçer. Bu oluşum toplumsal sınıflar arası tabakalaşmayı getirdiği gibi, emek sermaye arasındaki çatışma görünmez olur. Böylece, tarihi algılayışımız da farklı kılınır.

2. "Bereketli Topraklar Üzerinde" Bir Dönemin Temsili

Walter Benjamin, hükmedenlerin, kendilerinden önce galip gelenlerin mirasçısı olduklarını söyler. Galip gelenler, "altta kalanları çiğneyerek ilerlediği zafer alayında yerlerini alırlar" ve "ganimetler de alayla birlikte taşınır". Böylece günümüze taşınan tarih de bu ganimet yığınlarının bir araya getirilmesiyle oluşturulacaktır. Oysa ki tarih, "varlıklarını sadece onları yaratan büyük dehaların çabalarına değil, aynı zamanda o çağda yaşamış adı sanı bilinmeyen insanların katlandığı külfetler"le birlikte bütündür.²⁸ Bu nedenle de tarihin havını "tersine" taramanın gerekliliğine işaret eder; ve Benjamin ekler: "Tarihsel bilginin öznesi, mücadele içindeki ezilen sınıfın kendisidir".²⁹

Birinci bölümde kısaca değindiğimiz savaş sonrası yıllarına ait ekonomik ve siyasal dönüşüm ve uygulamaların ne şekilde gerçekleştiği üzerine birçok kaynak bulmak mümkün iken; toplumsal dönüşümler esnasında emekçilerin ne gibi deneyimler yaşadığı, süreci nasıl algıladığı, yeni koşullarda ne gibi stratejiler gerçekleştirdiği, kısacası gündelik hayat pratiklerine dair kaynaklara ulaşmak oldukça güçtür. Bu kaygıdan hareketle, nesneyi özneleştirmek derdini taşıyan bu çalışmada, **'öznenin sesini duyulabilir kılmak'** çabası adına edebiyata başvurulurken, dönemin çalışma ilişkilerinin ustalıklı yansıtılmış olması sebebiyle gerçekçi bir roman olan *Bereketli Topraklar Üzerinde* tercih edilmiştir.

Fethi Naci, *Bereketli Topraklar Üzerinde* için şunları söyler:

"Sabırla derlenmiş gözlemler, sosyal gerçekliğin insan gerçekliğiyle birlikte uyumlu bir biçimde verilmesi, insanların –idealize edilmeden- içinde yaşadıkları şartlarla bağlantılı olarak ele alınışı, ayrıntıların ustalıklı değerlendirilişi, sanırım, *Bereketli Topraklar Üzerinde*'yi güçlü kılan başlıca öğeler."³⁰

"Orhan Kemal (...) fabrikalardaki inşaat işlerindeki çalışma şartlarını, sonra, büyük toprak ağalarının tarım işletmelerinde çapa çapalama ve harman yerinde buğdayı sapından ayırma işini gözler önüne serer. Orhan

²⁸ Walter Benjamin, "Tarih Kavramı Üzerine", **Son Bakışta Aşk**, Çev. Nurdan Gürbilek, Metis Yayınları, İstanbul, 2006, s. 42.

²⁹ Benjamin, a.g.e., s. 45."

³⁰ Fethi Naci, **100 Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme**, Gerçek Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1990, s. 333-334.

Kemal'in anlattığı işçiler henüz gerçek sanayi işçileri değildir; (...) bir ayağı köyde, bir ayağı şehirde köylü-işçilerdir.(...) onları anlatabilmek için, onların çalışabilecekleri işleri seçmiştir."³¹

Naci'nin de vurguladığı gibi, Orhan Kemal, eserinde emekçiler ve dönemin çalışma koşulları üzerinde özellikle durur. Bunda, yazarın emekçi ve yoksul kesimleri eserlerinin merkezine oturtması ve kendisinin de çalışma hayatına birçok farklı düzeyde dâhil olarak koşulları birebir deneyimlemiş olması önemli bir yer tutar. Yazar, iş dışında zamanının geri kalan kısmında da, işçi ve ustalarla sıkça vakit geçirir. Tüm bu edindiği birikimleri, edebiyat içerisinde gerçekçi bakış açısıyla yansıtmaya yoluna gidişi ise dönemin toplumsal yapısına dair eserleri üzerinden araştırma yapacak olanlar için de oldukça uygun bir zemin hazırlar.³²

Çalışmanın bundan sonraki kısmında, roman üzerindeki temsiliyetlerden hareketle, kırdan kente göç eden emekçilerin çalışma ve yaşama koşulları, tutunma ve ayakta kalma stratejileri görünür kılınmaya çalışılacaktır.

3. Kırdan Kente Göç: Şehirde İş Bulma Ümidi ve Kentte Tutunma Halleri

Murat Şeker, *Türkiye'de Tarım İşçilerinin Toplumsal Bütünleşmesi* adlı çalışmasında mevsimlik tarım işçilerini yurtlarından ayıran, başka şehirlerde iş aramaya yönelen en belirgin nedenin "geçim sıkıntısı" olduğunu altını çizer.³³ Çalışmamızın birinci bölümünde ayrıntılı olarak ifadelendirmeye çalıştığımız gibi, özellikle tarımda makineleşmenin hızlanması ve emek gücünü ikame edışı, toprak mülkiyetinde meydana gelen değişiklikler emek gücünün kırdan kente göçe yönelmesinde önemli itici güçlerden bazılarıdır.

Bereketli Topraklar Üzerinde romanı da, mevsimlik işçilik adına Sivas'taki köylerinden Çukurova'ya göç eden üç köylü arkadaşın (Pehlivan Ali, İflahsızın Yusuf ve Köse Hasan) hikâyesini konu edinir. Şeker de çalışmasında, romanda söz edilen emekçiler için şu değerlendirmeyi yapar:

"(...) büyük ölçüde köylerinden kendi istekleri ile ayrılmaktadırlar. Kendi yörelerinde tüm yoksul koşullara karşın geçimlerini sağlayabilme olanakları bir ölçüde vardır. Bunlar, geçimlik aile işletmesinin geleneksel görünümü

³¹ Naci, a.g.e., s.344.

³² Makal da 1946-1960 dönemi çalışma ilişkilerini incelediği çalışmasında, *Bereketli Topraklar Üzerinde*'nin 1940 ve 1950'li yıllara tanıklık etmesi ve geçici tarım işçilerinin yaşama ve çalışma koşullarını göstermesi anlamında önemli olduğunu altını çizer. Bkz. Ahmet Makal, *Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2002, s. 142, dn. 92.

³³ Murat Şeker, *Türkiye'de Tarım İşçilerinin Toplumsal Bütünleşmesi*, Değişim Yayınları, s. 99.

karşısında yenilik ve değişiklik arayan kişilerdir... Bu nitelikleri ile bunları günümüzde yurtdışına çalışmaya giden işçilerimize benzetmek çok yanlış olmaz. Oysa günümüz mevsimlik tarım işçilerinin böylesine bir geleneksel yapı içinde geçimlik aile işletmeciliği ile yaşamlarını sürdürebilme olanakları kalmamıştır... başkaca bir seçeneği olmadığından tarım işçiliği yapmaktadır. (...)"³⁴

Yukarıdaki betimlemede bahsedilen, romandaki üç arkadaşın salt yenilik ve değişiklik arayışı içinde oluşları, göç etmelerinin sebebini açıklamada yetersiz kalmaktadır. Karakterler, daha yolculuğun başında kendilerini göçe iten sebepleri dillendirirler:

"Yusuf:

'(..) Hepimizinki de bir ekmek derdi mesela. Öyle değil mi?'

Köse:

'Ne diyorsun Yusuf? Gözü çıksın. Yurdumuzu, yuvamızı ne diye teptik?'"³⁵

Bununla birlikte Yusuf'un, kendisine sorulan "Var mı tarlan, sığırın? Ne iş tutarsın?"³⁶ sorusunu "Tarlamız marlamız yok bizim. Şunun bunun yanında çalışırız harmana marmana gideriz, çift mift süreriz... n'olacak, köy yeri işte..."³⁷ sözleriyle cevaplaması, aslında kendilerine ait herhangi bir mal/mülk sahibi olmadıklarını da açığa çıkarmaktadır. Bir başka işçi de kendi köyünden bahsederken -bu tespiti desteklercesine- "Köyün bütün toprakları(nın), malı mülkü(nün) Uzunoğulları'nın"³⁸ olduğundan söz eder.

1920'li yılların sonlarına doğru Çukurova'da bir kaç büyük toprak sahibinin üretimin denetleyicisi konumuna geldiği bilinmektedir. Söz konusu büyük toprak sahipleri, Cumhuriyet döneminde de yeni siyasal yapı içerisinde Osmanlı ve Ermeniler tarafından terkedilmiş toprakların tapularını da alırlar.³⁹ 1950 yılına gelindiğinde 2.760.304 aile içerisinde yapılan Tarım Sayımı sonucu, ailelerden 336.860'nın (% 12.20) topraksız olduğu belirlenir.⁴⁰ Geçici veya ortakçılık gibi yollarla hayatını idame ettirmeye çalışan bu aileler(köylüler) ise, zamanla bu kiracılık-ortakçılık ilişkilerinin de zayıflamasıyla sürekli işçiler haline gelirler. Ve

³⁴ Şeker, a.g.e., s. 100.

³⁵ Orhan Kemal, **Bereketli Topraklar Üzerinde**, Epsilon Yayınevi, 16. Baskı, İstanbul 2006, s. 12.

³⁶ Kemal, a.g.e., s. 148.

³⁷ a.g.e., s. 148.

³⁸ a.g.e., s. 120.

³⁹ Mübeccel Kıray, "Sosyo- Ekonomik Hayatın Değişen Düzeni: Dört Köyün Monografik Karşılaştırılması", **75 Yılda Köylerden Şehirlere**, Türk Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 1999, s. 152.

⁴⁰ Devlet İstatistik Enstitüsü, 1965 (a), s. 6; aktaran Makal, a.g.e., s. 98.

nihayet tarımda makineleşme bu işçilerin de birçoğunun kentlere göç etmesinde itici faktör olur.⁴¹

Makineleşme, üretim ilişkilerindeki konumlanış vb. faktörler işgücünün kırdan kente göç etmesinde itici faktörleri oluştururken, aynı zamanda göç edenler de mekânın biçimselleşmesi ve üretimin örgütlenmesinde etkili olur. Çalışmada odaklanılan dönem, henüz göç sonrası yerleşmenin meydana gelmediği, yani geri dönüşlerin söz konusu olduğu dönemdir. İş bulmak ve geçim sıkıntısı gibi sebeplerle göçen mevsimlik işçilerin geçici dahi olsa kırdan kente geçişleri, kenti algılayışları ve kentteki tutunma deneyimleri ne şekilde gerçekleşmiştir? Bu aşamada Yusuf'un, ilk defa köy dışına çıkan, kentle ilk kez karşılaşacak olan Ali ve Hasan'a söyledikleri anlamlıdır:

"(...)Lakin biz biz olalım, şehir yerinde göz kulak olalım kendimize kardaşlar. Neden dersenez, şehir yeri köy yerine benzemez. Şehir adamı köylüyü cin çarpar gibi çarpar. Birbirimize iyice sarılalım, el sözüne kulak asmayalım. (...)"⁴²

"(...) Gece olmaz mı, sokaklarda bütün elektrikler yanar, gündüz gibi, ipil ipil. O tomafiller, o avratlar, o ne bileyim canım, dille tarifi mümkünsüz. Siftah gidince adamı bir çarpar ki eh. Kendi kendini yitirirsin, ne yana bakacağını şaşırırsın. Lakin kardaşlar, biz biz olalım, şehirlinin dolabına düşmeyelim. Anam avradım olsun, bizi yek ekmeğe muhtaç ederler!"⁴³

Bu durumda asıl amaçları olan iş bulmak mevzusunda, kendilerine henüz yabancı olan kentte, bir **'tanıdığın'** onlara yardım edeceği beklentisi içerisindedirler. Hemşeriler ise kentteki **'tanıdıkları'** onlar için. Sema Erder, "Nerelisin hemşerim?" başlıklı çalışmasında, kente göç edenlerin çoğunlukla kendi imkanlarıyla yerleşirken enformel ilişki ağlarından faydalandıklarına işaret eder.⁴⁴ Devletin, göç eden yoksul köylülerin sorunlarına karşı ilgisiz kalması ve "modern-kentsel kurumlar"la çözülemeyen sorunlar, göç edenleri geleneksel ilişkiler ve kendilerine dair mekanizmaları kullanarak bu sorunları çözmeye iter. Bu noktada da akrabalık ve hemşerilik ilişkileri devreye girer.⁴⁵ Yani, bilhassa köylü göçünde, kente eklenilebilmek adına kurulan akrabalık ve hemşerilik gibi ilişki ağları, kentleşme ve göç hareketlerinin hızlı bir süreçte yaşanması sebebiyle kamusal otoriteler açısından da sorun oluşturabilecek bu eklenileme sürecini de kendi dinamikleriyle çözüme uğraştırır bir anlamda.⁴⁶ Bu üç arkadaşın da, şehre

⁴¹ Makal, a.g.e., s. 98.

⁴² Kemal, a.g.e., s. 8.

⁴³ a.g.e., s. 11.

⁴⁴ Sema Erder, "Nerelisin Hemşerim?", **İstanbul: Küresel ve Yerel Arasında**. Derleyen: Çağlar Keyder, Metis Yayınları, İstanbul 2000, s. 194.

⁴⁵ Sema Erder, "Köysüz Köylü Göçü", **Görüş**, Şubat- Mart 1998, s. 25.

⁴⁶ Erder, "Nerelisin Hemşerim?", s. 195.

giderken hemşerileri sayesinde iş bulma sıkıntısı çekmeyecekleri düşüncesinde/beklentisinde oldukları görülmektedir. İflahsızın Yusuf, Pehlivan Ali ve Köse Hasan kendilerini Çukurova'ya götürecek olan treni beklerken, hemşerileri ve onun "pek tevatür" fabrikası hakkında şunları konuşurlar:

"(...) Bize yaban gözüyle bakmaz ya!"

"Bakar mı? Hemşerimiz be. Hemşerinin kötüsü mü olur? Bizi bir gördü de kim idüğimizi belledi mi..."

"Amanın hemşerilerim gelmiş diye... Bizi tutmayıp da şehirliyi ne diye tutsun?"

"Tabii canım, akıl var yakın var..."

"Hemşeri demek hısım demek. Ben kendi nefsim, hemşerim şurda dururken, yazının şehirlisini niye işime alayım? Sen olsun alır mısın Köse?"

"Alınır mı Yusuf? Hemşeri, de, dur orda. (...)"⁴⁷

Hemşerilik ilişkisinde güven faktörü önemli bir yer tutar. Kente yerleşme, iş bulma gibi konular başta olmak üzere, hemşeriler arasında güvene dayalı bir tür dayanışma ilişkisi kurulur.⁴⁸ Yusuf, Hasan ve Ali'nin de kente giderken aslında hemşerilerine ve onun koşullarına (fabrikasına) güvendikleri görülmektedir; fabrika sahibinin hemşerileri oluşu onların gözünde işe alınmaları için yeterli sebeptir. Güven unsuru, aynı zamanda işçi ve işveren arasındaki sınıfsal ilişkiyi de etkileyebilen bir unsurdur.

Yunus Usta, Yusuf, Ali ve Hasan'dan hemşerilerinin traktöründe çalışmasını sağlamaları için yardım ister. Ancak daha önceki işlerinden birinde, fazla çalıştırdıkları için patozu (harman makinesi) parçaladıklarını anlatınca, İflahsızın Yusuf da bunun üzerine hemşerisinin malını sahiplenip "Ya bizim hemşerimizin fabrikasını da sakatlarsan?"⁴⁹ şeklinde endişesini belirtir. Yazarın, Yusuf'un düşüncelerini açığa vurduğu "Hemşerilerinin kozaları tutuşur da yangın bütün fabrikayı sararsa? Mal ha hemşerilerinin, ha kendilerinin."⁵⁰ şeklindeki cümleleri de, aslında Yusuf'un hemşerisinin fabrikasını sahiplendiğini gösterir. Hemşerilerinin malını kendi malları gibi görmekte, ona gelecek zararı kendilerine gelmiş gibi hissetmektedirler. Ait olunan sınıf burada da arka plana geçmiş, hemşerilik ilişkisi baskın hale gelmiştir. Yusuf, işvereni ve fabrikasını korumaktadır, çünkü her şeyden önce fabrika sahibi onun hemşerisidir.

4. Fabrika İşçiliği ve Çalışma Koşulları

Köylerinden kente göç eden emekçilerin birçoğu fabrikayla ilk defa tanışır. İlk kez fabrikayı gören emekçilerin hissettikleri ve tepkileri şu şekildedir:

⁴⁷ Kemal, a.g.e., s. 13.

⁴⁸ Erder, "Nerelisin Hemşerim?"..., s. 203.

⁴⁹ Kemal, a.g.e., s. 34.

⁵⁰ a.g.e., s. 62.

"Üç arkadaş dönerek, sarsılarak çalışan atölyenin pamuk tozu yüklü havasında afallamışlardı. Yusuf, ırgatbaşının hemen arkasındaydı. Ötekiler daha arkada, şaşkın, ürkek... hele Pehlivan Ali, kocaman eliyle Köse'nin cılız kolunu sımsıkı yakalamıştı."⁵¹

Fabrikanın çalışma koşulları ve emek süreci hakkında köylü-emekçilerin ilk tepkileri, ayrıntılı ve gerçekçi tasvirle, net bir biçimde romanda ortaya konulmuştur. Fabrikanın bir bölümü olan çırçır dairesinin çalışma koşullarını ve üretim sürecini yazar şu şekilde betimler:

"Üç arkadaş şimdiye kadar hiç görmedikleri sert şakırtılı, pamuk tozları uçuşan bir hava içine girince sanki çarpılarak ürktüler. Burada hemen her şey sarsılıp sallanıyor, dönüyordu. Tahtaları kararmış basık çatıdan sarkan toz salkımları arasında ufacık ampuller sarı sarı yanıyor, yanlarındaki volanların kuvvetli sarsıntılarla çalıştırdığı çırçır makinelerinden şiddetli sesler çıkıyor, toz salkımları, tozlu duvarlar, dökşeme tahtaları, havada uçuşan tozlar sarsılıyordu."⁵²

Fabrikadaki bir başka kısım olan "kirli koza"da ise, kozaların tozundan korunmak için ağız ve burunlarını paçavra parçalarıyla örterler.⁵³ Fabrikanın diğer bir kısmı olan "sulu koza"da çalışanların işi ise çok daha zordur:

"Sekiz sulu kozacı'nın sekizi de, çinko arkalıklardan sızan kirli sularla iliklerine kadar sırlıslıklamdılar, titreşiyorlardı. Sulu kozacılık, bir yerden bir yere on iki saat sulu koza taşımaktan başka bir şey olmayan kaba hamallıktı. Kaba hamallıktı ama, cam yerine ıslak çuval geçirilmiş pencerelerden vuran ayaz, içerisini buzdolabına çevirdiği için, burada çalışanlar çoğu zaman kötü kötü öksürmeye başlar, çok geçmeden de zatürreye yakalanırlardı."⁵⁴

Sulu kozada çalışan Hasan da, kısa bir süre sonra zatürreye yakalanır. Ancak hastalığını ne kendisi ne de diğer işçiler sulu koza taşırken sırtından sızan sulara, yani çalışma koşullarıyla ilişkilendirmez:

"'Aman deyim Hasan, ayağını sıkı bas!'
'Niye?' dedi Hasan.
'Hasta masta olup dert olma başımıza da...'
'Alın yazısı. Ben sıkı basıyorum ama, kader.(...)'"⁵⁵

⁵¹ a.g.e. s. 57.

⁵² a.g.e., s. 56.

⁵³ Kemal, a.g.e., s. 61.

⁵⁴ a.g.e., s. 62-63.

⁵⁵ a.g.e., s. 66.

Hasan'ın hastalığı üzerine diğer işçi arkadaşlarının düşünceleri de Hasan'la aynı doğrultudadır:

"Yusuf:

'Ne yapalım emmi?' Diye yere sümküdü. 'Biz hasta etmedik a. Allah'tan gelen bir şey mesela...'”⁵⁶

Ve hastalığının ölümle sonlanacağını anladığı anda Hasan'ın düşünceleri şu şekildedir:

"(...) Ölüm Allah'ın emriydi, Allah emretmeden kuş kanadını oynatamaz, karınca adımını atamazdı.”⁵⁷

Yapılan iş dolayısıyla oluşan ve işverenin bakım sorumluluğunda olan hastalığın, işveren tarafından üstlenilmemesi nedeniyle; hastalığıyla baş başa kalan emekçinin, bakımsızlıkla gelen ölümünün asıl sebebi, Hasan ve arkadaşları tarafından "alinyazısı" ve "Allah'ın emri" gibi kabul edici bir yaklaşımla karşılanır. Köy yaşantısında, tarımsal alandaki ilişkiler içinde işlerden doğan aksaklıkların çözümü çoğu zaman kadercı bir bakış açısıyla karşılandığından; yeni ve farklı ilişkilerin söz konusu olduğu bir ortama geçildiğinde de benzer bakış açıları sürdürülür. Çünkü olağan üstü durumlarda yüzyıllardır kadercilik tutumu, bilinen tek tutumdur.

Emekçilerin barınma koşullarına bakıldığında ise, fabrikaların çevresinde işçi mahallelerinin olduğu görülür. Fabrikalar birbirlerine yakın mesafede bulunmakta, emekçilerin barındıkları 'ev'ler ise fabrikaların yakınlarındaki bu mahallelerde yer almaktadır:

"Köse Topal oda kapısına hırsla gitti, dışarılara uzun uzun bakmaya başladı: Güneşin altında su birikintileri, sağda upuzun bacasından duman tütmekte olan iplik fabrikası, daha öte gri çinkolarıyla sabun fabrikası, yağ fabrikası, bahçeler, şeker kamışı tarlası..."⁵⁸

"Oturdukları "Ev", iki mahalle aşağıda, mahalle muhtarının bir zamanlar hayvanlarını bağladığı, tabanı hala gübre örtülü, genişçe bir ahırdı. Atsinekleri vızıltılı daireler çizerek uçuşuyorlardı. Harap kerpiç duvarlar yarı bellerine kadar ıslaktı. Oda ekşi ekşi fişki kokuyordu.

Üç arkadaştan başka burada daha sekiz ırgat barınıyordu. Bu sekiz ırgat da çalışmak için Çukurova'ya inmiş, Orta Anadolu ya da Doğu illerimizdendiler; yakın çırçır fabrikalarında çalışıyorlardı.”⁵⁹

⁵⁶ a.g.e., s. 110.

⁵⁷ a.g.e., s. 101.

⁵⁸ Kemal, a.g.e., s. 115.

⁵⁹ a.g.e., s. 71-72.

Fabrikalaşma ve göçler dolayısıyla işçi nüfusunun artışının da kent üzerinde değiştirici/dönüştürücü etkileri söz konusu olur. Fabrikalaşma, beraberinde emekçi ihtiyacını artırır; yığınların fabrikalarda çalışmasıyla, aynı zamanda barınma ihtiyacını da yaratır. Ancak barınma ihtiyacı, yetersiz konut piyasası içinde kurumsal olmayan ilişkileri de beraberinde getirir:

"Ahırın üstü iki kattı. Harap yapının sahibi muhtar, eskiden şalgam turşusu satan fakir biri, Ermeni tehcirinden sonra bu evi nasılsa eline geçirmişti. Sonraları yeni kurulan fabrikalar işçiyi çoğaltmış, barınak sıkıntısı başlamıştı ki, muhtar ahırdan hayvanlarını çekmiş, işçilere kiraya vermişti."⁶⁰

Emekçilerin kaldığı bu 'ev'ler Friedrich Engels'in bahsettiği Eski Kent'teki evleri ve koşullarını hatırlatır. Engels de *İngiltere'de Emekçi Sınıfının Durumu* isimli çalışmasında, aynı şekilde, göç eden emekçilerin ahırlardan bozma evlerde barındıklarından ve bu evlerin sahiplerinden söz eder:

"Dehşet ve sefalet uyandıran her şeyin kökeni yakındadır ve bütün bunlar **sanayi çağına** aittir. Eski Manchester'a ait olan yüzlerce ev, uzun süreden beri eski sahipleri tarafından terkedilmişlerdir. Sadece sanayi çağı, işçileri şimdi buraya tıkıştırılmıştır. Sadece sanayi çağının, tarımsal bölgelerden ve İrlanda'dan buraya sürüklediği kitleler barınak diye bu eski evler arasındaki her boşluğu doldurmuştur. Sadece sanayi çağı, ahır sahiplerinin yüksek fiyatlarla bu ahırları işçilere kiraya verebilmelerini sağlamış ve işçileri sefalet içine sokup binlerce kişinin sağlığını ayaklar altına alarak sadece onların, ev sahiplerinin zenginleşmesini sağlamıştır."⁶¹

Emekçilerin kendi aralarındaki ilişkilere bakıldığında, fabrikadaki üretim ilişkileri içinde hiyerarşik ilişki yapısının varlığından söz etmek mümkündür. Emekçiler şikâyetlerini bildirmek için '**hemşerileri**' olan fabrika sahibiyle görüştürülmezler, önce odacıya dertlerini anlatmaları gerekir. İşçiler, odacı statüsü verilen işçi lüzum görürse işverene ulaşabilirler:

"'Ağamıza diyeceklerimiz var,' dedi.
'Ağamıza mı? Ağanız kim?'
'Hemşerimiz.'
'Ne hemşerisi ulan? Siz kimsiniz? Burasını ne sandınız?'
Ali öfkeyle araya girdi:
'Bu fabrikanın sahibi bizim hemşerimiz olur,' dedi.
(...)

⁶⁰ a.g.e., s. 72.

⁶¹ Friedrich Engels, *İngiltere'de Emekçi Sınıfının Durumu*, Çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara 1997, s. 125-126.

Bir şeyler anlasa bile, üstleri başları pamuk tozları içindeki ameleleri koskoca fabrika sahibinin odasına sokacak değil ya!

Parladı:

'Burada hemşeri memşeri sökmez. Dingonun ahırını değil burası. Ne diyecekseniz bana dersiniz, ben icap ederse ağaya söyleyim!'"⁶²

İrgatbaşları da bu hiyerarşik ilişki içerisinde kendilerini emekçilerden oldukça üst bir konumda görür. İrgatların eğitimsiz, cahil oluşları sık sık yüzlerine vurulur. Fabrikadaki kâtip statüsü verilmiş olan ırgatla konuşurken, kelimeleri istenildiği gibi telaffuz edemeyen bir emekçi hakkında, ırgatbaşının ifadesi şu şekildedir:

"Nefesini tüketme. Bunlar nerde insanlık nerde. Bunlara var mı somun! Yerler! Var mı nallı Fatma? Tamam..."⁶³

Ücret karşılığında çalışan emekçilerin birbirinden ayrışmalarını sağlayan en önemli etken, eğitim ve deneyimdir. Özellikle eğitimsiz ve nitelsiz oluşları, emekçilerin kolayca işten atılabilmelerine de neden olur. Soyadı dahi olmayan bu insanlar, bu 'cahil'likleri sebebiyle çoğu zaman hor görülürler. Fabrikada kâtip ile işçi arasında geçen bir konuşma şu şekildedir:

"Soyadın?"

Hasan ırgatbaşına baktı. Kâtip üsteledi:

'Ha soyadın ne?'

'.....?'

'Ne yutkunup duruyorsun, soyadın yok mu?'

'Yok.'

'Niye?'

'Biz köylüyüz, köy yerinde adet olmadığından...'

'Olmadığından ha? Ayı, kanun nedir bilir misin sen?'

Köse Hasan bön bön bakıyordu.

'Ha?' dedi kâtip. 'Bilir misin kanun nedir?'

'.....?'

(...) Hasan hep bakıyordu. İrgatbaşı:

'İnsan suretinde hayvan,' dedi. 'Ne bilir bunlar kanun manun? (...)'

Kâtip, elindeki demir zımbayla Hasan'ın alınına hafif hafif vurdu:

Yirminci yüzyılda yaşıyorsun, kendine gel. Kanun demek yasa demek. Yasa senin köyünü, âdetini madetini tanımaz. Vız gelir senin köyün kanuna.(...)"⁶⁴

⁶² Kemal, a.g.e., s. 90.

⁶³ a.g.e., s. 69.

⁶⁴ Kemal, a.g.e., s. 70 -71.

Irgatları bu denli küçümseyen ırgatbaşı, yeri geldiğinde onların koruyuculuğunu da üstlenmekten geri durmaz. Ancak, bunun karşılığında emekçilerin ücretleri üzerinden pay ister. Irgatlar şikâyet etmeye kalktıklarında ise işverene ulaşmadan, ırgatbaşı tarafından kovulurlar. Parasal ilişkilerin yaşama hâkim olmasıyla birlikte, eski değerler sistemi de değişime uğrar. İnsan ilişkilerine, parasal ilişkilerin belirlediği güç ve iktidar ilişkileri hâkim olmaya başlar. **Irgatbaşının kurallarına** uymak istemeyen ve bu nedenle işverene şikâyet etmek isteyen emekçiler işlerinden kovulur. Irgatların gördükleri muamele karşısındaki düşünceleri ise şu şekildedir:

“ ‘Herif tokat attı sustuk, kovdular sustuk. Demek avradımıza sövseler gene susacağız?’

Ali dikildi, kalın kara kaşları öfkeyle çatıldı. Fabrikadan yana baktı baktı... Hemşerisinin ırzına, nikâhına, eğri dinine bir güzel sövdü. (...)

‘Neyse, oldu bir sefer. Sana tokat attığında ona şöyle bir karakucak girmek vardı ya, neyse... Kalk haydi kalk, oldu bir sefer!’ ”⁶⁵

Irgatlar, gördükleri muamele karşısında öfkelenmek, küfretmek ya da kaba kuvvete başvurmayı düşünmek gibi bireysel tepkiler haricinde bir eylem içerisine girmezler. Fabrika yaşamı yeni bir dünyadır ve insan ilişkileri o denli yenidir ki başka türlü bir ihtimali akıllarından geçiremezler.

5. İnşaat ve Harmanda Çalışma Koşulları: Yaşam ve Ölüm Arasında İnce Çizgi

Kente göç edenler, düzenli işlerden daha çok düzensiz ve niteliksiz işlerde istihdam edilirler. Romanda da bu çeşit işlerden birisi olan inşaat işi ayrıntılı olarak betimlenir. Kentte inşaat için çalışacak emekçilerin **taşeron** vasıtasıyla toplandığı ifade edilir. Köyden kente yeni gelen emekçiler ise taşeronun/taşeronluğun ne olduğuna henüz yabancıdır. İnşaatın amele çavuşu(emekçilerin idaresinden sorumlu), taşeronu emekçilere “müteahhidin müteahhidi”⁶⁶ olarak tanımlar. İnşaat işinde taşeron, yapılacak işin ihtiyacına göre işçiyi fabrika vb. yerlere giderek toplar, ücretlerini de kendisi belirler.

İnşaatçı çalışılan işler toprak kazma, kireç söndürme gibi niteliksiz işlerdir. İnşaatçı işçilerin barınma koşulları ise romanda şu şekilde ifade edilir:

“Temel kazılarını yapmakta olan amelelerin yanından geçip, sırtını kalın gövdeli bir dut ağacına dayamış, çinko örmeli tahta bir barakaya girdiler. (...) Dürülmüş yataklar, şuraya buraya atılmış boş çimento torbaları, kırmızı tuğlalar, karyola gibi kullanılan boş şeker sandıkları...”⁶⁷

⁶⁵ a.g.e., s. 103-104.

⁶⁶ Kemal, a.g.e., s. 107.

⁶⁷ Kemal, a.g.e., s. 106.

Romanda, fabrika ve harman yerinde çalışan çocuklar ve çalışma biçimlerinden de bahsedilir. Çocukların yaptıkları işler değerlendirildiğinde, herhangi bir hüner edindirme kaygısından yoksun, **işçi çocuklar** olarak çalıştırıldıkları gözlemlenir. Makal'ın *Ameleden İşçiye* adlı emek tarihi çalışmasının bir bölümü 1920-1960 arasındaki çocuk işçiliği tarihini analiz eder. Bu çalışmada Makal, 1940 yılında çıkartılan Milli Korunma Kanunu'nun çocukların çalışmasına olanak sağlayan düzenlemesiyle, çalıştırılan çocuk işçilerin artışına dikkat çeker. Çocuk işçiliği ucuz emek olmasından dolayı dönemin sermaye birikimi için de "kâr" anlamını taşır⁶⁸. Nitelikli emek gücü sağlanması için eğitim, 1940 ve özellikle 1950'li yıllarda üzerinde durulması gereken bir eksiklik olarak iyice yüzeye çıkmaya başlar. İkinci Dünya Savaşı sonrası Marshall Planı ekseninde ithal edilen tarım aleti ve traktörler de dâhil olmak üzere ülkeye bol miktarda makine girer; ancak makineleşmenin artışı, işçilerin niteliksiz ve bu makineleri/aletleri kullanma konusunda bilgisiz oluşu sorununu da gündeme getirir.⁶⁹ Bu durumda da işçilerin eğitimi yoluna gidilir. Somut bir örnek olarak, Marshall Planı kapsamında yürütülen yol yapım çalışmalarında ithal edilen makinelerin kullanabilmesi adına işçi sıkıntısı ve teknik eleman sıkıntısı çekildiği bilinmektedir. Eksikliğin giderilmesi adına Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı sanat okullarında eleman yetiştirilmesi yönünde çalışmalar yürütülür. Bununla birlikte ayrıca birçok mühendis de ABD Yollar İdaresi tarafından düzenlenen yol kurslarına katılır.⁷⁰ Yunus Usta da motor dersleri alan, bu konuda kitap okuyup, sınavlara giren işçilerden biridir. İş bulmak için köyden şehre göç eden birçok köylüden biri olan Yunus Usta'nın, konuştuğça göç eden diğer köylülerden farklı olduğu anlaşılır. O, kente '**hüneriyle**' birlikte göç etmektedir; eğitim almıştır:

"Ben motor dersi aldım," dedi. "Traktör kursundan çıktım!"⁷¹

"(...) Kurs'ta on beş kişiydik. İçimizde şehir uşakları da vardı. Lakin imtihanda ben üçüncü geldim. Ben şimdi bütün traktörlerin dilinden anlarım. Motorlarını sökerim, pistonlarını rektifiye ederim!"⁷²

"Makine, motor deyip geçme, dedi. Ben şimdi motor üzerine, makine üzerine kim çıkarsa çıksın önüme, evvel Allah, herkesle imtihan olurum. Motor, de, orda dur. İçini ciciğini bilirim!"⁷³

"(...) Sana motor kitabı verecekler okuyacaksın, derste not tutacaksın. Öğretmen babanın oğlu değil, anlatır gider. Sen not tutmadın mı, yandın.

⁶⁸ Makal, a.g.e., s. 174.

⁶⁹ Abdülkadir Hergüner, "Zirai Kalkınmamızda Aksayan Taraflar", **İktisadi Uyanış**, Sayı 44 (Eylül 52), s.10; aktaran Tören, s. 159.

⁷⁰ **Türkiye'de Marşal Planı** Cilt 5, s.14; aktaran Tören, a.g.e., s. 170-171.

⁷¹ Kemal, a.g.e., s. 26.

⁷² a.g.e., s. 26.

⁷³ a.g.e., s. 28.

Sonra, şoförün el kitabı var, kalın kitap, okuyacaksın... Ben onların hepsini okudum!"⁷⁴

Toprakta çalışan işçilerin işe alımı ise çoğunlukla elçiler vasıtasıyla gerçekleşir. Romanda da büyük toprak sahiplerinin başta doğu illerine olmak üzere, elçiler göndererek işçileri çağırışından söz edilir. İşçilerin, elçiler vasıtasıyla işe alınmasının gerçekleşmesi daha önceki yıllar için de geçerlidir. İrgatbaşı, "1928'de elçi Hallaç Memet'le bir posta ırgat götürdüktü"⁷⁵ diye bahseder bir konuşmasında. Göç eden işçilerin ve ailelerinin işe alınmaları öncesi bekleyişleri şu şekilde betimlenir:

"Pek pek bir hafta sonra "Urumdan Şamdan" çekilip çekilip gelen ırgat kabilelerinin akını başlar Binlerce kadın, erkek, çoluk, çocuk, genç, yaşlı paramparça üst başlarıyla pis pis kokarak, Ötegeçe'deki mezarlığa yığılırlar. Kıcı çıplak çocuklar mezar taşlarına inip biner, tevekkül içindeki kadınlar, Taşköprü'nün bu geçesindeki ırgat pazarında iş ve ekmeğin sevinciyle gelecek erkeklerin sevinciyle beklerler."⁷⁶

Yazar, iş için bekleyen ırgatları "paçavra yığınları"na benzetir. İrgatlar iş bulmak adına ırgat pazarına giderler; yaşamak için umut olan burası serbest piyasadır:

"Erkekler (...) bir deri bir kemiktirler. Değdiği yeri köz gibi yakan güneşin altında aç, terli ama sabırla beklerler. İrgatbaşılar ırgat pazarı'nın mutlak hâkimidirler. Rızklarının sahibi! Şöyle bir görünüveren ırgatbaşısını çevresi hemencecik umutla alınıverir!"⁷⁷

Harman yerinde çalışma şartları ağırdır. Bununla birlikte ırgatbaşısının keyfi uygulamaları koşulları ırgatlar adına daha da zorlaştırır. Çalışma koşulları karşısındaki emekçiler, romanda şu şekilde tasvir edilir:

"Kızgın güneşin altında desteciler kan ter içindeydiler. İnsan dayanışının çok üstünde bir sıcak, ter, kaşıntı. En çok da kaşlardan gözlere süzülen tuzlu ter, yakıyor, sonra da kızgın toprağa kan damlaları kıvamında düşüyordu."⁷⁸

"Yirmi desteci harman makinesinin doymak bilmeyen ağzına buğday demetlerini koşar adım, hücumla taşırırken, daha şimdiden kan tere batmışlardı. Gecenin birinden beri durup oturmadan didinen toprak yüzlü bu insanlar, zırl zırl terlemekten kupkuru kalmışlardı sanki. Çoğunun

⁷⁴ a.g.e., s. 28.

⁷⁵ a.g.e., s. 245.

⁷⁶ a.g.e., s. 172.

⁷⁷ a.g.e., s. 173.

⁷⁸ a.g.e., s. 361.

çatlak dudakları irin bağlamıştı beyaz beyaz. Gözlerinin akları damar damar kızarmış, tükürükleri ağızlarında koyulaşmıştı.”⁷⁹

Bu yoğun çalışma süreci içerisinde patoza harman atanların hiçbir şekilde dinlenmeye hakkı yoktur.⁸⁰ Yazar sebebini şu şekilde ifade eder:

“Bir an, hücumla deste taşıyan destecilerin getirdiği desteleri almaktaki bir anlık gecikme, hemen iş dengesini bozuyor, her şey altüst oluyordu. Böyle anlar korkunç kazalara da yol açtığı için, koltukçuların bir makine düzeniyle çalışmaları gerekiyordu. Ne kaşınmak, ne düşünmek, ne de başka şey!”⁸¹

Dolayısıyla ırgatlar bir makine gibi çalışmak zorundadırlar; aksi halde iş aksar. Bu durumda makinenin emekçiler üzerinde hâkimiyeti söz konusu olur ki koşullar insanın kendine yabancılaşmasını da sağlar. Diğer yandan ırgatlar harman yerinde, açık arazinin üzerinde toplu halde uyurlar. ırgatlar arasında farklılaşmayı daha da derinleştirmek adına yalnızca ırgatbaşı cibinlikle uyur. Ayrıca ırgatların yıkabilecekleri herhangi bir yer de bulunmamaktadır.

Çalışma saatleri ve dinlenme süreleri ise ırgatbaşının isteğine göre belirlenir. ırgatbaşı isterse ırgatları, “On kişi eksik patozda durmamacasına on saat” çalıştırabilir. Bu fazla çalıştırmalar sonucunda da bir haftalık iş kimi zaman beş buçuk günde bitirilebilir. Denetim ve uygulama tamamen ırgatbaşının keyfine göre işlemektedir:

“Yemekten sonra paydosun bir saat olması gerekirdi ama, en insaflı kontrol pek pek yarım saat verirdi.”⁸²

Ücretler ise iş bitiminde, şehirlerde verilir. ırgatlar, haftalıklarını alabilmek ve yeni bir iş bulabilmek için kente inmek zorundadırlar:

“ırgatbaşı da paydostan çeyrek saat önce küçük ağanın pırlıl pırlıl otomobiliyle şehre inmişti. Harmanla şehir arasında epeyce uzun bir yol vardı. ırgatlar yaya dökülmüşlerdi yollara. Tozlu yollar, beş buçuk iş gününün yorgunluğuyla harap ırgatların yemenili, ya da çıplak ayakları altında tozu yuyup duruyordu. Başka harmanlarla pamuk tarlalarından şehre para için akın halindeki ırgat kabileleri kalabalığı gittikçe arttırıyordu. Yukarda gözleri alan kızgın güneş, aşağıda fırın külü gibi ısınmış tozlu yollar... Yol boyunca ahlars, oflar yükseliyordu. Arada öfkeli bir küfür, bazen hiç hesapta olmayan yanık bir gazel.

⁷⁹ a.g.e., s. 217.

⁸⁰ a.g.e., s. 218.

⁸¹ a.g.e., s. 218.

⁸² a.g.e., s. 19.

Dudakları patlamış, ağızları köpük içinde, yorgun, yılgın insanlar bir haftalık emeklerinin karşılığını almaya gidiyorlardı. Gözler çökmüş, yüzler buruşup kararmış. Sıtmadan zangır zangır titreyen ırgatlardan biri arada kafileden ayrılıyor, ya bir hendek kıyısı, ya da koyu gölgeli bir ağacın altına kendini atıyor, toprağa kapanıyordu. Hiç kimse başkasına yardım edecek halde değildi. Kalan kalıyordu. Ölen ölecekti, gidebilense gidecek!"⁸³

İş bulan ırgatlar, yeniden kamyonlarla çiftliklere dağılır, ardından iş bitiminde ücretlerini almak üzere tekrar kente inerler. Irgatlardan, toprakta çalışırken sıtmaya yakalananlar içinse kente inmek oldukça zordur. Toprakta çalışmanın en kötü yanlarından biri sıtmadır. "Ekmeği bereketlidir Adana'nın..." diye bahseder göç edenler, lakin "Sıtması olmasa..."⁸⁴

Toprakta çalışırken yakalanan hastalıkların yanında, ırgatların makineyle yeni tanışmış olmaları, iş kazalarına maruz kalmalarını da beraberinde getirir. Üretim süreci ve emekçilerin makineyle ilişkileri yazar tarafından şu şekilde betimlenir:

"Beden kalınlığında demetler, patozun doymak bilmeyen ağızından içeri devriliyordu. Irgatlar öfkeyle, kinle, hınçla çalışıyorlardı. Damarlarda dolaşan kan değil, milyonluk kilovatları sanki."⁸⁵

Irgatlar makine gibi ve aynı zamanda da makineyle uyumlu çalışmalıydılar. Fakat koltukçuların (patozda çalışanlar) acemi oluşu ve üretim sürecine hâkim olamayışları, ırgatların sürece uyum sağlayamamasına neden olur. Patozla daha önce tanışmamış olan güçlü Pehlivan Ali yoğun çalışmanın ve makinenin parçası olarak, bir anlık dalgınlıkla bacağına kaptırır. Patoz ustası, kaza üzerine düşüncelerini söylerken, acemi ırgatlara bu işi veren küçük ağayı da sorumlu tutarak şunları söyleyecektir:

"Acemi adamı koltukçu yaptığı yetmezmiş gibi, geldi işe de burnunu soktu, ırgatı yekindirdi. Irgat hücumla deste taşımaya başladı. Acemi koltukçular şaşırdılar, kaza da bu şaşkınlık sırasında..."⁸⁶

Öte yandan çalışma koşullarının zorluklarını hafifletebilmek adına patozda çalışanlara (koltukçular) yüzlerini sarmaları ve gözlük takmaları sadece tembihlenirken⁸⁷ tozlar, ırgatları rahatsız etmeye ve dolayısıyla dikkatlerinin dağılmasına neden olmaya devam eder. İş güvenliğinin sağlanmadığının gerçek

⁸³ a.g.e., s. 284.

⁸⁴ a.g.e., s. 31.

⁸⁵ a.g.e., s. 362.

⁸⁶ a.g.e., s. 371.

⁸⁷ a.g.e., s. 217.

görünümü, Ali'nin bacağına patoza kaptırışı esnasında da belirgin şekilde ortaya çıkar:

"Arada tersten esen sıcak, kavurucu hava, sarı pırlıtlarıyla duman gibi ortalığa savrulan saman tozunu Ali'yle Hidayet'in oğlu'na çeviriyor, toz gözlüklerine rağmen gözlerine girip yakıyordu. Bir ara Ali, gözlerini tozdan, terden açamaz hale geldi. Geldi ama, işin baş döndürücü temposunun büyümesine öyle kapılmıştı ki...

(...)

İyice yumulmuştu gözleri, açamıyordu. Açsa cayır cayır yanıyordu. "Mank" denilen cinsten koyu bir sersemlik içindeydi. Terden sırlıslıklam paçavralar da boynundan kaymıştı. Saman tozu alabildiğine üşüşüp yakıyor da yakıyordu. Kavruluyordu boynu, boğazı, göğsü, gözleri.(...)

Paydos en azından yarım saat geçmişti. Hala: "Devir ha, devir ha, devir!!!"⁸⁸

İş güvenliğinin sağlanmaması serbest düzenin bir ifadesi olarak karşımıza çıkar. Döneme ait çalışma koşullarının serbestleşmiş olduğuna, çalışmanın başında ayrıntılı olarak değinilmişti. Kuralsız yoğun çalışma, yetersiz dinlenme süreleri, kötü barınma koşulları, sermaye birikiminin yaratılması adına dönemin politikalarında hayata geçirilirken, romanlara yansımaları da yukarıda örneklendiği şekilde olmuştur.

Çalışma hayatının kuralsızlığı ve gitgide ağırlaşan çalışma koşulları karşısında; bireysel tepki yerine örgütlü tepkiyi yaratma adına yapılan girişimlere bir örnek olarak, Zeynel'in arkadaşlarını örgütlenme çabasına karşılık diğer ırgatların düşünceleri de şu yöndedir:

"(...) Heye, karavanalar da hiç yenilecek gibi değil amma, devirince düzelecek mi?(...)"⁸⁹

"(...) Ağaların ırgada ne eyvallahı olacak? Seni, beni atar, yerimize başkalarını alır. Buraya ne diye geldik? Karavana devirek diye mi? Yoksa için beşin yoluna bakak diye mi?(...)"⁹⁰

ırgatlar, çoğunlukla karavanayı devirmenin işe yaramayacağına inanırlar. Ağanın, koşulları düzeltmek yerine, işsizler ordusunun varlığı nedeniyle yerlerine başka ırgatları işe alacağını düşünmekte; bu durumda mevcut işlerini kaybetmemek adına koşullara razı gelmeyi tercih etmektedirler. Aynı zamanda jandarma korkusu da, ırgatların bu tür bir eylem içerisine girmekten çekinmelerine yol açan bir başka unsurdur:

⁸⁸ a.g.e., s. 363.

⁸⁹ a.g.e., s. 275.

⁹⁰ a.g.e., s. 290.

“ (...) Pilavlar taşlı, ekmekler kurtlu. Az daha dişimi kıracaktım. Başka harmanlarda ırgadın gözü açık arkadaş. Böyle yemekleri yemez!

Pehlivan Ali merakla sordu:

‘Yemez mi?’

‘Yemez ya!’

‘Aç mı kalır?’

‘Yok canım karavaneları devirir!’

(...)

‘Devirince suçlu düşmezler mi?’

‘Düşmezler.’

‘Cenderme menderme koşup gelmez mi?’

‘Gelse bile kendileri suçlu düşer. Bırak ki gelmez böyle ufak işlere...’

(...)

‘Yemekler düzelir mi sonra?’

‘Düzelir.’

(...)

‘Karavaneları devirince cendermeler gelirmiş, pek döverlermiş, kötü döverlermiş!’⁹¹

İrgatbaşının, paydosu diğer günlerden daha da kısa tuttuğu bir gün, ırgatlar işe başlamak istemez ve Zeynel’in etrafında toplanırlar:

“Sırtüstü uzandığı yerden doğrulup, düdük sesinin geldiği yana bakan Zeynel:

‘İşbaşı mı ne?’ dedi.

‘İşbaşı ya,’ dedi biri.

‘Ne çabuk yahu?’

‘Bunun yaptığı çok oluyor arkadaş...’

Düdük daha kuvvetle yeniden öttü.

İrgatlar Zeynel’in çevresini almışlardı:

‘Şuna bir meram anlar Zeynel Ağa,’ dedi içlerinden biri.

Zeynel kesti attı:

‘Meramı müramı yok. Çalsın çalabildiği kadar, boş verin!’⁹²

Böylece ırgatbaşının paydosu erken bitirmesi üzerine, ırgatlar işbaşı yapmazlar. Zeynel’e göre ırgatlar(kendisi de dâhil olmak üzere) hakları yendiği için başkaldırırlar. İrgatbaşı ise oldukça öfkelenmekle birlikte ırgatların üzerine fazla gidemez. Sebebini ise yazar şu şekilde açıklar:

⁹¹ a.g.e., s. 288-289.

⁹² a.g.e., s. 228.

"Gelmeyeceklerini, sıkıştırırsa belki de işi bırakacaklarını, hatta daha da ileri gidip kendisini döveceklerini, çekip vuracaklarını biliyordu..."⁹³

İrgatbaşı açıkça ırgatlardan çekinmektedir. Aslında daha önce de bu şekilde bir deneyimi olmuş, "muzır" bir ırgat diğer "kuzu gibi" ırgatlarının aklını çelmeye yeltenmiştir. İrgatbaşı ise bu sorunu kendi yöntemleriyle çözmüş, koşullara tepki gösteren ırgatlardan birini döverek öldürmüştür.⁹⁴ Bu durum, başkaldıracaklar için en büyük gözdağıdır.

Oysaki aynı ırgatbaşı bu sefer ırgatların tepkisine karşı daha çekingen bir tutum içerisinde. Özellikle, Zeynel'in onları kışkırtan ya da '**gözlerini açan**' kişi oluşu, korkulu ve çekingen tavrında önemli bir etkidir. Zira Zeynel gözü pek bir ırgattır, daha önce çalıştığı ve ücretini alamadığı bir harmanı da yakmıştır:

"(...) İrgatbaşı demiş ki, bir tarihte harman yaktı demiş benden ötürü. Doğru. Yaktım. Deli kafam kızarsa yine de yakarım! Ustaya dedim ki, ben arkadaş canlısıyım dedim, yiğit uşak gözümün yağını yesin dedim. Harman yaktığım doğrudur. Haftalığımız kestiler, ipe un serdiler, canımızı yaktılar, canlarını yaktım!"⁹⁵

Kapitalist üretim ilişkileri güç ilişkilerine dayalı eşitsiz bir ilişkidir. Sermaye birikim mücadelesi ile ücretinden başka yaşamını idame ettiremeyecek olan emekçiler arasında daima bir mücadele vardır. Mücadele birikim yasasına bağlı olarak işler; eşitsizliği birikim adına çoklaştırır. Sermaye için ücretli emeğin bireyselleştirilmesi önemlidir, çünkü emekçinin gücü üretimden gelir. İsterlerse üretimi durdurabilirler. Dolayısıyla emekçinin örgütlenmesi, eşitsiz ilişkiyi daha adil bir şekle dönüştürmek anlamında önemlidir. İş bölümü, bireyselleştirme, statü ve tabakalaşmalar yaratıldığı ölçüde bilinçlenme ve örgütlenmenin yayıfladığı burada da açık bir biçimde gözler önüne serilmektedir.

Sonuç Yerine

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kapitalistleşme yolunda ilerleyen, dönemin Türkiye'sinde iç ve dış gelişmelere bağlı olarak uygulanan ekonomi politikalar ve buna bağlı olarak hızla dönüşüme uğrayan toplumsal yapı içinde insan ilişkileri de değişmeye başlar. Dönemin Türkiye'sinde kapitalist üretim ilişkileri topluma nüfuz ederken, sınıfsal konumlar da bu değişime paralel olarak belirginleşir. İnsan ilişkilerinin gözlenmesiyle bu süreci görünür kılan Orhan Kemal'in *Bereketli Topraklar Üzerinde* romanı bize, hâkim anlatıların gölgesinde kalmış değerli bilgi ve yaşantıları yakalama imkânı sunar. Bu bilgiler, dönem hakkında temsil ettikleri açısından önemli olduğu kadar, bugünü anlamımıza da yardımcı olmaktadır.

⁹³ a.g.e., s. 228.

⁹⁴ a.g.e., s. 245.

⁹⁵ a.g.e., s. 265.

Böylece geç kapitalistleşen Türkiye’de kırdan kente göç, kentte kurumsal olmayan ilişkilerle ayakta durmaya çalışma, barınma sorunları, işsizlik, hemşerilik ilişkisi, mevsimlik işçilik, sermayeler arası(ağalar) ve emekçiler arası(kâtip, ırgatbaşı, ırgat, usta, taşeron, çocuk işçiliği, nitelikli-niteliksiz, eğitilmiş-eğitimsiz) hiyerarşik ilişkiler romanda açığa çıkarılır. Öte yandan **kâr** güdüsü ve birikim mücadelesinin koşulları; emekçilerin makineyle yarıştırılması, hızlı çalışma temposu, kötü düzenlenmiş çalışma koşulları, yetersiz beslenme, kötü barınma koşulları, hastalıkla sonuçlanan ağır çalışma koşulları, ölümlerle sonuçlanan iş kazaları ile romanda tüm çıplaklığıyla ortaya konur. Emekçilerin tutumlarına ilişkin algılayıştaki yanılsamalar verilir ki bu yanılsamaların koşullarla ilk kez karşılaşma, değerler sisteminin değişimiyle yüz yüze olma halini ortaya çıkarır. Bu durum emekçilerin tek bildiği inanç olan kaderciliğe sarılmasıyla açığa çıkar. Koşulların kaderciler bir bakış açısı ile çözülebilmemesinin mümkün olmadığını anlamının; örgütlülüğün ve nesnel dünyada mücadelenin anlamı, romanda gelecek için umut ışığı olarak belirlemektedir.

KAYNAKÇA

Benjamin, Walter. "Tarih Kavramı Üzerine", **Son Bakışta Aşk**. Çev. Nurdan Gürbilek. İstanbul: Metis Yayınları, 4. Baskı, 2006.

Boratav, Korkut. **Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2005**. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 10. Baskı, 2006.

Engels, Friedrich. **İngiltere’de Emekçi Sınıfının Durumu**. Çev. Yurdakul Fincancı. Ankara: Sol Yayınları, 1997.

Erder, Sema. "Köysüz Köylü Göçü". **Görüş**. Şubat- Mart 1998.

Erder, Sema. "Nerelisin Hemşerim?". **İstanbul: Küresel ve Yerel Arasında**. Der. Çağlar Keyder. İstanbul: Metis Yayınları, 2000.

Gülalp, Haldun. **Kapitalizm Sınıflar ve Devlet**. İstanbul: Belge Yayınları, 1993.

İçduygu, Ahmet ve Sirkeci, İbrahim. "Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Göç Hareketleri". **75 Yılda Köylerden Şehirlere**. İstanbul: Tarih Vakfı Yayını, 1999.

Kemal, Orhan. **Bereketli Topraklar Üzerinde**. İstanbul: Epsilon Yayınevi, 16. Baskı, 2006.

Keyder, Çağlar. "İktisadi Gelişmenin Evreleri". **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**. 4. Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kıray, Mübeccel. "Sosyo- Ekonomik Hayatın Değişen Düzeni: Dört Köyün Monografik Karşılaştırılması". **75 Yılda Köylerden Şehirlere**. İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yayını, 1999.

Kıray, Mübeccel B. "Türk Toplumunda Yapısal Değişme", **Toplumsal Yapı ve Toplumsal Değişim**. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1999.

Köymen, Oya. "Cumhuriyet Döneminde Tarımsal Yapı ve Tarım Politikaları". **75 Yılda Köylerden Şehirlere**. İstanbul: Tarih Vakfı Yayını, 1999.

Makal, Ahmet. **Ameleden İşçiye – Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

Makal, Ahmet. **Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946–1963**. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2002.

Naci, Fethi. **100 Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme**. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 2. Baskı, 1990.

Peker, Mümtaz. "Türkiye'de İlgöçün Değişen Yapısı". **75 Yılda Köylerden Şehirlere**. İstanbul: Tarih Vakfı Yayını, 1999.

Şeker, Murat. **Türkiye'de Tarım İşçilerinin Toplumsal Bütünleşmesi**, Değişim Yayınları.

Tören, Tolga. **Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması**. İstanbul: SAV Yayınları, 2007.

50'leri İşçi Sınıfı Oluşumunun Kritik Bir Uğrağı Olarak Yeniden Okumak

Hakan KOÇAK*

Rereading the 1950s' as a critical haunt of working class formation process

Abstract

A wider and deeper interest could be shown in the 1950s labour history literature. There is no doubt that policy and promises of the two big parties of the period to the working class, the disputes on these issues between these two parties and relations of these parties with trade unions, strikes and collective actions are the subjects of researches were made on the fields. On the other hand eventhough the number is few, some dissertations that analyse the relations between Democratic Party and workers were found out. But the works on this research field – this is also subject of other fields of our labour history- were not produced in compliance with a notion of holistic class formation. However, it is obvious that 1950's have a pivotal importance regarding the class formation in Turkey and institutionaly analysis of this formation in the light of historical sociology approach.

This article focuses on questioning the old acceptances that are dominant in the literature of labour history and also in the left movements. The article will also allow new discussions of creating a wider knowledge sphere on this subject and refunctioning and rearranging of the existing works from a different perspective.

Keywords: Labour history, working class formation, workers' experience

Türkiye emek tarihi yazınında, 1950'li yılların deneyimini ihmal etmek, paranteze almak, küçümsemek yönünde yaygın bir eğilim görülür. Biz bu yazıda, emek tarihimizin, bu eğilimin arka planında yatan, daha derin yöntem ve yaklaşım sorunlarına eleştirel bir bakış geliştirmek amacını taşıyoruz. İkinci temel hedefimiz ise 1950'li yıllardaki işçi hareketini tarihsel sosyolojik perspektifle ve Türkiye işçi sınıfı oluşum sürecinin kritik bir dönemi olarak değerlendirme uğraşı olacaktır.

* Petrol-İş Sendikası Örgütlenme Uzmanı.

Türkiye işçi hareketi tarihi üzerine yazılmış belli başlı başvuru kitaplarının birçoğunda 1950'li yıllara ilişkin şaşırtıcı bir suskunlukla, adeta bir “geçişirmeyle” karşılaşırız. Örneğin, derleme niteliği taşıyan bir çalışmada 40'li yıllardan doğrudan 1960'lara atlanır,¹ kimilerinde daha uzun bir dönemlendirmenin içinde (1946-1961 veya 1923-1960 gibi) ve hayli sınırlı bir çerçevede² (örneğin sadece Türk-İş'in kuruluşu ve siyasi tavrı ya da birkaç gösteri girişimi gibi) yer verilir, tam da bu yıllara odaklanmış bir başkası ilginç biçimde işçilerin mücadelesine ancak birkaç sayfa yer ayrılır ve burada da getirilen yasaklar ve “burjuvazinin adamı” sendikacıardan söz edilir³ vs. Tabii ki bunlar döneme ilişkin külliyyatın tamamını oluşturmazlar. Sülker'in büyük oranda 50'li yılların işçi hareketini konu edinen ve dağınıklıklarına karşın zengin ayrıntılar içeren kitaplarının⁴ yanısıra, Makal'ın dönemin çalışma ilişkileriyle birlikte sendikal gelişmelerini de bütünlüklü biçimde özetleyen yapıtı⁵ bize geniş bir bakış açısı sunarlar. 50'li yıllara yönelik birçok çalışma da kitap boyutunda değil daha çok belli temalara/olaylara yönelmiş makaleler biçiminde karşımıza çıkarlar.⁶ Yıldırım Koç'un gerçekleştirdiği sendikacı mülakatlarının özetlerini derleyerek oluşturduğu iki ciltlik; “Türk-İş Tarihinden Portreler” isimli çalışma ise işçi hareketi açısından döneme dair en canlı malzemeyi içerir.⁷ Sayılan bu kıymetli kaynakların varlığına karşın, 50'lerin işçi hareketi tarihlerinde ayrıntılı biçimde yer almayan ama özel çalışmaların konusu olan bir dönem olması dikkate değerdir.

Sendikal hakların ve/veya işçi hareketinin dönem içindeki gelişimine dair genel kabul gören yaklaşımları örneklemek yerinde olacaktır. Talas'ın (50'li yılları kastederek); “*Bu dönemde sendikacılık hareketi yeterince bir savaşım da vermemiştir. Türk sendikacılık hareketinin altın dönemi 27 Mayıs Devrimi ile başlar*”⁸ değerlendirmesi, Koç'un “*bu dönemde grev hakkı da olmayan sendikal hareket ise işçilere fazla bir yarar*

¹ M. Şehmus Güzel, **Türkiye'de İşçi Hareketi**, İstanbul: Sosyalist Yayınlar, 1993.

² Yıldırım Koç, **Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003 ve M. Şehmus Güzel, **Türkiye'de İşçi Hareketi 1908-1984**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996.

³ Y.N.Rozaliev, **Türkiye Sanayi Proleteryası**, İstanbul: Yar Yayınları, 1978.

⁴ Kemal Sülker, **Sendikacılar ve Politika**, İstanbul: May Yayınları, 1975 ve **Türkiye Sendikacılık Tarihi**, İstanbul: Tüstav Yayını, 2004.

⁵ Ahmet Makal, **Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma ilişkileri:1946-1963**, Ankara: İmge Kitabevi, 2002.

⁶ Örneğin: Yıldırım Koç, “Demokrat Parti, İşçiler ve Sendikalar“, **Türkiye'de İşçiler ve Sendikalar (Tarihten Sayfalar)**, Ankara: Yol-İş Yayını, 2000, s.35-85, Ahmet Makal, **Türkiye'de 1946-1960 Dönemindeki Grev Tartışmaları ile Grevler Üzerine Bir Çözümleme Denemesi**, **Ameleden İşçiye**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 267-318.

⁷ Yıldırım Koç, **Türk-İş Tarihinden Portreler (Eski Sendikacıardan Anılar-Gözlemler)** Cilt I, Ankara: 1998, Cilt II, Ankara: Türk-İş Yayını, 1999.

⁸ Cahit Talas, **Toplumsal Ekonomi**, Ankara: İmge Kitabevi, 1997, s. 245.

*sağlamadı*⁹ saptaması, Güzel'in (dönemin işçi örgütlenmelerini değerlendirirken yaptığı) "*sendikalar genellikle yalnızca toplumsal yardımlaşma faaliyetleriyle uğraşmış, ekonomik ve siyasi faaliyetler özellikle sosyalist eğilimde siyasi faaliyetler ihmal edilmiştir*"¹⁰ şeklindeki yorumu emek tarihimizin dönem ilişkin hakim yaklaşımını yansıtır. Dönemin sendikal hakların ve/veya sendikal mücadelelerin gelişimi açısından bir toplamı alınır ve sonucun yetersizliği ortaya konur. İşçi hareketi için üzerine yorum yapılabilecek asıl sayfalar 61 Anayasası ve 63 sendika ve grev, toplu sözleşme yasalarından sonra açılır. Bir dizi zaafı malul uzun bir durgunluk evresinden sonra yeni siyasi düzenin verdiği haklarla işçi hareketi 60'larda adeta topraktan fıskırmıştır. Bazı yorumcular sendikaların bu yıllarda sadece ayakta durabilmeyi başardığını¹¹ söyleyerek hayli hafifseyici yorumlar yaparken bazıları grev ve toplu sözleşme hakkında yoksun olmalarına karşın işçilerin sendikal örgütlere tutunduklarını ve bir sonraki dönem için bir deneyim biriktirdikleri¹² değerlendirmesiyle dönemin mücadele birikimine daha iyimser bir yaklaşım geliştirir. Sonuçta Demokrat Parti'nin iktidar yılları olan 50'lerdeki işçi hareketine ilişkin kimi kesitler, temalar birçok çalışmada ayrıntılı biçimde ele alınsa da hareket bütünlüğü içinde ele alınmamış ve daha ötesi sonraki dönemle bağları büyük ölçüde koparılarak değerlendirilmiştir. O yıllarda süren - zayıf ya da güçlü, belirleyici ya da belirlenen- işçi sınıfı mücadelelerinin, sınıf oluşumunun ve onun kurumsal ifadesi olarak işçi örgütlenmelerinin yarattığı birikimin hareketin genel gelişim seyri içinde değerlendirilmediği görülür. Kanımızca burada hem ideolojik hem de emek tarihine ilişkin yönetsel sorunlar rol oynamaktadır.

Cumhuriyet dönemi işçi hareketinin "asıl" tarihini 1960'lardan itibaren başlatma yönündeki genel eğilimin hem Kemalist hem de sosyalist bakış açısına sahip kesim ve yazarlarda etkili olduğunu gözlemleriz. Kemalist bakış açısına göre, ilerici bir nitelik taşıyan 27 Mayıs hareketi ve onun yarattığı yeni anayasa, işçilere geniş haklar tanıyarak (Cumhuriyet Türkiye'sinde grev ve toplu sözleşme haklarının Anayasaya ilk kez 1961'de girdiği hatırlanmalı) işçi hareketinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Talas'ın yukarıda alıntıladığımız satırları bu bakışın tipik örneklerindedir. İşçi hareketi tarihini marksist bir yaklaşımla ele alanlarda ise sınıf hareketi büyük ölçüde görünürlüğü ve etkinliği olan eylemlerle (direnişler, grevler, mitingler, işgaller vs.) özdeşleştirildiğinden bunların yoğun olarak ortaya çıkmadığı 50'leri atlayarak yoğunlaşmanın yaşandığı 60'lı yıllara geçmek yönünde fiili bir kabul olduğu görülür. 1960'lı yılların aynı zamanda solun işçi hareketiyle -46 sendikacılığının kısa ama etkili yükseliş döneminden sonra- yeniden buluşmaya başladığı kesit olması da bunda etkili olsa gerekir. (1951 yılında yapılan

⁹ Yıldırım Koç, "İşçi Hakları ve Sendikacılık", **11. Tez**, Sayı: 5 (Şubat 1987), s. 32-75.

¹⁰ Güzel, Türkiye'de İşçi Hareketi (1908-1984), s. 166.

¹¹ Talas, s. 245.

¹² Yüksel Akkaya, "Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık-1 (Kısa Özet)", **Praksis**, Sayı: 5 (Kış 2002), s. 131-176.

toplu tutuklamalarla sosyalistlerin gücü iyice kırılmış, 1950'ler örgütlü solun işçi örgütlenmesi üzerinde etkin bir güç olmasının, onunla etkili bağlar kurmasının neredeyse imkansız hale geldiği bir dönem olmuştur.) Yakın tarihimizi; modernleşme, batılılaşma, uygarlaşma sorunsalları içinden okuyan Kemalist bir perspektifin işçi hareketini Anayasada verilen haklarla başlatması anlaşılırdır. Kemalist analizde sınıf mücadeleleri asli bir öge olarak yer almaz, bu bağlamda işçi hareketi de düzeni değiştirecek asli güç olarak görülmez. İşçilere verilen haklarla, hedeflenen Batı demokrasilerine ulaşılması yolunda önemli adımlar atılmıştır ve bu da Kemalist misyona bağlı ilerici güçlerin sayesinde olmuştur.

Ancak tarihsel gelişmeleri sınıf mücadeleleri perspektifiyle ele alan ve açıklayan sosyalist, marksist yaklaşımların, üstyapısal değişimleri esas alan ve işçi sınıfını tarihsel bir özne olarak ortaya koymayan bu bakışla benzer bir tarihsel tablo oluşturmaları anlaşılır değildir. İşçi sınıfının öz deneyimine uzak kalmak aynı biçimde anlaşılır değildir. Solda, politik kaygılarla oluşturulan işçi hareketi tarihi hemen tümüyle bir kolektif eylemler tarihidir. Kimi zaman abartmaların ve efsanelerin de işin içine katıldığı; solun grevler, direnişler, işgaller ile dolu bir tür “resmi işçi hareketi tarihi“ yazılmıştır. 1960 ve 70'li yıllarda yaşanan pratikler bu yaklaşıma yeterince malzeme de sağladıklarından sözkonusu resmi tarih için daha çekici hale gelmişlerdir. 1950'ler ise az sayıda grev ve eyleme sahne olduğundan böyle bir ilgiye mazhar olamaz. İlginç biçimde sözkonusu hakların tepeden verildiği tezine karşı çıkarak bu konuda işçilerin verdiği mücadelelerin altını çizenler için bile 50'lerin işçi sınıfı deneyimleri derinlemesine ele alınmaya değer bulunmamıştır.¹³ Örneğin 1953 yılında İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin, valiliğin son anda verdiği yasaklama kararı ve olağanüstü polisiye önlemler nedeniyle gerçekleştirilemese de çimento işçilerine destek vermek için Taksim'de düzenlediği mitinge onbinlerce işçinin kentlin çeşitli yerlerinden akarak gelmesi ve meydan civarında toplanmasının (güncel gelişmeleri de düşünerek popüler bir ifadeyle söylersek: işçi sınıfının Taksim'i bu ilk zorlaması) işçi hareketi tarihimizde hakettiği yer almaması ilginçtir.¹⁴

Konuyu ele alırken öncelikle temel bir alan ayrımının gerekli olduğunu düşünüyoruz. Emek tarihi genel başlığı altında gelişen çalışma ilişkileri tarihi ile işçi hareketi tarihi ve/veya işçi sınıfı oluşumu tarihi büyük bir kesişim alanları olmasına karşın birbirinden farklılaşan sorunsallara ve yöntemlere sahip iki alan olarak değerlendirilmelidir. Çalışma ilişkileri; “işgücü içerisinde farklı statüler arasında kurulan (üretim sürecinden kaynaklanan) ilişkiler“ olarak tanımlanmaktadır.¹⁵ Endüstri ilişkileri tanımı da yine sözkonusu ilişkilerin günümüzdeki kapitalist nitelikli işçi-işveren ilişkilerini tanımlamak için kullanılır.

¹³ M.Şehmus Güzel, “Türkiye’de İşçi Hareketi ve Tarihi”, **11.Teze**, Sayı:8 (Haziran 1988), s. 195-213.

¹⁴ Bu mitingle ilgili ayrıntılı bilgi için: **İstanbul İşçi Sendikaları Birliği 1952-1953 devresi 9 aylık Faaliyet Raporu**, İstanbul:1953, s. 26-31.

Çalışma ilişkileri disiplini içinde, işçi hareketi tarihi dar anlamıyla bu ilişkilerin taraflarından birisi olan işçilerin üretim sürecinde giriştikleri eylemleri etkinlikleri konu alır. Geniş anlamıyla işçi hareketi kavramı ise endüstri ilişkilerinin dışında, işçilerin devlet, siyasi partiler ve kamuoyu ile olan ilişkilerini de kapsayacak bir alana işaret eder.¹⁶ İşçi sınıfı tarihi araştırmaları günümüzde bu geniş şekilde tanımlanan alana doğru -endüstri ilişkileri alanının çok ötesine uzanan-yayılmıştır. Özellikle “işçi sınıfı oluşumu“ yaklaşımına sahip tarihsel boyutlu araştırmalar, kültürel, sosyal, ideolojik, siyasal boyutlarıyla daha bütünlüklü bir bakış geliştirmişlerdir. Sınıf oluşum süreci endüstri ilişkilerinin konusu olan üretim sürecinin/mekanının yanısıra yaşam alanlarını, kültürel örüntüleri, sınıf temelli siyasi mücadeleleri de kapsar. İşçi hareketi sınıf oluşum sürecinin belirgin kurumsal göstergesidir. İşçi sınıfının oluşumunu anlarken temelde çalışma ilişkilerinin oluşturduğu zemine baksak da önceliğimiz sınıf deneyimindedir. Kurumsal ilişkiler ve düzenlemelerden çok işçilerin yaşam deneyimleri ve bunların harekete geçirici dinamikler olarak anlaşılması veya hareketlerin kültürel, ideolojik ve siyasal yaşam deneyimleri olarak işçi sınıfı yaşantısına etkileri öncelik taşır. İşçi sınıfı bu tarihin taraflarından birisi değil bizzat öznesidir.

Türkiye’de emek tarihi genel başlığı altında görebileceğimiz çalışmalarda bu iki alanın birbirine fazlasıyla karıştığı daha doğrusu çoğu kez çalışma ilişkileri tarihinin işçi hareketi tarihi yerine ikame edildiği görülür. Öyle ki isminde “*işçi hareketinin evrimi*”¹⁷ ibaresi bulunan bir kitapta neredeyse sadece işçilere dair anayasa ve yasa değişiklikleri bulunabilir.¹⁷ Örnekleri çoğaltılabilecek bu tür çalışmalarda büyük ölçüde çalışma ilişkileri tarihinin çeşitli boyutları ele alınır. Yakın dönemde erken cumhuriyet dönemi emek tarihçiliğine ilişkin gelişen tartışmada bu dönem emek tarihçiliğinin bir hareket tarihi olarak gelişmiş olması eleştirilmiş, bunun işçilerin tarihsel anlatıda özcü ve indirgemeci biçimde kurgulanmasına neden olduğu belirlenmesi yapılmıştır.¹⁸ Kanımızca erken cumhuriyet döneminin de ötesinde emek tarihimizin geneli için asıl sorun, “hareket tarihçiliği“ yapıyor olması değil tersine işçi sınıfının kendi deneyimini, sözünü esas alan gerçek anlamıyla yeterince yapılmıyor olmasıdır. Yazarın da belirttiği gibi sözkonusu hareket tarihçiliği kimi örnek olay incelemelerini saymazsak büyük ölçüde

¹⁵ Ahmet Makal, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Çalışma İlişkileri:1850-1920**, Ankara: İmge Kitabevi, 1997, s. 32.

¹⁶ Makal, *Osmanlı...*, s. 249.

¹⁷ Yüksel Işık, **Osmanlı’dan Günümüze İşçi Hareketinin Evrimi(1876-1994)**, Ankara: Öteki Yayınları, 1995. Koç’un yukarıda andığımız çalışması da yine büyük ölçüde mevzuatlardaki gelişmelere yer veren bir işçi hareketi tarihi olarak örnek gösterilebilir. (Koç, *Türkiye İşçi Sınıfı ve...*).

¹⁸ Yiğit Akın, “Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihçiliğine Katkı: Yeni Yaklaşımlar, Yeni Kaynaklar“, **Tarih ve Toplum (Yeni Yaklaşımlar)**, Sayı:2 (Güz 2005), s. 77.

istatistiklerle (işgücü, grev, sendikal örgütlülük düzeyi vb.) yapılmıştır.¹⁹ Burada söylenen elbette istatistiki verilerin gereksizliği değildir. Eksikliği vurgulanan; istatistiklerin, resmi kararların, parti programlarının vb. ötesinde işçi örgütlerinin, öncülerinin, katılımcı sıradan işçilerin vb. kendi sözleri, anlamlandırmaları, deneyimleridir. Sorun alanı olarak ortaya konan şey; işçi hareketinin sosyal profiline, mikro ve makro düzeyde içsel dinamiklerine dair verilerin hareketin tarihine ilişkin anlatılara yeterince girmemesi daha doğrusu işçi hareketi tarihinin asıl bunların üzerinden oluşturulmamasıdır.

Kanımızca işçi sınıfı oluşumunun ve bu çerçevede işçi hareketinin tarihsel sosyolojik çözümlemelere yeterince konu olamaması, sosyal tarih alanının Türkiye’de henüz yeni sayılabilecek olması ve zayıf bir geleneğe dayanmasıyla da ilişkilidir. Sosyoloji, kültürel çalışmalar, antropoloji vb. alanların sınıf oluşumu ve işçi hareketini konu alan çalışmalara yönelmesi, salt endüstri ilişkileri ağırlıklı bir hareket tarihinin ötesinde sınıf deneyimlerine dayalı bir tarihin de oluşturulmasına katkı sağlayacaktır.

1950’li yıllar işçi hareketini ele alan bir çalışma nasıl bir dönemlendirme yapmalıdır? Dönemi ele alan çalışmalarda, 1923-1960²⁰, 1946-1961²¹, 1946-1960²², 1946-1963²³ gibi farklı dönemselleştirmelere rastlarız. 1923’te Cumhuriyet’in kurulmasıyla başlatılan dönemin 1960’a kadar uzatılması ve orada kesilmesi yukarıda belirttiğimiz, 60’ları bir tür milat sayma anlayışının ifadesi gibidir. Aynı zamanda bu kadar heterojen bir dönemin aynı başlıkta ele alınması derinlikli bir analizi güçleştirir. 1946’yla başlayan dönemselleştirme ise bu tarihteki yasal, kurumsal ve siyasal düzenlemeleri esas almaktadır. (Sınıf esasına göre örgütlenmeye olanak sağlayan hukuki düzenlemeler, çok partili meclise geçişi sağlayan seçimler, Çalışma Bakanlığının fiilen faaliyete geçmesi vb. gibi gelişmeler bu yılda gerçekleşmiştir) dönemin sonu olarak alınan tarihlerde ise ya 27 Mayıs askeri darbesi ya 61’deki yeni Anayasanın çıkışı ya da 63’te grev- toplu sözleşme ve sendikalarla ilgili çıkarılan yeni yasalar belirleyici olmaktadır. Çalışma ilişkilerini konu alan bir araştırma için 1946-63 uygun bir dönemselleştirme olarak görünüyorsa da işçi hareketi/sınıf oluşumu tarihi sözkonusu olduğunda durum değişecektir. Çünkü yukarıda geniş anlamıyla tanımladığımız işçi hareketinin dinamiklerini yasal düzenlemelere sıkıştırmak, onlarla başlatıp bitirmek doğru değildir. Siyasal, ideolojik, sosyal boyutlardaki değişimler işçi hareketini etkilemektedir ancak bunlar birebir hukuk alanındaki değişimlerle örtüşmezler.

¹⁹ Aktın, s. 77.

²⁰ Güzel, Türkiye’de İşçi Hareketi (1908-1984) ve Akkaya, a.g.m.

²¹ Koç, Türkiye İşçi Sınıfı...

²² Fatih Güngör, “1946-1960 Döneminde Türkiye’de Sendikacılık Hareketi ve Demokrasi“, Alpaslan Işıklı(hzl.), **Türkiye’de Sendikacılık hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi** içinde (131-190), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.

²³ Makal, Türkiye’de Çok Partili...

Buradan hareketle sözkonusu dönem içinde, 1946'nın özgün durumu bir yana 1947-1950 alt döneminin sonraki on yıldan önemli farklılıklar gösterdiği görülür. Tek parti döneminin çeşitli himayeci politikaları ile oluşan ilk işçi örgütlenmelerinin ve onlar içindeki -CHP'ye yandaş ya da karşıt olsun- örgütlü işçilerin deneyimleri DP iktidarında geçen sonraki on yılın deneyimleriyle ayrı bir dönemselleştirmeyi hakeden köklü farklılıklar taşır. Bizim önerimiz; bağımsız sınıf hareketinin ortaya çıktığı "1946 parantezinin" ardından tümüyle güdümlü ya da görece bağımsız sendikaların baskı altında ilk adımlarını attıkları 47-50 arasını ayrı bir kesit olarak almak, tüm bir genel siyasi iklim değişikliğinin sendikalara, işyerlerine de yansıdığı, patronajdan sendikal mücadeleye çeşitli stratejileri birarada kullanarak bölüşüm ilişkilerine müdahale etmeye başlayan işçi sınıfının oluşum sürecinin bazı karakteristiklerinin belirginleştiği, örgütlenmenin geliştiği, uluslararası dinamiklerin daha belirgin biçimde devreye girdiği 1950'li yılları ise kendi başına bir dönem olarak çalışmaktır. Bu dönemin bitiş tarihi olarak da örneğin, bağımsız sınıf hareketinin sembolik bir zirvesini temsil etmesi bakımında 31 Aralık 1961 Saraçhane mitingi düşünülebilir.

Döneme ilişkin anlatımlarda, işçi sınıfının maruz kaldıklarıyla, politika ve düzenlemelerin, uygulamaların konusu/nesnesi olarak yer aldığına dair temel bir saptama yapabiliriz. CHP ve DP'nin grev hakkının verilmesi çevresindeki tartışmaları, bu hakkı vereceğini vaadeden DP'nin iktidarı boyunca sözünde durmaması ilgili yazının başlıca temalarını oluşturur. Bunun yanı sıra DP iktidarı tarafından işçilere sağlanan yasal haklar ve ekonomik olanaklar da çeşitli incelemelerin konusu olmuştur.²⁴ Ancak sözkonusu hakların, olanakların elde edilmesi sürecinde işçi sınıfının etkisi (örgütlü ya da bireysel düzeyde, mücadele-talep ya da parti kanalları-dilek, şikayet yoluyla) bunların sonuçlarının işçiler ve örgütlerince nasıl algılandığı/anlamlandırıldığı, nasıl tecrübe edildiği, nasıl stratejilerin konusu oldukları vb. ele alınan öncelikli konular olamamıştır. Kemal Sülker'in isimlerini zikrettiğimiz çalışmaları ve dönemin sendikacılarının tanıklıklarını içeren yapıtlar bu saptamaların dışındadırlar.²⁵ Sülker dönemin sendikacılarının gündemlerini, tartışmalarını, anlayışlarını ve mücadelelerini zengin ayrıntılarla resmeder ancak o yıllar içinde yapılmış olan bu çalışmalarda dönemin işçi hareketinin daha genel bir tarihsel analiz içinde değerlendirilmesi sözkonusu olamaz. Yapılan daha çok deyim yerindeyse kıymetli bir vakanüvisliktir. Bu vakanüvislik de doğal olarak sendikal mücadelenin merkezinde yer alanlarla sınırlıdır, sıradan işçilerin deneyimlerine, sendikal alan dışında yaşam alanlarına uzanamaz. Geniş anlamda işçi hareketinin/sınıf

²⁴ Koç, Demokrat Parti, İşçiler... ve Ahmet Makal, "Demokrat Parti Döneminde Bireysel Çalışma İlişkilerine Yönelik Hukuksal Düzenleme ve Uygulamalar" **Mülkiye**, Sayı: 239 (Mart-Nisan-Mayıs 2003), s. 279-318.

²⁵ Örneğin, Sedat Ağralı, **Günümüze Kadar Belgelerle Türk Sendikacılığı**, İstanbul: Son Telgraf Matbaası, 1967.

oluşumunun bu kesitindeki zengin deneyimlere ulaşabildiğimiz bir diğer eser Koç'un yine yukarıda zikrettiğimiz iki ciltlik sözlü tarih çalışmasıdır. Bu çalışma sadece görüşmelerin derlendiği bir kitaptır ve 50'lerle sınırlandırılmamıştır. İçerdiği zengin hammaddeyle bu çalışma Sülker'in kitaplarıyla birlikte deneyim odaklı araştırmalar için bulunmaz bir kaynak oluşturacak niteliktedir. Özetle bir tarafta dönemi, işçileri politikaların nesnesi olarak konumlandıran anlatıları diğer yanda da dönemi değerlendiren analitik metinlere dönüşmemiş deneyim aktarımlarını buluruz. Deneyimler bilinmez değildir ama tarihsel anlatının odağına bir türlü yerleşemezler.

Emek tarihi yazınımızın genel olarak “fabrikanın kapısından içeri” girmediğini görürüz. Oysa Burawoy'un bizi yıllar önce çağırdığı emek süreci/üretim noktası sınıf oluşumunun kritik uğraklarından. Burawoy, geliştirdiği “fabrika rejimleri” kavramsallaştırması içinde ele aldığı emek sürecinin işçilerin itaat etme-direnme pratiklerinin geliştiği politik-ideolojik bir arena olduğunu vurgularken kendi saha araştırmalarının yanısıra bazı emek tarihi çalışmalarını da örnek olarak gösterir.²⁶ Emek sürecinin yanısıra; firmalar arası rekabet, emeğin yeniden üretimi ve devlet müdahalesi gibi etkenler de dahil edilerek geliştirilen fabrika rejimi kavramsallaştırması bize sınıf oluşumunu etkileyen genel süreçlerle işçilerin işyerindeki gündelik deneyimleri ve direniş pratikleri arasında bağlar kurmayı sağlayan bir alan açar. Sömürünün işçiler tarafından bizzat deneyimlendiği üretim noktasında olup bitenleri dikkate almak hem tarihsel algımızı derinleştireceği için yararlı hem de kolektif hareketlerin arkasındaki birikimi ya da altındaki dip akıntısını algıyabilmek için gereklidir. 50'li yılları bu açıdan inceleyebilecek kaynaklara sınırlı da olsa vardır, hele önceki dönemlerle karşılaştırıldıklarında epey zengin oldukları da söylenebilir. Kemal Sülker'in köşesinin yanısıra çok sayıda işçi-sendika haberi ve yazı dizileri içeren günlük Gece Postası gazetesi ya da sendikaların yayınları bize işyerlerindeki yaşamla ilgili bolca malzeme sunar, bir anlamda fabrikanın kapısından içeri girmemizi sağlarlar. Çok partili dönemde yoğunlaşan partizanlık uygulamaları gibi siyasi gelişmelerin yanısıra, sendikaların toplulukla iş ihtilafı çıkarma yetkisi ve temsilcilere güvence sağlayan mevzuat değişiklikleri, sendikaların görece serbest ve daha etkin hale gelmeleri gibi değişikliklerin sonuçlarının işyerlerinin gündelik yaşamında nasıl tecrübe edildiğini öğrenebiliriz. Ayrıca 50'li yılların sermaye birikim sürecinin içe yönelik üretim ve dış yardımlarla geliştiği, sanayi sermayesinin güçlendiği, özel sermayeli fabrikaların hızlı biçimde arttığı, büyük işletmelerde yaygın biçimde otomasyonun gündeme geldiği bir dönem olduğu düşünülürse emek sürecindeki mücadelenin sınıf oluşumu tarihindeki yeri daha da önem kazanacaktır.

²⁶ Michael Burawoy, **Politics of Production**, New York: Verso, 1990, s. 87.

Makal'ın, "Türk emek tarihinin en can alıcı konularından biri" olarak nitelediği ve üzerinde çalışılmayı beklediğini söylediği²⁷ toplulukla iş ihtilafları, işyerindeki ücret, sosyal haklar, prim vb. pekçok konuyla ilgili kazanımların sağlanabildiği, işçiye işverenle pazarlık imkanı sağlayan süreçlerdir. Zorunlu tahkime dayalı bu sistemin bugünkü toplu sözleşme düzeni ile karşılaştırılması mümkün ve doğru olmasa da, dönem içinde değerlendirildiğinde sınıf mücadelesinin üretim noktasındaki en önemli araçlarından birisi olarak değerlendirilmelidir. Bu ihtilafları çıkarmak ve yürütmek sonucundaki maddi kazanımlar hangi boyutta olursa olsun örgütlü işçiler için muazzam bir eğitim ve özgüven sağlamıştır. 1951-1960 yılları arasında 1104 iş ihtilaflarının çıkarıldığı²⁸ düşünülürse bu türden bir deneyimi yaşayan işçi sayısının onbinlerce olduğu görülür ve bu hiç de azımsanacak bir sayı değildir. Üstelik Yüksek Hakem Kurulu'na giden ihtilaflardan 2/3'ünün işçiler lehine sonuçlandığı da²⁹ düşünülürse bu aracın değeri daha da artar. Örneğin 1951 yılında İstanbul'da İl Hakem Kurulu'na gelen iş ihtilaflarının kapsadığı işçi sayısının dönemin toplam sendikalı işçi sayısının yarısına ulaştığı ve o sırada İl Hakem Kurulu'nun ortalama olarak %15-20 dolayında zam oranları sağladığı göz önünde bulundurulursa, Işıklı'nın; iktidarın dönemin sendikalarını, "*başlıca fonksiyonları devlet ve hükümet büyüklerine bağlılık telgrafları çekmekten ibaret olan kuruluşlar haline gelmelerini geniş ölçüde sağladığı*"³⁰ saptamasına katılmak imkansız hale gelmektedir. İş ihtilaflarının büyük bölümünün sendikalarca çıkarıldığı ve yürütüldüğü unutulmamalıdır. Ayrıca görece güçlü ve etkin kimi sendikalar, sözlü veya yazılı kolektif akitler (toplu sözleşme), davalar ve bakanlık, hükümet nezdinde yürüttükleri görüşmeler yoluyla da üyelerine önemli kazanımlar sağlamışlardır.³¹

Burada dönem yazınına ilişkin bir başka temel eksiğe de değinmek yerinde olacaktır. Metinlerde işverenler ve onlarla mücadele neredeyse yoktur. Burada Makal'ın erken cumhuriyet dönemi için yaptığı uyarı burada da önem kazanır³²: çalışma ilişkileri sistemi iki aktöre indirgenemez, salt devlet-işçi ilişkisi çerçevesinde bir çözümleme, olguları tüm boyutlarına anlamamıza izin vermez. İşçi hareketi tarihi olma iddiasındaki anlatılarda işverenlere daha doğrusu işçilerin onlarla işyerinde, gündelik düzeyde veya genel planda sürdürdükleri mücadeleye pek az yer verilmiştir. Oysa yukarıda da belirttiğimiz gibi dönem özel sanayi

²⁷ Makal, Ameleden..., s. 34.

²⁸ Makal, Türkiye'de Çok Partili..., s. 507.

²⁹ a.g.e, s. 507

³⁰ Alpaslan Işıklı, **Sendikacılık ve Siyaset**, Ankara: İmge Kitabevi, 2005, s. 494.

³¹ Örneğin: Türkiye Petrol İşçileri Sendikası, **Genel Merkezi Faaliyet Raporu**, İstanbul: Alp Matbaası, 1958 (Raporda: Petrol Ofis, Mobil, BP, Shell gibi başlıca petrol şirketleriyle yapılan görüşmeler ve davalar yoluyla sendikaların sağladığı kazanımlar ayrıntılı biçimde aktarılmıştır).

³² Makal, Ameleden ..., s. 51.

sermayesinin geliştiği³³, işçi-işveren ilişkilerinin ağırlıklı devlet odaklı olmaktan çıktığı bir dönemdir.³⁴ Üstelik o yılların gazete ve sendikal yayınları izlendiğinde, dönemin tanıklıkları incelendiğinde –doğal olarak- hiç de uyumlu, yumuşak işçi-işveren ilişkilerinin yaşanmadığı, sendikal örgütlenme ve mücadelelerin sadece özel sektörde değil kamuda bile birçok yerde işçiler için ciddi riskler taşıdığı görülecektir. Aslında bu emek tarihimize ilişkin devlet merkezilik ve çalışma ilişkileriyle sınırlanma eleştirisini haklı çıkaran bir durumdur. İşçi sınıfının öz deneyimi anlatıya hakim olduğunda “patronun“ da başlıca figür haline gelmemesi mümkün müdür? Sınıf mücadelesinin ve oluşumunun dinamiklerini anlamak için kollektif eylemlerin dışında bakılacak tek yer emek süreci de değildir. Örneğin iktidar partisi ve bürokrasiyle (örneğin çalışma bakanlığı, milletvekilleri, başbakan, cumhurbaşkanı, işletme yöneticileri vs.) geliştirilen ilişkilerin bir kazanım elde etme stratejisi olarak ele alınması da bize konuyla ilgili çok şey söyleyecektir.

50'lere ilişkin anlatımda Türk-İş'in kuruluşu ve sonrasındaki gelişme seyri (özellikle de iktidarla ve ABD'yle ilişkileri) ağırlıklı bir yer tutmaktadır. Kanımızca bu da iki açıdan sorunludur. Bir kere Türk-İş'in o zamanlarda da sonrasında da tarihi boyunca hiçbir zaman belirleyici bir merkezi örgüt olduğu söylenemez. Dolayısıyla işçi hareketinin bütünü temsil etme gücü çok zayıftır. Örneğin 50'lilerde yerel bir birlik olan İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin işçilerle, konfederasyona göre daha canlı ve sahici bağlarının olduğu, ortaya koyduğu mücadele birikiminin azımsanmayacak zenginlikte olduğu söylenebilir.(1961'deki büyük mitingi İİSB'nin organize ettiği unutulmamalıdır) Bunun dışında da yerel düzeyde, işyeri düzeyinde birçok sendika aracılığıyla yaşanan deneyim zenginliğini Türk-İş'in öyküsü içine sıkıştırmak mümkün değildir. Öte yandan sendikal merkezleri kimi olumsuz siyasi, ideolojik eğilimlerin asıl müsebbibi gibi ortaya koyan anlatıyı sorgulamak gerekir. Türk-İş ya da diğer sendikalar temsil ettikleri kitlenin ideolojik-siyasi tercihlerini belirlerler mi yoksa büyük ölçüde bunları yansıtırlar mı sorusu sorulmalıdır. Bu sadece o dönem için değil bugün için bile işçi hareketini anlamak için önemli bir sorudur. İşçi hareketini dün de bugünde; tabanda, mücadeleci, ilerici bir işçi kitlesinin varlığına rağmen tepeye yerleşmiş, hükümet, ABD, sermaye denetimine girerek sınıfı yanlış yollara sürüklemiş sendika bürokratları modeliyle açıklama yönünde güçlü bir sol eğilim görülür. Oysa sendikaların birer sosyal oluşum olarak kendilerini oluşturanların ortalama bilinçlerinden, yönelimlerinden, kültürel kodlarından bağımsız olmaları, bunları

³³ Keyder, “*bugünkü Türkiye'nin en nişanlı sanayicilerinin çoğunun iş hayatına atıldıkları ya da asıl birikimlerini sağladıkları dönem 1950'lerdir...yerli sanayi burjuvazisinin gerçek gelişmesine imkan veren 1950'lerin olanaklarıydı*“ tespitleri ile bu durumu vurgular.Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s. 191.

³⁴ Boratav 1954-61 arası dönemde özel işyerlerinde çalışan işçilerin artış hızının kamu işyerlerindeki işçilerinkinden fazla olduğunu belirler. Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1998, s.86 .

yansıtılmaları düşünülebilir mi? Önderliklerin bilinç anlamında kitlelerin daha önünde oldukları durumlar olabilir elbet ya da bu beklenebilir ama sınırları olduğu da unutulmamalıdır. Tersine önderliklerin kitlenin o anda hızla gelişen bilinç ve kararlılığının gerisinde kaldığı durumlar da olabilir ama bunun da sınırları vardır bu durum ancak çok kısa sürebilir ve o önderlikler değişime uğramak durumunda kalırlar.

Döneme ilişkin yazında Demokrat Parti'nin işçiler ve örgütlerine yönelik baskıcı politika ve uygulamalarına ağırlıklı yer verildiği de görülür. Bunun abartılı bir örneğini Işık: “1950-60 arasında göze çarpan en önemli toplumsal olgu, işçi ve emekçilere yönelik olarak derin ve sistemli bir baskı ve sindirme politikası izlendiği gerçeğidir.”³⁵ sözleriyle verir. Kuşkusuz dönemin demokrasinin mutlak olarak geliştiği, işçi sınıfının refaha erdiği bir dönem olduğu iddia edilemez. Ama o yılları salt bir baskı dönemi olarak resmetmek de doğru olmayacak, üstelik şu soruların yanıtlarını almak da herhalde zorlaşacaktır: sürekli baskı altında olan bir sınıf neden sürekli ve kararlı biçimde siyasi tercihini iktidar partisinden yana yapmıştır? Daha önce tek parti yıllarında yaşadıkları baskı ve yoksunlukların acısını CHP'den kitlesel olarak yüz çevirerek veren/verebilen işçiler neden dönem boyunca, hatta 61 Anayasa oylaması ve hemen sonrasındaki seçimleri de sayarsak (bilindiği gibi bu seçimlerde DP'nin devamı olan AP hayli yüksek bir oy elde etmiştir) sonrasında bile tercihlerine bağlı kalmışlardır? Demokrat Parti tarihiyle ilgili kapsamlı incelemesinde Cem Eroğul da dönemi; işçi sınıfı hareketlerinin bastırıldığı, sınıf mücadelesinin reddedildiği (tabii burda sözkonusu reddedişin CHP'nin tek parti iktidarından miras kaldığı belirtilmemekte, böylece de DP dönemine ilişkin Kemalist tarih algılayışının bir örneği verilmektedir) bir dönem olarak tasvir ettikten sonra, “gerçi Demokrat Parti, esas itibarıyla oy kaygısıyla ve toplumsal barışı muhafaza etmek endişesiyle, sömürülen sınıflar lehine bazı tedbirler almıştır” ifadeleriyle yukarıdaki sorulara bir yanıt geliştirme ihtiyacı duymuş görünmektedir.³⁶ Makal ve Koç'un yukarıda andığımız çalışmalarında bu tedbirlerin hiç de azımsanmayacak boyutta olduğunu görülür.³⁷ Yazarlar özetle, sözkonusu yıllar içinde DP'nin ücretlerden sosyal güvenlik haklarına kadar birçok alanda, ağırlıklı da bireysel çalışma ilişkileri alanında sağladığı önemli kazanım ve olanakların bir envanterini verirler. (hafta tatillerinin ücretli hale getirilmesi, devlet kurumlarında ek ikramiye verilmesi, yıllık ücretli izin hakkı, sigorta kurumu kredileriyle işçi kooperatiflerine konut üretme imkanlarının sağlanması gibi örnekler verilebilir) Kanımızca yukarıdaki belirlemelerimiz tam da bu noktada geçerli hale gelmektedir. Sağlanan hak ve imkanların işçilerce nasıl deneyimlendiği, algılandığı ve politik bilinçlenme sürecinde nasıl rol oynadıkları gibi konulara fazlaca ilgi duyulmadığı için grev hakkının verilmemesi üzerine

³⁵ Işık, s.171

³⁶ Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara: İmge Kitabevi, 2003, s. 154-155.

³⁷ Makal, Demokrat Parti Döneminde... ve Koç, Demokrat Parti, İşçiler...

geliştirilen argümanlarla ya da 50'lerin ikinci yarısında iktidarın sendikal birliklere, konfederasyona yönelik baskıcı tutumlarının yorumlanması üzerinden DP'nin işçi karşıtı, baskıcı niteliği öne çıkarılmaktadır. Bunun sonucu olarak da vadettiği hakkı tanımadığı için işçilerin DP'den desteklerini çektikleri, DP'ye karşı oluşan kentsel muhalafete işçi sınıfının giderek büyüyen kısımlarının dahil olduğu gibi varsayım dayalı yorumlar yapılabilmektedir.³⁸ Yine bu noktada Güzel'in, DP'nin sendikalara karşı baskıcı tavrının sonucu olarak işçi ve sendikacıların ondan kurtulma yolları aramaya giriştikleri bu nedenle öğrenci olaylarına destek verdikleri saptaması da abartılı ve dayanaktan yoksun görünmektedir.³⁹ Buradaki varsayım şudur: DP vaat ettiği grev hakkını tanımadığı ve özellikle 1950'lerin ikinci yarısında sendika birliklerine karşı baskıcı uygulamalara gittiğine göre işçi sınıfı da bu partiye yüz çevirmiş olmalıdır. Geliştirilen argümanlarda işçi sınıfının genel siyasi yönelimleri ile sendika ve sendikacıların geliştirdikleri yaklaşımlar arasındaki ayırım kaçırılmakta, işçi sınıfının temsil sorunu yüzeysel biçimde ele alınmaktadır. Ayrıca işçilerin DP'ye yönelen böylesi bir muhalefeti ya da uzaklaşmasına kanıt olacak verilerin gösterilmesine bile gerek duyulmamaktadır. Öte yandan grev hakkının dönem boyunca öncü işçiler, sendikacılar için taşıdığı öneme karşın ortalama işçi için aynı derecede belirleyici olup olmadığı, bahsi edilen bireysel düzeydeki sosyal hakların varlığı da düşünüldüğünde tartışılabilir. Kaldı ki öncülerin bile pekçoğunun DP'ye yönelik politik tercihleri, partinin grev konusundaki politikasına getirdikleri eleştirilerine, memnuniyetsizliklerine rağmen değişmemiştir. Kanımızca işçi sınıfının 1946'dan itibaren DP'ye yönelmesi salt ya da ağırlıklı grev hakkı vaadiyle açıklanamayacağı gibi bu hakkın verilmemiş olmasıyla da DP'den belirgin bir uzaklaşma olduğu iddia edilemez.

Birçok bölgede işçilerin DP'ye yönelimi seçmen olmanın ötesinde çok daha yakın, içiçe bir bağa dönüşmüştür. İşçilerin yoğun oldukları semtlerde, bölgelerde partinin ocak, bucak, il ve ilçe örgütlerinde sendikacılar, işçiler en etkin biçimde görev almışlar, birçok yerde kuruculuk, yöneticilik yapmışlardır. Döneme tanıklık eden sendikacıların anılarında bunlara çok sayıda örnek mevcuttur. Bir dönem Türk-İş yöneticilerinden Ömer Ergün şunları anlatır: "Eskişehir'de işçi çoktu. Eskişehir DP'nin kalesi oldu...DP'nin ocak ve bucak teşkilatlarında işçiler hakimdi..."⁴⁰ Örneğin 1956'da Paşabahçe DP Ocağının yönetimi ağırlıklı İstanbul Cam-İş sendikası yöneticilerinden oluşur.⁴¹

³⁸ Güngör, s.183 ve Sungur Savran, "1960, 1971, 1980: Toplumsal Mücadeleler, Askeri Müdahaleler", **11.Tezy**, Sayı: 6 (Haziran 1987), s. 138.

³⁹ Güzel, Türkiye'de İşçi Hareketi..., s. 192.

⁴⁰ Ömer Ergün'le yapılan görüşme: Koç, Türk-İş Tarihinden... (II), s. 205.

⁴¹ Kemal Sülker, "Partiler İçinde Sendikacılık", **Gece Postası**, 25 Kasım 1956, s. 3 (Kemal Sülker'in Paşabahçe Ocak kongresine ilişkin haberine göre, o sırada ocak başkanı İstanbul Cam-İş yöneticilerinden Nevzat Şeker'dir. Kongre iki Şişe-Cam'lı sendikacı tarafından yönetilir, eski sendika başkanı Hasan Türkay yeni seçilen Ocak yönetiminde yer

Söylediklerimiz yazılmamış ya da bilinmeyen şeyler değildir ancak Koç'un yukarıda andığımız çalışmasını saymazsak bütünlüklü bir inceleme konusu yapılmamıştır.⁴² Daha ötesi sınıf oluşum sürecinin bir damarı olarak değerlendirilmemiştir. Aslında DP ve işçiler konusu başlıbaşına ele alınabilecek karmaşık ve zengin bir konudur. Bugün 6-7 Eylül olayları gibi, Topkapı olayları gibi dönemin kara sayfalarını oluşturan kitlesel kışkırtmalarda da işçilerin ve sendikaların iktidar tarafından vurucu bir kitle gücü olarak kullanıldığı bilinmektedir.⁴³ İşçiler DP'ye sınıfsal bir tavrın ötesinde, bir halk bloku içinde yönelmişlerdir. Burada Laclau'nun geliştirdiği çerçevenin açıklayıcıdır. Yazar, üretim tarzı düzeyinde üretim ilişkileri içindeki konumlarından dolayı antagonistik bir çelişki içinde karşı karşıya gelen sınıfların mücadelesinin yanısıra ikinci bir düzey daha tarif eder. İşçi ve kapitalist arasındaki çelişki soyut üretim tarzı düzeyinde anlaşılabilir iken somut toplumsal formasyon düzeyinde ortaya çıkan çelişki ise ezilen kesimler ile egemen iktidar bloku arasındadır.⁴⁴

“Bu tür antagonizma aracılığıyla ezilen kesimler kendilerini bir sınıf olarak değil, “ötekiler“, egemen iktidar blokuna karşı olan, hakkı yenenler olarak özdeşleştirebilirler.“ Eğer –üretim tarzı düzeyindeki- birinci çelişki ideolojik düzeyde ajanların sınıf olarak isimlendirilmesi ile ifade ediliyorsa bu ikinci çelişki de ajanların halk olarak adlandırılması vasıtasıyla ifade edilirler. Birinci çelişki sınıf mücadelesi alanıdır; ikincisi ise popüler-demokratik mücadele alanı“

Sanırız bu formülasyon DP'nin iktidara gelme sürecini ve bu süreç içinde işçilerin durumunu açıklamak için imkan sağlamaktadır. İşçiler de diğer ezilenlerle (o kesit için tabii ki öncelikle köylüler) birlikte popüler-demokratik mücadelede “ezilenler bloku“ içinde yer almışlardır.

Daha önce değindiğimiz gibi dönemin sendikal yaşamına ilişkin değerlendirmelerde işçi sınıfının kendi deneyim ve sözünden çok ona yönelen politikalar, eylemler öne çıkmaktadır. Bunlardan bir diğeri de sendikalardaki ABD etkisi ve çeşitli kişi ve kurumların eğitim ve diğer alanlardaki destekler yoluyla sendikacılığımızı belirleme çabalarıdır. Üzerine hayli ayrıntılı inceleme ve yorumlar yapılmış olan bu meselede de gözden kaçan nokta; belirleme, yön verme uğraşlarının gerçekte ne ölçüde ve ne şekilde etkili olduğudur. Ya da en genelde ve yüzeydeki görüntünün resmin bütününe yansıttığı rahatlıkla söylenebilir mi? Türk-İş'in –aslında daha çok da 60'lı yıllarda- ABD'nin yoğun biçimde etkisinde olduğunu gösteren birçok gösterge vardır, anti-komünist söylemi de hayli belirgindir, hatta konfederasyonun Amerikalılar tarafından

alır.)

⁴³ Dilek Güven, **Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında 6-7 Eylül Olayları**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 61-64.

⁴⁴ Ernesto Laclau, **İdeoloji ve Politika**, İstanbul: Belge Yayınları, 1958, s. 115.

kurduğunu ima eden yaklaşımlar bile vardır. İşte deneyimle yukarıdan gözlem ve yorum arasındaki farkın görülmesi için bir örnek burada karşımıza çıkar; konfederasyonun kuruluştaki tüzüğünün hazırlığını bizzat gerçekleştiren Şaban Yıldız soldaki bu tür genel geçer kabullere karşı kendi deneyimlerini yıllar sonra yazıya dökerek kuruluşun ayrıntılarını yeniden resmetme gereği duyacaktır.⁴⁵ Öte yandan o yıllarda Türkiye'ye gidip gelen yabancı uzman ve sendikacıların rolü üzerinde bu kadar durulurken örneğin sistematik olarak düzenledikleri seminerlerle, gazete ve sendikal yayınlarda yayınladıkları yazılarla grev başta olmak üzere işçi haklarının öncü kadrolarca benimsenmesi ve savunulmasında önemli pay sahibi olmuş sosyal siyasetçilerin ve aydınların etkisinden yeterince söz edilmiyor oluşu resimdeki eksiklerden birisidir. Nitekim sosyal siyaset konferanslarının etkisi hükümet tarafından bile ciddiye alınmış, grev hakkının başlıca savunucularından ve bu konferansların önde gelen akademisyenlerinden birisi olan Orhan Tuna bizzat Çalışma bakanı tarafından komünistlikle suçlanmış, konferanslar iki yıl için aksamıştır.⁴⁶ Yine Kemal Sülker'in çeşitli sendikalar, birlikler ve Türk-İş'e gazeteci, fikir adamı ve dergi yayıncısı olarak yaptığı katkılar azımsanmayacak niteliktedir. Sonraki yıllarda TİP ve DİSK yöneticiliği yapacak olan Sülker; 50'li yıllarda İstanbul Cam-İş Sendikası ve Petrol-İş gibi sendikaların dergi ve yayınlarını yıllarca hazırlamış, kongrelere katılmış, Gece Postası ve kendi çıkardığı İşçi Hakkı gibi gazetelerde yaptığı haber ve yazdığı yazılarla bir sendikacı kuşağının yetişmesinde önemli katkı sağlamıştır.

İşçi sınıfının oluşumuyla ilgili bazı ölçütler olarak, sendikaların güç ve yaygınlık kazanmasını (1951'de 137 sendikada örgütlü 110 bin işçi varken, 1960'da 432 sendikada örgütlü 282 bin işçi bulunmaktadır. 1960 itibarıyla, İş kanununa tabi işçilerin %34'ü, toplam ücretlilerin ise %11'i sendikalarda örgütlü görünmektedir.⁴⁷ Bu rakamlar günümüzün işçi sendikalarının örgütlülük rakamlarından aşağı değildir.) Gece Postası, İşçi Hakkı gibi büyük ölçüde işçilere yönelik ya da sayfalarında onlara geniş yer veren ulusal gazeteler, yerel işçi gazeteleri, çok sayıda sendika gazetesi/dergisiyle yaygın bir işçi basınının ve dolayısıyla işçi kamuoyunun oluşmasını, işçilerin hem seçmen hem de parti üye ve yöneticileri olarak etkin bir siyasi katılım düzeyine gelmelerini, oldukça donanımlı sendikal yönetici kadrolar oluşmasını ve Demokrat İşçi Partisi(DİP), Vatan Partisi gibi sol partilerden ya da Hürriyet Partisi gibi muhalif partilerden aday olan ya da buralarda görev alan öncü işçilerin bağımsız politik bir işçi hareketinin ve işçi partisinin ilk arayışlarını gerçekleştirmiş olmalarını alırsak; 50'li yıllarda işçi sınıfı oluşumu açısından genel kabullerden çok daha fazla birikimin

⁴⁵ Şaban Yıldız, "Türk-İş'in Kuruluşu ve Bazı Gerçekler", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, C.6, İstanbul: İletişim Yayınları, 1988, s. 1966.

⁴⁶ Toker Dereli, **Aydınlar, Sendika Hareketi ve Endüstriyel İlişkiler Sistemi**, İstanbul: İstanbul Üniv. İktisat Fak. Yayını, 1974, s. 332.

⁴⁷ Makal, Türkiye'de Çok Partili... s. 276.

oluştüğunu ve mesafenin alındığını söyleyebiliriz. Nitekim 1960'da askeri müdahalenin hemen ertesindeki Anayasa tartışmalarında, ardarda patlak veren işçi eylemlerinde ve tabii bunların en büyüğü olan Saraçhane mitinginde bu birikimin sonuçları görülmüştür. 50'lerde çıkan ve işçi heberlerinin, yazılarının yoğunluğuyla dikkati çeken gazetelerin koleksiyonlarında yapılacak dikkatli bir tarama bize sınıf oluşumunun renkli bir resmini verecektir. Bunların en bilinenlerinden olan Gece Postası gazetesinde yer alan haber ve yazılar buna iyi bir örnek oluşturur. Gazeteyi tararken, farklı sorunsallar içinden kendisine seslenen ya da sorunları ele alınan "adamın" hep aynı adam; yeni işçi sınıfı mensubu olduğunu görürüz. Kente sırtında dengiyle gelmiş göçmen, gecekondulu, mesken sorunu yaşayan, mahallesine su, elektrik getirmeye çalışan dertli vatandaş, sendika toplantısında tartışan aza, işten atılan işçi, kenar mahallelerdeki parti ocaklarında siyaset yapan partili vs. işçi sınıfındandır, sınıfın farklı halleridir sayfalarda görülen...

Özetlersek, 1950'li yılları kendi karmaşık dinamikleri içinde işçi sınıfının – sonraki dönemlerde de izlerine rastlanacak- karakteristik bazı özelliklerinin ve işçi hareketinin birçok arayış ve zaafının belirginleştiği bir oluşum dönemi olarak incelemenin önemine işaret etmeye çalıştık. Bazı sürekliliklere dikkat çekmek istedik: Örneğin sonraki yıllarda gerçekleşen Türk-İş-DİSK ayrışmasının kökenlerinin İİSB faaliyetlerinde bulunabileceğine, çok zayıf da kalsa DİP deneyiminin sonraki TİP deneyimini önceleyen yanlarının olduğuna, muhafazakar siyasi tercih-mücadeleci sendikacılık birlikteliği gibi bir formülün (bu çelişkili birlikteliğin olabilirliğinin) koşullarının bu dönemde oluştuğuna, bunun da arkasında işyeri-yaşam alanı, işçi mücadelesi-parti siyaseti ayrımının bir karakteristik özellik olarak sınıf oluşum sürecinde yer bulduğuna vb... İşçi hareketi açısından 1950'lerle 60'lar arasında bir kesintiden, kopuştan çok sürekliliğin altını çizmeyi, 60'ların ilk dönem gelişiminde 50'lerin hakkı yeterince verilmeyen birikiminin olduğunu belirlemeye çalıştık. İşçi hareketini kendisini ortaya çıkaran sınıf oluşum süreçleriyle birlikte anlamayı, aynı zamanda onu da bu sürecin en üst, görünür katmanı olarak anlamayı önermiş olduk. Bu durumda da analiz için; yaşam biçimi, sınıf kültürü, ideolojik biçimlenme, politik katılım, kentsel mücadele gibi çalışma ilişkilerini aşan bir çerçeveyi önermiş olduk. İşçi hareketinin tarihini, işçiler ve örgütlerinin kendi deneyimleri, sesleri, yazdıkları temelinde anlatma ihtiyacının altını çizdik. Sonuçta işçi sınıfının tarihine bakarken 1950'leri yeniden okumak ve yazmak hem tarihimizi hem de bugünü anlamada ufuk açacaktır iddiasını temellendirmek istedik.

KAYNAKÇA

Ağralı, Sedat. **Günümüze Kadar Belgelerle Türk Sendikacılığı**, İstanbul: Son Telgraf Matbaası, 1967.

Akın, Yiğit. "Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihçiliğine Katkı: Yeni Yaklaşımlar, Yeni Kaynaklar", **Tarih ve Toplum(Yeni Yaklaşımlar)**, Sayı: 2 (Güz 2005), s. 73-111.

Akkaya, Yüksel. "Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık-1(Kısa Özet)", **Praksis**, Sayı: 5 (Kış 2002), s. 131-176.

Boratav, Korkut. **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1998.

Borawoy, Michael. **Politics of Production**, New York: Verso, 1990.

Dereli, Toker. **Aydınlar, Sendika Hareketi ve Endüstriyel ilişkiler Sistemi**, İstanbul: İstanbul Üniv. İktisat Fak. Yayını, 1974.

Eroğul, Cem. **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara: İmge Kitabevi, 2003.

Güngör, Fatih. "1946-1960 Döneminde Türkiye'de Sendikacılık Hareketi ve Demokrasi", Alpaslan Işıklı (hızl.), **Türkiye'de Sendikacılık hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi** içinde (131-190), Ankara, Kültür Bakanlığı Yayını.

Güven, Dilek. **Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında 6-7 Eylül Olayları**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Güzel, M.Şehmus. "Türkiye'de İşçi Hareketi ve Tarihi", **11.Tez**, Sayı: 8 (Haziran 1988), s. 195-213.

Güzel, M.Şehmus. **Türkiye'de İşçi Hareketi 1908-1984**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996.

Güzel, M.Şehmus. **Türkiye'de İşçi Hareketi**, İstanbul: Sosyalist Yayınlar, 1993.

Işık, Yüksel. **Osmanlı'dan Günümüze İşçi Hareketinin Evrimi (1876-1994)**, Ankara: Öteki Yayınları, 1995.

Işıklı, Alpaslan. **Sendikacılık ve Siyaset**, Ankara: İmge Kitabevi, 2005.

Keyder, Çağlar. **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.

Koç, Yıldırım. "İşçi Hakları ve Sendikacılık", **11.Tez**, Sayı: 5 (Şubat 1987), s. 32-75.

Koç, Yıldırım. "Demokrat Parti, İşçiler ve Sendikalar", **Türkiye'de İşçiler ve Sendikalar(Tarihten Sayfalar)**, Ankara, Yol-İş Yayını, 2000, s. 35-85.

Koç, Yıldırım. **Türk-İş Tarihinden Portreler (Eski Sendikacılardan Anılar-Gözlemler)** Cilt I, Ankara: Türk-İş Yayını, 1998.

Koç, Yıldırım. **Türk-İş Tarihinden Portreler (Eski Sendikacılardan Anılar-Gözlemler)** Cilt II, Ankara: Türk-İş Yayını, 1999.

Koç, Yıldırım. **Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003.

Laclau, Ernesto. **İdeoloji ve Politika**, İstanbul: Belge Yayınları, 1958.

Makal, Ahmet. **Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma ilişkileri:1946-1963**, Ankara: İmge Kitabevi, 2002.

Makal, “ Ahmet. Demokrat Parti Döneminde Bireysel Çalışma ilişkilerine Yönelik Hukuksal Düzenleme ve Uygulamalar“ **Mülkiye**, Sayı:239 (Mart-Nisan-Mayıs 2003), s. 279-318.

Makal, Ahmet. “Türkiye’de 1946-1960 Dönemindeki Grev Tartışmaları ile Grevler Üzerine Bir Çözümleme Denemesi“, **Ameleden İşçiye**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 267-318.

Makal, Ahmet. **Osmanlı İmparatorluğu’nda Çalışma İlişkileri:1850-1920**, Ankara: İmge Kitabevi, 1997

Rozaliyev, Y.N. **Türkiye Sanayi Proleteryası**, İstanbul: Yar yayınları, 1978.

Savran, Sungur. “1960, 1971, 1980: Toplumsal Mücadeleler, Askeri Müdahaleler“,

11. Tez, Sayı:6 (Haziran 1987), s. 138

Sülker, Kemal **Sendikacılar ve Politika**, İstanbul: May Yayınları, 1975.

Sülker, Kemal. “Partiler İçinde Sendikacılık”, **Gece Postası**, 25 Kasım 1956.

Sülker, Kemal. **Türkiye Sendikacılık Tarihi**, İstanbul: Tüstav yayını, 2004.

Talas, Cahit. **Toplumsal Ekonomi**, Ankara : İmge Kitabevi, 1997.

Türkiye Petrol İşçileri Sendikası, **Genel Merkezi Faaliyet Raporu**, İstanbul: Alp Matbaası, 1958.

Yıldız, Şaban. “Türk-İş’in Kuruluşu ve Bazı Gerçekler“, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, C.6, İstanbul: İletişim Yayınları, 1988.

Milli Güvenlik Gerekçeli Grev Ertelemeleri*

Aziz ÇELİK**

The Postponement of Strikes on the Ground of National Security in Turkey

Abstract

This article aims to explore the postponement of strikes by the government on the ground of the national security in Turkey. The article of 54 of the Turkish Constitution and the article 33 of the Act No. 2822 allow the government to postpone any strike or lockout for sixty days if it is deemed to endanger "national security and public health". The article 33 is not applied only to essential services the interruption of which would endanger the life, safety and health of the whole or part of the population but also it is applied to any ordinary strike in any service or industry. Moreover, "postponement" of any strike under this legislation usually means an indefinite ban in practice, the law empowers the Labour Ministry to impose arbitration at the end of sixty days, unless the parties have either come to an agreement or voluntarily sought arbitration. It means that it is extremely difficult to exercise the right to strike in Turkey and Turkish legislation regarding right to strike is not in conformity with the C87 and C98 of ILO.

In practice, postponement of strikes in Turkey is not an exceptional situation but a routine application of all kind of governments in Turkey since 1960's. These postponements mean a clear violation of basic trade union rights. The postponement of strikes on the ground of national security threatens not only the right to strike but also the right to collective bargaining. This legislation has been used to undermine trade unions rights for years. Admittedly the postponement of strikes in Turkey is based on the ground of the pressure on governments derived from employers' organisations. In line with the employers' pressure Turkish governments often misuse the legislation as a hindrance to any strike on the ground of pure economic reasons.

Keywords: Strike, postponement of strikes, national security, right to strike

□ Bu çalışmanın hazırlanması sırasında önerdiği ve sağladığı yargı kararları ve belgeler yanında çalışmayı okuyarak ilettiği görüş ve önerileriyle bana destek olan Avukat Murat Özveri'ye; çeşitli yargı kararlarına ulaşmada yardımcı olan Avukat Abdi Pesok, Üzeyir Ataman, Oğuz Topak ve Fatih Aydemir'e; grev ertelemelerine ait bilgilerin derlenmesindeki yardımlarından dolayı Çalışma Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü çalışanlarına teşekkür borçluyum. Kuşkusuz çalışmanın olası eksik ve hatalarının sorumluluğu tümüyle bana aittir.

□* Kristal-İş Sendikası, araştırma ve eğitim uzmanı.

Çalışma ve Toplum Dergisi, Sayı 18, 2008/3

“Türkiye Gıda Sanayii İşçileri Sendikasına bağlı İstanbul’da Ayvansaray, Hasköy, Sütlüce, Beşiktaş, Balat ve Yenipakun olmak üzere 6 değirmende 8 Nisan 1970 tarihinden itibaren uygulanmasına başlanmış bulunan grevin, memleket sağlığı ve güvenliği ile son derece yakından ilgili olması bakımından Milli Güvenliğimizi bozucu nitelikte görölmesi sebebiyle 30 gün geciktirilmesi; Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğinin uygun mütalâası üzerine, 15/7/1963 tarih ve 275 sayılı Kanununun 21 inci maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 9/4/1970 tarihinde kararlaştırılmıştır.”¹

1. Giriş

1.1 Kapsam

Grev erteleme, gerek 275 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanununun (TİSGLK) yürürlükte olduğu 1963-1980 döneminde gerekse 2822 Sayılı TİSGLK’nın uygulandığı 1983’den bu yana çok sık kullanılan bir greve müdahale yöntemi, dahası grev hakkının özünü ortadan kaldıran bir siyasi müdahale aracı olmuştur. Grev erteleme istisnai, sınırlı ve olağanüstü bir yöntem değil olağan/sıradan bir yöntem olarak kullanılmış; her iki dönemde de “milli güvenlik” grev ertelemelerinin en önemli gerekçesini oluşturmuştur.

Ülkemizin çalışma ilişkileri tarihinde önemli yer tutan grev ertelemelerinin ve özellikle ertelemelerin gerekçelerinin yeterince tartışıldığı söylenemez. Grevin çalışma ilişkileri açasından olağan olmayan bir yol; milli güvenliğin ise netameli bir konu olarak algılanması milli güvenlik gerekçeli grev ertelemelerinin yeterince ele alınmamasının nedenleri olabilir. Bu çalışmada milli güvenlik gerekçeli grev ertelemeleri disiplinlerarası bir bakışla ele alınmaya; sadece çalışma hukukunun konusu olarak değil, siyasi, iktisadi ve tarihsel yanlarıyla bir sosyal politika sorunu olarak incelenmeye çalışılacaktır.

Çalışmada ağırlıklı olarak 2822 sayılı yasa dönemindeki (1983 sonrasında) milli güvenlik gerekçeli grev erteleme kararları incelenecek; 275 sayılı Yasa dönemindeki grev ertelemelerinin ise genel bir değerlendirmesi yapılacaktır. Çalışmada önce milli güvenlik ve milli güvenlik gerekçeli grev erteleme konusu ele alınacak ardından önemli ölçüde birincil kaynaklara dayalı olarak milli güvenlik gerekçeli grev erteleme kararları irdelenecektir. Milli güvenlik gerekçeli grev ertelemelerinin nicel bir değerlendirmesinin ardından, grev ertelemeleri dönemsel olarak ele alınacak; hükümet gerekçeleri, yargı kararları, işveren örgütlerinin etkisi ve sendikaların tutumu değerlendirilecektir. Grev erteleme gerekçelerinin dönemin siyasi-iktisadi özellikleriyle ilişkisi, milli güvenlik gerekçelerinin tutarlılığı/sahiciliği, siyasi iktidarların grev erteleme motifleri, milli

¹ 11 Nisan 1970 tarih ve 13469 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 7/458 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı.

güvenliğin çalışma ilişkilerindeki yeri, grev ertelemelerinde işveren örgütlerinin rolü çalışmanın yanıt arayacağı diğer sorunlar olacaktır.

1.2 Yöntem Sorunları

Grev erteleme kararlarının nicel değerlendirmesi ile ilgili kimi yöntem sorunlarına değinmek gerekiyor. Bunlardan ilki grev erteleme kararlarının sayısıdır. Grev erteleme kararlarının sayısında esas alınacak ölçüt tartışmalıdır. İlk ayırım erteleme kararının uygulanan greve mi yoksa grev kararına mı yönelik olduğudur. Grev kararına ilişkin ertelemeler olası bir grevin milli güvenlik üzerindeki potansiyel etkileri açısından değerlendirilebilir; oysa uygulanmakta olan bir grevin ertelenmesi grev uygulamasının milli güvenlik üzerinde daha ölçülebilir, ortaya çıkmış sonucuna göre değerlendirilebilir.

Grev ertelemelerinin nicel değerlendirmesindeki bir diğer sorun ise erteleme sayısıdır. Bu noktada ertelemeye ilişkin Bakanlar Kurulu kararlarının sayısı mı, yoksa kapsanan her bir işletme/işyeri mi esas alınacaktır? Örneğin 27 Ocak 1991 tarih ve 20768 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Bakanlar Kurulu kararında tüm grev ve grev uygulama kararlarının ertelenmesi öngörülmüştür. Körfez Krizi nedeniyle alınan bu erteleme kararı 160 işyerinde uygulanan grev ve 100 işyeri için alınan grev kararı olmak üzere toplam 260 işyeri ve işletmeyi kapsamıştır. Yine Kristal-İş Sendikasının örgütlü olduğu Şişecam grubuna ait cam fabrikaları için alınan grev erteleme kararlarında “*Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları Anonim Şirketine bağlı işyerlerinde² Kristal-İş Sendikası tarafından alınan grev kararının/uygulanmakta olan grevin*” ifadesi yer almıştır. Oysa bu grevler çok sayıda işletme ve işyerini kapsıyordu. Birden çok belediyeye ilişkin erteleme kararları da benzer niteliktedir. Bakanlar Kurulu kararlarının sayısı temelinde bir nicel analiz grev ertelenen işyeri/işletme sayısı açısından yanıltıcı sonuçlar doğurabilir.

Bir diğer sorun ise ertelemenin etkilediği işçi sayısına ilişkindir. Bu konuda yeterince sağlıklı kayıtlar yoktur. Örneğin bazı erteleme kararlarının kapsamındaki işçi sayısı ile ilgili olarak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’ndan da bilgi edinilememiştir.³ Öte yandan grev erteleme kapsamındaki işçi sayısının hesabında

² Bu ifade hukuken de tartışmalıdır. Zira Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş. (Şişecam) söz konusu uyuşmazlıkların tarafı değildir. Uyuşmazlıklara taraf olan şirketler (Anadolu Cam Sanayi A.Ş., Paşabahçe Cam Sanayi A.Ş., Trakya Cam Sanayi A.Ş.) ayrı tüzel kişilikler olup bireysel iş hukuku açısından da toplu iş hukuku açısından da Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş. ile ilgileri yoktur. Şişecam bir holding şirketi olarak uyuşmazlığa konu şirketlerin en büyük hissedarıdır. Ancak bu hissedarlık onu toplu iş ilişkisinde taraf yapmaz. Bakanlar Kurulu kararındaki ifade grev erteleme gibi son derece ciddi bir konudaki çarpıcı bir özensizlik örneğidir. Bu özensiz ifade 8 Haziran 2001 tarih ve 24426 sayılı, 8 Aralık 2003 tarih ve 25310 sayılı mükerrer ve 14 Şubat 2004 tarih ve 25373 sayılı Resmi Gazetelerde yayımlanan grev erteleme kararnamelerinde yer almıştır.

³ Bilgi Edinme Yasası çerçevesinde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına başvurarak ertelenen grevlere ilişkin bilgi talebinde bulunduk. Ancak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Çalışma ve Toplum Dergisi, Sayı 18, 2008/3

bakanlık tarafından ilgili sendikaya verilen yetki belgelerinde yer alan işçi sayıları esas alınmakta olup bu işçi sayılarının sağlıklı olup olmadığı tartışmalıdır. Yine greve katılan işçi sayısı ile grev ve lokavt kapsamında olmayan işçi sayısı da grev erteleme kararlarının etkilediği işçi sayısının ölçülmesinde zorluklar yaratmaktadır. Bu çalışmada ertelenen grev sayısı işyeri/işletme/tüzel kişilik bazında ele alınmaya çalışılacak; işçi sayısı açısından ise bakanlık verileri, bakanlık verilerinin olmadığı veya eksik olduğu noktalarda ise sendika verilerinden ve basında yer alan bilgilerden yararlanılacaktır.

2. Milli Güvenlik ve Grev

2.1 Milli Güvenlik Kavramı

Anglo-Sakson ve özellikle de Amerikan hukuk sistemine ait bir kavram olan “milli güvenlik” 1961 Anayasası ile birlikte ülkemizin hukuk düzenine girmiştir.⁴ 1961 Anayasası çeşitli maddelerinde “milli güvenlik” kavramına yer vermenin ötesinde 111. Maddesi ile bir Milli Güvenlik Kurulu kurulmasını öngörmüştür.⁵ 1961 Anayasasındaki bu düzenleme ve kavramlar daha sonra çıkarılan çeşitli yasalarda da yer almıştır. Ancak 1961 Anayasasında “milli güvenlik” kavramına yer verilmekle birlikte bu kavramın tanım ve sınırlarına ilişkin bir ifade Anayasa’da yoktur. 275 Sayılı TİSGLK’nın 21. maddesi ile “milli güvenlik” ve “memleket sağlığı” nedeniyle grev ertelenmesine olanak tanınmıştır. Ancak tıpkı Anayasa gibi 275 sayılı Yasada da milli güvenliğin tanımı ve sınırlarına ilişkin bir hüküm yoktur. 275 sayılı yasanın yürürlükte olduğu dönemde sadece Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Yönetmeliğinin 3. Maddesinin (a) bendinde “milli güvenlik” kavramının tanımına rastlanmaktadır. Bu tanım şöyledir:

“Dışardan ve içerden yapılabilecek her çeşit taarruzlara, bozguncu teşebbüslere, tabii afetlere ve büyük yangınlara azimle karşı koyabilmek, devlet otoritesini muhafaza ve devam ettirmek ve bir savaştan galip çıkabilmek için bütün milli kudret, gayret ve faaliyetlerin tam olarak kullanılmasıdır”.

Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü tarafından 27 Eylül 2006 tarih ve 28013 sayılı yazı ekinde gönderilen çizelgede bazı grev ertelemelerinin kapsadığı işçi sayısına ilişkin bilgilerin yer almadığı görüldü.

⁴ Lütfi Duran (1970). "Sosyal Hareketler ve Millî Güvenlik." *İktisat ve Maliye* 17, no. 4, Temmuz 1970, s. 165-172.

⁵ 11 Aralık 1962 tarih ve 129 sayılı “Milli Güvenlik Kurulu Kanunu” Kanununun birinci maddesine göre Çalışma Bakanı da kurulun üyesidir. Çalışma Bakanına Milli Güvenlik Kurulunda yer verilmesinin 1960’lı yılların başından itibaren yükselişe geçen işçi hareketlerinin grev, direniş ve benzer türdeki eylemlerinin “Milli Güvenlik” kapsamında değerlendirilmeye başlanmasının sonucu olduğu vurgulanmaktadır. Hikmet Özdemir (1991), *Sivil Cumhuriyet*, Boyut Yayınları, İstanbul s. 58., aktaran Seydi Çelik (2008).

Anayasa ve yasal düzeyde “milli güvenlik” kavramına ve bunun sınırlarına ilişkin bir tanım ve açıklığın olmaması yüzünden milli güvenliğin tanımı ve sınırları daha çok yargı organlarının kararlarıyla saptanmaya çalışılmıştır.

Danıştay Dava Daireleri Genel Kurulu 1969 tarihli bir kararında⁶ milli güvenliği “yurt ölçüsünde beliren iç ve dış tehlikelere karşı Devlet tüzel kişiliğinin savunma ve güvenlik altına alınması” olarak tanımlamıştır. Daha sonraki yargı kararlarında da benzer bir tanım benimsenmiştir. Nitekim Danıştay 2006/2551 sayılı kararında “yasal bir grevin yasada öngörülen anlamda milli güvenliği bozucu nitelikte görülebilmesi için, ülke ve devletin özel savunma ve güvenlik altına alınmasını zorunlu kılacak ciddi tehlikelerin ortaya çıkması gerekmektedir” diyerek “milli güvenlik” kavramını tanımlamaktadır.⁷ Danıştay, kararın devamında idarenin öne sürdüğü ekonomik sebeplerin erteleme kararının alınmasını yasal kılacak nitelikte olmadığı vurgulanarak ekonomik gerekçelere dayalı olarak milli güvenliğin tehlikeye atıldığı iddialarına kapıyı kapatmaktadır.

“Milli güvenlik” ve “kamu düzeni” kavramlarının muğlaklığı ve idare tarafından kötüye kullanılma ihtimali Anayasal yargı tarafından da tescil edilmiş bir sorundur. Anayasa Mahkemesi’nin 1974/13 sayılı kararında⁸ daha sonra istikrar kazanan⁹ şu değerlendirme yapılmıştır:

“Oysa ‘milli güvenlik’ ve ‘kamu düzeni’ uygulayıcıların kişisel görüş ve anlayışlarına göre genişleyebilecek, öznel yorumlara elverişli, bu nedenle de keyfiliğe dek varabilir çeşitli ve aşamalı uygulamalara yol açacak genel kavramlardır.”

Milli güvenlik kavramının tanımı, sınırları ve temel haklarla ilişkisi doktrinde de tartışma konusu olmuştur. Nuri Çelik, hangi grev ve lokavt halinde milli güvenlik ve genel sağliğin bozulması tehlikesinin bulunduğu takdirinin oldukça zor olduğunu vurgulayarak bu kavramların (milli güvenlik ve genel sağlık) dar yorumlanmasının gereğine dikkat çekmektedir.¹⁰ Metin Kutsal da özellikle milli güvenlik kavramının soyut ve belirsiz olduğunu ve dar yorumlanması gerektiğini vurgulamaktadır.¹¹

“Özellikle milli güvenlik kavramı soyut ve belirsizdir. Şayet bu nedenleri geniş şekilde yorumlayacak olursak hemen hemen bütün grevlerin

⁶ Danıştay Dava Daireleri Kurulu, 19.9.1969, Esas: 1967/711 ve Karar: 1969/652.

⁷ Danıştay 10. Daire, 19.4.2006, Esas No: 2003/6134, Karar No: 2006/2551.

⁸ Anayasa Mahkemesi Kararı, Karar tarihi: 25.4.1974, Esas: 1973/41, Karar 1974/13.

⁹ Anayasa Mahkemesi daha sonra milli güvenlikle ilişkili konularda verdiği çeşitli kararlarda (Esas sayısı : 1976/27, Karar sayısı: 1976/51, Karar günü : 18 ve 22/11/1976; Esas Sayısı: 1984/6, Karar Sayısı: 1985/1, Karar Günü: 11/1/1985; Esas Sayısı : 1985/8, Karar Sayısı : 1986/27, Karar Günü : 26.11.1986) 1974/13 sayılı bu kararna yollama yapmıştır.

¹⁰ Nuri Çelik (2004). *İş Hukuku Dersleri*, Yenilenmiş 17. Bası, Beta, İstanbul, s. 605.

¹¹ Metin Kutsal (1977). “Bakanlar Kurulu Tarafından Ertelenen Grevler”, *İktisat ve Maliye Dergisi*, Cilt 13, Sayı 12, Mart 1977, s. 506.

sonuçları bakımından ülke sağlığını veya milli güvenliği tehlikeye sokabileceğini görmekteyiz. Kuşkusuz 275 sayılı yasanın amacı bu değildir. Örneğin ulusal ekonominin grevlerden önemli ölçülerde de olsa zarar gördüğü iddiası ile grev erteleme kararı verilemez. Halbuki milli güvenliği geniş bir yorumlama ile ulusal ekonomik güvenlikle özdeşleştirmek mümkündür. Bu bakımdan memleket sağlığı ve milli güvenlik kavramlarını dar yoruma tabi tutmak gerektiği kanısındayız”.

Lütfi Duran MGK Genel Sekreterliği yönetmeliğindeki tarifi, yargı organları kararlarını ve doktrinindeki görüşleri de dikkate alarak milli güvenliği “Yurt ölçüsünde beliren iç ve dış tehlikelere karşı devlet tüzel kişiliğinin savunma ve güvenlik altına alınması” olarak tanımlamakta ve toplulukların giriştiği her hareketin kamu düzenini ilgilendirdiğini ancak bu hareketlerin milli güvenliğe dokunması için bazı koşulların gerçekleşmesi gerektiğini vurgulamakta ve “bir eylemin milli güvenliği tehdit ettiğini kabul etmek, kamu düzenini bozduğunu saptamaktan daha zordur” değerlendirmesini yapmaktadır.¹² Münci Kapani de “milli güvenlik”, “kamu düzeni” gibi kavramların muğlaklığına dikkat çekerek şu görüşleri dile getirmektedir:¹³

“Diğer bir kısım anayasalar, belirli hürriyetlerin ‘kanunun çizdiği sınırlar içinde’ kullanılacağını söylemekle yetinmeyerek, bu konuda kanun koyucuya bazı kıstaslar göstermek istemişlerdir. Bunlar, kişilere anayasa ile tanınan bir hürriyetin –yerine ve mahiyetine göre- ancak ‘kamu düzeni’, ‘milli güvenlik’ ve ‘genel ahlak’, ‘kamu yararı’, ‘genel sağlık’ vs... gibi sebeplerle sınırlanabileceğini belirtmektedirler. İtiraf etmek gerekir ki, hayli müphem ve sağa sola çekilip genişletmeğe elverişli olan bu kavramlar, yasama organının hürriyetleri ölçülü olarak düzenlemesini sağlayacak yeterli kıstaslar sayılmazlar. (...) Geniş bir takdir yetkisine yer veren bu alanda bu yetkiyi kullanacak olan gene yasama organıdır. (...) Bahis konusu olan kıstaslar ustalıklı ve kötü niyetle kullanıldıkları zaman pek âlâ hürriyetleri boğmaya yarayabilmışlerdir”.

Bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde verilen çok sayıda örnekte de görüleceği gibi, ülkemizde gerek 275 sayılı Yasa gerekse 2822 sayılı Yasa döneminde “milli güvenlik” kavramı ustalıklı ve kötü niyetle kullanılarak grev hakkı sistemli olarak ihlal edilmiş ve boğulmuştur.

1983 yılında yürürlüğe giren 2945 sayılı Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu’nun 2. Maddesinin (a) fıkrasında “milli güvenlik” kavramının “Devletin anayasal düzeninin, milli varlığının, bütünlüğünün, milletlerarası alanda siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik dahil

¹² Duran (1970), s. 165-167.

¹³ Münci Kapani (1970). *Kamu Hürriyetleri*, Üçüncü Bası, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, s. 209.

bütün menfaatlerinin ve ahdi hukukunun her türlü dış ve iç tehditlere karşı korunması ve kollanmasını” ifade ettiği belirtilmektedir.

Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği milli güvenliği tanımlarken onun kamu düzeni kavramından farkına dikkat çekmektedir:¹⁴

“Milli Güvenlik, bazen "kamu düzeni ve emniyeti " olarak anlaşılmaktadır. Ancak, bu şekilde anlaşıldığında, milli güvenlik; adeta genel asayiş hizmetine indirgenmiş olmaktadır. Oysa milli güvenlik, asayiş hizmetinin de üzerinde, güvenliğin en üst yapısı ve toplam güvenliğin bir şemsiyesi konumundadır.

İçeriği iç ve dış güvenlik ile savunma konularından oluşan milli güvenlik kavramı, teknik olarak kamu düzeninden farklıdır. Bu bağlamda, iç güvenliği ilgilendiren her olgunun kamu düzenini bozduğu söylenebilir de, kamu düzenini bozan her olgu milli güvenliği bozmayabilir. Bu çerçevede milli güvenlik; Yalnız halkın değil, devletin ve anayasal düzenin devamını da sağlayan hukuki, siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel yönleri bulunan; Zaman ve yer açısından uzun süreli, devamlı, içten ve dıştan tehlike ve eylemleri içeren; Belirli bir bölgeyi ilgilendiren faaliyetlerden ziyade devletin tüm varlığını ve ülkesini ilgilendiren, hatta yalnız belli bir bölgede olsa bile tüm halkı etkileyen ve yerleşik düzeni bozan veya ortadan kaldıran nitelikteki hareketleri kapsayan bir olgudur.”

Dolayısıyla Duran’ın yukarıda aktardığımız görüşünde dile getirildiği gibi kamu düzeni ile ilgili her eylem ve hareketi milli güvenlikle ilişkilendirmek doğru olmayacaktır.

Öte yandan Türkiye’nin güvenlik siyasetini belirlemek amacıyla hazırladığı belirtilen Milli Güvenlik Siyaset Belgesi (MGSB)¹⁵ incelendiğinde de “milli güvenlik” kavramının “İç güvenlik: Üniter yapı ve laiklik” ile “Tek devlet, tek ulus, tek bayrak, tek dil” temaları etrafında ele alındığı görülmektedir. MGSB’ye göre “Türkiye'nin güvenliğini tehdit eden temel unsurlar, irtica,

¹⁴ http://www.mgk.gov.tr/Turkce/sss.html#soru_2 (29 Ağustos 2007).

¹⁵ “Türkiye Cumhuriyeti'nin milli güvenlik siyaseti, Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi'nde yer almaktadır. Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi, yürütme organı olan Bakanlar Kurulu'nun Anayasanın 117'nci ve 118'nci maddelerinde yazılı devletin milli güvenliğinin sağlanmasına yönelik görevleri çerçevesinde planlamaya yönelik bir idari tasarrufu olup, ana esasları ihtiva eden özlü bir metindir. Söz konusu belge, Türkiye Cumhuriyeti'nin bekası ve Türk Milleti'nin refahına ilişkin izlenecek milli güvenlik siyasetinin esaslarını içeren bir yol haritası konumundadır. Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi; Türkiye Cumhuriyeti'nin milli menfaati ve milli hedeflerini, milli hedeflere ulaşılması için takip edilecek iç ve dış güvenlik ile savunma siyasetlerine ilişkin esasları kapsamaktadır.” http://www.mgk.gov.tr/Turkce/sss.html#soru_26 (29 Ağustos 2007). Milli Güvenlik Siyaseti Belgesinin uygulanmasından Bakanlar Kurulu sorumludur. Belgenin tam metni 14 Kasım 2005 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yayımlandı. Burada yer verdiğimiz alıntılar Cumhuriyet gazetesinin ilgili haberinde yer alan MGSB metnine dayalıdır.

bölücülük ve aşırı sol akımlardır.”¹⁶ Belgede yer alan “aşırı sol unsurların şiddete dayalı faaliyetleri, toplumda sınıf ayrımcılığı yaratmaya dönük çabaları önlenmelidir” ifadesi ile sınıf ayrımcılığı yaratma çabalarının bir “milli güvenlik” sorunu olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

2.2 Milli Güvenlik ve Greve Müdahale

Greve milli güvenlik nedeniyle müdahale ABD’de Taft-Hartley Yasasıyla (1947) gündeme geldi. Milli güvenlik gerekçeli grev ertelemelerinin Türk mevzuatına da Taft-Hartley’den aktarıldığına ilişkin yaygın bir görüş birliği vardır.¹⁷ Bu görüşe daha çok 275 Sayılı Yasanın grev ertelemeleriyle ilgili hükmünün Meclis’te görüşülmesi sırasında bu hükmün Taft Hartley Yasasından aktarıldığının dile getirilmesi kaynaklık etmektedir.¹⁸ Ancak Taft-Hartley Yasası Türkiye’de 275 Sayılı Yasanın tartışmalarından çok önce, grev tartışmalarına paralel olarak; gerek 1950 öncesinde CHP’liler tarafından gerekse 1950 sonrasında DP’liler tarafından grev tartışmaları sırasında gündeme getirildi; grev hakkının tanınmamasının gerekçelendirilmesinde Taft-Hartley Yasasının getirmiş olduğu sınırlamalar gerekçe gösterildi ve “içtimai emniyetin” hürriyetten önce geldiği iddia edildi.¹⁹ Kuşkusuz bu fikirler 1950’lerde grev hakkının tanınmamasında ve 1960 sonrasında ise grev hakkının sınırlanmasında etkili oldu. Bu nedenle Taft-Hartley Yasasındaki grev erteleme sistemine göz atmak ve Türk mevzuatı ile karşılaştırmak yerinde olacaktır.

2.2.1 Taft-Hartley Yasası ve Grev Erteleme

Taft-Hartley Yasası olarak ünlenen 1947 tarihli İşçi-İşveren İlişkileri Yasası (*Labor-Management Relations Act*), Wagner Yasası olarak bilinen 1935 tarihli Ulusal Çalışma İlişkileri Yasasını köklü bir biçimde değiştirdi. Wagner Yasası

¹⁶ Cumhuriyet, 14 Kasım 2005.

¹⁷ Taft-Hartley Yasasının Türk mevzuatındaki grev erteleme kurumuna kaynaklık ettiğine dair görüşler için: Dereli (1968), Kutal (1977), Demircioğlu (1996), Aydemir (2001), Aydın (2005).

¹⁸ Türk-İş (1964). *Grev ve Lokavt Hakları*, Ankara.

¹⁹ CHP’li Rebi Barkın tarafından kurulan ve daha sonra İstanbul İşçi Sendikaları Birliği’nin yayın organı olan Hürbilek gazetesinin 24 Şubat 1950 tarihli sayısında Ne-Ko imzasıyla yayınlanan “Birleşik [Birleşik] Amerikada iş ihtilaflarının tanzimi ‘Taft-Hartley kanunu’ başlıklı yazıda DP ile CHP arasında şiddetlenen grev hakkının tanınması tartışmalarına etfen şöyle deniyordu: “[Çalışma hürriyeti prensibinin son kalesi olan Amerika Birleşik devletlerinde bile çalışma sahasında, diğer sahalarda da olduğu gibi hürriyetten evvel ‘içtimai emniyet’ kendisini büyük bir ihtiyaç olarak hissettirmektedir. Çalışma serbestisinin en büyük ve zaruri bir yardımcı olarak kabul edilen grev hakkının temel dayanak noktası, devlet müdahalesi, sosyal siyaset ve iş emniyeti tedbirlerinin çalışan ve emekçi sınıflar lehine akması suretile ehemmiyetini kaybetmiş bulunmaktadır.” DP’li Çalışma Bakanı Mümtaz Tarhan’ın Taft Hartley Yasasını da örnek göstererek pek çok ülkenin grev yerine mecburi tahkimi kabul ettiği yönündeki açıklamaları için bakınız, Akis, 20 Temmuz 1957 . **Çalışma ve Toplum Dergisi, Sayı 18, 2008/3**

sendikaların güçlenmesini sağlayan bir yasa idi. Yasa, işçilerin sendikalarını özgürce seçmelerine ve işçiler tarafından çoğunlukla seçilen sendikanın, toplu iş sözleşmesi yapmaya yetkili olmasına olanak tanıyordu. Yasanın sendikalaşma üzerindeki etkisi çok açıktı: 1935 yılında 3.5 milyon olan sendikalı işçi sayısı, 1947 yılında 15 milyona ulaşmıştı²⁰. Öte yandan Wagner Yasası sendika ve işverenler arasındaki görüşmelere hükümetin müdahalesini yasaklamış²¹, ayrıca “bu yasadaki hiç bir hüküm hiç bir şekilde grev hakkını engellemek, ona müdahale etmek ve onu ortadan kaldırmak veya bu hakkı kayıtlamak ve sınırlamak amacıyla yorumlanamaz” hükmüyle grev hakkına geniş bir güvence getirmişti.²²

Wagner Yasasının değiştirilmesi yönünde Amerikan işveren örgütlerinden gelen baskılar etkili oldu ve büyük ölçüde Ulusal Sanayiciler Birliği (NAM) tarafından yapılan öneriler doğrultusunda²³ Wagner Yasası yerine Taft-Hartley Yasası kabul edildi. Başkan Truman'ın sendikalardan gelen büyük baskı sonucu veto ettiği yasaı Kongre tekrar kabul etti. Sendikalar yasanın intikam ruhuyla hazırlandığını belirterek büyük tepki gösterdiler.²⁴ Taft-Hartley sendikaların etkinliğini azaltan, sendikaları zayıflatan diğer düzenlemeler yanında (örneğin sendikalı işyeri-closed shop yönteminin kaldırılması) greve idari müdahalenin de önünü açtı.²⁵

Yasaya göre bütün bir endüstriyi veya esaslı bir bölümünü etkileyen; çeşitli eyaletler veya yabancı devletler arasındaki ticaret, alışveriş, taşımacılık, iletişim ve haberleşme veya ticari malların üretimiyle ilgili bir grev tehdidinin veya uygulamasının ulusal sağlığı ve güvenliği tehlikeye atacağını düşünen Başkan bir araştırma kurulu atayabilir. Araştırma Kurulu uyuşmazlığa ilişkin olguları ve tarafların görüşünü rapor eder fakat kendi görüşlerini rapora ekleyemez.²⁶ Başkan raporu aldıktan sonra grevin ulusal sağlığı ve güvenliği tehlikeye attığını düşünürse Başsavcıdan ilgili yerel mahkemeye başvurarak grevin engellenmesine yönelik bir karar çıkartılmasını ister. Mahkeme grevin milli güvenlik ve genel sağlığı tehlikeye attığına karar verirse grev durdurulur. Bu karara giderilemeyecek zararlara yol açacağı için bir eylemin yapılmasının engellenmesi (*injunction*) adı verilmektedir.²⁷ Kuşkusuz mahkeme iddiaları yerinde bulmazsa bu talebi geri çevirebilir.

Bu erteleme döneminde taraflar Tahkim ve Uzlaştırma Kurulu'nun yardımıyla biraraya gelip çözüm ararlar. Taraflar Kurul'un önerileri kabul etmek

²⁰ Townson, s. 888.

²¹ Aydın (2005), s. 379.

²² National Labor Relations Act (1935), Sec. 13.

²³ Joseph G. Rayback (1966). A History of American Labor, Expanded and Updated, Free Press, New York, 397-398

²⁴ Rayback (1966), s. 400.

²⁵ Benzer bir düzenleme 1926 tarihli Demiryolları İş Kanunu'nda da bulunmaktaydı. Türk-İş (1964), Amerikan İşçi Hareketinin Tetkiki, Ankara s. 107.

²⁶ Labor Management Relations Act (1947). Sec. 206.

²⁷ Labor Management Relations Act (1947). Sec. 208.

zorunda değildir. Dolayısıyla bu bir zorunlu tahkim mekanizması değildir. Ertelemeyi takip eden altmışıncı günün sonunda taraflar anlaşmaya varamazsa Araştırma Kurulu durumu Başkan'a rapor eder. Başkan bu raporu kamuoyuna açıklar. Tarafların 60 gün içinde anlaşmaya varamamaları üzerine Ulusal Çalışma İlişkileri Kurulu 15 gün içinde işverenin son önerileri için bir grev oylaması düzenler ve sonuçlarını 5 gün içinde Başsavcıya bildirir.²⁸ Grev oylaması sonucunu veya uzlaşılığın dair belgeyi alan Başsavcı grev erteleme kararının kaldırılması için yerel mahkemeye başvurur ve mahkeme kararını kaldırır.²⁹

Böylece mahkemenin grevi erteleme süresi 80 gün devam edebilir. 80 gün sonra uzlaşmaya varılmamışsa ve işçiler grev oylamasında işveren önerilerini kabul etmemişse mahkeme kararını kaldırır. Taraflar 80 günlük geciktirmenin sonunda grev ve lokavta devam edebilirler. ABD Başkanları Taft-Hartley Yasasının verdiği yetkiyi 35 kez kullandılar. Uyuşmazlıkların yüzde 70'i seksen günlük "soğutma" döneminde çözüldü. Taft-Hartley Yasasının öngördüğü geciktirmenin grevlere kamuoyunun verdiği desteği aşındırdığı, işverenlerin yararına olduğu ve sendikalara zarar verdiği vurgulanmaktadır³⁰. Yasanın ihlali ağır yaptırımlara yol açabilmektedir. Birleşik Maden İşçileri Sendikası Taft-Hartley Yasasına meydan okumuş bunun üzerine bir federal yargıç sendika başkanına 20 bin dolar ve sendikaya da 1.4 milyon dolar para cezası vermiştir.³¹

2.2.2 Greve Müdahale Konusunda Ülke Örnekleri

Greve idari kararlarla müdahale (erteleme ve yasaklama) çok istisnai hallerde söz konusu olmaktadır. İngiltere'de Olağanüstü Haller Yasasına göre hükümet ulusal düzeyde acil bir durumun varlığı halinde olağanüstü hal ilanını takiben grevlere müdahale etme hakkına sahiptir. Hükümet ancak parlamentonun onayıyla olağanüstü hal ilan edip grevlere müdahale edebilir.³² Fransa'da ise bir grev kamu düzenini ve halkın genel yaşantısını tehlikeye soktuğunda veya ülke çıkarlarının gerektirdiği durumlarda hükümet grevci işçileri silah altına alıp askeri disiplin içinde çalıştırma yetkisine sahiptir. Bu yetki 2. Dünya savaşı ve 1958-1963 yılları arasında, Cezayir Savaşı sırasında yoğun olarak kullanıldı. Ancak bu yetki 1963 yılından bu yana kullanılmamaktadır. Almanya'da ise hukuksal iş mücadelelerine, bir toplu iş sözleşmesinin çözümü için yapılan mücadelelere, grevlere kamu otoritelerinin müdahale yetkisi bulunmamaktadır. Bu hüküm iş mücadelesi hakkının olağanüstü durumlarda da korunmasını öngörmekte ancak

²⁸ Labor Management Relations Act (1947). Sec. 209.

²⁹ Labor Management Relations Act (1947). Sec. 210.

³⁰ Aydın (2005), s. 378.

³¹ Demircioğlu (1996), s. 498.

³² Aydemir (2001), 152-153.

sosyal ve ekonomik haklar dışındaki siyasi amaç güden grevler bu korumanın kapsamı dışında kalmaktadır.³³

2.2.3 ILO Sözleşmeleri³⁴ Çerçevesinde Grev Ertelemeleri

Grev hakkı, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Sendika Özgürlüğüne ve Örgütlenme Hakkının Korunmasına İlişkin 87 sayılı sözleşmesi tarafından güvence altına alınan sendikalaşma hakkının içinde var olan ve onun doğal bir sonucu olarak kabul edilmektedir.³⁵ ILO Sendika Özgürlüğü Komitesi (SÖK) grev hakkını sendikalaşma hakkının ayrılmaz bir parçası olarak görürken grevin ancak belirli koşullara bağlı olarak sınırlanabileceğini kabul etmektedir. Bu sınırlamalar şiddetli bir ulusal olağanüstü halin varlığına, kamu hizmetine ve zorunlu hizmetlere ilişkindir

ILO SÖK'e göre genel bir grev yasağı ancak şiddetli bir ulusal olağanüstü hal durumunda ve sınırlı bir süre için kabul edilebilir.³⁶ Komite grev hakkının sadece devlet adına yetki kullanan memurlar için sınırlanabileceğini veya yasaklanabileceğini kabul etmekte³⁷ ancak bu tanımın geniş tutulmasına karşı çıkmaktadır.³⁸ ILO SÖK, kelimenin mutlak anlamında/dar anlamında zorunlu hizmetlerde (o hizmetlerin kesintiye uğraması toplumun bir bölümünün veya tamamının yaşamını, kişisel güvenliğini ve sağlığını tehlikeye atıyorsa) grev hakkının sınırlanabileceğini kabul etmektedir. Böylesi durumların var olduğunu tespit etmek için toplumun bir bölümüne veya tamamına yönelik tehlikenin açık ve eli kulağında olması gerekir.³⁹

ILO hastanelerin, elektrik hizmetlerinin, su sağlama hizmetlerinin, telefon hizmetlerinin, polis ve silahlı kuvvetlerin, itfaiye servislerinin, okul çağındaki çocuklara yiyecek sağlama ve okulları temizleme ve hava trafik kontrol hizmetlerinin zorunlu hizmetlerden sayılabileceğini kabul ederken; radyo-tv hizmetlerini, petrol sektörünü, limanları, bankacılığı, mağazaları, parkları, genel olarak taşımacılığı, pilotları, demiryolu hizmetlerini, akaryakıt üretim, taşıma ve dağıtımını, şehirci taşımacılığı, posta servisini, buzdolabı üretimini, otelcilik hizmetlerini, inşaat işlerini, otomobil üretimini, tarımsal faaliyetleri, para basımını,

³³ Aydemir (2001), 155.

³⁴ Ülkemiz çalışma mevzuatının ILO sözleşmelerine uyumsuzluğu konusunda kapsamlı ve ayrıntılı bir çalışma için bakınız, Mesut Gülmez (2005). *Sendikal Haklarda Uluslararası Hukuka ve Avrupa Birliğine Uyum Sorunu*, Belediye-İş Yayını, Ankara.

³⁵ ILO (2006). Freedom of Association, Digest of decisions and principles of the Freedom of Association Committee of the Governing Body of the ILO, Geneva, paragraf 523. Böylece doğrudan 87 sayılı sözleşme metninde yar almayan grev hakkı Sendika Özgürlüğü Komitesinin içtihatlarıyla ILO normlarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

³⁶ ILO (2006), paragraf 570.

³⁷ ILO (2006), paragraf 574.

³⁸ ILO (2006), paragraf 575.

³⁹ ILO (2006), paragraf 576 ve 581.

devlet basım evlerini, alkol, tütün ve tuz üretimini, eğitim sektörünü, su şişeleme işini zorunlu hizmetler kapsamında görmemiştir.⁴⁰ Kuşkusuz zorunlu hizmet kapsamına girmeyen hizmetler sayılanlarla sınırlı değildir. SÖK kararlarında sayılan hizmetler SÖK'ün önüne gelen şikayetler sonucu incelediği olayların sonuçlarıyla sınırlıdır.

ILO, kamu sağlığı ve milli güvenlik nedeniyle bir grevin askıya alınması sorumluluğunun hükümete bırakılmayacağını; ertelemeyi gerektirecek bir durumun var olup olmadığına ilişkin kararın bütün tarafların güvенеbileceği bağımsız bir organ tarafından alınması gerektiğini vurgulamaktadır.⁴¹

3. Grev Erteme Mevzuatı: Geciktirmeden Yasaklamaya

3.1 1961 Anayasası ve 275 Sayılı Yasa Dönemi

Grev hakkının sınırlandırılması ve greve müdahale, grev hakkının yasal olarak tanınmadığı dönemlerde de gündemde olan ve grev hakkının tanınıp tanınmaması tartışmaları ile atbaşı giden bir konudur.⁴² Grevin milletin birliği ve devletin bekası için bir tehlike olduğu⁴³ ve bu nedenle bir hak olarak tanınmaması gerektiği görüşlerinden, grev hakkının tanınması durumunda bunun belirli kayıt ve sınırlamalarla tanınması gerektiği görüşlerine doğru bir evrim yaşanmıştır. Örneğin 1950 öncesinde grev hakkına karşı çıkan CHP 1953 yılında grev hakkını programına almış ancak grev hakkının “vatan müdafaasını ve geniş ölçüde vatandaş sağlığını ve memleket asayişini bozmamak kayıt ve şartları” ile tanınmasını öngörmüştü. Görüldüğü gibi grev hakkının milli güvenlikle ilişkilendirilmesi, dahası grevin milli güvenlik açısından zararlı olduğu fikri oldukça eskiye dayanmaktadır. DP ise sadece “her türlü siyasi tesir ve maksatlar dışında kalmaları şartıyla” grev hakkının tanınmasını öngörmüştü.⁴⁴ Ancak DP tarafından hazırlanan taslakta hükümetin greve geniş bir biçimde müdahalesine olanak tanınmıştı. Taslağa göre “umumi menfaat gerektiriyorsa ve bu kanundaki şartlar mevcut olmaksızın bir işyerinde grev ve lokavt yapılmış ise amme makamları o işyerine el koyup çalıştırılmasını sağlayabilecekler”.⁴⁵ Hazırlanan tasarıyı sendikacılar yetersiz bulmuş Elektrik ve Mötörlü Taşıt İşçileri Sendikası Başkanı Mehmat İnhanlı “hiç bir tahdide tabi tutulmadan grev hakkı istiyoruz.

⁴⁰ ILO (2006), paragraf 585 ve 587.

⁴¹ ILO (2006), paragraf 571.

⁴² 1946-1960 dönemi grev tartışmalarının geniş bir değerlendirmesi için bakınız, Ahmet Makal (2007), “Türkiye’de 1946-1960 Dönemindeki Grev Tartışmaları ile Grevler Üzerine Bir Çözümleme Denemesi”, *Ameleden İşçiye, Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları*, İletişim Yayınları, İstanbul.

⁴³ Çalışma Bakanı Reşat Şemsetin Sırer’in 4 Mayıs 1950 tarihli İstanbul Radyosu Konuşması, aktaran Makal (2007) s. 273-274.

⁴⁴ Makal (2007), s. 275-277.

⁴⁵ İşçi Hakkı, 12 Temmuz 1951, sayı 2.

Bu silahı kötüye kullanacağımızdan şüphe edenler varsa önce kendilerinden şüphe etsinler” demişti.⁴⁶

Grev hakkının sınırlanması ve greve müdahale konusu 1961 Anayasası ile 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Kanunu'nun yasama organındaki müzakereleri sırasında da gündeme gelmişti. 1961 Anayasasının 47. Maddesi “işçiler işverenlerle olan münasebetlerinde , iktisadi ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyla toplu sözleşme ve grev haklarına sahiptirler” şeklinde düzenlenmişti. Maddenin ikinci fıkrası “grev hakkının kullanılması ve istisnaları ve işverenlerin hakları kanunla düzenlenir” hükmünü içeriyordu. Görüldüğü gibi grev hakkının sınırları veya “milli güvenlik” ve “genel sağlık” gibi sınırlama konuları metinde yer almıyordu. Ancak metnin bu hali dahi Temsilciler Meclisi'nde eleştiri konusu oldu.

Madde üzerinde söz alan sendikacı Bahir Ersoy “Biz tahripkar bir sınıf mücadelesini asla düşünmüyoruz. Türkiye’de ve Türk tarihinde böyle kayıtlar olmadığı gibi, inanıyor ve kalıbımızı basıyoruz ki istikbalde say ile sermayenin mücadelesi olmayacaktır” diyordu. Ersoy bu değerlendirmesinin ardından maddede yer alan “*istisnalar*” kelimesini ağır buldukları ve bu ifadenin “grev hakkının kullanılması ve istisnaları demokratik esaslara göre kanunla düzenlenir” önerisini getiriyordu. Ömer Sami Coşar ise metinde yer alan ifadeyi çok daha ağır şekilde eleştiriyor ve grevin milli ekonomi ve milli bünyesi sarstığı iddialarını şöyle eleştiriyordu:⁴⁷

“(...) maddenin getirdiği hükümlerle (grev hakkı) bir yılan hikayesi olmaktan acaba kurtuluyor mu? Kurtuluyor diyemiyorum. ‘Grev hakkı kanunla düzenlenir’. Bu bize başka bir cümleyi hatırlatıyor. ‘Basın hürriyeti kanunla düzenlenir’. Bu hüküm çerçevesinde basın hürriyetinin nasıl yıllarca düzenlendiğini, daha doğrusu ortadan kaldırıldığı hepimizin malumudur.(...) Grevlerin milli ekonomiyi, milli bünyeyi sarstığı belirtilir. Eğer böyle olmuş olsa idi, bu kadar geniş grev hareketlerine sahne olan Birleşik Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya gibi memleketlerin, grevi yasak etmiş memleketlerin gerisinde kalmış olmaları icabetmez mi idi? (...) Grev deyince, hemen milli ekonomiyi, iktisadi bünyeyi sarmaya matuf bir komplo akla gelmesin. Vazgeçilsin bundan”

Madde üzerinde konuşan Seyfi Öztürk de grev hakkının düzenlenmesine ilişkin konuların daha açık olarak anayasada yer alması gerektiğini aksi halde bunun hakkın kullanılmasını imkansız kılacağını belirtiyor ve “*milli güvenlik*” kavramını telaffuz ediyordu:⁴⁸

“Milli güvenlik ve sosyal adalet gibi birtakım esbab-ı mucibelerle muhtemel kanunların sınırlarını bugünden tespit etmek zarurettir.

⁴⁶ İşçi Hakkı, 26 Temmuz 1951, sayı 4.

⁴⁷ Türk-İş (1964), “Sendikalar ve Grev Lokavt Hakları”, s. 18-29.

⁴⁸ Türk-İş (1964), s. 22-23.

Mustakbel iktidarların hakka, kanunlarla gölge düşürmesinden korkarım.

Grev hakkının istimali [kullanımı], diğerlerinden farklıdır. Her ne kadar Anayasanın 11 nci maddesi hiçbir hakkın özüne dokunulamayacağını zikretmekte ise de böyle sarıh bir hüküm bulunmasına rağmen, grev hakkı muhtemeldir ki, gelecek iktidarlar için bir tehlike teşkil ettiği takdirde özel kanunlarla, hakkın istimalini imkan dışı bırakabilirler”

Seyfi Öztürk’ün eleştirilerinin ne kadar haklı olduğu bizzat kendi uygulaması ile ortaya çıktı. Temsilciler Meclisi’ne CKMP kontenjanından katılan, daha sonra AP milletvekili olan ve 2. ve 3. Demirel hükümetlerinde 3 Kasım 1969 ile 12 Mart 1971 tarihleri arasında Çalışma Bakanlığı yapan Öztürk’ün doğrudan çalışma ilişkileri, toplu sözleşme ve grev haklarıyla ilgili bir bakanlıktaki icraatı adeta yukarıdaki söylediklerinin kanıtı ve tekbibidir.⁴⁹

Grev hakkının kanunla düzenlenmesinin demokratik esaslar içinde olması gerektiği yönündeki eleştirileri yanıtlayan Anayasa Komisyonu sözcüsü Muammer Aksoy, “düzenlemenin ‘demokratik’ mahiyette olacağı yolundaki kaydı, bedihi [besbelli, açık] telakki ettiğimiz içindir ki, ayrıca maddeye koymadık. Eğer Yüksek Heyetiniz, bu hükmün maddeye mutlaka konmasını isterse, buna itiraz etmeyiz. Ancak, fazladır, deriz” diyerek Komisyonun tutumunu açıklamıştır. Ancak bu yönde verilen önergelere Komisyon katılmamış ve önergeler kabul edilmemiştir.⁵⁰

⁴⁹ Seyfi Öztürk’ün Çalışma Bakanı olduğu 2. ve 3. Demirel hükümetleri döneminde 10 grev ertelenmesi yapılmıştır. Bu grevlerden dördü milli güvenlik altısı ise milli güvenlik ve genel sağlık gerekçesiyle ertelenmiştir. Ertelenen grevlere bakıldığında milli güvenlik gerekçesinin ne kadar keyfi kullanıldığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Öztürk döneminde ertelenen grevlerden bazıları şunlardır: Denizcilik Bankası T.A.O. Şehirhatları İşletmesine bağlı gemilerde ve bu gemilerin İstanbul ve Marmara’da yolcu ve yük nakliyatı sebebiyle yavaşp kalktığı bütün iskele ve işyerlerinde ve işletmenin bürolarındaki grev memleket sağlığı ve milli güvenlik nedeniyle (7.11.1969 tarih ve 13353 sayılı Resmi Gazete), yine Denizcilik Bankası T.A.O’nun çeşitli illerdeki işletmelerindeki grev memleket sağlığı ve milli güvenlik gerekçesiyle (12.1.1970 tarih ve 13402 sayılı Resmi Gazete), DSİ Genel Müdürlüğüne ait bazı işyerlerindeki grev memleket sağlığı ve milli güvenlik gerekçesiyle (4.5.1970, 10.5.1970 ile 4.8.1970 tarih ve 13494, 13498 ve 13589 sayılı Resmi Gazeteler), Et Balık Kurumu Genel Müdürlüğü ve taşra teşkilatındaki grev milli güvenlik gerekçesiyle (4.8.1970 tarih ve 13589 sayılı Resmi Gazete). Öztürk döneminde ertelenen en ilginç ve belki de “milli güvenlik” gerekçesinin en keyfi kullanıldığı kararname İstanbul’da 6 değirmendeki grevin milli güvenlik gerekçesiyle ertelenmesidir. Değirmenlerdeki grevin bir ülkenin milli güvenliğini tehlikeye attığı iddiasının her türlü izahın ötesinde bir zorlama olduğu açıktır.

Seyfi Öztürk döneminde ve genel olarak 1963-1980 dönemindeki grev ertelemelerine ilişkin sayısal ve hukuksal bilgiler şu çalışmadan alınmıştır: Türker Topalhan (1997). Türkiye’de Grev Ertelemesi Grev Ertelemesinde Zorunlu Tahkim ve Uygulamaların Analizi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

⁵⁰ Türk-İş (1964), s. 26-31.

“Milli güvenlik” gerekçesine dayalı grev erteleme si 275 sayılı Yasa ile Türkiye’nin çalışma hayatına girmiştir. Yasanın grevin geciktirilmesine/ertelenmesine ilişkin hükmü gerek Meclis gerekse Senatoda tartışmalara konu olmuştur. Millet Meclisi’nde ele alınan 275 sayılı kanun tasarısının 21. Maddesinde “beklenen veya karar verilen kanuni bir grev ve lokavt genel hayatı felce uğraticı veya memleket sağlığını yahut milli güvenliği bozucu nitelikte ise, Bakanlar Kurulu, bu uyuşmazlıkta, grev ve lokavtı bir kararname ile otuz gün süre ile geciktirebilir” hükmü yer almaktaydı. Madde, geciktirmenin hemen ardından Bakanlar Kurulu’nun Yüksek Hakem Kurulu’ndan (YHK) istişari görüş almasını öngörüyor; Bakanlar Kurulu YHK görüşünü inceledikten sonra grev ve lokavtı 60 günlük bir süre için tekrar erteleyebiliyordu. Kuşkusuz YHK görüşü hükümet için bağlayıcı değildi. Geciktirme süresinin bitiminde ise grev ve lokavta devam ediliyordu.

Komisyon, müzakereler sırasında “beklenen grev” ve “genel hayatı felce uğratmak” ibarelerinin metinden çıkarılmasını önermiş ve bu öneri kabul edilmiştir. Geciktirmeye ilgili maddeyi savunan Komisyon sözcüsü Coşkun Kırc a maddenin ABD’de uygulanan Taft-Hartley Yasasından esinlenerek hazırlandığını belirterek şu iddiayı ileri sürüyordu: “Birleşik Devletlerde hiçbir vakit yetkili merciler tarafında insan hak ve hürriyetlerine aykırı telakki edilmemiş olan bu geciktirme yetkisinin memleketimizde de ve memleketimizin içinde bulunduğu şartlar muvacehesinde grev ve lokavt hakkının özünü ortadan kaldırdığı iddiası varidolamaz.”

Ancak Kırc a’nın bu izahı ikna edici olmamış ve geciktirme hükümüne çeşitli eleştiriler gelmiştir. Kütahya Milletvekili Sadrettin Tosbi “milli güvenliği” tehlikeye attığı gerekçesiyle 90 gün ertelenen bir grevin 90 gün sonra nasıl oluyor da tehlikeli olmaktan çıktığını soruyor ve maddenin çelişkili olduğunu savunuyordu. Tosbi eleştirilerini şöyle sürdürüyordu “yani öyle bir şeyle karşılaşırız ki, doksan gün ben bunu bir sallıyayım da, ondan sonra kimse de grev yapmaya takat kalmaz. Uygun da değil ise varsın yapsın. 90 gün sonra ortada babayiğit kalırsa grev yapsın.”⁵¹ Zonguldak Milletvekili Sadık Tekin Müftüoğlu ise “siyasi greve müsaade etmiyen Meclisimizin, grevin siyasi maksatlarla da uzatılmasına müsaade etmemesi lazımdır” görüşünü dile getiriyordu.

Maddenin hükümete “*hodbepot*” [kendi kafasına göre] grev erteleme yetkisi verdiği eleştirilerine karşı Komisyon Sözcüsü Kırc a ABD’de Başkanın elinde olan bir yetkinin daha sınırlısının hükümete *hodbepot* erteleme yetkisi verdiğini söylemenin insafsızlık olduğunu ileri sürerek bir kez daha Taft-Hartley Yasasına atıfta bulunuyordu. Ancak düzenlemenin Taft-Hartley Yasasına benzeyen pek çok yönü olmasına karşın (gerekçe, geciktirme sırasından gönüllü uzlaştırma mekanizması, geciktirme süresi sonrasında greve devam edilmesi gibi) en önemli fark Taft-Hartley Yasasına göre geciktirme kararı yürütme tarafından değil

⁵¹ Türk-İş (1964), s. 223-224.

yürütmenin başvurusu üzerine yargı tarafından verilmekteydi. Yürütmenin grev erteleme yetkisi yoktu. Bu yetki mahkemelere verilmişti. 275 sayılı Yasa ile geciktirme/erteleme yetkisi Bakanlar Kurulu'na veriliyor ve bu karara karşı idari yargı yolu açılıyordu. Bu fark son derece yaşamsaldır.

Çalışma Bakanı Bülent Ecevit ise hükümetin canı isterse grevleri erteleyebileceği yönündeki eleştirilere cevaben Danıştay'ın bir hafta içinde yürütmeyi durdurma kararı vereceği hükmüne dayanarak bu yetkinin keyfi olmadığını ve kötüye kullanılmasının böylece engellenebileceğini belirtiyordu.⁵² Ancak uygulamada Danıştay'ın bir hafta içinde yürütmeyi durdurma kararı veremediği ve bu nedenle de ikinci ertelemenin (60 günlük) otomatik hale geldiği ortaya çıktı.

Bu tartışmalar sonucunda 275 sayılı Yasanın 21. Maddesi ile “grev ve lokavttın geçici olarak durdurulması, Yüksek Uzlaştırma Kurulu” başlığı altında grev ertelemesi düzenlendi. Maddeye göre erteleme/geciktirme gerekçesi “memleket sağlığı” ve “milli güvenlik” olacaktır. Erteleme iki aşamalıydı. İlk erteleme en çok 30 gün ikinci erteleme 60 gün süreli olabilecekti. Danıştay bir hafta içinde yürütmeyi durdurma talebi konusunda karar verecekti. Bu süre içinde devreye giren uzlaştırma mekanizması tarafların kabulüne bağlı olacaktır ve geciktirme süresinin sonunda grev ve lokavt devam edebilecekti.⁵³

⁵² Türk-İş (1964), s. 223-224.

⁵³275 sayılı yasanın 21. Maddesi şu hükümleri içeriyordu: Grev ve lokavttın geçici olarak durdurulması, Yüksek Uzlaştırma Kurulu Madde 21-1. Karar verilmiş veya başlamış olan bir kanuni bir grev veya lokavt, memleket sağlığını veya milli güvenliği bozucu nitelikte ise Bakanlar Kurulu, bu uyuşmazlıkta, grev ve lokavtı bir kararname ile en çok otuz gün süreyle geciktirebilir. Geciktirme süresi, kararnamenin yayımı tarihinden iki gün sonra başlar. Geciktirme kararı otuz günden daha az bir süre için alınmışsa, bu süre aynı şekilde otuz güne kadar uzatılabilir: bu takdirde, kararnamenin yürürlüğe giriş tarihi yayımı tarihidir. Bakanlar Kurulu, geciktirme kararını ilan eder etmez, Yüksek hakem Kurulundan, geciktirilen grev veya lokavttın niteliği hakkında istişari mütalaasını ister. Bu mütalaanın en geç 1 inci fıkrada söz konusu otuz günlük sürenin bitiminden önce verilmesi gereklidir. Bakanlar Kurulu, Yüksek hakem Kurulunun mütalaasını inceledikten sonra, geciktirme süresini en çok altmış gün daha uzatabilir. Bu konudaki kararname yayımı tarihinde yürürlüğe girer. 2.Danıştay, bu maddede söz konusu bakanlar Kurulu kararları hakkında iptal davalarına ilişkin yürütmenin durdurulması taleplerini bir hafta içinde karara bağlar. 3. 1nci bent gereğince çıkarılan geciktirme kararnamesinin yürürlüğe girmesinden başlayarak altı iş günü içinde uyuşmazlık Başbakanlıkça Yüksek uzlaştırma Kurulu'na havale edilir. Yüksek uzlaştırma Kurulu, Başbakanın ve onun görevlendireceği bir bakanın başkanlığında, Yargıtayın iş davalarına bakan dairesinin başkanı, Danıştay genel kurulunca seçilecek dava dairesi başkanlarından biri, en çok üyesi olan işçi ve işveren konfederasyonlarının seçecekleri birer tarafsız aracıdan kurulur. Bu nitelikte bir işveren **Çalışma ve Toplum Dergisi, Sayı 18, 2008/3**

3.2 1982 Anayasası ve 2822 Sayılı Yasa Dönemi

1961 Anayasasının toplu sözleşme ve grev hakkını düzenleyen 47. Maddede grev ertelemesine ilişkin bir hükme yer vermiyordu. Ancak 1982 Anayasa'nın 54. Maddesi ile grev hakkı ağır sınırlamalarla karşı karşıya kaldı. Anayasa diğer grev kısıtlayıcı düzenlemeler yanında “grev ve lokavtın yasaklanabileceği veya ertelenebileceği haller ve iş yerleri kanunla düzenlenir” hükmünü getirdi. Bu hüküm yasa koyucuya geniş bir takdir yetkisi tanıdı ve yasa koyucu da çıkardığı kanunla idareye grev ertelemeleri konusunda adeta keyfi davranma imkanı sağladı.

1982 Anayasasında yer alan grev ertelemesine ilişkin düzenlemenin ısrarlı savunucusu Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) olmuştur. TİSK'in 14. Genel Kurul Çalışma Raporunda yer alan sendikal haklarla ilgili sınırlama talepleri Anayasa ve yasa hükmü haline gelmiştir. TİSK, grev ve lokavt yasaklarının genişletilmesini özellikle istemiştir. TİSK raporunda⁵⁴ “Grev ve lokavtın erteleme sebepleri genişletilmeli, kamu düzenine, kamu yararına ve genel ekonomik yarara aykırı noktaya geldiğinde Bakanlar Kurulu tarafından ertelenebilmelidir. Erteleme grev başlamadan da yapılabilir. Ertelenen grevlerle ilgili toplu iş sözleşmeleri Yüksek Hakem Kurulu tarafından kesin olarak karara bağlanmalıdır” görüşleri yer almıştır. TİSK'in bu taleplerinin önemli bir bölümü Anayasa hükmü haline gelmiştir. Anayasanın 54. Maddesi ile grev ve lokavtın yasaklanabileceği ve ertelenebileceği ve grevin ertelendiği durumlarda erteleme sonunda uyuşmazlığın Yüksek Hakem Kurulu'na çözüleceği Anayasal kural haline gelmiştir. TİSK'in toplu sözleşme ve grev ile ilgili taleplerinin geri kalan bölümü ise büyük ölçüde 2822 sayılı Yasaya yerleştirilmiştir.

3.2 2822 Sayılı Yasada Grev Ertelemesi: Yasaklama Rejimi

1982 Anayasası grevin ertelenebileceği durumların kanunla düzenlenmesini öngörmüştür. Anayasa'dan kısa bir süre sonra çıkarılan 2822 sayılı TİSGLK da

konfederasyonu yoksa, işverenler adına tarafsız aracı, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Yönetim Kurulunca seçilir. Yüksek Uzlaştırma Kurulu, geciktirme süresinin sonuna kadar tavsiyelerini karara bağlar. Kurul üye tamsayısının salt çoğunluğunun oyu ile karar verir. Yüksek Uzlaştırma Kurulunun kararı taraflarca kabul edilirse 15nci maddenin 5inci fıkrası hükmü uygulanır.

Taraflar, Yüksek Uzlaştırma Kurulu'nun kararı üzerinde uzlaşmışlarsa, kurul bir tutanakla durumu tesbit eder. Bu tutanakla ilgili olarak 14 ve 16ncı maddeler hükümleri uygulanır. 4. Geciktirme süresinin sona erdiği tarihte taraflar uzlaşmamışlar veya uyuşmazlığı özel hakeme intikal ettirmek hususunda anlaşmamışlarsa, greve ve lokavta karar vermekte serbesttirler. Yüksek uzlaştırma Kurulu, bu halde de çalışmalarına devam edebilir. 5. Geciktirme süresi içinde, aynı uyuşmazlık için grev ve lokavt yasağı eşit olarak uygulanır.

⁵⁴ TİSK (1982), XIV Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu, Ankara, Nisan 1982, s. 29.

grev ertelemesini 275 sayılı Yasadan oldukça farklı bir biçimde yeniden düzenledi. 2822 sayılı Yasanın hazırlanma görevi Danışma Meclisi'ne verilmeyerek 2821 sayılı Sendikalar Yasası ile birlikte Milli Güvenlik Konseyi'ne bağlı "Sosyal Güvenlik, İş ve İşçi İlişkileri Komisyonu" tarafından hazırlanması tercih edildi. Hükümet MGK Komisyonuna sistematığı büyük ölçüde 275 sayılı Yasaya benzeyen ve oradaki bir çok hükmü koruyan bir taslak sundu. Komisyona hükümet tasarısı olarak sunulan metinde grev erteleme ile ilgili şu düzenlemeye yer verilmişti:⁵⁵

"Uygulanmasına karar verilmiş veya başlamış olan kanuni bir grev veya lokavt memleket sağlığını ve milli güvenliği bozucu nitelikte ise Bakanlar Kurulu bu uyuşmazlıkta grev ve lokavtı bir kararname ile 30 gün süreyle erteleyebilir. Erteleme süresi, kararnamenin yayın tarihinden itibaren 2 gün sonra başlar. Bakanlar Kurulu erteleme kararını her seferinde 30 günü geçmemek üzere uzatabilir (...) Bakanlar Kurulunun erteleme kararlarına karşı açılacak iptal davalarında Danıştay 15 gün içinde karar verir. Ertelemenin 30 günü aşması halinde, çağrışı yapan taraf, uyuşmazlığın halli için kanuni hakeme başvurabileceği gibi ertelemenin 90 günü aşması halinde Çalışma Bakanlığı da uyuşmazlığın çözümü için Yüksek Hakem Kuruluna başvurur. Yüksek Hakem Kuruluna başvurudan itibaren grev ve lokavt yapılamaz. Hakem Kurulu kararı toplu iş sözleşmesi hükmündedir."

Hükümetin hazırladığı bu metin Milli Güvenlik Konseyi tarafından uygun görülmedi ve MGK Komisyonu halen 2822 sayılı yasanın 33. Maddesinde yer alan metne çok yakın bir metin hazırladı. Ancak bu metin Danıştay'da iptal davası açılması hususunu içerdiği halde yürütmeyi durdurma konusu metinde yoktu. MGK tarafından hazırlanan ve Türk-İş ve TİSK'in görüşüne sunulan taslak metinde yer alan grev erteleme hükmü konusunda Türk-İş görüş bildirmezken TİSK erteleme gerekçelerinin daha da genişletilmesini; "genel sağlık" ve "milli güvenlik" gerekçelerinin yanı sıra "kamu yararını ve kamu düzeni bozucu nitelikte ise yahut topluma zarar verecek duruma gelmişse" grevin ertelenmesini önerdi.⁵⁶ MGK taslak metne çok yakın olan aşağıdaki metni kabul etti.

Grev ve lokavtın ertelenmesi:

Madde 33 - Karar verilmiş veya başlanmış olan kanuni bir grev veya lokavt genel sağlığı veya milli güvenliği bozucu nitelikte ise Bakanlar Kurulu bu uyuşmazlıkta grev ve lokavtı bir kararname ile altmış gün süre ile erteleyebilir. Erteleme süresi, kararnamenin yayımı tarihinde işlemeye başlar.

Bakanlar Kurulunun erteleme kararları aleyhine Danıştay'da iptal davası açılabilir ve yürütmenin durdurulmasına karar verilmesi istenebilir. Olağanüstü halin ilan edildiği bölgelerde grev ve lokavt ertelenmesi

⁵⁵ Olcay Mis ve Erbaşar Özsoy (1983). Hazırlık Çalışmalarıyla Birlikte Karşılaştırmalı ve Gerekçeli 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu, Ankara, s. 120.

⁵⁶ Mis ve Özsoy, s. 123.

kararlarına ilişkin davalarda yürütmenin durdurulmasına karar verilemez.

2822 sayılı Yasa 275 sayılı Yasanın aksine grev ertelemesinden sonra tekrar greve başlama imkanı vermemekte, geciktirme rejimi yerine fiili yasaklama rejimine, gönüllü arabuluculuk yerini zorunlu tahkime bırakmıştır. Yasanın 34. Maddesine göre erteleme süresi sonunda taraflar anlaşamamışlarsa uyuşmazlık YHK tarafından çözülecektir:

Erteleme döneminde uyuşmazlığın çözümü:

Madde 34 - Erteleme kararnamesinin yürürlüğe girmesi üzerine, Çalışma Bakanı bizzat ve resmi arabulucu listesinden seçeceği bir arabulucu yardımı ile uyuşmazlığın çözümü için erteleme süresince her türlü gayreti gösterir.

Erteleme süresi içinde taraflar aralarında anlaşarak uyuşmazlığı özel hakeme de intikal ettirebilirler.

Erteleme süresinin sona erdiği tarihte taraflar anlaşamamış veya uyuşmazlığı özel hakeme de intikal ettirmemişlerse, Çalışma Bakanı uyuşmazlığın çözümü için Yüksek Hakem Kuruluna başvurur.

Böylece 275 sayılı yasada var olan grev geciktirme ve “soğutma” mekanizmasının yerini fiili bir grev yasaklama rejimi almıştır. 275 sayılı yasadaki haliyle dahi sık sık keyfi biçimde kullanılan erteleme mekanizması 2822 sayılı yasa ile tam bir grev yasaklama rejimine dönüşmüştür. Taft-Hartley Yasasının kısmi etkisi altında hazırlanan 275’deki mekanizmanın yerini Taft-Hartley’deki mekanizmadan iyice uzaklaşan yeni bir rejim almıştır. Ülkemizdeki grev erteleme rejiminin kolektif haklara hayli uzak olan ABD rejiminden de geri olduğunu söylemek mümkündür.

4. Grev Erteleme Uygulamaları

4.1 1963-1980 Döneminde Grev Ertelemelerinin Nicel Değerlendirmesi

275 sayılı Yasanın yürürlükte olduğu dönemde milli güvenlik gerekçeli grev erteleme yolu yaygın bir biçimde kullanılmıştır.⁵⁷ Bu dönemde toplam 252 grev erteleme kararı yayımlanmış; bu kararların 154’ü milli güvenlik, 42’si memleket sağlığı ve 55’i ise memleket sağlığı ve milli güvenlik gerekçelerine

⁵⁷ 1963-1980 dönemine ait grev ertelemelerine ilişkin sayısal bilgiler Tayanç (1980) ve Topalhan (1997)’den alınmıştır. Her iki çalışmada da 1963-1980 dönemi grev ertelemelerinin ayrıntılı bir dökümü yer almaktadır. Ancak iki çalışmada sayısal açıdan bazı küçük farklara rastlanmaktadır. Örneğin Tayanç (1980)’de 245 erteleme kararına yer verirken Topalhan (1997)’de bu döneme ilişkin 252 erteleme kararına rastlanmaktadır. 30 günlük erteleme kararları ise neredeyse aynıdır (Tayanç: 158, Topalhan: 159). Bu farkların genel eğilimler açısından ihmal edilebilir olduğunu düşünüyoruz. Topalhan (1997)’de Resmi Gazete tarih ve sayılarının da yer almaması sebebiyle bu çalışmadaki sayısal verileri dikkate aldık.

birlikte yer vermiştir. Dolayısıyla 252 kararnamenin 209'unda milli güvenlik gerekçesine yer verilmiştir. Milli güvenlik gerekçeli ertelemeler toplam ertelemeler içinde ezici bir üstünlüğe sahiptir. Erteleme kararlarının 159'u kamu kesimine ilişkindir. Bunu o dönemde kamu kesiminin ekonomideki ağırlığı ile açıklamak mümkündür. Bir diğer açıdan ise hükümet tarafı olduğu uyuşmazlıklarda ortaya çıkan grevleri erteleyerek haksız bir üstünlük elde etmiştir. Grev erteleme kararlarının bir diğer çarpıcı yanı ise 60 günlük ikinci ertelemenin neredeyse otomatik olarak uygulanmasıdır. 30 gün süreli 159 ertelemenin 93'ü 60 günlük ikinci ertelemeye tabi tutulmuştur. Grev ertelemelerinde 155 ertelemeyle imalat sanayi ilk sırada yer almaktadır.

Grev ertelemelerinin hükümet dönemlerine göre dağılımına baktığımızda sağ ve muhafazakar hükümet dönemlerinde yoğun bir grev erteleme yaşandığı görülmektedir. 252 grev ertelemesinin 164'ü Demirel hükümetleri döneminde (6 hükümet) gerçekleşmiştir. Grev erteleme rekoru 75 erteleme ile 6. Demirel hükümeti dönemine aittir. Bu dönemin (12 Kasım 1979-12 Eylül 1980) 24 Ocak kararlarının ardından yoğun grevlerin gündeme geldiği bir dönem olduğunun altını çizmek gerekir. Ecevit hükümetleri döneminde ise (3 hükümet) 48 erteleme yapılmış; 1. Ecevit hükümeti döneminde (26.11.1974-27.11.1974) 2 erteleme söz konusu iken, 2. Ecevit hükümeti döneminde (21.6.1977-21.7.1977) erteleme yaşanmamış, 3. Ecevit Hükümeti döneminde ise (5.11.1978-12.11.1979) döneminde ise 46 erteleme söz konusu olmuştur. Grev ertelemelerinin en yoğun olarak yaşandığı dönem 1977-1980 dönemidir. 153 grevin ertelendiği bu dönemde Türkiye derin bir siyasal ve ekonomik kriz yaşadı ve bu durum grev eğilimini artırdı. Grevlerin yaygınlaşması beraberinde grev ertelemelerinin de artışını getirmiştir. 1963-1976 döneminde grevlerde geçen işgünü sayısı yıllık ortama 350 bin civarında iken 1977-1980 döneminde 1 milyon 68 bin güne ulaşmış; Grev eğilimindeki bu artış ertelemeleri de yoğunlaştırmıştır. Bu durum ertelemelerin “milli güvenlik” ve “genel sağlık”tan daha çok ekonomik ve siyasal gerekçeli olduğunun delillerinden biri olarak kabul edilebilir. Nitekim grev ertelemelerinin özellikle 1974 sonrasında grev ertelemelerinin petrol işkolunda yoğunlaşması (bu işkolunda 1974-1980 arası 32 erteleme yaşanmıştır) dönem içinde petrol fiyatlarındaki artışla yakından ilgilidir. 1980 yılında yoğunlaşan grev ertelemelerinin Demirel hükümetinin “yoklukla mücadele” sloganının kapsadığı malların başında gelen gübre, ampul ve bitkisel yağ üretiminin aksamaması gerekçesine ve hükümetin yıpranmaması kaygısına dayalı olduğu vurgulanmaktadır.⁵⁸ 1963-1980 döneminde milli güvenlik gerekçesinin kullanılabilceği durumların sadece çeşitli tarihlere ortaya çıkan Kıbrıs olayları için söz konusu edilebileceği belirtilmektedir.⁵⁹

⁵⁸ Tunç Tayanç (1980), “Geciktirilen Grevler Üstüne Bir Değerlendirme”, ODTÜ Gelişme Dergisi, 7, 1-2 1980, s. 77.

⁵⁹ Tunç Tayanç (1980), s. 76.

Ertelemelerin konfederasyon temelinde dağılımına bakıldığında Türk-İş üyesi sendikalara ait 183, DİSK üyesi sendikalara ait 61 ve bağımsız sendikalara ait 8 grevin/grev kararının ertelendiği görülmektedir. Türk-İş'in üye sayısı göz önüne alındığında bu dağılım olağandır. Ancak 1979 ve 1980 yıllarında Türk-İş ve DİSK üyesi sendikaların neredeyse eşit sayıda grevi ertelenmiştir (Türk-İş: 53, DİSK: 48). Üye sayısının azlığına rağmen DİSK üyesi sendikalarda grev eğiliminin yüksekliği grev erteleme sayısında artışına yol açmıştır.

1963-1980 dönemindeki grev ertelemelerinin kelimenin gerçek anlamıyla “milli güvenlik” ve “genel sağlık” nedeniyle değil siyasal ve ekonomik nedenlerle, bazen de nedeni anlaşılmasız biçimde yapıldığına ilişkin çok sayıda ip ucu vardır.⁶⁰ Dönemin “milli güvenlik” ile ilişkilendirilebilecek grevlerinden bir olan Türkiye'deki ABD birliklerinin idari ve lojistik hizmetlerini yürüten The Tumpene Company Inc. işyerlerinde başlatılan grevlerin “milli güvenliği” bozucu nitelikte görülüp ertelenmesi üzerine sendikalar tarafından açılan davada Danıştay grev erteleme işlemini iptal etmiştir.⁶¹ Danıştay “idarenin milli güvenlikle doğrudan doğruya bir ilişki ve grevin bizzatıhi milli güvenliği bozucu nitelikte olduğunu *tesbit ve tevsik etmeksizin bazı ihtimallerin tahakkuk edebileceği düşüncesiyle* [vurgular bize ait] erteleme yetkisini kullanmıştır. Böyle bir durum (...) grevin ertelenmesi için yeterli olmadığı gibi...” tespitiyle Bakanlar Kurulu kararında belirtilen milli güvenlik gerekçesini geçersiz bulmuştur. Doğrudan askeri bir konuyla ilgili verilen bu karar pek çok diğer sıradan grev için verilen erteleme kararlarının dayanaksızlığını ortaya koymaktadır. Gerçekten de 1963-1980 dönemi milli güvenlik gereçeli grev ertelemelerine⁶² bakıldığında ertelemelerinin bir çoğunun son derece tartışmalı olduğu görülecektir. Bu ertelemelerin önemli bir bölümü deniz yolcu taşımacılığı ile demiryolu taşımacılığına ilişkindir. Diğer bir bölümü Demir-Çelik fabrikalarını kapsamaktadır. Devlet Su İşleri ve Et Balık Kurumundaki grevler de genel sağlık ve milli güvenlik gerekçeleriyle ertelenmiştir. Yine gübre fabrikalarındaki grev milli güvenlik gerekçesiyle ertelenmiştir. Shell İstanbul grubu şirketlerinde grev de milli güvenlik engeline takılmıştır. Diyarbakır Et Kombinasi grevinin de milli güvenlik gerekçesiyle ertelendiğini eklemek gerekir. Hatta bazı milli güvenlik gereçeli grev ertelemelerini “absürd” olarak nitelemek mümkündür. İstanbuldaki 6 değirmende Türkiye Gıda İşçileri sendikası tarafından uygulanan grevin milli güvenlik gerekçesiyle ertelenmesi bu tür ertelemelerden sayılabilir. Ancak Emek Turistik

⁶⁰ Mart 1979'da Soda grevinin ertelenmesi sırasında istifa eden Mersin'de kurulu Soda Sanayi A.Ş. Genel Müdür Suat Özyerli bir basın toplantısı düzenleyerek “Hükümet sodayı bahane ederek DİSK'li cezalandırmak istedi. Hükümet tarafından gösterilen grev erteleme sebebi uydurmadır” dedi, Cumhuriyet, 11 Nisan 1979.

⁶¹ Danıştay Dava Daireleri Kurulu, 19 Eylül 1969, Esas 1967/711, Karar 1969/652.

⁶² 1963-1980 dönemi grev ertelemelerinin tam listesi için bakınız, Tayanç (1980) ve Topalhan (1997).

Tesisleri Limited Şirketine bağı Büyük Ankara, Stad ve Marmara otellerinde OLEYİS sendikasıncı alınan grev kararının milli güvenlik gereçesiyle ertelenmesi akıllara durgunluk verici niteliktedir.⁶³

1963-1980 dönemi grev ertelemeleri sendikaların sık sık eleştirilerine konu olmuştur. Türk-İş 1968 yılında yaptığı bir değerlendirmede “hükümetlerin milli güvenlik gibi çok kutsal bir kavramı gereççe göstererek, işçiyi bir anayasa hakkı olan grev hakkından yoksun bırakma, hiç olmazsa bu hakkın kullanılmasını bir süre erteleme yoluna sık sık başvurmaları, konunun üzerinde ciddiyetle durulmasını gerektirmektedir” demektedir.⁶⁴

Türk-İş, hükümetin hemen her grevi milli güvenlik gereçesiyle ertelediğini vurgularken ilginç bir çifte standarda dikkat çekmektedir: 1967 yılında yabancı petrol şirketlerinde Petrol-İş Sendikası tarafından başlatılan grev kararı uygulamaya başladığının ertesi günü milli güvenlik gereçesiyle ertelenmişti. Oysa 1966 yılında ulusal petrol şirketinde Petrol-İş sendikası tarafından 93 gün grev yapılmış ancak bu grev ertelenmemiştir. Türk-İş 12 Mart döneminde de grev erteleme alışkanlığın yoğun biçimde devamını eleştirmekte ve bazı çevrelerin sıkıyönetimden faydalandıklarını belirtmektedir.⁶⁵

4.2 1983 Sonrasında Grev Ertelemelerinin Nicel Değerlendirmesi

2822 yasa döneminde ertelenen grevlerin sayısal analizinde yukarıda sözü edilen zorluklar (ertelenen grev sayısı ve ertelemeden etkilen işçi sayısı) dikkate alınmalıdır. Bakanlar Kurulu'nun pek çok erteleme kararnamesi birden çok işyeri/işletme/şirket/kurum içerdığı için sayısal analizde güçlükler yaşanmaktadır. Bazı erteleme kararnamelerinde ertelemenin kapsamındaki işletme/şirket/kurum adları açıkça belirtilirken bazı erteleme kararnamelerinde bu açıklık yoktur. Kamu işyerlerini kapsayan grev erteleme kararnameleri için de benzer bir karışıklık söz konusudur. Örneğin Türkiye Şeker Fabrikaları Genel Müdürlüğü'ne bağı 40'ı aşkın şeker fabrikası söz konusudur ancak grev erteleme kararnamesinde tek kurum olarak yer almaktadır. Aynı durum TCDD için de geçerlidir. Şeker fabrikalarını tespit etmek mümkünken TCDD (Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları) ve TDİ (Türkiye Denizcilik İşletmeleri) gibi işletmelerde işyeri tespiti son derece zordur. Bu nedenle grev ertelemelerin sayısal analizinde hükümet kararnamelerinin yanı sıra mümkün olduğunca işyeri/işletme/şirket sayılarını da dikkate alınacaktır.

Bu çerçevede 2822 sayılı yasa döneminde (1983-Eylül 2007) Bakanlar Kurulunca 27 grev erteleme kararnamesi yayınlandığı saptanmıştır. (1963-1980 dönemi ile karşılaştırıldığında kararname sayısı az gözükmele birlikte pek çok

⁶³ 21.06.1980 tarih ve 17024 sayılı Resmi Gazete.

⁶⁴ Türk-İş (1968), 7. Genel Kurul Çalışma Raporları, Ankara, s. 205.

⁶⁵ Türk-İş (1973), 9. Genel Kurul Çalışma Raporu, Ankara, s. 448-452

kararname birden çok işyeri ve işletmeyi kapsamaktadır. Bu nedenle sadece kararname sayısından hareket etmek yanıltıcı olabilir. Bu kararnamelerin etkilediği işyeri sayısı tam olarak saptanamamakla birlikte 600'ün çok üzerinde işyeri ve işletmenin grev erteleme kararlarından etkilendiğini söylemek mümkündür. 2822 sayılı yasa döneminde milli güvenlik gerekçeli grev ertelemelerinin ayrıntılı bir listesi ekteki tabloda yer almaktadır. Bu dönemde 20 erteleme kararnamesinde milli güvenlik gerekçesi yer almaktadır. 13 kararname sadece milli güvenli gerekçesine yer verirken 7 kararname genel sağlık ve milli güvenlik gerekçesine birlikte yer vermiştir. Beş kararnamede sadece genel sağlık gerekçesi yer almıştır. İki grev ertelemesinde ise (Başbakanlık Basımevi) gerekçe belirtilmemiştir. Ancak bu grevlerin genel sağlıktan daha çok milli güvenlik gerekçesine yakın oldukları düşünülebilir. Grev erteleme kararnameleri içinde milli güvenlik gerekçesi ezici bir üstünlüğe sahiptir. Dönem boyunca alınan grev erteleme kararlarının yaklaşık 350 bin işçiyi etkilediğini söylemek mümkündür. Milli güvenlik gerekçeli grev ertelemelerinin ise 300 bin civarında işçiyi ve 500'ün üzerinde işyeri ve işletmeyi etkilediği görülmektedir. Grev ertelemelerinde 1995 yılına değin kamu kesiminin ağırlığı gözlenirken 2000'li yıllarda milli güvenlik gerekçeli grev ertelemelerinin biri dışında tümü özel sektöre aittir. Kuşkusuz bu değişimde özelleştirmelerin ve 1995 sonrasında kamu kesiminde grev eğiliminin düşmesinin payı büyüktür. 1995 sonrasında kamu kesiminde büyük ölçekli grevler yaşanmamıştır. 2000'li yıllarda büyük ölçekli grevlerin gündeme geldiği özel sektör işyerlerindeki grevler ise ertelenmiştir. Grev ertelemelerinde imalat sanayi, demir-çelik, kimya-lastik, cam, çimento sektörleri önemli bir yer tutmaktadır.

Grev ertelemeleri daha çok Akbulut (ANAP, 47. hükümet) ile Çiller hükümetleri (DYP-SHP, 51. hükümet) döneminde gerçekleşti. İki hükümet döneminde de kamu grevleri yoğun bir biçimde milli güvenlik gerekçesiyle ertelenmiştir. 1963-1980 döneminde olduğu gibi hükümet tarafı olduğu uyuşmazlıklara ilişkin grevleri erteleyerek ölçsüz bir üstünlük sağlamıştır. Çiller hükümetinin sosyal demokrat ortaklı bir koalisyon olduğunu ve yine Ecevit'in başbakanlığı döneminde (DSP, MHP, ANAP, 57. Hükümet) cam ve lastik sektörlerindeki grevlerin milli güvenlik gerekçesiyle ertelendiğini vurgulayalım. 1963-1980 döneminde olduğu gibi sağ-muhafazakar hükümetler döneminde daha yoğun bir grev erteleme görülmekle birlikte sol partilerin koalisyon ortağı olduğu dönemlerde de ciddi grev ertelemeleri yaşanmıştır (Ayrıntı için ekteki tabloya bakılabilir).

4.3 Grev Ertelemeleri ve Yargı Kararları

4.3.1 1990-1991 Grev Ertelemeleri

1983 sonrası milli güvenlik gerekçeli grev ertelemelerinin belirli dönemlerde yoğunlaştığı gözlenmektedir. Ancak bu dönemlerin olağandışı siyasal, sosyal ve iktisadi gelişmelere sahne olduğunu söylemek oldukça zordur. Çalışma ve Toplum Dergisi, Sayı 18, 2008/3

Ağustos 1990, Ocak 1991 ve Ekim 1995 tarihlerinde yoğun, aynı anda çok sayıda işyerini kapsayan grev ertelemeleri gözlenmektedir. Bu yoğun grev erteleme dalgalarının tümünde milli güvenlik gerekçesinin (bazı grev ertelemelerinde genel sağlık gerekçesine de rastlanmaktadır) yer aldığı görülmektedir.

Nisan 1990'da tüm özel ve kamu çimento fabrikalarında grevlerin milli güvenlik gerekçesiyle ertelenmesi sırasında “milli güvenlik” kapsamında değerlendirilebilecek her hangi bir gelişme söz konusu değildir.⁶⁶ Nitekim Çimse-İş Sendikası 13.4.1990 tarihinde Danıştay'a başvurarak grev erteleme kararını durdurmuş ve 23.5.1990 tarihinde yeniden greve çıkmıştır.

Ağustos 1990 grev ertelemelerinin ağırlıklı olarak lastik sektöründe ve Amerikan askeri tesislerine hizmet veren özel şirketlerde gerçekleştiği görülmektedir. Ağustos 1990'da yaşanan milli güvenlik gerekçeli grev erteleme dalgası sırasında da ülkede siyasal, sosyal ve iktisadi açıdan “milli güvenlik” bağlamında ele alınabilecek her hangi bir gelişme söz konusu değildir.⁶⁷ Ağustos 1990'da grevleri ertelenen Harb-İş ve Laspetkim-İş Sendikaları da yargı yoluna başvurdular ancak yargı süreci sonuna gelinmeden toplu iş sözleşmeleri bağtlandı.⁶⁸

Milli güvenlik gerekçeli ikinci büyük erteleme dalgası yaygın grevlerin yaşandığı Ocak 1991 körfez krizi sırasında gerçekleşti. 16 Ocak'ta başlayan Körfez savaşının ardından 27 Ocak 1991 tarihinde 160 işyerinde uygulanan ve 100 işyeri için alınan grev kararları milli güvenlik gerekçesiyle 60 gün süreyle ertelendi. Bir başka ülkede yaşanan savaş nedeniyle alınan erteleme kararı sendikaların büyük tepkisine yol açtı. Türk-İş, uygulanan grevlerin hiçbirinin milli güvenliği tehlikeye sokacak nitelikte olmadığını ve idarenin grev erteleme tasarrufunu her hangi bir maddi vakaya dayandırmadığını belirterek Danıştay 10. Dairesinde grev erteleme kararlarının iptali için dava açtı. Grev erteleme kararlarının tuhaflığı nedeniyle Türk-İş tarafından 13.2.1991 tarihinde Danıştay'a sunulan dava dilekçesinde şu “müstehzi” ifade yer aldı:

“Erteleme kapsamına giren grevlere konu işyerlerinin bir kısmında “tuvalet kağıdı”, “kağıt mendil”, “tül perde”, “mobilya”, “porselen tabak”, “tuğla”, “konserve kutusu”, “döşemelik kumaş”, “fitilli kadife” üretimi yapılmaktadır”. Anılan işyerlerinde grev nedeniyle üretimin belli ölçüde

⁶⁶ Ayın Tarihi, Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Nisan 1990. <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1990/nisan1990.htm>

⁶⁷ Ayın Tarihi, Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ağustos 1990. <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1990/agustos1990.htm>

⁶⁸ Petrol-İş, '90 Petrol-İş Yıllık, Hazırlayan: İlyas Köstekli, İstanbul, s. 288-289.

⁶⁹ Milli güvenlik gerekçesiyle grevlerin ertelendiği işyerlerinden çarpıcı örnekler: Erkafleks Yer Döşeme Sanayi (Petrol-İş), Malazlar Kibrit Sanayi (Petrol-İş), Maga Deri (Deri-İş), Örmak tekstil (Teksif), Özaltın Tuğla (Çimse-İş), Kütahya Porselen (Çimse-İş), Trakya Teneke Ambalaj Sanayi (Türk metal), Bayhanlar Kum Çakıl Deposu (Tümtis), Topkapı Çalışma ve Toplum Dergisi, Sayı 18, 2008/3

durmuş olmasının milli güvenliği bozucu ve tehdit edici nitelikte olduğu ve durdurulmasında kamu yararı bulunduğu iddiası, içinde bulunduğumuz çağdaş dünyada 'komik' olmanın dışında hiçbir anlam taşımaz.⁷⁰

Danıştay 10. Dairesi 26.2.1991 tarih ve 1991/399 esas sayılı kararıyla ülke çapında tüm işkollarına yönelik olarak grev erteleme kararı alınmasını yasaya uygun bulmadı ve uygulanması halinde telafisi imkânsız zararlar doğuracağını vurgulayarak ve Türk-İş'in talebini yerinde görerek grev erteleme kararlarını iptal etti.⁷¹ Danıştay'ın bu kararı son derece önemlidir zira komşu bir ülkede işgal/savaş olması nedeniyle söz konusu ertelemedeki milli güvenlik gerekçesi diğer ertelemelerle karşılaştırıldığında tartışma konusu olabilecek yanlar taşımaktadır. Ancak Danıştay Körfez krizi sırasındaki grevlerin milli güvenliği tehlikeye atmadığına karar vermiştir. Bu dönemde ayrıca Danıştay, Bakanlar Kurulu'nca genel sağlık ve milli güvenliği bozacağı gerekçesiyle Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM) grevinin 60 gün süreyle ertelenmesine ilişkin kararı hakkında 17 Haziran 1992 tarihinde yürütmeyi durdurdu.

4.3.2 1995 Grev Ertelemeleri

Milli güvenlik gerekçeli bir diğer yoğun grev erteleme dalgası Ekim 1995 tarihinde yaşandı. Kamu İşveren Sendikalarının toplu iş sözleşmelerinde var olan hakları önemli ölçüde sınırlayan taleplerle işçi sendikalarının karşısına gelmesi işçilerin tepkisini çekmiş ve görüşmeler uzamıştı.⁷² Görüşmelerin tıkanması sonucunda Türk-İş Kamu Toplu İş Sözleşmeleri Koordinasyon Komisyonu 20 Eylül günü kamu kesiminde 350 bin işçiyi kapsayan grevlerin başlatılmasını kararlaştırdı ve sendikalar saptanan grev takvimine göre grev uygulamasını başlattılar. Uygulanan grevler 17 Ekim 1995 tarihinde hükümet tarafından ertelendi⁷³. Erteleme kararlarının bir bölümü sadece milli güvenlik gerekçesine

Vitaminli Yem Sanayi (Öz Gıda-İş), Hasyün Halı Sanayi (Öz İplik-İş), Kartal Teneke Kutu Sanayi (Otomobil-İş), Sinmak Dikiş Makineleri (Otomobil-İş), Temel Civata Sanayi (Çelik-İş). Petrol-İş, 90 yılı, s. 278-285

⁷⁰ Türk-İş tarafından Danıştay'a Sunulan Dava Dilekçesi, Petrol-İş 90, s. 292.

⁷¹ Türk-İş (1992). Onaltıncı Genel Kurul Çalışma Raporu, Ankara, s. 122-123.

⁷² Türk-İş, 1995, 241.

⁷³ Grevleri erteleyen Tansu Çiller'in başkanlığında kurulan DYP azınlık hükümeti (51) 15 Ekim 1995 günü 190 kabul oyuna karşı 230 red oyu ile güvenoyu alamamıştı. Aynı gün Türk-İş Ankara Kızılay'da büyük bir miting düzenleyerek kamu toplu iş sözleşmelerinin sonuçlandırılmamasını protesto etmişti. Miting öncesinde ciddi tartışmalar yaşanmış ve hükümet grevi engellemek istemişti:

"İçişleri Bakanı Nahit Menteşe, pazar günü Türk-İş'in Ankara Kızılay Meydanı'nda yapmayı planladığı işçi mitingiyle ilgili olarak valiliklere gönderdiği genelgede, Ankara'da yürüyüş ve miting yapmak isteyen işçilere karşı tedbir alınmasını isteyerek "kanunsuzluğa izin verilmeyeceğini, yasa dışı gösteriye kalkışanlar hakkında gerekli işlemlerin yapılacağını" açıkladı. Menteşe, Silahlı Kuvvetler'den yardım istediklerini **Çalışma ve Toplum Dergisi, Sayı 18, 2008/3**

dayandırılırken bir bölümünde “milli güvenlik” yanında “genel sağlık” gerekçesi de yer alıyordu. Ertelemenin hemen ardından 26 Ekim 1995 tarihinde anlaşmaya varıldı.⁷⁴ Bu grev ertelemeleri sırasında da ülkede milli güvenlik bağlamında değerlendirilebilecek olağan dışı bir gelişme söz konusu değildi.

Grev ertelemelerinin ardından Selülöz-İş ve Liman-İş Sendikaları idari dava yoluna başvurdu. Selülöz-İş Sendikası tarafından açılan dava sonucunda Danıştay Onuncu Dairesi şu kararı verdi:⁷⁵

“Grevin uygulandığı işyerlerinin ve yapılan işlerin niteliği de dikkate alındığında ertelenen grevin Yasa’da öngörülen anlamda milli güvenliği bozucu nitelikte olmadığı görülmektedir. Davalı idarenin savunmasında öne sürülen ekonomik sebeplerin ise karara dayanak alınmasına yasal olanak bulunmamaktadır (...) dava konusu kararın açıkça hukuka aykırı olduğu ve uygulanması halinde telafisi güç ve imkansız zararlar doğuracağı sonucuna varılmıştır”

Ekim 1995 ertelemeleri kapsamında grevleri ertelenen Liman-İş Sendikası tarafından açılan dava sonucunda da Danıştay 10. Dairesi grev erteleme kararının iptaline karar verdi.⁷⁶ Danıştay’ın grev erteleme kararını iptal gerekçesi hükümetin erteleme kararının keyfilikliğini ortaya koyması ve milli güvenliğin tanımı açısından önem taşımaktadır:

“...(B)ir grevin milli güvenliği bozucu nitelikte görülebilmesi için de ülke ve devletin özel savunma ve güvenlik altına alınmasını zorunlu kılacak ciddi tehlikelerin ortaya çıkması gerekmektedir”

Danıştay devamla idarenin savunmasında ileri sürdüğü ekonomik gerekçelerin dava konusu kararı almayı gerektirecek nitelikte bulunmadığına karar vermiştir. Danıştay’ın istikrar kazanan bu yaklaşımına göre ekonomik sebeplerden hareketle bir grevin milli güvenliği tehlikeye attığını ileri sürmek mümkün değildir.

ve ihtiyaç halinde bunun kullanılacağını da bildirdi.

Ankara Emniyet Müdürü Orhan Taşanlar, Türk-İş’in, Kızılay Meydanı’nda yapacağı bildirilen mitingin yasalara aykırı olduğunu belirterek, "işçilerimizin yasal olmayan bir eyleme iştirak etmemesi gerekir" dedi.

Ankara Valisi Erdoğan Şahinoğlu da Türk-İş’e ve işçilere uyunda bulunarak, bu tür toplantı ve gösteri yürüyüşlerinde genellikle Tandoğan Meydanı için izin verildiğini hatırlatarak, "Toplantı ve gösteri için Kızılay’ın ötesine kesinlikle izin vermeyeceğiz" dedi.” Ayın Tarihi, BYEGM, Ekim 1995,

<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1995/ekim1995.htm>

⁷⁴ Türk-İş, 1995; s. 237-250.

Ayın Tarihi, BYEGM, Ekim 1995,

<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1995/ekim1995.htm>

⁷⁵ Danıştay 10. Dairesinin 20.11.1995 tarih ve 1995/6508 sayılı kararı.

⁷⁶ Danıştay 10. Dairesi, 15.10.1997 tarih ve Esas 1995/6497 ve Karar 1995/3777.

Danıştay'ın bu kararına karşı hükümet Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kuruluna temyiz başvurusunda bulundu. Genel Kurul iptal kararının usul ve hukuka uygun olduğunu belirterek hükümetin temyiz talebini oybirliği ile reddetti⁷⁷. Ancak hükümet ısrarını sürdürdü ve bu kez “karar düzeltme” talebinde bulundu. Genel Kurul Başbakanlığın karar düzeltme talebinin hukuka uygun olmadığını belirterek bu talebi de reddetmiş⁷⁸ ve böylece grev erteleme kararından beş yıl sonra hükümetin kararının hukuka aykırı olduğu ve milli güvenlik gerekçesinin kötüye kullanıldığı ortaya konmuştur.

4.3.3 2000’li Yıllarda Grev Ertelemeleri

1995 grev erteleme dalgasından sonra uzunca bir süre “milli güvenlik” gerekçeli grev erteleme yaşanmadı. 2000 yılında tekrar başlayan “milli güvenlik” gerekçeli grev ertelemeleri ise lastik ve cam sektöründe yoğunlaştı. Lastik sektöründe 2000, 2002 ve 2004 yıllarında olmak üzere üst üste üç toplu iş sözleşmesi döneminde “milli güvenlik” gerekçeli grev erteleme yaşandı. Aynı şekilde cam sektöründe de 2001, 2003 yıllarında milli güvenlik gerekçeli ve 2004 yılında ise milli güvenlik ve genel sağlık gerekçesinin birlikte yer aldığı grev ertelemeleri yaşandı. 2000 yılı sonrasında yaşanan diğer milli güvenlik gerekçeli grev ertelemeleri Petlas Lastik Sanayi ve Ticaret A.Ş ile Erdemir Madencilik A.Ş. ertelemeleridir. Milli güvenlik gerekçeli grev ertelemelerinin ağırlıklı olarak lastik ve cam sektöründe yaşanması; başka sektör ve işyerlerinde milli güvenlik gerekçeli grev ertelemelerinin görülmemesi 2000’li yıllar sonrasında grev eğiliminde yaşanan ciddi düşüşün bir sonucudur.⁷⁹ Büyük ölçekli ve etkili başka

⁷⁷ Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kurulu, 19.11.1999 tarih, Esas 1998/212, Karar 1999/1098.

⁷⁸ Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kurulu, 5.5.1999 tarih, Esas 2000/197, Karar 2000/725.

⁷⁹ 1984–1989 döneminde yılda ortalama 18 bin işçi greve çıktı ve ortalama 1.2 milyon işgünü grevde geçti. 1990–1995 dönemi bahar eylemlerinin ardından başlayan bir yükseliş dönemidir. Bu dönemde yılda ortalama 100 bin işçi grevlere katıldı; yılda ortalama 2,2 milyon işgünü grevlerde geçti. 1995’te kamu grevlerinin ertelenmesinin ardından, 1996 sonrasında işçi eylemleri ve grev dalgasının inişe geçtiği görülüyor. 1996’dan 2001 krizine kadar geçen dönemde yılda ortalama 9300 işçinin greve katıldığını ve grevlerde ortalama 270 bin işgünü geçtiğini görüyoruz. Grev erteleme kırbacının grev eğilimini önemli ölçüde zayıflattığını söylemek mümkün. 2002–2006 döneminde ise grev eğilimi iyice dibe vurdu ve gerek greve katılan işçi sayısı ve gerekse grevde geçen işgünü açısından Cumhuriyet tarihinin en grevsiz yılları AKP dönemine denk düştü. Gerçekten de 1963 ve 1984 yıllarını bir kenara bırakacak olursak (bu yıllar yeni sendikal yasaların yürürlüğe girdiği ilk yıllar olmaları nedeniyle grevler sınırlıdır) geri kalan ve yasal grev uygulamasının olanaklı olduğu 39 yıl içinde 1. AKP dönemi grevci işçi ve grevde geçen işgünü açısından bir grev kıtlığı dönemidir. AKP döneminde yıllık grevci işçi sayısı üç bine grevde geçen işgünü sayısı 124 bine geriledi. Aziz Çelik, “Grev Kıtlığı Rekoru, Birgün Gazetesi, 15 Çalışma ve Toplum Dergisi, Sayı 18, 2008/3

grevler gündeme gelmediği için başka sektör ve işyerlerinde grev ertelemeleri yaşanmamıştır.

2000'lı yılların ilk grev erteleme si 1990 yılında da aynı işyerlerindeki grevleri ertelenen Lastik-İş Sendikası'nın Türk Pirelli Lastikleri A.Ş., Goodyear Lastikleri T.A.Ş. ve Brisa Bridgestone Sabancı Lastik Sanayi ve Ticaret A.Ş. işyerlerinde 28 Nisan 2000 tarihinde başlattığı grevlerin 5 Mayıs 2000 tarihinde milli güvenliği bozucu nitelikte görülerek ertelenmesiydi. Bu karar üzerine Lastik-İş Sendikası 10 Mayıs 2000 tarihinde kararın iptali ve yürütmenin durdurulması için Danıştay'a başvurdu. Ancak bu arada taraflar arasında anlaşma sağlandığı için Danıştay yürütmenin durdurulması konusunda karar verilmesine yer bulunmadığına karar verdi.⁸⁰

Yukarıda adı geçen üç lastik fabrikasında Lastik-İş tarafından alınmış bulunan grev kararları milli güvenliği bozucu nitelikte görüldüğünden 22 Mayıs 2002 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanan Bakanlar Kurulu kararıyla bir kez daha ertelendi. Lastik-İş'in üyesi olduğu DİSK Başkanı Süleyman Çelebi "biri henüz başlama noktasında olan, diğer ikisinin ise grev kararlarının ilanı bile asılmadan ortaya çıkan bu karar açıktır ki, belli bir hazırlığın ürünüdür" dedi. Çelebi, işveren sendikası'nın görüşmeleri bilerek tıkadığını söyledi.⁸¹ Erteleme kararından bir gün sonra ise taraflar arasında anlaşma sağlandı.⁸² Lastik-İş Sendikası'nın toplu iş sözleşmesi görüşmeleri anlaşmazlıkla sonuçlanan Goodyear, Türk Pirelli ve Brisa lastik fabrikalarında aldığı grev kararı Bakanlar Kurulu tarafından, "milli güvenliği bozucu nitelikte" görülerek 21 Mart 2004 tarihli Resmi Gazete yayımlanan kararname ile 60 gün süreyle ertelendi. Böylece lastik grevleri 2822 sayılı Yasa döneminde dördüncü kez ertelenmiş oldu. Lastik-İş Sendikası, Bakanlar Kurulu'nun lastik işyerlerindeki grevi ertelemesine ilişkin kararının iptali istemiyle Danıştay' da dava açtı.⁸³ Danıştay 10. Dairesi, 12 Mayıs 2004 tarihinde Bakanlar Kurulu'nun lastik işyerlerindeki grev kararını "milli güvenliği bozucu nitelikte görerek" erteleme kararının yürütmesini durdurdu⁸⁴. Yürütmeyi durdurma kararının hemen ardından anlaşma sağlandı.⁸⁵

Lastik sektöründe "milli güvenlik" gerekçeli bir diğer grev erteleme si Petrol-İş Sendikası'nın örgütlü olduğu Petlas Lastik Sanayi ve Ticaret A.Ş

Ağustos 2007.

⁸⁰ Danıştay Onuncu Dairesi, 26.6.2000 tarih ve 2000/2369 esas sayılı karar.

⁸¹ Cumhuriyet, 23.05.2002.

⁸² Cumhuriyet, 24.5.2002.

⁸³ Cumhuriyet, 27.3.2004.

⁸⁴ Cumhuriyet, 13.5.2004.

⁸⁵ Lastik sektöründe yaklaşık beş bin kişiyi kapsayan grevde uzlaşmaya varıldı. DİSK'e bağlı Lastik-İş Sendikası'nın, Çalışma Bakanı Murat Başesgioglu başkanlığındaki heyet ile yaptığı ücret konusunda 24 saat süren pazarlık görüşmesi uzlaşmayla sonuçlandı. Anlaşmaya ilişkin protokol dün Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı'nın katıldığı törenle imzalandı, Cumhuriyet, 14.5.2004.

işyerinde gerçekleşti. 1 Temmuz 2003 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan Bakanlar Kurulu kararı ile 2 Temmuz 2003 tarihinden itibaren bu işyerinde uygulanacak olan grev “milli güvenlik” gerekçesiyle ertelendi. Petrol-İş Sendikası, erteleme kararını “Kombassan'a⁸⁶ grev jesti” olarak niteledi.

Petrol-İş Sendikası Genel Başkanı Mustafa Öztaşkın, Kombassan'ın sahibi olduğu Petlas Lastik Sanayi ve Ticaret Şirketi'nde alınan grev erteleme kararının işverenlerin baskısı ile alındığını savunarak iptali için Danıştay'da dava açacaklarını söyledi. Türk-İş de Petlas grevinin ertelenmesinin büyük bir talihsizlik olduğunu belirterek konuyu ILO'ya götüreceklerini açıkladı.⁸⁷ Ancak 10 Temmuz 2003 günü anlaşma sağlanarak toplu iş sözleşmesi bağitlandı. Petrol-İş Sendikasının grev erteleme kararının iptali için açığı davada Danıştay konusu kalmadığı için karar verilmesine yer olmadığı sonucuna vardı.⁸⁸

2000'li yılların grev ertelemelerinde cam sektöründe yaşanan (Şişecam grubuna bağlı işyerleri) de önemli bir yer tutmaktadır. Kristal-İş Sendikası tarafından Cam İşverenleri Sendikası üyesi ve Şişecam grubuna ait 6 cam şirketinin 15 cam fabrikasında 24 Mayıs 2001 tarihinde uygulanmaya başlanan grev 8 Haziran 2001 tarihinde “milli güvenlik” gerekçesiyle ertelendi. Sendika erteleme kararının yürürlüğünün durdurulması ve iptali için Danıştay'a başvurdu. Ancak Danıştay Nöbetçi Dairesi, 10. Dairenin istikrar kazanan uygulamasının aksine yürütmeyi durdurma talebini gerekçe göstermeksizin reddetti. Bu karar aşağıda “*yargı kararlarında istikrar ve istisnalar*” başlığı altında ele alınacaktır. Danıştay'ın bu kararı üzerine toplu iş sözleşmesi bağitlandı. Sendika toplu iş sözleşmesinin bağitlanmasının ardından “toplular iş sözleşmesi özgür iradeyle değil, zorla, kerhen imzalandı” açıklamasını yaptı.⁸⁹

Kristal-İş Sendikasının karşılaştığı ikinci erteleme 8 Aralık 2003 tarihinde gerçekleşti. 9 Aralık 2004 günü başlayacak olan Şişecam grevi Bakanlar Kurulu tarafından “milli güvenliği tehlikeye attığı” gerekçesiyle daha başlamadan 60 gün süreyle ertelendi. Kristal-İş Sendikasının açığı yürütmenin durdurulması ve iptal davası üzerine Danıştay 10. Dairesi 12 Ocak 2004 tarihinde oybirliği ile verdiği yürütmeyi durdurma kararıyla konunun esasına girerek şu sonuca vardı: “yasal bir grevin yasada öngörülen anlamda milli güvenliği bozucu nitelikte görülebilmesi için, ülke ve devletin özel (olarak) savunma ve güvenlik altına alınmasını zorunlu kılacak ciddi tehlikelerin ortaya çıkması gerekmektedir (...) Grevin yapıldığı işyerlerinin ve yapılan işin niteliği dikkate alındığında ertelen grevin yasada öngörülen anlamda milli güvenliği bozucu nitelikte olmadığı sonucuna

⁸⁶ Petlas Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun 20.03.1997 97/06 sayılı kararı ile Kombassan Holding A.Ş.'ye satılarak özelleştirilmişti. Kombassan AKP'ye yakın bir şirket olarak tanınıyor, Cumhuriyet, 18.6.2003.

⁸⁷ Cumhuriyet, 3.7.2003

⁸⁸ Danıştay 10. Dairesi Esas No: 2003/3050 Karar No: 2006/2447 Tarih: 14.4.2006.

⁸⁹ Kristal-İş (2004). Olağanüstü Bir Dönemden Belgeler, 14. Genel Kurul, İstanbul, s. 90-91.

varılmaktadır. Davalı idarenin savunmasında öne sürülen ekonomik sebepler dava konusu kararın alınmasını yasal kılacak nitelikte bulunmamaktadır.”⁹⁰ Danıştay açıkça idarenin milli güvenlik gerekçesinin hukuksal dayanaktan yoksun olduğunu belirterek “ekonomik gerekçeleri” erteleme nedeni olarak kabul etmedi.

Danıştay’ın bu kararının ardından Kristal-İş Sendikası 30 Ocak 2004 tarihinde Şişecam grubu işyerlerinde greve başladı. Başbakanlık, 10. Dairenin yürütmeyi durdurma kararına karşı Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kuruluna itiraz etti. Ancak bu itiraz 12 Şubat 2004 tarihinde Genel Kurul tarafından oybirliği ile reddedildi. Böylece itiraz yolu da tükenmiş oldu. Ancak tam da itirazın reddedildiği günlerde 14 Şubat 2004 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanan 11 Şubat 2004 tarih ve 2004/6782 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile Şişecam grevi “*genel sağlığı ve milli güvenliği bozucu nitelikte*” gördüğü için ikinci kez ertelendi. Bu kez “milli güvenlik” gerekçesinin yanına “genel sağlık” gerekçesi de eklenmişti. İki ay önce aynı grevin genel sağlığı bozduğu fark edilmemiş olsa gerekti. Öte yandan doktrindeki yaygın görüşe göre Bakanlar Kurulunun aynı grevi ikinci kez erteleme yetkisi yoktu.⁹¹

Kristal-İş Sendikası kararın iptali ve yürütmenin durdurulması için ikinci kez idari yargı yoluna başvurdu. Ancak Danıştay kararı açıklanmadan önce 14 Mart 2004 tarihinde taraflar arasında anlaşma sağlandı. Kristal-İş Sendikasının açmış olduğu iptal davaları Danıştay 10. Dairesi tarafından ele alındı ve sonuçlandırıldı. Danıştay 8 Aralık 2003 tarihli erteleme kararına iptaline ilişkin davada, anlaşma sağlanmış olmasına karşın (Petlas kararından farklı olarak) konunun esasına girdi ve kararın iptaline karar verdi. Aynı şekilde 11 Şubat 2004 tarihli ikinci ertelemeye ilişkin davada da iptal kararı verildi.

Kristal-İş Sendikası 8 Haziran 2001’de ertelenen grevi ile ilgili olarak ILO Sendika Özgürlüğü Komitesine (SÖK) başvurdu ve erteleme ile grev hakkının ihlal edildiğini bildirdi. Daha önce 2822 sayılı yasanın grev ertelemeleriyle ilgili hükümleri konusunda somut bir eleştiriye yer vermeyen ILO⁹² Kristal-İş Sendikasının başvurusu üzerine (Case 2303) 2822’deki grev erteleme mekanizmasını ele aldı. SÖK, cam sanayindeki bir grevin milli güvenliği tehlikeye atması için bir neden görmediğini belirterek hükümetin cam, lastik ve genel hizmetlerde sürekli erteleme yoluyla grev hakkını sistematik olarak ihlal ettiğini vurguladı. Komite, acil bir olağanüstü hal durumunda ve zorunlu hizmetlerde

⁹⁰ Danıştay 10. Dairesi, 2003/6134 sayı ve 12.1.2004 tarihli karar.

⁹¹ Doktrinde 2822 sayılı yasanın 33. maddesinin idareye sadece bir kez erteleme yetkisi tanıdığı kabul edilmektedir. Bakınız, Nuri Çelik, *İş Hukuku Dersleri*, 15. Bası, İstanbul: Beta, 2000, s. 563; Kenan Tunçomağ ve Tankut Centel, *İş Hukukunun Esasları*, 2. Bası, İstanbul: Beta, 1999, s. 437; Murat Demircioğlu, “Grev Ertelemesi”, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul: Tarih Vakfı, 1996, s. 500; Murteza Aydemir, *Grev Hakkı ve Lokantın Sınırları*, İstanbul: Selülöz-İş Yayını, 2001, s. 163.

⁹² Çelik (2004), s. 178.

gündeme gelebilecek grev ertelemelerinin ise hükümet tarafından değil tarafların güvенеbileceği tarafsız bir organ tarafından alınması gerektiğinin altını çizdi.⁹³

2000'li yılların son grev erteleme kararı 1 Eylül 2005 tarihinde Türkiye Maden-İş Sendikasının örgütlü olduğu Erdemir Madencilik A.Ş. (Sivas) işyerindeki grevin milli güvenliği bozucu olduğu gerekçesiyle ertelenmesi oldu. Erteleme kararından kısa bir süre sonra taraflar arasında anlaşma sağlandı ve sendika idari yargı yolunu kullanmadı.

4.4 Yargı Kararları: İstikrar ve İstisnalar

Yukarıda çok sayıda örneği verilen kararlarda da görüldüğü gibi Danıştay “milli güvenlik” gerekçeli grev erteleme kararlarının neredeyse tümünde yürtmeyi durdurma ve iptal kararı vermiştir. Danıştay istikrarlı bir biçimde ekonomik gerekçelerin milli güvenlik ile bağlantılandırılmasına karşı çıkmış ve milli güvenliği “ülke ve devletin özel (olarak) savunma ve güvenlik altına alınmasını zorunlu kılacak ciddi tehlikelerin ortaya çıkması” şeklinde tanımlayarak idarenin keyfi uygulamalarını iptal etmiştir.

Danıştay'ın bu istikrarlı eğilimi dışındaki az sayıdaki kararından biri 8 Haziran 2001 tarihinde ertelenen Şişecam grevi için Kristal-İş Sendikasının açmış olduğu iptal ve yürtmeyi durdurma davasında verilen karardır. Adli tatil nedeniyle 10. Daire değil Danıştay Nöbetçi Dairesi tarafından ele alınan Kristal-İş Sendikasının yürtmeyi durdurma talebi savcı ve raportörün yürütmenin durdurulması yönündeki görüşlerine rağmen hiçbir gerekçe gösterilmeden 3/2 oy çokluğuyla reddedildi.⁹⁴

Daha sonra iptal davasını ele alan Danıştay 10. Dairesi “ertelemeye konu grevin, her grevin bünyesinde bulunan kaçınılmaz sakıncalar dışında milli güvenliği bozucu nitelikte bulunduğu sonucuna ulaşıldığından dava konusu Bakanlar Kurulu Kararında mevzuata aykırılık görülmemiştir” kararını verdi ve erteleme kararını hukuka uygun buldu.⁹⁵ Ancak Danıştay 10. Dairesinin bu kararı önceki içtihatlarına uygun olmadığı gibi Daire kısa bir süre sonra bu kararın tam tersi bir karara imza attı. 5.5.2003 tarihinde Şişecam grevinin ertelenmesini hukuka uygun bulan Danıştay 10. Dairesinin aynı beş yargıçtan oluşan heyeti yaklaşık 8 ay sonra yine milli güvenlik gerekçesiyle önlerine gelen ve aynı işyerlerini kapsayan grev erteleme kararı konusunda 12.12.2004 tarihinde “idarenin savunmasında ileri sürülen ekonomik sebepler dava konusu kararın alınmasını yasal kılacak nitelikte bulunmamaktadır” gerekçesiyle yürütmenin durdurulmasına oy birliği ile ve 19.4.2006 tarihinde ise oy birliği ile erteleme kararnamesinin iptaline karar verdi. Danıştay 10. Dairenin istikrarlı çizgisini bozan bu durumun

⁹³ ILO (2004). Governing Body , 335th report of the Committee on Freedom of Association, Geneva, November 2004, paragraph 1376-1377.

⁹⁴ Danıştay 10. Dairesi, Esas No 2001/1713 Tarih: 2.8.2001. Karar nöbetçi dairece verilmiştir.

⁹⁵ Danıştay 10. Dairesi, Esas 2001/1713, Karar 2003/1501, Tarih 5.5.2003.

Nöbetçi Dairenin aykırı kararından kaynaklandığı düşünülebilir. Aksi halde aynı yargıçlardan oluşan 10. Daire heyetinin 8 ay arayla aynı konuda ve aynı işyerleri için birbiri ile taban tabana zıt kararlar vermesi izah edilemez.

Danıştay kararlarındaki istikrara karşın iptale ilişkin kararlarının iki ile üç yıla kadar uzadığı görülmektedir. Hatta iptal kararları takip eden toplu iş sözleşme dönemine sarkmaktadır. Öte yandan Danıştay'ın iptal davalarında tarafların erteleme sonrası anlaşmaya varmış olması durumunda farklı kararlar aldığı, anlaşmaya varılan bazı grevler konusunda karar vermeye gerek olmadığı sonucuna varırken bazı davalarda ise anlaşmaya varılmış olmasına rağmen iptal kararı verdiği görülmektedir. Uzun yargılama süresi sonucunda grev uygulamasının sona ermiş olması veya toplu iş sözleşmesinin imzalanması ve örtük bir biçimde geriye dönük hukuki ihtilaf yaratmama gibi nedenlerle esas hakkında karar verilmemesi idarenin hukuka açıkça aykırı bir işleminin yaptırımsız kalmasına yol açmaktadır. Kuşkusuz hukuksuz idari işlemlerin yaptırımsız kalması idareyi hukuku çiğneme konusunda cesaretlendirmektedir.

Milli güvenlik gerekçeli grev erteleme davalarında Tetkik Hakimi ve Danıştay Savcılarının görüşleri de istikrarlı bir biçimde erteleme kararlarının hukuka uygun olmadığı yönündedir. Ancak 1995 yılında ertelenen ve yukarıda Danıştay kararına yer verilen SEKA greviyle ilgili Danıştay savcısı tarafından yapılan milli güvenlik tarifi ve milli güvenlikle kağıt üretimi arasında kurulan bağlantı hukuk açısından öğreticidir.⁹⁶

“Türkiye’de kağıt üretiminin aksaması basın yayın kuruluşlarının yanısıra ambalaj kağıdı gereksinimi dolayısıyla ihracat sektörünü, ülkeye döviz girişini, yoksun kalınan döviz dolayısıyla milli güvenliğe ilişkin malzemeler de dahil ülkemiz için gerekli ihtiyaç maddelerinin dışalmasını baltalamaktadır. İhracata dönük üretim yapan çiftçi ve sanayicinin dolayısıyla milli ekonominin göreceği zarar telafı edilemez boyutlara yaklaşmış milli güvenliği ve halkın genel sağlığını da etkilemiştir”

Bu çetrefil ve zorlama illiyet bağlantısının hukuksal olmadığı tamamen iktisadi ve siyasal bir mantığa dayalı olduğu açıktır.

4.5 Hükümetlerin Milli Güvenlik Gerekçelerinin Ekonomik Özü

İdari yargıya intikal eden neredeyse tüm grev erteleme kararları hakkında yürütmeyi durdurma ve iptal kararı verilmiş olmasına rağmen neredeyse tüm hükümetler grev erteleme konusunda ısrarcı olmuşlardır. Grev erteleme kararlarının “milli güvenlik” nedeniyle değil, ekonomik gerekçelerle ve hukuksal hiçbir dayanağı olmayan “soğutma”, “caydırma” motifleriyle alındığı hükümetlerin açıklama ve savunmalarıyla ortaya çıkmaktadır.

Cumhurbaşkanı Demirel, kamu toplu iş sözleşmelerinin tıkandığı Ekim 1995’te "Grev haktır. Ama kamu düzenini bozmak, kanunların hak olarak

⁹⁶ Danıştay 10. Dairesi, Esas No 1995/6508 ve 20.11.1995 tarih.

tanımadığı şeyleri yapmaya kalkmak, devleti felç etmeyi güç gösterisi yapmak, yanlıştır" değerlendirmesini yaptı.⁹⁷ Kamu düzeni bir grev erteleme gerekçesi olmasa da devletin grev algısında kamu düzeninin de önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır.

Grev erteleme kararları konusunda hükümetin yargıya verdiği savunmalarda da ertelemelerin gerçek sebeplerine ilişkin çarpıcı görüşler yer almaktadır:⁹⁸

“Lastik-İş tarafından motorlu taşıt araçları ile diğer araç ve iş makineleri için lastik üreten üç işyerinde uygulanmakta olan grev, ülke lastik üretiminin çok büyük bir bölümünün bu işyerlerinde üretilmesi nedeniyle başta Türk Silahlı Kuvvetleri olmak üzere ulaştırma ve iş makinelerinin kullanıldığı tüm sektörlerin lastik ihtiyaçlarını olumsuz yönde etkileyeceği hususu gözününe alındığında söz konusu grevin genel hayatı dolayısıyla milli güvenliği bozucu nitelikte olduğu görüldüğünden, Bakanlar Kurulu (...grev ertelemesi kararı almıştır”

Hükümetin bu savunması “milli güvenlik” tanımı içinde yer almayan “genel hayat” gibi bir kavramın da grev erteleme nedeni olarak kabul edildiğini göstermektedir. Hükümetin grev erteleme kararlarının hukuksal değil ekonomik gerekçelere dayandığı bir başka hükümet savunmasında da ortaya çıkmaktadır. 2001 Şişecam grev ertelemesi üzerine Kristal-İş Sendikası tarafından açılan dava üzerine hükümetin yaptığı savunma bunun kanıtı niteliğindedir:⁹⁹

“Ülkenin önemli ihraç malı olan cam mamulleri üreten fabrikanın yan sanayi dallarına da destek verdiği, cam fırınlarının soğutulmasının maliyetleri olağanüstü yükselteceği, sağlık sektörü ve silahlı kuvvetlere araç gereç sağlayan fabrikada yapılacak grevin doğuracağı sonuçlar dikkate alınarak grevin ertelendiği...”

Görüldüğü gibi erteleme kararında milli güvenlik kapsamında değerlendirilmesi mümkün olmayan ekonomik ve teknik gerekçeler önemli yer tutmaktadır.

Hükümetin Liman-İş’in uyguladığı bir grevi milli güvenlik nedeniyle ertelemesinin ardından sendikaca açılan iptal davasına gönderdiği savunmada da ekonomik gerekçeler ön plana çıkmaktadır:¹⁰⁰

“Grevin uygulanması nedeniyle ülkenin ihracat ve ithalatı ile iç ticaretin telafisi olanaksız derecede olumsuz etkilendiği, ülkenin limanları üzerinden yapılan transit taşımaların durma noktasına geldiği, daha önce yapılan ticari

⁹⁷ Byemgm, Ayın Tarihi, Ekim

1995.http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1995/ekim1995.htm

⁹⁸ Başbakanlık Hukuk Müşavirliği'nin 19 Haziran 2000 tarih ve 06175 sayılı yazısı.

⁹⁹ Danıştay 10. Dairesi 2001/1713 Esas, 2003/1501 Karar ve 5.5.2003 tarihli karar.

¹⁰⁰ Danıştay 10. Daire, 1995/6497 Esas, 1997/3777 Karar ve 15.10.1997 tarihli karar.

bağlantılarda aksamalar olduğu, grev nedeniyle yapılamayan liman hizmetleri sonucunda gemi trafiği ve yük çekiminde tıkanıklık olduğu, limanlarda turist giriş-çıkışları ile Mersin-Kıbrıs arasında yolcu ve askeri taşımalar yapılamadığı, ülkenin limanları üzerinden yapılan deniz taşımacılığının komşu ülke limanlarına kayma noktasına geldiği, limanlarda günlük ortalama 76.000 ton yükleme boşaltma yapıldığı ve bunun büyük kısmının Silahlı Kuvvetlerin ihtiyacı olan malzemelerden, ilaç ve ilaç hammaddelerinden ve halkın beslenmesiyle ilgili gıda maddelerinden oluştuğu, bu maddelerin yükleme ve boşaltmasının yapılamadığı ve bu nedenle uygulanan grevin milli güvenliği ve genel sağlığı bozucu nitelik kazandığı...”

Görüldüğü gibi hükümetin erteleme gerekçesinin özünü ekonomik sebepler oluşturmaktadır. Danıştay kararlarında ise “ekonomik sebepler” milli güvenlik açısından yeterli bulunmamaktadır.

Hükümet, 2003 yılında Şişecam grevlerinin ertelenmesinin milli güvenlik ile bağıni şöyle kurmuştur:¹⁰¹

“Grev uygulanan Türkiye Şişe Cam Fabrikalarının işyerinin üretim kalemleri itibariyle kendi sektöründe sanayinin ikmal kaynağı olduğu, grevin ihracat gelirlerinde önemli azalmaya neden olacağı bu durumun ise milli ekonomiye zarar vereceği, üretim yapılan cam fabrikalarının dur-kalk şeklinde çalışmasının olanaklı olmadığı, grev nedeniyle üretim dursa dahi fırınların normal üretim yapıyormuş gibi hammadde ile beslenmesinin sağlandığı, günümüzde “milli güvenlik” kavramının güçlü bir ekonomiyi gerektirdiği ve kapsadığı, milli ekonomiye zarar verecek her girişimin ise milli güvenliğe zarar verdiği...”

Bu yaklaşım ile hükümet milli güvenlik kavramının sınırlarını keyfi olarak “*milli ekonomiye zarar verecek her girişim*” olarak genişletmektedir. Hükümetin gerekçesinin tamamen teknik ekonomik olduğu dikkat çekmektedir. Danıştay hükümetin savunmasında öne sürülen ekonomik sebeplerin söz konusu erteleme kararının alınmasını yasal kılacak nitelikte olmadığına ve bu yüzden kararın iptaline karar vermiştir.

Danıştay Kristal-İş Sendikasının Şişecam fabrikalarında uyguladığı grevin 11.2.2004 tarihinde ikinci kez ertelenmesiyle ilgili Bakanlar Kurulu kararını da anlaşma sağlanmış olmasına rağmen esastan ele almış ve karara bağlamıştır. Danıştay kararında bir grevin milli güvenliği bozucu nitelikte görülebilmesi için, ülke ve devletin özel savunma ve güvenlik altına alınmasını zorunlu kılacak ciddi tehlikelerin ortaya çıkmasının zorunlu olduğunu belirterek erteleme kararının bu nitelikte olmaması nedeniyle iptaline karar vermiştir.¹⁰²

¹⁰¹ Danıştay 10. Dairesi Esas: 2003/6134, Karar: 2006/2551.

¹⁰² Danıştay 10. Dairesi, Esas no: 2004/2197, Karar No: 2006/3982, Tarih 16.6.2006.

Kristal-İş Sendikasının Şişecam grevi sırasında Maliye Bakanı Kemal Unakıtan ise “biz grevleri engellemek için elimizden geleni yapıyoruz. Yargıda sorun var. Oraya da siz kendinizi iyi anlatın” diyerek işverenleri yargıya müdahale etmeye çağırıldı¹⁰³. Bu çağırının ardından Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) grev erteleme davasında müdahil olmak üzere kapsamlı bir dosya ile Danıştay'a başvurdu.

Grev ertelemelerinin esas gerekçesinin ekonomik olduğu konusunda bir başka değerlendirme Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürü tarafından yapılmıştır. Çalışma Genel Müdürü Cengiz Delibaş Türk-İş ve Finlandiya İşçi Sendikaları Konfederasyonu (SAK) tarafından 3-4 Ekim 2006 tarihinde Ankara'da düzenlenen “Avrupa Sosyal Modeli ve Sendikal Haklar” konulu uluslararası sempozyumda grev ertelemelerinin ekonomik gerekçelerle yapıldığını teyit etmiştir.¹⁰⁴

“Açık konuşalım, biz bizyiz, Cam grevi ertelendiğinde, herkes 'Şişecam tabak üretiyor, cam üretiyor, bundaki grevin milli güvenlikle ne alakası var?' dedi. Çok alakası var; Türkiye'deki otomotiv sektörünün tamamının camını Şişecam fabrikaları üretiyor ve bunlar da stoklu çalışmıyor. Şişecam'ı durdurduğunuz anda, şu anda ihracat alanında en önemli olan otomotiv fabrikalarını durduruyorsunuz. Milli güvenlikle doğrudan alakası var, evet, yani kırılgan bir ekonomiye sahipsiniz, bunu ertelemeszeniz, otomotiv fabrikaları duracak (...) Kırılgan bir ekonomide otomotiv sektörü, diğer sektörler krize girseydi, çok mu güzel olacaktı? Ben bunu anlamıyorum. Nihayetinde, sonucunda orada ekmek yiyen bir işçim, hele işsizliğin doruğa çıktığı ortamlarda, yani bazı şeyleri bilemiyorum, anlamıyorum. Bazı şeyler adı altında farklı şeyler mi istiyoruz acaba?”

Çalışma Bakanlığı'nın üst düzey bir bürokrati milli güvenlik gerekçeli grev ertelemelerinin ardındaki gerçek motifi bütün açıklığı ile ortaya koymaktadır. Hükümet pür ekonomik sebeplerle grevleri ertelemektedir. Hükümetin erteleme kararlarındaki “ekonomik sebep” gerekçesinin esin ve telkin kaynağı ise işverenlerin ve işveren örgütlerinin görüşleridir.

4.6 Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği ve Grev Ertelemeleri

Milli Güvenlik Kurulu (MGK) Genel Sekreterliği 2945 sayılı Milli Güvenlik ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu çerçevesinde Başbakanlığın talebi üzerine grev ertelemelerinde istişari görüş hazırlayıp

¹⁰³ Dünya Gazetesi 26 Şubat 2004, Aydınlık Dergisi, 29 Şubat 2004.

¹⁰⁴Türk-İş (2007). Türk-İş ve Finlandiya İşçi Sendikaları Konfederasyonu (SAK) tarafından 3-4 Ekim 2006 tarihinde Ankara'da düzenlenen “Avrupa Sosyal Modeli ve Sendikal Haklar” Uluslararası Sempozyumu Kitabı, Türk-İş Yayını, Ankara, 151 ve 191. sayfalar.

Bakanlar Kuruluna sunmakta ve Bakanlar Kurulu bu görüşleri de dikkate alarak, genellikle bu görüşler doğrultusunda grev erteleme kararı vermektedir. Başbakanlık tarafından Danıştay'a sunulan savunmalarda MGK Genel Sekreterliği görüşlerine sık sık atıf yapılmaktadır. 2945 sayılı Kanunda 2003 yılında 4963 sayılı kanunla yapılan değişiklik sonucu Genel Sekreterliğin böyle bir görevi kalmamıştır.

MGK Genel Sekreterliği çok sayıda grev erteleme kararı ve bunlarla ilgili davalarda ilgili grevlerin milli güvenliği bozucu etkisi olacağı yönünde görüş bildirmiştir. Bilgi Edinme Kanunu'nu çerçevesinde Genel Sekreterlikten talep ettiğimiz bu görüş yazıları “açıklanması halinde devletin emniyetine, dış ilişkilerine, milli savunmasına ve milli güvenliğe açıkça zarar verecek ve niteliği itibarıyla devlet sırrı olan gizlilik dereceli bilgi ve belgeler” kapsamında değerlendirilmiş ve tarafımıza verilmesi reddedilmiştir.¹⁰⁵ Bilgi Edinme Değerlendirme Kurulu'na yaptığımız itiraz sonucu elde ettiğimiz bu belgelerin büyük ölçüde ekonomik gerekçelere dayalı kısa yazılar olduğu görülmüştür. Örneğin 26 Şubat 2003 tarihli yazıda lastik fabrikalarındaki grev erteleme konusunda şu görüşler yer almaktadır:¹⁰⁶

“Ülke lastik üretiminin çok büyük bir bölümünün bu işyerlerinde üretilmesi nedeniyle başta TSK olmak üzere ulaştırma ve iş makinelerinin kullanıldığı tüm sektörlerin lastik ihtiyaçlarını olumsuz yönde etkileyeceği (...); grevin yaşanılan ekonomik darboğaz nedeniyle otomotiv sanayinde de doğal olarak bir krize ve ekonomik dengelerin bozulmasına sebep olabileceği ve ayrıca Ortadoğu'da yaşanılan sıcak gelişmeler nedeniyle hassas bir dönemden geçmekte olan ülkemizde genel hayatı ve dolayısıyla milli güvenliği bozucu bir etkisinin olacağı...”

MGK Genel Sekreterliği 2001 Şişecam grevinin ertelenmesiyle ilgili olarak Başbakanlığa gönderdiği görüş yazısında da uygulanmakta olan grevin milli güvenliği bozucu olduğu görüşü bildirilmiştir.¹⁰⁷

Daha önceki görüş yazılarında lastik ve cam sektöründeki grevlerin milli güvenliği tehlikeye attığı yönünde hükümete görüş sunan Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği daha sonra bu görüşünü değiştirmiştir. 5 Aralık 2003 tarihinde Bakanlar Kuruluna yazdığı görüş yazısında Şişecam grevinin milli güvenlik açısından büyük bir sıkıntı doğurmayacağını belirtmiştir.¹⁰⁸

Aynı şekilde Petlas greviyle ilgili hükümete sunulan 30 Haziran 2003 tarihli görüş yazısında da grev kararının milli güvenlik açısından büyük bir sıkıntı

¹⁰⁵MGK Genel Sekreterliği Bilgi Edinme Birimi'nin 16 Kasım 2005 Çarşamba, saat 17:13 tarihli e-postası.

¹⁰⁶Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, 26 Şubat 2003 tarih ve Huk. Müşv. 7010-/7-03 sayı ile Başbakanlığa yollanan yazı.

¹⁰⁷ Danıştay 10. Daire 2001/1713, 2003/1501.

¹⁰⁸Danıştay 10. Daire 2003/6134 esas ve 12.1.2004 tarihli karar.

yaratmayacağı bildirilmiştir.¹⁰⁹ Ancak hükümet MGK Genel Sekreterliği'nin bu görüşüne itibar etmeyerek 1 Temmuz 2003 tarihli kararıyla “milli güvenliği” bozucu etkisi nedeniyle Petlas grevini 60 gün süreyle ertelemiştir. Genel Sekreterlik dava aşamasında tekrar görüşünün sorulması üzerine 25 Temmuz 2003 tarihinde grevin milli güvenlik açısından büyük bir sıkıntı yaratmayacağı görüşünü yinelemiştir.¹¹⁰

Genel Sekreterliğin çok kısa aralıklarla özellikle cam grevinin milli güvenlik açısından büyük bir sıkıntı doğurmayacağı yönünde görüş değiştirmesi önceki Genel Sekreterlik görüşlerinin büyük ölçüde öznel ve keyfi olduğunu ortaya koymaktadır.

4.7 Grev Ertelemelerinde İşveren Örgütlerinin Etkisi ve Ertelemelerin Sınıf Karakteri Üzerine

Danıştay'ın Şişecam işyerlerindeki grev ertelemelerle ilgili bir kararında öznesi belirtilmeden aşağıdaki görüşün Başbakanlık'a iletildiği vurgulanıyor ve Danıştay kararlarındaki istikrarın dışına çıkılarak bu görüşe de referans verilerek grev erteleme kararı onanıyordu. Başbakanlığa iletilen bu görüş şöyleydi:¹¹¹

“Grevin devamının önemli döviz kaybına, istihdam daralmasına ve dünyadaki rekabet gücünün azalmasına neden olacağı, mevcut ekonomik koşullar karşısında bu durumun genel sağlığı ve milli güvenliği bozucu olduğu, cam üretiminin ise cam fırınların soğutulmasına izin vermeyen kesintisiz bir sanayi niteliği taşıdığı gerekçesine dayalı olarak grevin ertelenmesi gereğinin başbakanlığa iletildiği”

Daha sonraki yıllarda çok sayıda örneği ortaya çıkacak olan bu görüş ve telkin yazıları grevden ekonomik olarak etkilenen çeşitli şirketler ve işveren örgütleri tarafından Başbakan ve çeşitli bakanlara gönderildi. 2001 Şişecam grevi sırasında Penguen Gıda Sanayi A.Ş. tarafından başbakan ve çeşitli bakanlara yollanan bir mektupta “ülke ekonomisini yakından ilgilendiren ve grevin devamı halinde ekonomiyi olumsuz etkileyecek olan durumun” çözümü için girişimlerde bulunulması isteniyordu.¹¹² İlaç İşverenleri Sendikası tarafından Çalışma Bakanı Yaşar Okuyan'a yollanan bir mektupta ise “Anadolu Cam Sanayi A.Ş. Fabrikasında yaşanmakta olan grev nedeniyle, hastalar açısından hayati öneme haiz serum işleri başta olmak üzere ilaç üretiminde kullanılan cam şişelerin

¹⁰⁹ Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, 30 Haziran 2003 tarih ve MGSB 7010-3-03(07B1) sayı ve İVEDİ notuyla ile Başbakanlığa yollanan yazı.

¹¹⁰ Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, 25 temmuz 2003 tarih ve HUK. MUŞ: 7010-39-03 sayı ile Başbakanlığa yollanan yazı.

¹¹¹ Danıştay 10. Daire, 2001/1713, 2003/1501 ve 5.5.2003 tarih.

¹¹² Penguen Gıda Sanayi A.Ş. 25 Mayıs 2001 tarihinde Başbakan Bülent Ecevit ile Bakanlar Kurulu üyeleri Hüsamettin Özkan, Kemal Derviş, Kenan Tanrıku ve Yaşar Okuyan'a yollanan mektup; Kristal-İş Sendikası Arşivi.

fabrikadan alınamaması gibi çok önemli bir sorun yaşanmaya başlamıştır” denmekte ve sorunun önlenmesi için gereğinin yapılması istenmektedir.¹¹³

Aynı grevle ilgili olarak Otomotiv Sanayi Derneği (OSD) de Başbakan Ecevit'e başvurarak grev nedeniyle sıkıntıya girdiklerini söylemiştir. Dernek, Şişecam'ın Türkiye'de otomotiv güvenlik camı üreten tek merkez olduğunu bu nedenle grevin zorluk yarattığını ve bir yıl önce lastik grevinde aynı yöntemi uyguladıklarını belirtti.¹¹⁴

Öte yandan Şişecam grevi sırasında “sivil” hareket olarak anlandırılan bir işveren lobisi yaşandı. Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), OSD ve İlaç Endüstrisi İşveren Sendikası (İEİS) ile cam ve züccaciye ihracatçıları hükümete başvurdular. TÜSİAD hükümete yaptığı başvuruda “Şişecam'ın karşı karşıya kaldığı durumun hem adil olmayan, hem de mevcut toplumsal uzlaşma ortamına uygun düşmeyen bir nitelik arz ettiğini düşünüyoruz diyordu. Bu açıklamanın yer aldığı gazete haberi son derece çarpıcı bilgiler içeriyordu.¹¹⁵

“Şişecam Topluluğu'nun 13 işyerinde devam eden grevin olumsuz etkilerinin Başbakanlık'ta izlendiği kaydedilirken, konuya ilişkin Başbakanlığın önümüzdeki günlerde bir değerlendirme yapacağı kaydedildi. Sivil toplum kuruluşlarının mektupların yanında, Başbakanlık koridorlarında kulis yaptığı da gelen haberler arasında yer alıyor. Hükümet, geçen yıl lastik fabrikalarındaki grevde de sektörden gelen tepkiler üzerine harekete geçerek grevi ertelemişti”.

Bu haberin gazetelerde yer aldığı 8 Haziran 2001 günü Şişecam grevi milli güvenliği bozduğu gerekçesiyle 60 gün süreyle ertelendi. İşveren örgütlerinin lobi faaliyetlerini takiben gelen bu erteleme kararının gerçek sebebinin milli güvenlik değil ekonomik kaygılar olduğu ve kararın doğrudan bir sınıf tercihi yansıttığı açıktır. 2000 lastik ve 2001 cam grevlerinin ertelenmesinde işveren örgütlerince oynanan rol 2003 ve 2004 Şişecam grevleri sırasında daha kapsamlı bir biçimde tekrarlanmıştır.

2003 ve 2004 Şişecam grevlerinin ertelenmesinin resmi gerekçesi “milli güvenlik” olmasına rağmen asıl gerekçenin otomotiv sektörünün ihracat sıkıntısına düşme ihtimali olduğu hükümet sözcüsünün ve işveren çevrelerinin açıklamalarından açıkça ortaya çıkmaktadır.¹¹⁶ Hükümet sözcüsü Cemil Çiçek grev ertelemeyle ilgili yaptığı açıklamada “söz konusu grevin otomotiv sanayine ve ekonominin geneline zarar vereceği düşüncesiyle karar aldık” dedi.¹¹⁷ Erteleme

¹¹³ İlaç İşverenleri Sendikası, 30 Mayıs 2001 tarihinde Çalışma ve Sosyal Güvenlik bakanı Yaşar Okuyan'a yazılan mektup; Kristal-İş Sendikası Arşivi.

¹¹⁴ Cumhuriyet gazetesi, 6 Haziran 2001.

¹¹⁵ Dünya Gazetesi, 8 Haziran 2001.

¹¹⁶ Hürriyet, 9 Aralık 2003; Sabah 10 Aralık 2003.

¹¹⁷ Radikal, 9 Aralık 2003.

kararının Ford Almanya'nın isteğiyle yapıldığı ve erteleme talebinin dış ticaretten sorumlu devlet bakanı Kürşat Tüzmen'den geldiği basında yer aldı.¹¹⁸

Gerçekten de 2003 ve 2004 Şişecam grevlerinin ertelenmesi konusunda işveren örgütlerince yaygın bir lobi yapıldığı görülmektedir. Aralarında Deva Holding A.Ş., Fako İlaçları A.Ş., Polifarma İlaç A.Ş., Ford Otosan, Ford Otomotiv Sanayi A.Ş., Otomotiv Sanayi Derneği, Tariş Zeytin, Susitaş Su Ürünleri A.Ş., Kingtom, Uluslararası Nakliyeciler Derneği (UND), Bilim İlaç Sanayi ve Ticaret A.Ş., Penguen Gıda Sanayi A.Ş., Selçuk Gıda A.Ş., Lio Yağ Sanayi ve Ticaret A.Ş., Renault-Oyak A.Ş. ve Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) gibi Türkiye'nin önde gelen otomotiv, gıda ve ilaç şirketleri ile çeşitli işveren örgütleri çeşitli siyasiler ve bürokrasi nezdinde girişimde bulunarak grevin ertelenmesini istediler.¹¹⁹ Tamamen ekonomik gerekçelere dayalı bu mektupların biri MAN Türkiye A.Ş. Genel Müdürü tarafından Başbakan Erdoğan'a yazılmıştı:¹²⁰

“Sayın Başbakanımız,

(...) Otomotiv sanayi başta olmak üzere bu grev şüphesiz pek çok sektöre hem dış Pazar hem de iç Pazar açısından büyük darbe vuracaktır.

Özellikle otomotiv sanayimizin ihracatta büyük atılımlar yaptığı ve çok önemli satış bağlantılarının bulunduğu bu dönemde, siparişlerin karşılanamamasının nelere yol açabileceğini tahmin edersiniz.

Biz MAN Türkiye olarak 2003 yılı içerisinde 160 milyon USD ihracat yaptık. Bu toplam satışlarımızın % 50'si'dir. 2004 yılı ihracat cirosu beklentimiz ise yaklaşık 200 milyon USD'dir.

Lastik üretim tesislerinde söz konusu olacak bir grev de aynı olumsuz etkiyi yapacaktır.

Konuyla yakından ilgilendiğinizi biliyor, ancak endişelerimizi şahsınıza iletmek ve grevsiz bir çözüm dilediğimizi bildirmek istedik”

Görüldüğü gibi mektup cam grevi yanında lastik grevi konusunda ekonomik gerekçelere dayalı telkinlerde bulunmaktadır. Nitekim Şişecam grevinin ardından 21 Mart 2004 tarihinde lastik işyerlerindeki grevler de ertelendi. İşveren örgütleri sadece hükümet yetkililerine, siyasilere başvurarak lobi yapmakla yetinmemiş bürokratlara da ayrıntılı yazılar yazmışlardır. Bu yazıların amacının grev erteleme kararının alınması öncesinde bu konuda etkili bürokratları ikna etmek olduğu açıktır. Otomotiv Sanayi Derneği (OSD) tarafından Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürü'ne yazılan 12 Şubat 2004 tarihli yazının konusu “Şişe Cam grevi Milli Güvenliğimizin sağlanmasında en önemli katkısı

¹¹⁸ “Ford Almanya grev erteletti”, Sabah, 10 Aralık 2003.

¹¹⁹ Danıştay 10. Dairesi, Dosya No: 2004/2197.

¹²⁰ Man Türkiye A.Ş.'nin 20 Ocak 2004 tarihli mektubu; Kristal-İş Sendikası Arşivi.

OSD Yönetim Kurulu Başkanı Ali İlhan İLKBAHAR'ın Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürü Yüksel ÖZTÜRK yazdığı 12.02.2004 tarih ve Ref.: 2004/0207 sayılı yazı; Kristal-İş Sendikası Arşivi.

Çalışma ve Toplum Dergisi, Sayı 18, 2008/3

olan savunma sanayimizi besleyen ve onun gelişmesini sağlayan otomotiv ana ve yan sanayimizin riske atılmaktadır” şeklinde belirtilmektedir. Mektupta şu görüşler yer almaktadır:¹²¹

Sonuçta bu yıl planlanan 500 bin adetlik (8-9 milyar \$) ihracatın sürekli olarak devam etmesi ve daha da büyümesi kesin risk altına girmiştir. Global firmalar kısa sürede bu üretimlerini Avrupa’daki diğer fabrikalarına nakletmeleri mümkün değildir. Fakat her iki senede bir model değişimi olan bu sektörde, mevcut tüm ihracat işlerinin Avrupa’ya kaydırılmasının stratejik kararı bugünden verilecektir. Durum böyle olunca son derece küçük olan ve %70’i ithal yolu ile karşılanan iç pazarın talep ettiği miktar, Türkiye’deki büyük ihracatçı fabrikaların kapasitelerini dolduramayacak ve kısa zamanda Opel misalinde olduğu gibi bu firmalar Türkiye’den ayrılacaktır.

Bunu müteakibinde 1000’e yakın yan sanayimizin benzer akıbetle karşılaşması kaçınılmaz olacaktır. Kısacası bağımsız Türk Savunma sanayinin temelini oluşturacak yan sanayi dumura uğrayacak ve 2004 yılında yapılacak 500 bine yakın 8-9 milyar\$) araç ihracatının devamlılığı ortadan kalkınca, bu üretimi besleyen 150-200 bin kişinin işi de tehlikeye girecektir.

Bürokrasiye yönelik benzer bir yazı Ford Otomotiv A.Ş. tarafından Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği’ne yazılmıştır.¹²²

Türkiye Şişe Cam Fabrikaları A.Ş. ile Kristal İş Sendikası arasında sürmekte olan Toplu İş Sözleşmesi uyuşmazlığı malumunuzdur.

Cam ürünlerinin, motorlu araç üretimi bakımından önemli bir girdi teşkil etmesi nedeniyle, bu uyuşmazlık şirketimizi de yakından ilgilendirmektedir. Türkiye ekonomisi ve Türk Otomotiv Sanayi için önem arz eden kapsamlı projelerin hayata geçirilmekte olduğu bu dönemde yaşanan gelişmeleri büyük bir endişeyle izliyoruz.

Uyuşmazlığın kısa bir süre içerisinde sonuçlandırılmaması halinde , ilgili firmaların ve Türk Otomotiv Sanayinin maruz kalabileceği zararlar ile ilgili taşıdığımız endişeleri dile getirmek gayesiyle Trakya Cam fabrikasına göndermiş olduğumuz yazıyı ekte bilgilerinize arz ederiz.

Sadece milli savunmayla ilgili olduğunu iddia eden sektörler değil zeytinyağı üreticileri de cam grevine bir hal çaresi bulunması için hükümetten ricacı olmaktadır. Örneğin bir zeytinyağı şirketi hükümete başvurarak “cam şişe konusunda Şişecam Türkiye’de ihracatçının ihtiyaçlarını karşılayabilecek tek tedarikçi firma konumundadır. Danıştay’ın Şişecam grevinin ertelenmesi kararını durdurması ile firmamız faaliyetini sürdürmesi için gerekli olan şişeleri tedarik

121

122 Ford Otomotiv A.Ş. tarafından 20 Ocak 2004 tarihinde Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği’ne yazılan yazı; Kristal-İş Sendikası Arşivi.

edememe durumuyla karşı karşıyadır” gerekçesiyle Danıştay’ın yürütmeyi durdurma kararına hükümetin itiraz etmesini istemektedir.¹²³

Bir başka örnek Yonca Gıda Sanayi A.Ş.’den Devlet Başkanı Kürşat Tüzmen’e yazılan ricadır.¹²⁴

“Ekte yer alan 24.01.2003 tarihli faksımızla tarafınıza firmamız ve sektörümüzle ilgili bilgiler arz etmiş, bu çerçevede Anadolu Cam Sanayi A.Ş. vuku bulması muhtemel grevin yaratabileceği sonuçları ifade etmeye çalışmıştık.

Bu kapsamda tarafınızca seri olarak alınan tedbirler sektörümüzce şükranla karşılanmış ve genel anlamda ihracata verdiğiniz desteğin somut bir göstergesi olmuştur.

Yeni vaki yasal keyfiyet tahtında daha önce de belirttiğimiz riskler bir kez daha gündeme gelmiştir.

Yüksek hassasiyetinize binaen tekrardan konunun çözümüne müdahale ve katkılarınızı rica ederiz”

Yonca Gıda’nın mektubu Aralık 2003 tarihindeki grev ertelemesinden önce yapılan girişimin gereğinin Tüzmen tarafından yerine getirildiğini göstermekte ve Danıştay’ın grev ertelenmesi konusunda vermiş olduğu yürütmeyi durdurma nedeniyle tekrar müdahale istenmektedir. Oyak-Renault A.Ş. tarafından OSD’ye yollanan yazıda ise grev uygulama tarihi belli olmadan çok önce açıkça “başbakanlık nezdinde grevin ertelenmesi veya sona erdirilmesi açısından girişimde bulunulması” isteniyordu.¹²⁵

Şişecam grevinin ikinci kez ertelenmesinin ardından bu kez ihracatla ilişkili tüm şirketler ve Şişecam adına Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) devreye girdi. TİM Danıştay’a başvurarak davaya müdahil olarak katılmak istedi. TİM Danıştay’a sunduğu ve çeşitli işveren kuruluşları ve şirketlerin yazılardan örneklerle grevin ekonomisi aktarıldıktan sonra grevin ekonomiye vereceği zarar nedeniyle milli güvenliği tehlikeye attığını iddia etmiştir. TİM, “Şişecam’da gerçekleşecek bir grevin, Milli Savunma Sanayimizin de önemli bir kolu olan Türk otomotiv sanayine özellikle de 9 Milyar dolar 2004 ihracat hedefiyle Türkiye ekonomisinin lokomotif güçlerinden biri olan otomotiv sanayine telafisi giderilemeyecek büyük zararlar vereceği” iddiasında bulunmuştur. TİM grevin ikinci kez ertelenmesinden sonra da cam sektöründe yeniden bir grev

¹²³ Lio Yağ San. ve Tic. A.Ş. tarafından 14.01.2004 tarihinde Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen yazılan mektup; Kristal-İş Sendikası Arşivi.

¹²⁴ Yonca Gıda Sanayi A.Ş. tarafından 14.01.2004 tarihinde Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen’e yazılan mektup; Kristal-İş Sendikası Arşivi.

¹²⁵ Oyak-Renault A.Ş. tarafından OSD’ye yollanan 6/11/2003 tarihli yazı; Kristal-İş Sendikası Arşivi.

yaşanmasının felaket olacağını ve ihracatın biteceğini iddia ederek kamuoyu oluşturmaya ve yargı kararını etkilemeye çalışmıştır.¹²⁶

İşveren örgütleri tarafından yürütülen telkin, talep ve ricaların grev ertelemelerin de özellikle cam ve lastik grev ertelemelerinde belirleyici olduğu ve grev ertelemelerinin “milli güvenlik” nedeniyle değil ekonomik etki nedeniyle gerçekleştiği bütün çıplaklığı ile ortadadır. Siyasal iktidar, yasanın kendisine tanıdığı yetkiyi kötüye kullanarak yargı organları tarafından defalarca vurgulanan “ekonomik gerekçenin” milli güvenliği açısından sorun oluşturmadığına yönelik yaklaşımını göz ardı etmiş ve grev hakkını sistematik olarak ihlal ederek kullanılmaz hale getirmiştir.

Sonuç yerine

1963 yılından bu yana uygulanan grev erteleme rejimi farklı yasal düzenlemeler ile siyasal ve ekonomik koşullarının söz konusu olduğu iki ayrı dönemde de (1963-1980 ve 1983 sonrası) siyasal iktidarlar tarafından hukuksal bir yöntem olarak iyi niyetle değil siyasal ve ekonomik nedenlere dayalı bir greve müdahale aracı olarak olmuştur. Uygulamada siyasi iktidarlarının yargı kararlarına rağmen ısrarla hukuksuz ertelemeler yaptıkları saptanmıştır. Milli güvenlik kavramının kendisinin muğlak ve sınırlarının belirsiz olması hükümetlerin keyfiliklerini artırmıştır.

Toplam erteleme kararları içinde milli güvenlik gerekçeli kararların yoğunluğu milli güvenliğin tamamen keyfi yorumlandığını göstermektedir. İncelenen idari kararlar ile yargı kararları çarpıcı biçimde idarenin kararlarında ekonomik gerekçelerinin esas olduğunu göstermektedir. İdarenin ekonomik gerekçeli grev ertelemelerinin basında yaratılan hava nedeniyle kamuoyunda da kısmen destek bulduğu gözlenmektedir. Bir çok yazar grevin ekonomik etkisi olmasına şaşırarak ve sırf ekonomik etkisi nedeniyle grevin engellenmesini savunabilmektedir.¹²⁷ Oysa grevin ekonomik etkisi onun doğasında vardır.

Grev erteleme uygulaması sistemli bir grev hakkı ihlaline dönüşmüş ve erteleme kararlarının giderek artan biçimde sermaye çevrelerinin, şirketlerin ve işveren örgütlerinin rica, telkin ve talepleri sonucunda alınır hale gelmiştir. Bu durum siyasi iktidarların grev erteleme kararlarının açık bir sınıf tercihinin ürünü olduğunu göstermektedir.

Grev erteleme konusunda idareye verilen yetkinin açtığı vahim sonuç iki ayrı yasal düzenleme ve ekonomik-siyasal ortamda da kanıtlanmıştır. Grev hakkı konusunda idareye yetki tanınması hakkın ortadan kaldırılması sonucunu doğurmaktadır. Bu nedenle idarenin grev erteleme yetkisi kaldırılmalı, grev uygulamalarıyla ortaya çıkabilecek sorunlar, hukukun genel ilkeleri açısından,

¹²⁶ Akşam ve Milliyet gazeteleri, 20 Şubat 2004.

¹²⁷ Deniz Gökçe, Akşam, 28-29 Şubat 2004; Emre Alkin, Halka ve Olaylara Tercüman, 21 Şubat 2004.

hakkın kötüye kullanılması çerçevesinde sadece yargı denetimine tabi olmalıdır. Bunun dışında idareye genel bir erteleme yetkisi tanınması tecrübeyle sabittir ki keyfilik anlamına gelmektedir.

Milli Güvenlik Gerekçeli Grev Ertelemeleri

Ek: 2822 Sayılı Yasa Döneminde Milli Güvenlik Gerekçeli Grev Ertelemeleri tablosu (1983-2007)									
İşyeri/İşletme Adı	Gerekçe	Yayımlandığı Resmi Gazete	Kararname No	Hükümet	Kapsadığı İşyeri ve İşletme	İşçi Sayısı	İlgili Sendika	Kamu Özel	İşkolu Sektör
Türkiye Demir Çelik İşletmeleri (Karabük-İskenderun)	MG	22 Mart 1989	89/13874	Özal/46	2	24,000	Çelik-İş	Kamu	Metal
Et ve Balık Kurumu Genel Müdürlüğü	GS MG	7 Eylül 1989 (M)	89/14885	Özal/46	1	4,470	Öz Gıda-İş	Kamu	Gıda
Çitosan Genel Müdürlüğü	MG	12 Nisan 1990 (M)	90/347	Akbulut/47	17	7,467	Çimse-İş	Kamu	Çimento, Toprak
Özel Çimento Fabrikaları	MG	12 Nisan 1990 (M)	90/347	Akbulut/47	21	11,928	Çimse-İş	Özel	Çimento, Toprak
Good Year Lastikleri A.Ş., Türk Pirelli Lastikleri A.Ş. Brisa Bridgestone Lastik Sanayi A.Ş.	MG	10 Ağustos 1990	90/740	Akbulut/47	3	4,500	Laspetkim-İş	Özel	Lastik, Kimya
Vinnel Brown and Root Genel Müdürlüğü (49 ABD İşyeri)	MG	10 Ağustos 1990	90/740	Akbulut/47	49	3,100	Harb-İş	Özel	Savunma
Aerefes-Eur-Tuax Genel Müdürlüğü (10 ABD İşyeri)	MG	10 Ağustos 1990	90/740	Akbulut/47	10	167	Harb-İş	Özel	Savunma
ABD Tuslog Komutanlığı (38 İşyeri)	MG	10 Ağustos 1990	90/740	Akbulut/47	38	735	Harb-İş	Özel	Savunma
260 İşyeri (Körfez Krizi)	MG	27 Ocak 1991	91/1413	Akbulut/47	260	136,000		Kamu, Özel	
Tarım İşletmeleri genel Müdürlüğü (TİGEM)	GS MG	29 Mayıs 1992	92/3090	Demirel/49	1	8,979	Tarım-İş	Kamu	Tarım
Başbakanlık Basımevi	GY	6 Mayıs 1993	93/4382	Demirel/	1	210	Basın-İş	Kamu	Basın

Milli Güvenlik Gereçeli Grev Ertelemeleri

				49					
Türk Hava Yolları	MG	23 Mart 1995	95/6543	Çiller/50	2	10,500	Hava-İş	Kamu	Havacılık
Başbakanlık Basımevi	GY	6 Ekim 1995	95/7346	Çiller/51	1	208	Basın-İş	Kamu	Basın
T. Şeker Fabrikaları Genel Müdürlüğü	GS +MG	17 Ekim 1995 (M)	95/7378	Çiller/51	41	35,881	Şeker-İş	Kamu	Şeker
TCDD Genel Müdürlüğü	GS+MG	17 Ekim 1995 (M)	95/7379	Çiller/51	1	3,836	Liman-İş ve Demiryol-İş	Kamu	Liman
MKEK Genel Müdürlüğü	MG	17 Ekim 1995 (M)	95/7401	Çiller/51	1	962	Petrol-İş	Kamu	Kimya
MKEK Genel Müdürlüğü	MG	17 Ekim 1995 (M)	95/7401	Çiller/51	1	5,741	Türk Metal	Kamu	Metal
Taksan Takım Tezgahları A.Ş.	MG	17 Ekim 1995 (M)	95/7401	Çiller/51	1	954	Öz Çelik-İş	Özel	Metal
SEKA Genel Müdürlüğü	GS+MG	17 Ekim 1995 (M)	95/7402	Çiller/51	1	6,332	Selülöz-İş	Kamu	Kağıt
SEKA Bolu Lamine	GS+MG	17 Ekim 1995 (M)	95/7402	Çiller/51	1	237	Ağaç-İş	Kamu	Ağaç
TDİ A.Ş. Genel Müdürlüğü	GS+MG	17 Ekim 1995 (M)	95/7404	Çiller/51	1	2,461	Liman-İş	Kamu	Liman
Türk Pirelli Lastikleri A.Ş. Good Year Lastikleri A.Ş., Bridgestone Sabancı Lastik Sanayi A.Ş.	MG	5 Mayıs 2000	2000/542	Ecevit/57	3	5,000	Lastik-İş	Özel	Lastik/ Kimya
T. Şişecam Fabrikaları A.Ş. Bağlı İşyerleri	MG	8 Haziran 2001	2001/2492	Ecevit/57	15	6,000	Kristal-İş	Özel	Cam
Türk Pirelli Lastikleri A.Ş. Good Year Lastikleri A.Ş., Bridgestone Sabancı Lastik Sanayi A.Ş.	MG	22 Mayıs 2002	2002/4103	Ecevit/57	3	5,000	Lastik-İş	Özel	Lastik/ Kimya

Milli Güvenlik Gereçeli Grev Ertelemeleri

Petlas Lastik Sanayi ve Ticaret A.Ş.	MG	1 Temmuz 2003 (M)	2003/5816	Erdoğan/59	1		Petrol-İş	Özel	Lastik Kimya
T. Şişecam Fabrikaları A.Ş. Bağlı İşyerleri	MG	8 Aralık 2003 (M)	2003/6479	Erdoğan/59	13	5,000	Kristal-İş	Özel	Cam
T. Şişecam Fabrikaları A.Ş. Bağlı İşyerleri	GS+MG	14 Şubat 2004	2004/6782	Erdoğan/59	13	5,000	Kristal-İş	Özel	Cam
Türk Pirelli Lastikleri A.Ş. Good Year Lastikleri A.Ş., Bridgestone Sabancı Lastik Sanayi A.Ş.	MG	21 Mart 2004	2004/6998	Erdoğan/59	3	5,000	Lastik-İş	Özel	Lastik Kimya
Erdemir Madencilik San. A.Ş.	MG	1 Eylül 2005 (M)	2005/9306	Erdoğan/59	1	400	T. Maden-İş	Kamu	Madencilik
Toplam	MG: 13 GS+MG:7 GY:2		22		506	300,068			

M: Mükerrer, MG: Milli Güvenlik, GS: Genel Sağlık, GY: Gerekeç Yok

Tablo açıklamaları: Tabloda yer alan bilgilerin önemli bir bölümü Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'ndan Bilgi Edinme Kanunu çerçevesinde istenen bilgilere cevaben Çalışma Genel Müdürlüğü'nün 27 Eylül 2006 tarih ve 28013 sayılı yazısında yer alan bilgilere dayalıdır. Tabloda sadece Genel Sağlık gereçeli grev ertelemeleri yer almamaktadır. Tablo grev erteleme kararnamelerine göre tasnif edilmiştir. Bir grev erteleme kararnamesi birden çok işyeri ve işletmeyi kapsayabildiği için kararname sayısı grev erteleme sayısını yansıtmamaktadır. Bakanlık yazısında yer almayan bilgiler sendika raporlarından, sendika yetkililerinden ve basından yararlanarak tamamlanmaya çalışılmış ve bir kaç erteleme konusunda tahmini bilgiye yer verilmiştir. Tabloda yer alan hükümetler, işkolu, sektör ve kamu özel ayırımına ilişkin bilgiler tarafımızdan derlenmiştir. Tablonun grev erteleme kararname sayısı, erteleme kapsamındaki, işyeri, işletme ve işçi sayılarına ilişkin bilgiler yazının girişinde yöntem sorunlarına ilişkin değerlendirme çerçevesinde ele alınmalıdır.

KAYNAKÇA

KİTAP, MAKALE VE RAPORLAR

Aydemir, Murteza (2001). *Grev Hakkı ve Lokavtin Sınırları*, İstanbul: Selüloz-İş Yayını.

Aydın, Ufuk (2005). "From the Taft-Hartley Act to Turkish Industrial relations- Postponement of Legal Strikes: A Legal Borrowing Case", *Comperative Labor Law and Policy Journal*. Vol 25.

Çelik, Aziz (2004). "Muhafazakar demokrasinin Grevle İmtihanı", *Radikal İki*, 1 Şubat 2004.

Çelik, Aziz (2007). "Grev Kıtılığı Rekoru", *Birgün Gazetesi*, 15 Ağustos 2007.

Çelik, Nuri (2004). *İş Hukuku Dersleri*, Yenilenmiş 17. Bası, Beta, İstanbul.

Çelik, Seydi (2008). *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Devlet Askeri Bürokrasisinin İ Sistem İçindeki Yeri*, Salyangoz Yayınları, İstanbul.

Demircioğlu, Murat (1996). "Grev Ertelemesi", *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul: Tarih Vakfı, 1996.

Duran, Lütfi (1970). "Sosyal Hareketler ve Millî Güvenlik." *İktisat ve Maliye* 17, no. 4, Temmuz 1970.

Gülmez, Mesut (2005). *Sendikal Haklarda Uluslararası Hukuka ve Avrupa Birliğine Uyum Sorunu*, Belediye-İş Yayını, Ankara.

ILO (2006). *Freedom of Association, Digest of decisions and principles of the Freedom of Association Committee of the Governing Body of the ILO*, Geneva.

ILO (2004). *Governing Body, 335th report of the Committee on Freedom of Association*, Geneva, November 2004.

Kapani, Münci (1970). *Kamu Hürriyetleri*, Üçüncü Bası, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara.

Kristal-İş (2004). *Olağanüstü Bir Dönemden Belgeler*, 14. Genel Kurul, İstanbul.

Kristal-İş (2004b). *Olağanüstü Bir Dönemden Haberler-Yorumlar*, İstanbul.

Kutal, Metin (1977). "Bakanlar Kurulu Tarafından Ertelenen Grevler", *İktisat ve Maliye Dergisi*, Cilt 13, Sayı 12, Mart 1977.

Labor Management Relations Act (1947).

Makal, Ahmet (2007), "Türkiye'de 1946-1960 Dönemindeki Grev Tartışmaları İle Grevler Üzerine Bir Çözümleme Denemesi", *Ameleden İşçiye, Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Milli Güvenlik Siyaset Belgesi, Cumhuriyet Gazetesi, 14 Kasım 2005.

Mis, Olcay ve Erbaşar Özsoy (1983). *Hazırlık Çalışmalarıyla Birlikte Karşılaştırmalı ve Gerekeçeli 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokav Kanunu*, Ankara.

National Labor Relations Act (1935).

Özdemir, Hikmet (1991). *Sivil Cumhuriyet*, Boyut Yayınları, İstanbul.

Petrol-İş. *'90 Petrol-İş Yıllık*, Hazırlayan: İlyas Köstekli, İstanbul.

Rayback, Joseph G. (1966). *A History of American Labor*, Expanded and Updated, Free Press, New York, 397-398.

Tayanç, Tunç (1980). "Geciktirilen Grevler Üstüne Bir Değerlendirme", *ODTÜ*

Gelişme Dergisi, 7, 1-2 1980.

TİSK (1982). *XIV Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu*, Ankara, Nisan 1982.

Topalhan, Türker (1997). *Türkiye’de Grev Ertelemesi Grev Ertelemesinde Zorunlu Tabkım ve Uygulamaların Analizi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Townson, Duncan (1994). *Dictionary of Modern History*, London: Penguin Books.

Tunçomağ, Kenan ve Tankut Centel (1999). *İş Hukukunun Esasları*, 2. Bası, İstanbul: Beta.

Türk-İş (1964). *Sendikalar ve Grev, Lokavt Hakları*, Türk-İş Yayınları 35, Şark Matbaası, Ankara.

Türk-İş (1964b). *Amerikan İşçi Hareketinin tetkiki*, Ankara.

Türk-İş (1968). *7. Genel Kurul Çalışma Raporları*, Ankara.

Türk-İş (1973). *9. Genel Kurul Çalışma Raporu*, Ankara.

Türk-İş (1982). *Anayasa Tasarısı İşveren İsteklerine Göre Hazırlandı İşte İspatı*, Ankara.

Türk-İş (1992). *Onaltıncı Genel Kurul Çalışma Raporu*, Ankara.

Türk-İş (2007). *Türk-İş ve Finlandiya İşçi Sendikaları Konfederasyonu (SAK) tarafından 3-4 Ekim 2006 tarihinde Ankara’da düzenlenen “Avrupa Sosyal Modeli ve Sendikal Haklar” Uluslararası Sempozyumu Kitabı*, Türk-İş Yayını, Ankara.

YARGI KARARLARI

Anayasa Mahkemesi Kararı. Esas: 1973/41, Karar: 1974/13; Tarih: 25.4.1974

Anayasa Mahkemesi Kararı. Esas: 1976/27, Karar:1976/51, Tarih: 22/11/1976

Anayasa Mahkemesi Kararı. Esas: 1984/6, Karar: 1985/1, Tarih: 11/1/1985

Anayasa Mahkemesi Kararı. Esas: 1985/8, Karar: 1986/27, Tarih : 26.11.1986

Danıştay 10. Daire. Esas: 1995/6508, Tarih: 20.11.1995

Danıştay 10. Daire. Esas: 2000/2369, Tarih: 26.6.2000

Danıştay 10. Daire. Esas: 2001/1713, Karar: 2003/1501, Tarih: 5.5.2003

Danıştay 10. Daire. Esas: 2001/1713, Tarih: 2.8.2001

Danıştay 10. Daire. Esas: 2003/3050, Karar: 2006/2447, Tarih: 14.4.2006

Danıştay 10. Daire. Esas: 2003/6134, Karar No: 2006/2551, Tarih: 19.4.2006

Danıştay 10. Daire. Esas: 2003/6134, Tarih: 12.1.2004

Danıştay 10. Daire. Esas: 2004/2197, Karar: 2006/3982, Tarih: 16.6.2006

Danıştay 10. Daire. Esas: 1995/6497, Karar: 1997/3777, Tarih: 15.10.1997

Danıştay 10. Daire. Esas:1995/6508, Tarih: 20.11.1995 tarih

Danıştay Dava Daireleri Kurulu. Esas: 1967/711, Karar: 1969/652, Tarih: 19.9.1969

Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kurulu. Esas: 1998/212, Karar: 1999/1098, Tarih: 19.11.1999

Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kurulu. Esas: 2000/197, Karar: 2000/725, Tarih: 5.5.1999

YAZIŞMALAR

Başbakanlık Hukuk Müşavirliği, 19 Haziran 2000 tarih ve 06175 sayılı yazı.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü’nün 27 Eylül

2006 tarih ve 28013 sayılı yazısı.

Ford Otomotiv A.Ş. 20 Ocak 2004 tarihinde Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'ne yazılan yazı, Kristal-İş Sendikası Arşivi.

İlaç İşverenleri Sendikası, 30 Mayıs 2001 tarihinde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Yaşar Okuyan'a yazılan mektup. Kristal-İş Sendikası Arşivi.

Lio Yağ San. ve Tic. A.Ş. 14.01.2004 tarihinde Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen yazılan mektup, Kristal-İş Sendikası Arşivi.

Man Türkiye A.Ş. 20 Ocak 2004 tarihli yazı, Kristal-İş Sendikası Arşivi.

Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Bilgi Edinme Birimi'nin 16 Kasım 2005 Çarşamba, 17:13 tarihli e-postası.

Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, 25 temmuz 2003 tarih ve HUK. MUŞ: 7010-39-03 sayı ile Başbakanlığa yollanan yazı.

Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, 26 Şubat 2003 tarih ve Huk. Müşv. 7010-/7-03 sayı ile Başbakanlığa yollanan yazı.

Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, 30 Haziran 2003 tarih ve MGSB 7010-3-03(07B1) sayı ve İVEDİ notuyla ile Başbakanlığa yollanan yazı.

Otomotiv Sanayi derneği. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğüne, 12.02.2004 tarih ve Ref.: 2004/0207 sayılı yazı. Kristal-İş Sendikası Arşivi.

Oyak-Renault A.Ş. OSD'ye yollanan 6/11/2003 tarihli yazı, Kristal-İş Sendikası Arşivi.

Penguen Gıda Sanayi A.Ş. 25 Mayıs 2001 Tarihinde Başbakan Bülent Ecevit ile Bakanlar Kurulu üyeleri Hüsamettin Özkan, kemal Derviş, Kenan Tanrıku ve Yaşar Okuyan'a yollanan mektup. Kristal-İş Sendikası Arşivi.

Yonca Gıda Sanayi A.Ş. 14.01.2004 tarihinde Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen'e yazılan mektup, Kristal-İş Sendikası Arşivi.

GAZETE VE DERGİLER

Akis Dergisi, 20 Temmuz 1957

Akşam Gazetesi. 20 Şubat 2004, 28 Şubat 2004, 29 Şubat 2004

Aydınlık Dergisi. 29 Şubat 2004

Ayın Tarihi. Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ağustos 1990, Nisan 1990, Ekim 1995.

Cumhuriyet Gazetesi. 11 Nisan 1979; 6 Haziran 2001; 13 Mayıs 2004; 14 Kasım 2005; 18 Haziran 2003; 23 Mayıs 2002; 24 Mayıs 2002; 27 Mart 2004; 3 Temmuz 2003

Dünya Gazetesi. 21 Şubat 2004, 8 Haziran 2001

Hürbilek Gazetesi, 24 Şubat 1950

Hürriyet Gazetesi. 9 Aralık 2003

İşçi Hakkı. 12 Temmuz 1951, sayı 2; 26 Temmuz 1951, sayı 4

Milliyet Gazetesi. 20 Şubat 2004

Radikal Gazetesi. 9 Aralık 2003

Sabah Gazetesi. 10 Aralık 2003

Sendika Hakkı, Toplu Sözleşme ve Grevi de İçeren Toplu Eylem Haklarını Kapsar mı?*

Mesut GÜLMEZ*

ABSTRACT

This article examines and evaluates the three successive judgements of the European Court of Human Rights as to the violation by Turkey of the Article 11 of the European Convention of Human Rights, starting from the first judgments of the Court in 1976 onwards.

In its three successive violation judgements within the period of November 2006 and July 2007, the Court has concluded that the right to form and to join trade unions also includes, in accordance with the principle of non-divisibility, the rights to collective bargaining and to collective actions. Thus, those who are employed as workers or public servants have the right to sign collective agreements and the right to resort to collective action for the protection of “their own interests”. Similarly, the unions they form have the right to sign collective agreements and the right to resort to collective action to promote and to defend “the interests of their members”. These rights are under the protection of the Convention.

The Court has so concluded on the basis of the goal of “the protection of one’s interests”, in spite of the very limited material content of the positive legislation which affords “the right to form and to join trade unions” in Article 11. This approach—which the Court had not adopted at the beginning—is in line with the “the common international law on trade union rights” consisting of the pertinent conventions and case-laws or decisions of the United Nations, the International Labour Organisation, and the Council of Europe.

The relevance of the foregoing judgements is that the obligations which our Country has assumed by the ratification of ILO Conventions No 87 and No 98 and yet not fulfilled have thereby been reinforced by now the judgements of a supervisory body of a “judicial” nature.

* Prof. Dr.

GİRİŞ

Yanıtı açık olduğundan, “*sendika hakkı, toplu sözleşme ve grevli toplu eylem haklarını da kapsar mı*” gibi bir soruyu ortaya atmak gereksiz görülebilir. Genel olarak, dünya görüşü farklı olsa da, işçi ve kamu görevlisi yada başka yasal konumlarda bulunanlar olarak çalışanlar ile sendikalarının bu soruya olumlu yanıt vermeleri yüksek bir olasılıktır. Ancak sorunun yanıtı, örneğin politikacılara, yargıçlara ve bilim insanlarına göre değişebilir. Özellikle de, katı bir pozitif hukukçu iseler, birçok örneğinde görüldüğü gibi, bu çevrelerden gelecek yanıtların olumsuz olması yüksek bir olasılıktır.

Bu bildiride, sorunun yanıtı, ulusal ve uluslararası pozitif hukukta değil, yalnızca uluslararası sendikal haklar pozitif hukukunun kaynaklarından olan ve sözleşmeleri kabul edildikleri tarihlerden günümüze taşıyarak herhangi bir değişiklik yada yenileme/güncelleme “operasyonu” geçirmeksizin yaşam bulmalarını ve varlıklarını sürdürmelerini sağlayan sözleşmelerin kurduğu denetim organlarının kararları ve yerleşik içtihatları ile sınırlı olarak araştırılıp tartışılacaktır. Ağırlıklı olarak İnsan Hakları Avrupa Mahkemesinin (İHAM) üç kararı irdelenecek, ancak bu kararlar ile uluslararası sendikal haklar ortak hukuku arasındaki ilişki ve etkileşiminin görülebilmesi için, Strazburg Mahkemesi dışındaki denetim organlarının kararlarına da kısaca değinilecektir.

Sendikal hakların uluslararası hukuk alanında doğuşu, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (UÇÖ/ILO) kurulmasıyla eş zamanlıdır. Ne var ki, özellikle 1920'li yılların ikinci ve 1930'lu yılların ilk yarısında, Örgütün “anayasal ilke” konumuna yükselttiği “sendika özgürlüğü”nün gereksindiği siyasal bağlamın karşıtı olan totaliter rejimlerin varlığı nedeniyle,¹ ayrıntılı kurallarla uluslararası pozitif hukuk alanında düzenlenip güvenceye bağlanması, ancak İkinci Dünya Savaşını izleyen yıllarda gerçekleşmiştir. Gerek UÇÖ ve gerekse Avrupa Konseyi (AK) ile Birleşmiş Milletler (BM) gibi bölgesel ve evrensel ölçekli uluslararası kuruluşların kabul ettikleri sözleşmelerle, kimi zaman yalnızca “sendika hakkı”, kimi zaman da sendika hakkının yanı sıra “toplu iş sözleşmeli toplu pazarlık hakkı” ve “grevi de kapsayan toplu eylemler hakkı” ayrı ayrı yada birlikte güvenceye alınmıştır. 87 ve 98 sayılı sözleşmelerin kabul edilmesiyle süren bu gelişmenin başlangıç noktası da, Filadelfiya Bildirgesidir.

Kendisinin yanı sıra öteki sosyal hakların korunması ve geliştirilmesinin en önemli araçlarından olan sendikal hakların bütünselliği, birbirinden ayrılmazlığı ve

^{1*} Bu makale, 28-30 Kasım 2007 tarihlerinde, Ankara'da ODTÜ Kültür ve Kongre Merkezinde yapılan 10. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresinde aynı başlıkla sunulan bildirinin yeniden okunarak, sınırlı eklemeler yapılan metninden oluşmaktadır. Bu yeni okumanın yapıldığı tarihte de, “Demir ve Baykara/Türkiye” davasının, hükümetin itirazı üzerine taşınmış olduğu Büyük Dairenin kararı açıklanmış değildi (MG).

Mesut Gülmez, **Sendikal Hakların Uluslararası Kuralları ve Türkiye (UÇÖ/ILO Sözleşme ve İlkeleri)**, TODAİE Yayını, No: 223, Ankara, 1988, s. 11-29 ve ayrıca s. 31 vd.

bölünmezliği, kuşku götürmeyen bir ilke olmakla birlikte, uygulamada farklı kişi ve çevrelerin bu soruya ve soruna yaklaşımları farklı, olumlu yada olumsuz olmuştur. Öte yandan, kendi sözleşmelerinin hukuka uygunluk denetimini yapan İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi ile İnsan Hakları Komitesinin (İHK) bu konudaki yaklaşımı, zaman içinde olumlu yönde gelişmiştir. Özellikle İHAM'ın ülkemizin İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesinin (İHAS) sözel olarak yalnızca “sendika hakkı”nı tanıyan 11. maddesini ihlal ettiğine ilişkin sekiz ay arayla verdiği üç kararı, bunun en yeni örneklerinden birini oluşturmaktadır. Bunlardan birincisi, Strazburg Mahkemesinin 21 Kasım 2006 tarihli *Demir ve Baykara/Türkiye* davasında,² ikincisi 27 Mart 2007 tarihli *Karaçay/Türkiye* davasında³ ve üçüncüsü de 17 Temmuz 2007 tarihli *Satılmış ve Diğerleri/Türkiye* davasında⁴ verilen kararlardır.

Sendika hakkının, toplu sözleşme ve toplu eylem haklarını kapsayıp kapsamadığı sorunu, İHAS dışında ve İHAM'ın 1970'li yılların ikinci yarısındaki kararları öncesinde, başka uluslararası sözleşmeler temelinde de tartışılmıştır. UÇÖ ve BM denetim organlarının yanı sıra, 2007'de onayladığımız Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartının (GG AŞŞ) –ve aynı zamanda 1961 Avrupa Sosyal Şartının (AŞŞ)- denetim organı olan Sosyal Haklar Avrupa Komitesi de (SHAK), yerleşik kararlarıyla pozitif hukukun dar ve sözel sınırlarını aşan ve sendikal hakların bölünmezliği tarihsel gerçeğini ve temel ilkesini doğrulayan bir yaklaşım benimsemişlerdir.

Türkiye'nin, sayısız aykırılıklarla dolu sendikal haklar hukukunu,⁵ yalnızca onayladığı sözleşmelerin pozitif metinlerini değil, sendikal hakların bütünselliğini onayan denetim organlarının kararlarını da göz önüne alarak “ulusüstü sendikal haklar

² Conseil de l'Europe (CE), Cour européenne des droits de l'homme (CEDH), **Affaire Demir et Baykara c. Turquie** (Requete No 34503/97), Arrêt, 21 novembre 2006, Strazburg; Bu kararın değerlendirilmesi konusunda bkz.: Mesut Gülmez, “İnsan Hakları Avrupa Mahkemesinin Demir-Baykara/Türkiye Davası Kararı: Bağlayıcılığı, İçeriği, Etkileri ve Sonuçları”, **Ulusal ve Uluslararası Hukukta Kamu Görevlilerinin Toplu Sözleşme Hakkı**, Tüm Bel-Sen Yayını, Ankara, (2008), s. 5-32; Mesut Gülmez, “Strazburg Mahkemesi, Sendikal Hakların Bütünsellik ve Bölünmezliğini Onayladı”, **Eğitim-İş Dergisi**, Sayı 3, Ocak 2008, s. 24-27.

³ CE, CEDH, **Affaire Karaçay c. Turquie** (Requete No 6615/03), Arrêt, 27 mars 2007, Strazburg.

⁴ CE, CEDH, **Affaire Satılmış et autres c. Turquie** (Requete No 74611/01, 26876/02 et 27628/02), Arrêt, 17 juillet 2007, Strasbourg.

⁵ Örneğin bkz.: Mesut Gülmez, “Aykırılıklarla Dolu Kamu Görevlileri Sendikaları Yasası”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 34, Sayı 3, Eylül 2001, s. 3-21; Mesut Gülmez, **Sendikal Haklarda Uluslararası Hukuka ve Avrupa Birliğine Uyum Sorunu**, Belediye-İş Yayını, “AB'ye Sosyal Uyum Süreci Dizisi, No: 1, İkinci Baskı (Tıpkı Basım), Ankara, Temmuz 2006, s. 65 vd.; Mesut Gülmez, “Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartına Uyum Sağlayabilecek miyiz?”, **Çalışma ve Toplum**, 2007/1, Sayı 12, s. 27-52.

hukukuna” uygunluk sağlaması, bir anayasal yükümlülüktür. Bu, aynı zamanda kamu görevlileri sendikacılığını da kapsayan bir yükümlülüktür ve İHAM’ın anılan üç kararı, kamu görevlilerinin toplu sözleşme ve toplu eylem haklarıyla ilgilidir.

Anımsatmak gerekir ki, İHAM’ın kamu görevlileri sendikacılığı konusunda, ülkemizin sözleşmenin 11. maddesini ihlal ettiğine ilişkin ilk kararı, Tüm Haber-Sen ve Çınar/Türkiye davasında verdiği 21 Şubat 2006 tarihli karardır.⁶ Dolayısıyla, bu karar da göz önüne alındığında, İHAM, onüç aylık kısa bir dönem içinde, Türkiye’nin dört kez sözleşmenin 11. maddesini ihlal ettiğini karara bağlamıştır. Bu kararlar, memur sendikacılığının düşünsel ve eylemsel düzlemlerde tartışılmaya başlandığı 1980’li yılların ikinci yarısından başlayarak savunduğum görüşlerin⁷ yirmi yıl sonra Strazburg Mahkemesince doğrulanması anlamına gelmektedir.

I. STRAZBURG MAHKEMESİ DIŞINDAKİ

ULUSLARARASI DENETİM ORGANLARININ KARARLARI

Sendikalar kurma ve sendikalara üye olma hakkının, aynı zamanda toplu sözleşme ve toplu eylem haklarını kapsayıp kapsamadığı sorunu, İHAM dışında ve İHAM’ın sözleşmenin yalnızca “çıkarları savunmak amacıyla” ve dernek kurma hakkının özel bir biçimi olarak sendika hakkını güvenceye alan 11. maddesi bağlamında 1975 ve 1976 yıllarında –BM’nin ikiz sözleşmelerinin yürürlüğe girmesinden önce- verdiği dört kararı öncesinde, başka uluslararası sözleşmeler temelinde de tartışılmıştır. Sorun giderek, uluslararası sendikal haklar ortak hukukunun oluşmasına katkıda bulunan denetim organlarının etkileşim içinde oldukları, sendikal hakların bütünsellik ve bölünmezliği konusunda ortak bir görüş benimseyerek farklı yaklaşım ve uygulamalara olanak vermek istemedikleri bir konu niteliği kazanmış ve böylece sorun olmaktan çıkmıştır.

Gerçekten, UÇÖ’nün tüm sözleşmelerinin “üye” ve “onaylayan” devletlerce uygulanmasının denetimi konusunda yetkili olan organları (Sendika Özgürlüğü Komitesi [SÖK] ve Uzmanlar Komisyonu [UK] ile BM’nin İkiz Sözleşmelerinin uygulanmasını denetleyen organlarının [İnsan Hakları Komitesi ve Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesinin] yanı sıra, 2007’de onayladığımız Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartının –ve aynı zamanda 1961

⁶ CE, CEDH, Deuxième section, **Affaire Tüm Haber Sen et Çınar c. Turquie** (Requete No: 28602/95), Arrêt, Strasbourg, 21 février 2006. Bu davaya ilişkin iç hukuktaki yargı süreci ve özellikle sendikanın kapatılması kararını onayarak Strazburg sürecinin başlatılmasına neden olan Yargıtay Hukuk Genel Kurulu kararının eleştirisi için bkz.: Mesut Gülmez, “Yargıtay Hukuk Genel Kurulu Kararı: ‘Mevzuatçı’ Hukuk Kültürünün Ürünü Bir Karar”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 28, Sayı 2, Haziran 1995, s. 141-153.

⁷ Örneğin, bkz.: Mesut Gülmez, “Memurların Sendika Hakkı Vardır”, **Cumhuriyet**, 24 Aralık 1987, s. 2; Mesut Gülmez, “Uluslararası Sözleşmeler ve Memurların Sendika Hakkı”, **abece**, Sayı 92, Şubat 1988, s. 18-20.

Sosyal Şartının- denetim organı olan Sosyal Haklar Avrupa Komitesi de, yerleşik kararlarıyla pozitif hukukun dar ve sözel sınırlarını aşan ve sendikal hakların bölünmezliği tarihsel gerçeğini ve temel ilkesini doğrulayan bir yaklaşım benimsemişlerdir.

Bu nedenle, İHAM kararlarından önce, bu denetim organlarının kararlarına kısaca yer vermek uygun olur.

1. Sendika Özgürlüğü Komitesi ve Uzmanlar Komisyonu Kararları

UÇÖ denetim organları, 1919'dan beri bir "anayasal" ilke olan "sendika özgürlüğü"nü salt ve dar anlamda sendika hakkıyla sınırlı olmayan bir ilke olarak yorumlamış, toplu pazarlık ve grev hakları ile sendika hakkının birbirinin "onsuz olmaz" koşulları olduğu yaklaşımını benimsemişlerdir. Özellikle, 87 sayılı sözleşmenin hiçbir maddesinde sözcük olarak bile geçmeyen "grev"i, 87 ve 98 sayılı sözleşmelerin kabul edilmesinin hemen ardından, 87 sayılı sözleşmenin üç ayrı kuralına dayandırarak bir "hak" olarak kabul etmişlerdir. Dahası, grev hakkını, yalnızca toplu iş sözleşmeleri imzalanması sırasında ve yalnızca "işçiler"ce başvurulabilecek bir hak olmanın ötesinde, ekonomik ve sosyal hak ve çıkarların savunulması için geniş anlamda tüm "çalışanlar"ca başvurulabilecek "meşru" ve "yasal" bir araç saymışlardır.

Örneğin SÖK'e göre; çalışma koşulları konusunda işverenlerle **özgürce toplu pazarlık yapma hakkı, sendika özgürlüğünün temel öğelerinden birini oluşturur** ve sendikaların, toplu görüşmeler aracılığıyla yada başka her tür yasal yolla, temsil ettikleri kişilerin yaşam ve çalışma koşullarını düzeltmeye çaba gösterme hakkına sahip olmaları gerekir. Kamu yetkililerinin de, bu hakkı sınırlandırıcı yada yasal kullanımını engelleyici tüm karışmalardan kaçınması gerekir. Bu türdeki tüm karışmalar, çalışan ve çalıştıran örgütlerinin yönetim ve etkinliklerini düzenleme ve eylem programları oluşturma hakkı bulunduğu ilkesinin çiğnenmesi anlamına gelir.⁸ Yine SÖK'e göre **grev hakkı, "sendika hakkının temel öğelerinden biridir."**⁹

UK'ye göre, hukuksal planda olduğu gibi uygulamada da (sendikal) örgütler kurmak, sendikal hakların birincisini oluşturur. **Sendikal hakların kaçınılmaz bir öncülü (önkoşulu, préalable) olan sendika hakkı** olmaksızın, 87

⁸ Bureau international du Travail (BIT), **La liberté syndicale**, Recueil de décisions et de principes du Comité de la liberté syndicale du Conseil d'administration du BIT, Cinquième édition, 2006, Genève, parag. 881, s. 187 (Quatrième édition, 1996, parag. 782, s. 169, Troisième édition, 1985, parag. 583).

⁹ BIT, **Bulletin officiel**, Deuxième rapport, 1952, Cas No 28 (Jamaïque), parag. 68; BIT, **Liberté syndicale et négociation collective** (Etude d'ensemble de la Commission d'experts pour l'application des conventions et recommandations), Rapport III (Partie 4B), CIT, 81e session 1994, Genève, 1994, parag. 146 (s. 67).

ve 98 sayılı sözleşmelerin öteki güvenceleri ölü doğmuş sayılır.¹⁰ Bu yaklaşımın temelinde, sendikal hakların bütünselliği düşüncesi yatmaktadır.

SÖK'ün ve Uzmanlar Komisyonunun birçok kararında yinelediği bu görüşler, sendikaların üyelerinin “çıkartmalarını koruma” amacıyla kuruldukları gerçeğine dayanmaktadır ki, İHAM kararları da aynı görüşün sonucudur. Sendika hakkı ile toplu pazarlık ve grev hakları arasında kurulan sıkı ve yaşamsal bağ, sendikanın “amaç” ögesinin doğal ve kaçınılmaz bir ürünüdür. Sendikaların bu araçlardan yoksun bırakılması, üyelerinin çıkarlarını korumak ve geliştirmek için gerektiğinde toplu pazarlık ve/yada grev haklarını kullanamamaları, onların “sendika” sayılmamalarını gerektirir. Kısacası, amaç ögesine öteki sendikal haklar da içkindir. Amaçlara, salt sendika kurmakla ulaşılamayacağından, yani salt “sendika kurmuş olmak için sendika kurulmayacağından”, başka sendikal araçlara da gereksinim vardır. Emek tarihi, bu gerçeğin tanığıdır, kanıtlarıyla doludur.

2. Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi ve İnsan Hakları Komitesi Kararları

BM'nin İkiz sözleşmelerinin denetim organları; ESKHUS'nin pozitif metninde yalnızca sendika ve grev haklarının tanınmış olmasına karşın, bu hakların toplu pazarlık pazarlık hakkını da kapsadığını; KSHUS'nin pozitif metninde ise, yalnızca sendika hakkının tanınmış olmasına karşın, sözleşmelere uygunluk denetimini pozitif metinlerin ötesine taşımışlardır. Gerek ESKHK ve gerekse İHK, bu hakkın hem toplu pazarlık ve hem de grev haklarını kapsadığını belirtmişler, ulusal düzenlemelerinde bu haklara yer vermeyen yada kamu görevlilerine yasak ve/yada kısıtlamalar getiren ülkeleri eleştirmişlerdir.¹¹ Bu arada, ESKHUS'de, sendika hakkının amaç ögesiyle güvenceye alındığını, buna karşılık KSHUS'de – İHEB gibi- amaç ögesine yer verilmediğini eklemekte yarar vardır.

Örneğin, *Moris*'in durumunu raporsuz olarak 1994'te inceleyen ESKH Komitesi, 1973 tarihli bir yasanın sendikalar kurma hakkına kısıtlamalar getirmiş olmasından ve bu ülkede **toplu pazarlık** uygulamasının bulunmamasından duyduğu kaygıyı belirtmiştir.¹² Böylece Komiteye göre, sendika hakkı toplu pazarlık hakkını da kapsamaktadır.

Kolombiya'nın üçüncü dönemsel raporunu 1995 sonundaki toplantısında inceleyen Komite, bu ülkedeki sendikalar kurma, **toplu pazarlıklara** ve grev eylemlerine katılma haklarının ihlalinden çok kaygı duyduğunu, grev hakkına

¹⁰ BIT, **Liberté syndicale et négociation collective** (Etude d'ensemble...), 1994, parag. 44 (s. 23).

¹¹ İkiz sözleşmelerin sendikal haklara ilişkin kuralları ve denetim organlarının kararları konusunda daha geniş bilgi için bkz.: Mesut Gülmez, **Sendikal Haklarda Uluslararası Hukuka ve Avrupa Birliğine Uyum Sorunu**, s. 111 vd.

¹² Nation Unies (NU), Conseil économique et social (CES), Observations finales du Comité des droits économiques, sociaux et culturels: Mauritius, 31/05/1994, E/C.12/1994/8, 31 mai 1994, parag. 10.

getirilmiş yasal kısıtlamaların çok geniş olduğunu ve bu kısıtlamaların ulusal güvenlik yada kamu düzeni nedeniyle haklı gösterilemeyeceğini belirtmiştir.¹³ Bu kararda da, sendika hakkının, sözleşmenin 8. maddesinde yazılı olmayan toplu pazarlık hakkını içerdiği belirtilmiştir.

Zimbabwe'nin ilk ayrıntılı raporunu Mayıs 1997'de inceleyen Komite; "taraf devletin, sözleşmenin 8. maddesine uygun olarak, **kamu görevlilerine, öğretmenlere ve hasta bakıcılara sendikalaşma, toplu pazarlıklar ve grev yapmalarına olanak tanıyacak biçimde bir anayasal reform yapmasını tavsiye etmiştir.**"¹⁴ Komitenin bu kararı, 8. maddenin hem haklar ve hem de hak öznelere yönlerinden kapsamını belirtmesi, memurların da sendika hakkının yanı sıra toplu pazarlık ve grev haklarının sözleşmece güvenceye alındığını vurgulaması yönünden önemlidir.

Komite, *Fransa*'ya ilişkin 30 Kasım 2001 tarihli son gözlemlerinde, 8. maddenin 1. fıkrası çerçevesinde, sendikaların toplu pazarlıklar gibi kimi süreçlere katılmaları için yasayla kendilerine dayatılan "*temsili yeteneği*" ölçütleri konusunda şu sonuca varmıştır: "(...) Taraf devletin, katılma ölçütlerinin ve özellikle de "temsili yeteneği" koşulunun, sendikaların üye sayıları ne olursa olsun, sözleşmenin madde 8/1'in c bendi kuralına uygun olarak, **toplular gibi süreçlere özgürce katılmalarına engel olmamasına** dikkat etmesi gerekir.¹⁵ Bu karar, sendikaların toplu pazarlık haklarının, ülkemizde olduğu gibi işyeri ve işkolu düzeylerinde öngörülen çifte sayısal koşulla sınırlandırılmasının sözleşmeye aykırı olduğunu saptaması yönünden önemlidir.

Komite, *Slovakya*'nın ilk ayrıntılı raporunu 12-13 Kasım 2002'deki toplantısında inceledikten sonra, uygulamada hiçbir grevin yapılmadığını da göz önüne alarak, "grev hakkına ilişkin yürürlükteki mevzuatın aşırı kısıtlayıcı olduğunu" belirtmiş ve "bu mevzuatın, **gerekle sözleşmenin 8. maddesi ve gerekse UÇÖ'nün ilgili sözleşmeleri ile uyumunu sağlamak üzere gözden geçirilmesini tavsiye**" etmiştir.¹⁶ Bu kararın önemi ve özelliği, sendikal haklar konusunda UÇÖ sözleşmelerine, yani 87 ve 98 sayılı sözleşmelere göndermede bulunmuş ve aynı zamanda bu sözleşmelere aykırılıkların da giderilmesini istemiş olmasındadır.

¹³ NU, CES, Observations finales du Comité des droits économiques, sociaux et culturels: Colombia, 06/12/1995, E/C. 12/1995/18, paras. 173-202, 6 décembre 1995, parag. 188; 28/12/1995, E/C. 12/1995/12, 28 décembre 1995, parag. 16 ve 25.

¹⁴ NU, CES, Observations finales du Comité des droits économiques, sociaux et culturels: Zimbabwe, Concluding Observations/Comments, 20/05/97, E/C.12/1/Add. 12, 20 mai 1997, parag. 11, 19 ve 20.

¹⁵ Aktaran CE, Comité européen des droits sociaux (CEDS), **Décision sur le bien fondé, Réclamation no: 23/2003**, Syndicat occitan de l'éducation c. France, s. 6.

¹⁶ NU, CES, Observations finales du Comité des droits économiques, sociaux et culturels: Slovakia, Concluding Observations / Comments, 19/12/2002, E/C. 12/1/Add.81, 19 décembre 2002, parag. 14 ve 27.

Özetlemek gerekirse ESKH Komitesi, sözleşmeye taraf olan devletlerin 8. maddeden doğan yükümlülüklerini, maddenin sözel metnini aşan bir içerikle ve uygulamadaki sendika özgürlüğüne yönelik saldırıları da kapsayan bir yaklaşımla ortaya koymuştur. Komitenin, sözleşmenin pozitif metninde sözcük olarak geçmeyen **toplularlık hakkını**, yalnızca işçiler için değil kamu görevlileri (örneğin öğretmenler) için de 8. madde kapsamında görerek güvenceye bağlamış olması, vurgulanması gereken noktalardan biridir. UÇÖ denetim organları gibi dar anlamda “temel hizmet” tanımını benimseyen Komite, sözleşmeye taraf devletlerin 87 ve 98 sayılı sözleşmeleri de onayladığını göz önüne alarak, sendikal hak ve özgürlükler konusunda temel (birincil) uluslararası hukuksal çerçevenin UÇÖ sözleşmeleri ve denetim organlarının kararlarıyla çizilmiş olması gerçeğini temel almış; uluslararası sendikal haklar hukukunun birliğini sağlamaya özen göstermiştir. Bu yaklaşım, farklı evrensel ve bölgesel ölçekli kuruluşlar çerçevesinde uygulanmasına çaba gösterilen Uluslararası Sendika ve Toplu Pazarlık Hukukunun birliğini ve teklifini sağlamak açısından doğru ve son derece önemlidir.

KSHUS'nin uygulanmasını denetleyen İnsan Hakları Komitesi, *Ekvator*'un üçüncü dönemsel raporuna ilişkin Kasım 1991 tarihli son gözlemlerinde, UÇÖ sözleşmelerine de yollamada bulunarak, yalnızca sendika hakkını tanıyan 22. madde çerçevesinde, sendika hakkının yanı sıra grev hakkı konusunda da değerlendirme yapmış ve hükümetten, “memurların da örgütlenme ve **grev hakkından yararlanıp yararlanmadıklarını**” sormuştur.¹⁷

Komite, *Guatemala*'nın Mart 1996'da incelediği ilk raporu konusunda belirttiği son gözlemlerinde, *yasa dışı olduğu açıklanan grevlerin sayısının yüksek olmasından* kaygılandığını belirtmiştir.¹⁸

Almanya'nın dördüncü dönemsel raporunu Kasım 1996'da inceleyen Komite, “devlet adına otorite işlevleri yerine getirmeyen ve temel hizmetlerde görevlendirilmeyen memurlara dayatılan **mutlak grev yaşağından kaygı duyduğunu**” belirtmiş ve bunun sözleşmenin 22. maddesine aykırı olduğunu karara bağlamıştır.¹⁹ Bu eleştiri, SÖK ve SHAK'nin Almanya'ya yıllardır yönelttiği eleştirilerin aynısıdır.

Litvanya'nın ikinci dönemsel raporunu inceleyen İnsan Hakları Komitesinin kaygıyla gözlemlendiği konulardan biri, yeni İş Yasasının aşırı kısıtlayıcı olmasıdır. Komite, Mart 2004 tarihli son gözlemlerinde, özellikle “temel hizmet” sayılmayacak hizmetlerde **grev yaşağı getiren** ve grev kararı başlatmak için üçte iki çoğunluk kararını zorunlu gören İş Yasası kurallarının sözleşmenin 22. maddesini

¹⁷ NU, CES, Observations finales du Comité des droits de l'homme: Ecuator, Concluding Observations / Comments, 07/11/1991, A/47/40, parag. 247 ve250.

¹⁸ NU, CES, Observations finales du Comité des droits de l'homme: Guatemala, Concluding Observations / Comments, 03/04/1996, CCPR/CO/79/Add.63, 3 avril 1996, parag. 23.

¹⁹ NU, CES, Observations finales du Comité des droits de l'homme: Germany, Concluding Observations / Comments, 18/11/1996, CCPR/C/79/Add.73, 18 novembre 1996, parag. 18 ve 19.

ihlal ettiğini karara bağlamış, söz konusu maddenin güvenceye aldığı hakların korunmasını sağlamak için Litvanya'dan yasada değişiklikler yapmasını istemiştir.²⁰

Görüldüğü gibi İnsan Hakları Komitesi de, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi gibi, 22. maddeye uygunluk denetiminde, bu maddenin sözleşmenin ikizinin 8. maddesine göre son derece dar olan pozitif metniyle sınırlı kalmamıştır. Sözleşmenin, genel kural olarak “herkes”e tanıdığı *sendika hakkı kapsamında, grev hakkıyla ilgili eleştiriler yapmış* ve UÇÖ Uzmanlar Komisyonunun dar anlamda memur tanımını benimseyerek, grev hakkının özneli arasında “memurlar”ı da saymıştır. Bu, vurgulanması gereken ve kamu görevlilerinin sendikal haklarının uluslararası dayanakları arasında KSHUS'nin de bulunduğunu ortaya koyan önemli bir noktadır. Temelde, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi gibi, sözleşmede güvenceye bağlanan “birinci kuşak” insan haklarının denetimini yapan İnsan Hakları Komitesi, sözleşmede amaç ögesine yer verilmemiş olmasına karşın, sendika hakkını geniş yorumlayarak, UÇÖ denetim organları ile Sosyal Haklar Avrupa Komitesinin yaklaşımlarını benimsemiş, dolayısıyla İHAM'ın 1970'li yılların ortasındaki dar yorum anlayışından ayrılmıştır.

3. Sosyal Haklar Avrupa Komitesi Kararları

ASS denetim organlarına göre 5. maddede tanımlanan sendika hakkı, toplu pazarlığı da içerir. Eski adı Bağımsız Uzmanlar Komitesi olan Sosyal Haklar Avrupa Komitesi, amaç ögesini belirterek çalışanların sendika haklarını güvenceye alan 5. maddenin anlamını ve değerini açıkladığı 1970'li yılların ortalarındaki bir kararında, bu maddenin çalışanların ve işverenlerin özellikle *çıkartlarını savunmak için toplu olarak pazarlıklar yapmaya yetkili sendikalar kurma özgürlüğü içerdiğini* belirtmiştir.²¹ Parlamenterler Meclisi de, sendika hakkının 5. maddede yapılan tanımını göz önünde bulundurup, bu hakkın zorunlu olarak çalışan ve işveren örgütlerinin (sendikaların) üyelerinin ekonomik ve sosyal çıkarlarını korumak ereğiyle bir etkinlikte bulunma ve özellikle *toplu pazarlıklara katılma* özgürlüğü içerdiğini vurgulamıştır. 5. maddeyi kabul ederek sendika özgürlüğünü zedelememe yükümlülüğü üstlenen devletler, bununla sendikal örgütlerin en önemli ve doğal etkinliğini oluşturan toplu pazarlık özgürlüğüne de engel olmamayı üstlenmiştir. *Eğer sendikaların özgür toplu pazarlık yoluyla ekonomik ve sosyal çıkarları koruma yetkisi güvenceye alınmazsa, mesleki örgütler kurma özgürlüğünün güvenceye bağlanması hiçbir işe yaramaz.*²² Kısacası, sendika ve toplu pazarlık hakları, birbirinin onsuz olmaz koşuludur ve toplu pazarlık, sendika hakkının amaç ögesine içkin, ondan ayrılmaz bir haktır.

²⁰ NU, CES, Observations finales du Comité des droits de l'homme: Lithuania, Concluding Observations / Comments, 04/05/2004, CCPR/CO/80/LTU, 4 mai 2004, parag. 18.

²¹ CE, Com. d'experts indép. de la CSE, **Conclusions IV**, Strasbourg, 1975, s. 39.

²² Assemblée consultative, rapport Spauta, Doc. 4371, p. 8, in CE, **Recueil de Jurisprudence...**, s. 51-52.

Komiteye göre, Sosyal Şartın 5. maddesinde tanımlanan biçimiyle *sendika özgürlüğü, çalışanlar ve işverenler için, özellikle çıkarlarını korumak amacıyla toplu pazarlık yapmaya yetkili örgütler kurmayı içerir (...)*.²³

Sonuç olarak SHAK, eski ve yeni Sosyal Şartların yalnızca sendika hakkını tanıyan pozitif metninin, aynı zamanda 6. maddenin 2. fıkrasında güvenceye bağlanan toplu sözleşmeli toplu pazarlık hakkını da içerdiği görüşünü ilk denetim dönemlerinden beri sürdürmektedir. 5. maddede güvencelenen sendika özgürlüğü geniş anlamda anlaşılmalı, sendika kurma ve sendikalara üye olmaya indirgenmemelidir. Hukuksal dille, üyelerin çıkarlarını koruma ve geliştirme, sosyo-politik bir dille ulusal gelirden daha adaletli bir pay alma amaçlı bir örgüt türü olan sendikalar için toplu pazarlık doğal ve zorunlu bir araçtır. Bu görüş, özellikle 5. maddenin onay kapsamına alınması ve 6. maddeye ise çekince konulması durumunda son derece önemlidir. Ayrıca, sendika hakkı “çalışanlar”a tanındığı ve “çalışanlar” kapsamında “kamu görevlileri” de bulunduğu için, sendika özgürlüğünün içerdiği toplu pazarlık hakkının kişiler yönünden kapsamına kamu görevlileri de girmektedir.

II. STRAZBURG MAHKEMESİ KARARLARI

İnsan Hakları Avrupa Mahkemesinin, sözleşmenin 11. maddesindeki sendika hakkının aynı zamanda toplu sözleşmeli ve toplu eylemli sendika hakkını da içerdiğini belirten bu konudaki en önemli üç kararı, yukarıda değinilen ve bu bildirin ana konusunu oluşturan “Demir-Baykara/Türkiye”, “Karaçay/Türkiye” ve “Satılmış ve Diğerleri/Türkiye” davalarında verdiği kararlardır. Bu kararlar öncesinde de konuyu ele alan İHAM’ın, görüşünü belirginleştirerek içtihadına yerleşiklik kazandırması için 2000’li yılların beklenmesi gerekmiştir. Strazburg Mahkemesi, 1970’li yılların ortalarındaki kararlarında, ne UÇÖ denetim organlarının kararlarını, ne de SHAK’nin kararlarını göz önüne almıştır. Katı bir sözelci yaklaşım içindedir ve bu yaklaşımını desteklemek amacıyla, ASS’ye de göndermelerde bulunmuştur.

Mahkemenin 21 Kasım 2006, 17 Mart 2007 ve 17 Temmuz 2007 tarihli kararlarını içerik olarak değerlendirmeden önce, kararlarda kısaca değinilen önceki kararları da anımsamak yararlı olacaktır. Mahkemenin bu konudaki içtihadının geçirdiği evrim, bu üç kararın daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır. Ayrıca, hükümet de, bu kararlarda örnekleri görüldüğü gibi, gerek savunmasını yaparken ve gerekse Büyük Daireye itirazda bulunurken, yenilerini göz ardı ederek Mahkemenin 1975 ve 1976 tarihli eski kararlarına dayanmaktadır. Oysa, Mahkemenin yalnızca 1975 ve 1976 yıllarındaki kararlarına dayanarak kamu görevlilerinin toplu iş sözleşmeli toplu pazarlık hakkı ile grevi de içeren toplu eylem hakkına karşı çıkmamanın, artık İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi çerçevesinde de hukuksal bir dayanağı kalmamıştır.

²³ CE, **Conclusions IV**, s. 39.

1. Mahkemenin Demir ve Baykara Kararı Öncesindeki Yaklaşımı ve İçtihadının Evrimi

Strazburg Mahkemesinin, Demir ve Baykara kararı öncesinde, 11. maddenin güvencesindeki sendika hak ve özgürlüğünün bireysel ve toplu yönlerine ilişkin çeşitli kararları vardır.²⁴ Bunlardan, sendika hakkının 11. maddenin pozitif metninde açıkça yer almayan öteki sendikal hakları kapsayıp kapsamadığı konusundaki kararlarından kimileri, dava konusu uyumsuzlukla doğrudan ilgilidir. Genel olarak denilebilir ki Mahkeme, özellikle ilk kararlarında dar ve sözel yoruma bağlı kalmış, sendika hakkının amaç ögesine dayanarak konusal kapsamının genişletilmesinde son derece ürkek ve tutucu bir yaklaşım izlemiştir; 11. maddenin güvencesindeki sendika özgürlüğünü dar yorumlamıştır.

Ne var ki İHAM, özellikle Türkiye'nin 11. maddeyi ihlal ettiğini belirttiği üç kararında, bir yandan toplu iş sözleşmesinin ve öte yandan da toplu eylemlere başvurma hakkının, sendika hakkının kapsamında olduğunu, çünkü bu hakkın üyelerinin “çıkarlarını savunmak için” güvenceye alındığını ve bu amaç ögesinin de “boş sözler” olmadığını vurgulamıştır. Ancak hemen belirtmeliyim ki Mahkeme, 1975'teki ilk kararında amaç ögesini çok sınırlı bir çerçevede göz önüne almıştır. Özellikle Komisyon, aşağıda özetlenen davaların üçüne ilişkin kararlarında, amaç ögesini “boş sözler” saymamış, danışılma ve toplu sözleşmeli toplu pazarlık haklarını içerdiği görüşünü benimsemiştir.

a. Belçika Polisi Ulusal Sendikası/Belçika Davasındaki Kararı

Strazburg Mahkemesi, *Belçika Polisi Ulusal Sendikası/Belçika* davasında verdiği ve Demir ve Baykara kararında göndermelerde bulunduğu 12 Nisan 1975 tarihli aşağıdaki kararında, 11. maddenin *devletçe danışılma hakkını içermediği* sonucuna varmıştır:

“Bu madde, ne sendikalar ne de üyeleri için devletin açık bir davranışını, özellikle devletçe danışılma haklarını²⁵ güvence altına alır. Danışılma hakkı, madde 11/1'de anılmadığı gibi, sözleşmeciler devletlerin tümünün bu hakkı ilkece yasalarında ve iç uygulamalarında ilke olarak benimsedikleri de (tanıdıkları da) söylenemez. *Danışılma hakkı, sendika özgürlüğünün etkili kullanımını için kaçınılmaz bir hak değildir.* Bundan dolayı danışılma hakkı, sözleşmece güvenceye bağlanmış bir hakka zorunlu olarak içkin bir

²⁴ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi ve eleştirel değerlendirmeler için bkz.: Mesut Gülmez, *Sendikal Haklarda Uluslararası Hukuka ve Avrupa Birliğine Uyum Sorunu*, s. 171 vd; Ayrıca bkz.: Melda Sur, *İş Hukukunun Uluslararası Kaynakları, Avrupa Konseyi Çerçevesinde Kabul Edilen Belgeler*, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, İzmir, 1995.

²⁵ Fransızca'sı ve İngilizcesi, sırasıyla şöyle: “Le droit d'être consulté”, “the right to be consulted.”

öğe oluşturmaz.”²⁶

Ancak Strazburg Mahkemesi bu kararında, “boş sözler” saymadığı “çıkarları savunmak için” sözlerinden, “sendikanın üyelerinin çıkarlarını savunmak ereğiyle ‘dinlenilme hakkı’nın²⁷ bulunduğu” sonucuna ulaşmıştır.

b. İsveç Lokomotif Sürücüler (Makinistler) Sendikası/İsveç Davasındaki Kararı

Mahkeme, hükümetin de savunma ve itirazında yukarıdaki kararlarla birlikte dayandığı *İsveç Lokomotif Sürücüler (Makinistler) Sendikası/İsveç* davasındaki 6 Şubat 1976 tarihli bu kararında, 11. maddenin “açıkça” *toplu pazarlık hakkını içermediğini* benzer bir anlatım ve yaklaşımla şöyle belirtmiştir:

“11. maddenin 1. fıkrası, ne sendikalar ne de üyeleri için devletin açık bir davranışını ve özellikle toplu iş sözleşmesi bağtlama hakkını güvenceye alır. Toplu sözleşme hakkı, madde 11/1’de anılmadığı gibi, sözleşmeciler devletlerin tümünün ilke olarak bu hakkı yasalarında ve iç uygulamalarında tanıdıkları söylenemez. *Toplu sözleşme hakkının sendika özgürlüğünün etkili kullanımı için kaçınılması gerektiği da söylenemez.* Bundan dolayı toplu sözleşme hakkı, sözleşmenin güvenceye bağladığı bir hakka (sendika hakkına) zorunlu olarak içkin bir öğe oluşturmaz.”²⁸

Danışılmayı bile 11. maddenin korumasında görmeyen Mahkemenin, ilkinden on ay sonraki bu kararında, sendika özgürlüğünün toplu iş sözleşmeli toplu pazarlığı içermediğini karara bağlaması, kuşkusuz şaşırtıcı değildir.

c. Schmidt ve Dahlström/İsveç Davasındaki Kararı

Strazburg Mahkemesi, *Schmidt ve Dahlström/İsveç* davasında verdiği 6 Şubat 1976 tarihli kararında; grev hakkı konusunda da, yukarıdaki kararlarında dayandığı benzer gerekçelerle, madde 11/1’in grev hakkını açıkça içermediği sonucuna varmıştır. *Sözleşmenin, sendikaların üyelerinin mesleki çıkarlarını toplu eylemle savunma özgürlüğünü güvenceye aldığını* yinelediği bu kararın ilgili bölümü şöyledir:

“... Bununla birlikte 11. maddenin 1. fıkrası, bu amaçla (üyelerin çıkarlarını savunmak amacıyla) kullanılacak araçların seçilmesini devletlere bırakmıştır. *Grev hakkı verilmesi (tanınması), hiç kuşku yok ki bu araçların en önemlilerinden biridir, ancak başka araçlar da vardır. 11. maddenin açık biçimde kabul etmediği böyle bir hak* (yani grev hakkı),

²⁶ CE, CEDH, *Affaire syndicat national de la police belge*, Série A: Arrêts et décisions, Carl Heymanns Verlag KG., Köln-Berlin-Bonn-München, 1975, s. 17-18; Osman Doğru (editör), *İnsan Hakları Kararlar Derlemesi*, Cilt 1, İstanbul Barosu Yayını, İstanbul 1998, s. 160-165.

²⁷ Fransızca’sı ve İngilizcesi, sırasıyla şöyle: “Le droit d’être entendu”, “the right to be heard.”

²⁸ CE, CEDH, *Affaire syndicat suédois des conducteurs de locomotives*, Série A: Arrêts et décisions, vol. 21 (20), Strasbourg, 1976, s. 15; Osman Doğru (editör), *a.g.y.*, s. 168-174.

iç hukukta kimi durumlarda onun kullanımını sınırlandırıcı nitelikte bir düzenlemeye bağlı tutulabilir.”²⁹

Görüldüğü gibi Strazburg Mahkemesi, 1975 ve 1976 tarihli bu üç kararında, sırasıyla “devletçe danışılma”, toplu sözleşme” ve “grev” hakları ile 11. maddenin güvencesindeki sendika hak ve özgürlüğü arasında organik bağ kurmamış, anılan hakları sendika hakkının ayrılmaz parçası –ona içkin öge- saymamış, sendika hakkının içinde görmemiştir. Ancak Mahkeme, bu dönemde, sözleşmedeki gereksiz sözler saymadığı “üyelerin çıkarlarını savunma” sözcüklerinin, sendika için toplu eylem araçlarına başvurmayı içerdiğini, dolayısıyla kanımca sendikaların toplu eylem hakkının güvenceye alındığını kabul etmiştir.³⁰

d. Gustafsson/İsveç Davasındaki Kararı

Strazburg Mahkemesi, bu kararlarından yirmi yıl sonra verdiği bir kararında, sendika hakkının kapsamı konusunda ilk olumlu açılımı yapmıştır. Gerçekten, 11. maddeye ilişkin eski görüşlerini yineleyerek başladığı 25 Nisan 1996 tarihli *Gustafsson/İsveç* davası kararını, sendikalarca *toplular sözleşme imzalamasının* üyelerinin çıkarlarını korumak için başvurabilecekleri araçlardan biri olduğunu belirterek şöyle noktalamıştır:

“11. madde, ne sendikacılar ne de üyeleri için, belli bir toplu sözleşme bağtlama hakkı gibi, devletin özel bir davranışını (açıkça) güvenceye alır. Maddenin yazımı (11/1), sözleşmenin, bir *sendikann başvuracağı toplu eylem yoluyla üyelerinin mesleki çıkarlarını savunma özgürlüğünü koruduğunu* ortaya koymaktadır. Her devletin, bu amaçla kullanılacak/başvurulacak araçları seçme yetkisi (yani takdir yetkisi) vardır. **Toplu sözleşmeler imzalanması, bu araçlardan birini oluşturabilir.**”

Böylece Mahkeme, 11. maddenin güvencesi altında olduğunu öteden beri vurguladığı sendikaların üyelerinin çıkarlarını korumak için başvuracakları toplu eylem araçları arasında toplu sözleşmeler imzalamasının da bulunduğunu belirtmiştir. Kanımca Gustafsson kararı, 1975 ve 1976 kararlarındaki yaklaşımdan ayrılmanın ilk belirgin adımı sayılabilir.

e. Wilson ve Diğerleri/Birleşik Krallık Davasındaki Kararı

Mahkeme, bu karardan altı yıl sonra verdiği 2 Temmuz 2002 tarihli *Wilson ve ötekiler/Birleşik Krallık* davası kararında;³¹ bir yandan devletin

²⁹ CE, CEDH, *Affaire Schmidt et Dahlström*, Série A: Arrêts et décisions, vol. 21, Carl Heymanns Verlag KG., Köln-Berlin-Bonn-München, 1976, s. 16; Osman Doğru (editör), *a.g.y.*, s. 175-178.

³⁰ Bu konuda ileri sürülen başka görüşler için bkz.: Mesut Gülmez, *Sendikal Haklarda Uluslararası Hukuka ve Avrupa Birliğine Uyum Sorunu*, s. 188.

³¹ CE, CEDH, *Affaire Wilson, National Union of Journalists et Autres C. Royaume-Uni*, (Requêtes N°s 30668/96, 30671/96 Et 30678/96), Arrêt, Strasbourg, 2 juillet 2002, Définitif, 02/10/2002. Ayrıca bkz.: CE, *Note d'information No 44 sur la*

olumlu yükümlülüğü, öte yandan da sendika hak ve özgürlüğünün öteki sendikal hakları da içerip içermediği konusunda, hem önceki görüşlerini yinelemiş ve hem de yeni açıklamalar yapmıştır.

Devletin 11. madde çerçevesinde üstlendiği “olumlu yükümlülüğü” bir kez daha vurgulayan Mahkemeye göre, her ne kadar 11. maddenin temel amacı, tanıdığı hakların kullanılmasına kamu yetkililerinin keyfi karışmalarına karşı bireyi korumak ise de, söz konusu madde ayrıca bu haklardan gerçekten (yani uygulamada eylemli olarak) yararlanılmasını sağlama konusunda olumlu yükümlülük de içerebilir (parag. 41). Mahkeme, 1975 ve 1976 tarihli kararlarına göndermede bulunarak, 11. maddedeki “*çıkartlarını savunmak için*” sözcüklerinin boş ve anlamsız sözler olmadığını, sözleşmenin bir sendikanın üyelerinin mesleki (ekonomik ve sosyal) çıkarlarını *sendikanın toplu eylemi* yoluyla savunma özgürlüğünü koruduğunu yeniden anımsattıktan sonra (parag. 42), *toplularlık hakkının* da sendikaların üyelerinin çıkarlarını savunmak için başvuracakları toplu eylem araçlarından biri olduğunu, bu davanın özel koşulları çerçevesinde şöyle belirtmiştir:

“Bununla birlikte Mahkeme, her zaman şu kanyı taşımıştır ki, her ne kadar ***toplularlık, sendikaların üyelerinin çıkarlarını korumak için başvurabilecekleri araçlarından biri olabilir*** de, sendika özgürlüğünden gerçekten (fiilen) yararlanmak için kaçınılmaz değildir (parag. 44). (...) Mahkeme, başvuran sendikaların üyelerinin çıkarlarını geliştirmek için başka araçlara başvurabileceklerini gözlemlemektedir. Özellikle iç hukuk, bir ‘iş uyuşmazlığı çerçevesinde’ greve giden her sendikaya koruma sağlamaktadır. ***Grev hakkının tanınması, devletin bir sendikanın üyelerinin mesleki çıkarlarını koruma özgürlüğünü sağlayabileceği en önemli araçlardan birini temsil eder.*** Bu koşullarda Mahkeme, Britanya hukukunda işverenlere toplu pazarlıklar yapma yükümlülüğü getirilmemiş olmasının, tek başına 11. maddenin ihlalini oluşturmadığı kanısındadır (parag. 45).

Britanya hukukunda, sendikaların üyelerinin çıkarlarını savunmak için toplu eylem aracı olarak grev hakkından yararlanmakta olmaları nedeniyle toplu pazarlık hakkının tanınmamasını –davanın özel koşulları ve yürürlükteki ulusal hukukun durumu çerçevesinde- 11. maddeye aykırı bulmayan Mahkeme, bu kararında sendika özgürlüğü ile toplu eylemlere başvurma arasındaki yaşamsal bağlantıyı da şöyle vurgulamıştır:

“Mahkeme, hükümetle birlikte, gönüllü bir toplu pazarlık sisteminin özünün, işverence tanınmayan bir sendika için, kendisiyle sendikanın

jurisprudence de la Cour, juillet 2002, s. 31-32; Frédéric Sudre, **Droit européen et international des droits de l’homme**, 7e édition refondue, PUF, Paris, avril 2005, s. 477-478; Yasemin Özdek, **Avrupa İnsan Hakları Hukuku ve Türkiye**, TODAİE Yayını, Ankara, 2004, s. 260.

üyelerinin çıkarları için önemli olduğu kanısını taşıdığı sorunlar konusunda işvereni toplu pazarlığa oturmaya ikna etmek amacıyla, gerektiğinde grev eylemlerini de kapsamak üzere eylemler yapma olanağının bulunması olduğu düşüncesindedir. Üstelik, ücretlilerin çıkarlarını korumak için bir sendikaya üye olma hakkının özü, onların sendikalarından hak istemlerini işverenlerine iletmelerini yada çıklarlarını korumak için kendi adlarına (toplu) eylemlere başvurmasını istemekte özgür olmalarını içerir. Eğer ücretliler bu olanaklardan yoksunsa, onların çıkarlarını savunması için bir sendikaya üye olma özgürlükleri aldatıcıdır (parag. 46).

Prof. Sudre, bu kararda Mahkemenin, devletin, bir sendikanın üyelerinin, işverenleriyle ilişkilerini düzenlemeye çaba göstermesi için sendikaya başvurabilmelerini gözetme yükümlülüğü bulunduğunu belirtmiş olmasını; *“Avrupa yargıcının, kaçınılmaz olarak, ancak örtük biçimde, toplu pazarlık hakkının sendika özgürlüğüne içkin olduğunu kabul ettiği”* yolunda yorumlama olanağı bulunduğunu yazmaktadır.³² Kanımca bu karar, yalnızca tüzel kişi olarak sendikaların değil, fakat aynı zamanda sendika üyesi olsun yada olmasın, sendikalardan bağımsız olarak yada sendikalarının farklı kararlarına karşın, biçimsel olarak örgütlenmemiş ücretlilerin de çıkarlarını korumak amacıyla toplu eylemlere başvurabilmelerini vurgulaması yönünden önemlidir.

Görüldüğü gibi Strazburg Mahkemesinin, 1970’li yılların ortalarında sendika hakkının toplu eylem araçlarına başvurma hakkını içerdiğini belirtmekle başlayan içtihat süreci, 1990’lı yılların ortalarında ve 2000’li yılların ilk yarısında, toplu sözleşmeli toplu pazarlık ile grev ve toplu eylem haklarının da, sendika özgürlüğünün içinde olduğunu kabul ettiği bir aşamaya gelmiştir. Mahkeme, Gustafsson kararıyla aldığı dönemeçten sonra, **Wilson ve Diğerleri kararlarıyla** uluslararası denetim organlarının ortak yaklaşımıyla buluşmuştur.

Demir ve Baykara, Karaçay ve Satılmış ve Diğerleri kararları, bir anlamda bu sürecin geri dönülemez aşamasında, Türkiye özelinde yinelenen kararlar niteliğindedir.

2. Demir-Baykara Kararı: Toplu İş Sözleşmesi Bağıtlama, Üyelerin Çıklarlarını Korumanın Başlıca Araçlarından Biridir

Tüm Belediye Memurları Sendikası (Tüm Bel-Sen), 1990’lar memur sendikacılığının toplu sözleşme hakkı alanında hukuku önceleyen ilk örneğini oluşturan bir belgeyi, 27 Şubat 1994’te Gaziantep Büyükşehir Belediyesi ile imzalamıştır. Belge, *“Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Başkanlığı İle Tüm Bel-Sen Arasında Yapılan Toplu İş Sözleşmesi Görüşmelerine İlişkin Nihai Anlaşma Tutanağı”* başlığını taşıyordu. Anlaşıldığı gibi, belgenin başlığı toplu iş sözleşmesi olmasa da,

³² Frédéric Sudre, a.g.y., s. 478.

işveren belediye ile yapılan görüşmeler, bir “toplu iş sözleşmesi” imzalanmasına ilişkindir. 12 bölüm, 54 ana madde ve 9 ek maddeden oluşan ve Strazburg Mahkemesinin haklı olarak “toplu iş sözleşmesi” biçiminde nitilemekte kuşku görmediği belgede, birçok konuda düzenleme yapılmıştır.

İşveren belediye, bu ilk toplu sözleşme örneğini imzalamasından kısa bir süre sonra, üstlendiği yükümlülüklerinden ekonomik nitelikli olanları yerine getirmekten kaçınmıştır ve 1994 ortalarında başlayan yargı süreci 1995 sonlarında, toplu iş sözleşmesinin geçersiz sayılmasıyla noktalanmıştır. İç hukuktaki birbuçuk yıllık yargı sürecinin ardından da, 1996 Sonbaharında başlayan ve 2006 Sonbaharında sona eren on yıllık bir Strazburg süreci başlamıştır.³³

Başvuranlar, sözleşmenin 14. maddesiyle birlikte, 11. maddesine aykırı olarak iki ihlal savında bulunmuşlardır. Bunlar; ulusal yetkililerin (organların), sendikalar kurma hakkı ile toplu sözleşmeler bağitleme hakkını tanımamasıdır. Süreç, Strazburg Mahkemesinin Türkiye’nin 11. maddeyi hem sendika hakkı ve hem de sendikanın üyelerinin çıkarlarını savunmak amacıyla bir araç olarak kullandığı toplu iş sözleşmesi hakkı yönlerinden ihlal ettiğinin saptanmasıyla sonuçlanmıştır.

İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi, başvurunun iç hukuktaki gelişimini özetlemiştir. İç hukuk sürecinde; Asliye 2. Hukuk Mahkemesinin, uluslararası sendikal haklar ortak hukukuna (yerleşik içtihatlara) uygun bir yaklaşımla, Anayasanın 90. maddesine dayanarak onaylanan ILO sözleşmelerini “doğrudan” uyguladığını ve böylece, 2004 değişikliği öncesinde kendisini uluslararası denetim organı –dolayısıyla Strazburg Mahkemesi- yerine koyarak aynı zamanda Anayasanın 138. maddesindeki “hukuka” uygun karar verme yükümlülüğünü “uluslararası hukuku” da göz önüne alarak yerine getirdiğini; buna karşılık, Yargıtay 4. Hukuk Dairesi ile Hukuk Genel Kurulunun, son derece yüzeysel bir yaklaşımla, Mahkemenin kararını temellendirdiği bu gerekçeyi bile tartışmaksızın ve yalnızca Anayasanın (m. 53/3’te) öngördüğü “yasa kaydı”nın yerine getirilmemiş olması nedeniyle bozma ve bozmayı onama kararı verdiklerini belirtmek gerekir.

Strazburg Mahkemesi, 11. maddenin güvenceye aldığı sendika kurma ve sendikaya üye olma hakkının öteki sendikal hakları kapsayıp kapsamadığı yada bu haklardan hangilerini kapsadığı konusunu, 1975 yılından beri *her davanın özel koşulları* çerçevesinde tartışıp karara bağlamıştır. Başvuruyu “hukuksal” yönden değerlendirirken, 11. ve 14. maddeler açısından ihlal savlarını incelemiş, ancak değerlendirmesini salt 11. maddeyle sınırlandırmıştır. Mahkeme başvuruyu; kamu görevlilerinin sendika ve toplu iş sözleşmesi hakları yönlerinden olmak üzere, iki başlık altında değerlendirmiştir. Yargıtay Hukuk Genel Kurulunca Tüm Bel-Sen’in tüzel kişiliğinin kabul edilmemesi ve buna bağlı olarak da işveren belediye

³³ CE, CEDH, **Affaire Demir et Baykara c. Turquie** (Requete No 34503/97), Arrêt, 21 novembre 2006, Strasbourg.

ile imzaladığı toplu sözleşmesinin geçersiz sayılması nedeniyle, uyuşmazlık bu iki noktada toplanmıştır.

a. Belediye Memurlarının Sendikal Etkinlikler Yürütme Hakkı

Strazburg Mahkemesi, bu konuda 11. maddenin ihlal edildiği sonucuna ulaşırken, 21 Şubat 2006 tarihli *Tüm Haber-Sen ve Çınar/Türkiye davası*ndaki kararına yollamada bulunmuştur.³⁴ Mahkeme, bu davaya konu olan olaylar sırasında uygulanan biçimiyle Türk hukukunun, kamu görevlilerine ve kamu kesiminde çalışan sözleşmeli personele dayattığı sendikalar kurma konusundaki mutlak yasağın “*zorunlu bir sosyal gereksim*” karşılığı olduğunun 11. maddede öngörülen kısıtlama koşullarından “demokratik bir toplum için zorunlu önlemler niteliği taşıdığı” kanıtlanmadığını belirtmiştir. Ayrıca, Tüm Bel-Sen’in etkinliklerinin, *toplum yada devlet için bir tehdit oluşturduğunun kanıtlanmadığı* ve bu nedenle devletin 11. maddedeki haklardan yararlanılmasını güvenceye alma konusundaki *olumlu yükümlülüğü*nü yerine getirmediği sonucuna varmıştır.

b. Toplu İş Sözleşmesinin Geçersiz Sayılması

Strazburg Mahkemesinin ayrıntılı olarak üzerinde durduğu asıl sorun, 11. maddenin sözel metniyle güvenceye alınan sendika hakkının konusal kapsamı sorunudur. Daha açık bir anlatımla, üyelerinin “çıkartmalarını korumak için” tanınan sendika hakkının maddede açıkça söz edilmeyen başka sendikal hakları, örneğin toplu eylemlere başvurma ve toplu iş sözleşmesi bağtlama haklarını da içerip içermediği sorunudur. Mahkeme, olumlu yanıtladığı bu soruna, önce sendikanın işveren belediye ile imzaladığı toplu iş sözleşmesine karışmanın varlığı (saptanması), sonra da bu karışmanın haklılığı, yani sınırlama rejiminin koşullarının her birine uygunluğu açısından yaklaşmıştır.

aa. Bir Karışmanın Varlığı

Strazburg Mahkemesi, Tüm Bel-Sen’in işveren belediyeye imzaladığı toplu iş sözleşmesine devlet karışmasının varlığını tartışırken, önce 11. maddenin 1. fıkrasındaki sendika hakkının içeriğini ve bu konudaki görüşlerinin evrimini anımsatmış ve özellikle 2000’li yıllardaki görüş değişikliği üzerinde durmuştur.

Mahkeme, yukarıda da değinildiği gibi başlangıçtan beri, 11. maddede açıkça yer alan sendikanın amaç ögesinin, yani sendika hakkının üyelerin “çıkartmalarını korumak için” tanınmış olmasının somut bir anlamı olduğu, yani “toplular eylem” yoluyla üyelerinin çıkartmalarını savunmayı içerdiği görüşünü benimsemiştir. Devlete düşen görev, sendikanın toplu eylemini yürütmesine izin vermek ve toplu eylemi olanaklı kılmaktır. 1975 ve 1976 kararlarında da belirtilen bu görüş, aslında devletin 11. madde karşısında *olumlu bir yükümlülük* altında

³⁴ CE, CEDH, Deuxième section, *Affaire Tüm Haber Sen et Çınar c. Turquie* (Requête No: 28602/95), Arrêt, Strasbourg, 21 février 2006.

bulduğunu örtük olarak içermektedir. Mahkemeye göre, sendikanın üyelerinin çıkarlarını korumak için kullanacağı araçların neler olduğu (seçilmesi) konusunda ise, devletin seçme, yani bu araçları belirleme yetkisi vardır. Kanımca bu yetki, sendikalara hiçbir araç (toplu eylem aracı) tanımamayı içermez, ancak ve yalnız varolan ve bilinen araçlardan kimilerinin tanınmasını ve sınırlama rejiminin koşullarına uygun kimi sınırlamalar konulabilmesini içerir. Önemli olan, sendikaların üyelerinin çıkarlarını (kuşkusuz özel yada kamusal işverenlere karşı – ekonomik ve sosyal- çıkarlarını) korumasına ve geliştirmesine olanak verecek başlıca toplu eylem araçlarının tanınması; mevzuatta boşluk olsa bile, uygulamada kullanılmasına karşı çıkılmamasıdır.

Mahkeme, daha önceki kararlarına göndermede bulunarak, 11. madde karşısında devletin yükümlülüğünün yalnızca hakkın kullanılmasına karışmamaktan (onu engellemekten) ibaret olan “olumsuz” bir yükümlülük olmadığını, bu maddenin güvenceye aldığı haklardan uygulamada da eylemli olarak yararlanılmasını, yani hakların somut olarak kullanılmasını sağlayan yasal düzenlemeler yapılması anlamında “olumlu” yükümlülük olduğunu belirtmiştir. Kanımca Mahkemenin bu yaklaşımı, *sendika hakkının, “çok kuşaklı” yada “kuşaklararası”, yani hem birinci kuşak ve hem de ikinci kuşak insan hakları özelliği bulunan bir hak niteliği taşımasının doğal sonucudur*. Karışmamakla sınırlı “negatif” bir yükümlülük, 11. maddeyle bağdaşmaz; hakkın içerdiği toplu eylem araçlarıyla birlikte kullanılmasını sağlayan olumlu ve somut yasal düzenlemeler yapılması gerekir. Mahkemenin Wilson ve Gustafsson kararlarında da vurguladığı olumlu yükümlülük böyle anlaşılmalıdır. Nitekim Mahkeme, Demir ve Baykara davası kararında, devletin kendi kusurundan, yani olumlu yükümlülüğünü yerine getirmemiş -düzenleme yapmamış- olmasından doğan yasal boşluğa dayanamayacağını belirtmiştir. Devletin, doldurması gereken yasal boşluğu – kendi kusurunu- bir savunma gerekçesi olarak kullanmasını haklı olarak kabul etmemiştir.

Kanımca Mahkeme, bir anlamda özeleştiri sayılabilecek “içtihadının geçirdiği evrim”e değinerek, toplu iş sözleşmesi imzalama hakkının da sendikaların üyelerinin çıkarlarını korumak için başvuracakları toplu eylem araçlarından olup olmadığı sorununu tartışmaktadır. Kuşkusuz ki, bu sorunun kamu görevlileri sendikaları için tartışılması, ayrık bir önem taşır. Özellikle de, 11. maddenin sözel metninin sınırları içinde dernek hakkının özel bir biçimi olarak tanınan sendika hakkının, aynı zamanda toplu iş sözleşmeleri bağtlama hakkını da içerdiğinin tartışıldığı göz önüne alınırsa, konunun önemi bir kat daha artar.

Mahkeme, 1970’li yılların ortalarındaki “dar” yorumlu kararlarından 1990’lı yılların ortalarında ve 2000’li yılların başlarında “geniş” yorumlu bir içtihada ulaşmış, birbiri ardına verdiği Türkiye kararlarıyla da bu yaklaşımını perçinlemiştir. Hükümet ise, Mahkemenin otuz yıl önce verdiği “sendika hakkının toplu iş sözleşmesi bağtlama hakkını içermediği” yolundaki 1975 ve

1976 kararlarına dayanarak savunma yapmakla, içtihat değişikliğini görmezlikten gelmiştir. Kanımca Mahkeme, bu nedenle içtihat evrimini iki aşamada özetleme gereksinimi duymuştur. Bu dava öncesindeki kararlarının oluşturduğu içtihadının da, sendikaların toplu iş sözleşmesi bağtlama hakkının, 11. maddenin güvencesindeki sendika hakkının kapsamı içinde olduğunu belirtmeye özen göstermiştir. Daha açık bir deyişle, *Mahkeme ikinci dönemdeki kararlarının genel bir değerlendirmesini yaparken, içtihadının, toplu iş sözleşmesi imzalamanın sendikaların üyelerinin çıkarlarını korumak için başvurabilecekleri toplu eylem araçlarından biri olduğunu dışlamadığını vurgulamıştır. Toplu sözleşme hakkı, “tek ve biricik” araç değildir, ancak “başlıca” araçlardan biridir.* Mahkeme, ikinci evredeki kararlarını bu yaklaşımla yorumlarken, kanımca ilk kez Avrupa Sosyal Şartının 5. maddesi bağlamında oluşan yerleşik içtihadı göndermede bulunmuştur. Sosyal Haklar Avrupa Komitesi, yukarıda da değinildiği gibi, sendika hakkını ekonomik ve sosyal hak ve çıkarların korunması ve geliştirilmesi amacıyla (yani 11. maddeden daha geniş ve somut bir çerçevede) çalışanlara tanıyan 5. maddeyle ilgili kararlarında, sendika hakkı ile 6. maddede tanınan toplu pazarlık hakkı arasında organik bir ilişki kurmuş, sendika hakkının toplu sözleşme hakkını da içerdiğini açıkça belirtmiştir.³⁵ Mahkeme, Komitenin bu yerleşik görüşüne göndermede bulunarak, Demir ve Baykara davasındaki yaklaşımını güçlendirmiştir.

Aslında, Mahkeme bu yaklaşımı benimsemekte çok geç kalmıştır. Çünkü Komite, Wilson kararından önce söz konusu yaklaşımı benimsemiştir. Mahkemeye yöneltilebilecek bir eleştiri de, özellikle UÇÖ denetim organlarının ve ayrıca Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesinin bu alandaki yerleşik kararlarını anlamamış olmasıdır.

Mahkeme, içtihadındaki olumlu evrimi SHAK içtihadıyla destekleyerek belirttikten ve imzalanıp uygulanan bir toplu iş sözleşmesinin sürdürülmesinin (yani geçersiz sayılarak uygulanmamasının) sendika özgürlüğünün ayrılmaz bir parçasını oluşturduğu görüşünü anımsattıktan sonra, devletçe 11. maddenin güvenceye aldığı hakkın kullanılmasına karışmanın varlığını ortaya koymuştur. Bu ise, Mahkeme için hiç de zor olmamıştır. Çünkü, ortada imzalanmış ve mali hükümleri dışında iki yıl boyunca uygulanmış bir toplu iş sözleşmesi vardır. TİS hakkı, sendika (Tüm Bel-Sen) için üyelerinin çıkarlarını korumak amacıyla başvuru başlıca araçtır. Sendika hakkının ayrılmaz parçasını oluşturan TİS’in geçersiz sayılması, örgütlenme (sendika) özgürlüğüne bir karışmadır ve bu da, 11. maddenin ihlali anlamına gelir.

bb. Karışmanın Hakkılığı

Sendika özgürlüğüne 11. maddeye aykırı düşen bir karışmanın varlığını böylece ortaya koyan Mahkeme, ikinci olarak söz konusu karışmanın 11. madde

³⁵ Bkz., Mesut Gülmaz, **Sendikal Haklarda Uluslararası Hukuka ve Avrupa Birliğine Uyum Sorunu**, s. 200-202 ve 311-313; CE, **Conclusions IV**, s. 39

anlamında “haklı” olup olmadığını araştırıp tartışmıştır. Bu tartışmayı da, sözleşmenin üç koşullu kısıtlama rejimi çerçevesinde yapmıştır. Kısıtlamanın “yasa” ile öngörülmesi ve sözleşmede sayılan belirli nedenlere yada bunlardan birine dayanması koşulları yönünden, karışmanın “haklı” olabileceğini kabul eden Mahkeme, bu konudaki asıl tartışmayı, öteki kararlarında olduğu gibi üçüncü koşul yönünden yapmıştır. Davadakine benzer bir karışmanın, yani imzalanıp uygulanan bir toplu iş sözleşmesinin geçersiz sayılmasının, üçüncü koşul olan “demokratik bir toplumda zorunlu önlem” niteliği taşıması, taşıdığıının da hakkın kullanılmasına karışan davalı devlete kanıtlanması gerekir.

Mahkeme, bu koşulun varlığının inandırıcı ve zorunlu nedenlerle kanıtlanması gerektiğini anımsattıktan sonra, olaylar (yani sendikanın kurulması, toplu iş sözleşmesini imzalaması ve iç hukuktaki yargı süreci) sırasında geçerli olan (onaylandığı için Türkiye’yi bağlayan) 98 sayılı Sözleşmeye göndermede bulunmuştur. Bu gönderme, Mahkemenin toplu pazarlık alanındaki uluslararası hukuku göz ardı etmemiş olması yönünden önemlidir. Mahkeme, Tüm Bel-Sen’in, onaylanan bu sözleşmeye dayanarak imzaladığı toplu iş sözleşmesinin, “11. madde anlamında üyelerinin çıkarlarını korumak için seçtiği bir toplu eylem” olduğunu açıkça belirtmiştir. Özellikle Gustafsson ve Wilson kararlarından sonra, Mahkemenin başka türlü karar vermesi beklenemezdi.

Ancak, yine hiç kuşku yok ki, Demir ve Baykara kararı, özellikle bağımlı çalışanlardan “kamu görevlileri”nin toplu iş sözleşmesi hakkının uluslararası dayanakları arasında sözleşmenin 11. maddesinin de bulunduğunu belirtmiş olması yönünden özgün ve çok daha önemlidir. Mahkeme bu sonuca ulaşırken, 98 sayılı sözleşmeye ve özellikle UÇÖ denetim organlarından *Uzmanlar Komisyonunun yerleşik içtihadına dayanmıştır*. Bunun için de, bu sözleşmenin 6. maddesinde (Fransızca orijinalinde) geçen “kamu görevlileri” kavramının,³⁶ ulusal hukuk düzenlerinde yasalarla “kamu görevlisi” olarak tanımlanan herkesi değil, yalnızca bu maddenin İngilizce orijinalinde olduğu gibi kamu görevlilerinin bir bölümünü kapsadığını belirtmiştir. Uzmanlar Komisyonunun, kısaca “devlet adına otorite işlevleri yerine getiren kamu görevlileri” biçiminde tanımladığı kesimi, Strazburg Mahkemesi “*yönetimin sert (zorunlu) çekirdeğinde görev üstlenmiş kamu görevlileri*” biçiminde tanımlamıştır. Farklı terimlerle yapılan bu tanımların ortak noktası şudur: 98 sayılı sözleşme, kamu görevlilerinin tümünü değil, yalnızca belirli nitelikleri taşıyan sınırlı bir bölümünü kapsamaz. Başka deyişle, bu sözleşmedeki toplu sözleşmeli toplu pazarlık hakkı, Mahkemenin tanımıyla kamu yönetiminin zorunlu çekirdeğinde görevli olanlar dışında tüm kamu görevlilerini (ve çalışanları) kapsar.

Mahkeme, dava konusu toplu iş sözleşmesinin kapsamında bulunan Gaziantep Büyükşehir Belediyesi kamu görevlilerinin, yönetimin sert

³⁶ Fransızca orijinalde “*fonctionnaires publics*” kavramı kullanılırken, İngilizce orijinalde “*public servants engaged in the administration of the State*” denilmektedir.

çekirdeğinde görevli olmadıklarını kabul etmiştir. Daha doğru bir anlatımla, 657 sayılı yasaya bağlı olan söz konusu belediye çalışanlarının 98 sayılı sözleşmenin 6. maddesi kapsamına girmedikleri hükümetçe ileri sürülmemiştir; ileri sürülmediği için de, kanıtlanması söz konusu olmamıştır. Kararda değinilmemiş olmakla birlikte, kanımca hükümetin belediyelerde çalışan kamu görevlilerinin 98 sayılı sözleşme kapsamına girmediklerini (toplu sözleşmeli toplu pazarlık hakkından yararlanamayacaklarını) ileri sürmüş olması durumunda (olasılığında), Mahkeme bu savın inandırıcı biçimde kanıtlanmasını isteyecekti. Başka deyişle, söz konusu kamu görevlilerinin toplu sözleşme hakkına karışmanın (engelleyici yada yasaklayıcı müdahalenin), özellikle kısıtlama rejiminin üçüncü koşulunu oluşturan “demokratik bir toplumda zorunlu önlem” olduğunu, hükümetten kanıtlanmasını isteyecekti. Ne var ki, hükümetin inandırıcı kanıtlarla bunu başarması tümüyle olanaksızdır. Çünkü 98’in kapsamı dışında kalan kamu görevlileri “istisna”dır ve istisnalar da genişletilemez; genişletilmesi, kuralın (hakkın) ihlali demektir. Üstelik, Mahkemenin göndermede bulunduğu Uzmanlar Komisyonunun yerleşik kararı da, böyle bir yoruma olanak vermez.

Mahkeme kararının bu aşamasında, yani Uzmanlar Komisyonunun kararına göndermede bulunarak 98 sayılı sözleşmenin kişiler yönünden uygulama alanının belirlenmesi ve kapsam dışında tutulabilecek “istisna” nitelikli kamu görevlilerinin tanımlanması aşamasında, kararda hiç değinilmeyen bir noktayı tartışmak gerekiyor. Bu da, 11. maddedeki haklarına haklı kısıtlamalar konulabilecek üç kişi (kamu görevlisi) kesiminden biri olan “devlet yönetiminin üyeleri”nin, Mahkemenin tanımına uygun olarak “yönetimin sert çekirdeğinde görevli olan kamu görevlileri” olup olmadığının tartışılmamasıdır. Mahkemenin açıkça değinmediği bu nokta, üç yargıcın ortak uygun görüşünde ele alınmıştır. Ancak, Mahkemenin Uzmanlar Komisyonunun yerleşik ilke kararından esinlenerek yaptığı tanım, kanımca 11. maddedeki “devlet yönetimi üyeleri” için de geçerlidir. 98 sayılı sözleşmenin İngilizce orijinali ile 11. maddenin İngilizce ve Fransızca orijinallerinin sözel metinleri birbirine yakındır.³⁷ Mahkeme kararında bu sorunun açıkça tartışılıp sonuca bağlanmamış olması önemli bir eksikliktir. Ancak, şu noktada hiç kuşku yoktur ki, kamu görevlilerinin toplu sözleşme hakkı söz konusu olduğunda, 11. maddenin korumasından yararlanacakların belirlenmesinde temel alınacak ölçüt, “yönetimin sert çekirdeğinde görevli olup olmama”dır. Mahkeme de, Uzmanlar Komisyonunun yaklaşımını benimsemiştir. Aynı içerik ve amacın farklı terimlerle belirlenip tanımlanmış olması, bu açıdan önemsizdir.

Strazburg Mahkemesi, kararının hukuksal boyutuna ilişkin son iki paragrafında, 98 sayılı sözleşmenin güvencelerini kamu görevlilerinin toplu sözleşme hakkı açısından iç hukukta düzenleme yapılmamış olmasına ilişkin

³⁷ İHAS’ın 11. maddesinin İngilizce’sinde “members (...) of the administration of the State” denilmektedir.

Yargıtay görüşüne ve bu yasal boşluğun devlete düşen olumlu yükümlülük yönünden değerlendirmesine yer vermiştir. Yargıtay'ın (HGK), yasa koyucunun özel düzenlemeyi yapmamış olmasına dayanarak sendikayı tüzel kişilikten yoksun ve imzaladığı toplu iş sözleşmesini de geçersiz sayması, Mahkemeye göre kabul edilemez, yani yasal boşluk gerekçesi toplu iş sözleşmesi imzalama hakkını da içeren 11. maddedeki “sendika özgürlüğünün kısıtlanabileceği koşullara uygunluğunu sağlayamaz.” Haklı olarak Mahkeme, hükümetin sözleşmeden doğan yükümlülüğünü, 11. maddenin güvencesindeki hakkın (toplu sözleşme hakkının) yok sayılmasının gerekçesi olarak kullanılmasını kabul etmemiştir.

Mahkeme, olumlu yükümlülüğünü yerine getirmediği için devleti 11. maddeyi ihlal etmekle suçlayarak kararını noktalarken, bir kamu görevlileri sendikasının imzaladığı toplu iş sözleşmesinin 11. maddenin, yani tanıdığı sendika hakkının güvencesi altında olduğunu vurgulamıştır. Bu haktan somut olarak yararlanılmasını sağlamak devletin görevidir. Yargıtay'ın yada başka bir organın (devlet yetkililerinin), yasal düzenlemenin yapılmamış olmasından doğan boşluk nedeniyle 11. maddenin içerdiği olumlu yükümlülüğün kurtulması söz konusu olamaz. Olumlu yükümlülüğün kaçmak, sonuçta devleti ihlale götürür. Yükümlülüğünü yerine getirmeyen devlet, buna sığınamaz; tersi durumunda, olumlu yükümlülüğün söz edilemez. 11. maddeden doğan olumlu yükümlülüğün kurtulmasının (örgütlenme özgürlüğü hakkının kullanılmasına karışmasının) “haklı” görülebilmesi için, öncelikle ve özellikle “demokratik bir toplum için zorunlu önlem” niteliği taşıdığı kanıtlanması gerekir.

Sonuç olarak devletin, sendikaların üyelerinin çıkarlarını savunmak amacıyla başvuracakları toplu eylem araçlarından biri ve başlıcası olan toplu iş sözleşmeli sendika hakkının, yönetimin sert çekirdeği dışında kalan kamu görevlilerini (de) kapsayacak biçimde kullanılmasını sağlayan yasal düzenlemeyi yapması, 11. maddenin içerdiği olumlu yükümlülüğün bir gereğidir. Tersine bir yaklaşım, tutum yada uygulama, 11. maddenin ihlaline götürür.

Toplu sözleşmeli sendika hakkının özel yasal düzenleme olmadan kamu görevlilerince yaygın biçimde kullanılmasının çok kolay olması beklenemez ise de, kullanılması olasılığında devletin (yasama, yürütme ve yargının) buna engel olmaması gerekir. Bu, öncelikle devletin yasakçı yada kısıtlayıcı, engelleyici bir aktör olarak “karışmama” yükümlülüğünün bir gereğidir. Ancak devlet, bu olumsuz yükümlülüğünün gereğini yerine getirmiyorsa yada tam tersine, farklı organları yada yönetsel yetkilileri aracılığıyla engelleyici bir aktör konumundaysa, önünde iki seçenek vardır: Ya tutumunu değiştirerek olumlu düzenleme yapacak ve 11. maddeye uyum sağlayacaktır. Yada engelleyici tutumunu sürdürerek 11. maddeyi ihlal edecektir.

Toplu sözleşmeden yararlanmanın yargı kararıyla değil Sayıştay kararıyla engellenmesi durumunda da, iç hukuktaki aykırı düzenlemeler nedeniyle 11. maddenin ihlal edildiğine kuşku yoktur. Engellenmenin nedeni ve aktörü ne ve

kim olursa olsun, önemli olan yasadaki boşluk yada engelleyici açık düzenleme değil, engelin ve engelleyici tutumun varlığı ve bunun kaldırılmamasıdır.

3. Karaçay Kararı: Toplu Eylemler 11. Maddenin Güvencesindedir

İnsan Hakları Avrupa Mahkemesinin 27 Mart 2007 tarihli Karaçay kararı, Türkiye'nin İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesinin 11. maddesinden cezaya çarptırıldığı üçüncü karardır.

13 Ocak 2003 tarihli başvurusunda, Türkiye'nin İHAS'ın 6, 11, 13 ve 14. maddelerini ihlal ettiğini ileri süren Erhan Karaçay, Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonuna (KESK) bağlı Yapı-Yol Sen üyesi olan bir kamu görevlisidir. KESK'in kamu görevlilerinin ücretlerini savunmak amacıyla İstanbul'da 5 Eylül 2002'de düzenlediği bir gösteriye (toplu eylem) katılmıştır. Ancak Karaçay, 21 Ekim 2002 tarihli savunmasında, bu eyleme katılmadığını, çünkü İstanbul'da su baskını olduğundan başka meslektaşlarıyla birlikte görevde olduğunu ileri sürmüştür. Karaçay yine de, 24 Aralık 2002'de, 657 sayılı yasanın madde 124 A kuralı uyarınca, “uyarı” cezası almaktan kurtulamamıştır. Uyarı cezalarına ilişkin kararların kesin ve yönetsel yargı yolunun kapalı olması nedeniyle (DMK, m. 136) 16 Ocak 2003'te itirazı reddedilen Karaçay, Strazburg Mahkemesine başvurmuştur. Hükümetin ileri sürdüğü gerekçeleri reddeden Mahkeme, başvuruyu kabul ederek davanın özünü incelemiştir.

a. Sözleşmenin 11. Maddesinin İhlali Savının İncelenmesi

Başvuran, ulusal bir grev gününe (iş bırakma eylemine) katılmış olması nedeniyle verilen uyarı cezasının örgütlenme özgürlüğü hakkına bir karışma olduğunu ileri sürmüş ve Mahkeme de, dava konusu bu karışmanın örgütlenme özgürlüğü hakkını zedelediğini (bir ihlal oluşturduğunu) belirtmiştir. Böyle bir karışma, “yasayla öngörülmesi”, madde 11/2'ye göre meşru amaçlara yada bunlardan birine yönelmesi ve bu amaçlara erişmek için “demokratik bir toplumda zorunlu olması” dışında, 11. maddeyi ihlal eder. 11. maddenin sayılan bu üç koşulunu dava özelinde ayrı ayrı değerlendiren Mahkeme, disiplin önleminin (uyarı cezasının) yasal dayanağı bulunduğunu (m. 125 A), hükümetin “kamu düzenini koruma” gerekçesinden kuşku duyduğunu ve davadaki karışmanın madde 11/2 anlamında meşru bir amaç izlediğinden kuşkusuz olduğunu, bununla birlikte benzer bir karışmanın gerekliliği açısından ulaşacağı sonuç gereğince sorunu çözüme bağlamanın yararsız olduğunu belirtmiş ve karışmayı, sözleşmeye uygun sınırlamanın üçüncü koşulu olan “demokratik bir toplumda zorunlu olma” açısından incelemiştir.

Başvuranın ulusal yetkililer önünde *grev eylemine* katıldığını inkar ettiğini not eden ancak buna karşın yakınmanın özünü incelemeye karar veren Mahkeme, söz konusu ulusal eylem gününün ulusal düzeyde bir ön açıklama konusu

olduğunu ve yasaklanmadığını ve *başvuranın barışçı toplantı özgürlüğünü kullandığını* belirtmiştir (Ezelin c. France). Karaçay'a, (sendikası dolayısıyla, yani sendikasının) üyesi olduğu *KESK'in, memurların satın alma gücünü savunmak için düzenlediği bir eylem gününe katılmış olması* nedeniyle disiplin yaptırımı olarak bir uyarı cezası verildiğini saptayan Mahkemeye göre, *bu yaptırım ne denli küçük (önemsiz) olursa olsun, sendikaların üyelerini, onların çıkarlarını savunmak için grev günlerine yada eylemlere katılmaktan caydırıcı niteliktedir* (Ezelin c. France, parag. 53). Bu nedenle de, *başvurana verilen uyarı cezası, "demokratik bir toplum için zorunlu değildir."* O halde, sözleşmenin 11. maddesi ihlal edilmiştir.

b. Sözleşmenin 6. ve 13. Maddelerinin İhlali Savlarının İncelenmesi

Mahkeme, başvuranın uyarı cezasına karşı iç başvuru (hak arama) yolları bulunmadığından yakınması, buna karşılık hükümetin memurların yönetimin keyfi işlemlerine karşı korunduğunu ileri sürmesi üzerine, bu yakınmanın temelden yoksun olmadığı için kabul edilebilirliğine karar vererek özünü incelemiştir.

Mahkeme, sözleşmenin ulusal bir makama etkili başvuru hakkını güvenceye alan 13. maddesine ilişkin kararlarını anımsattıktan sonra, bu davada, Anayasanın 129. ve 657 sayılı yasanın 136. maddelerinden, uyarı yada kınamanın yargı denetimine sunulmadığı sonucunun çıktığını, başvuranın aldığı bir uyarıya karşı itirazda bulunmak için ulusal hukukta bir başvuru yolu öngörülmediğini belirtmiş ve *sonuç olarak, iç hukukta benzer bir başvuru yolunun olmaması nedeniyle, sözleşmenin 13. maddesinin ihlal edildiği kanısına varmıştır.*

Böylece Mahkeme, 11. ve 13. maddelerin ihlal edildiğini oybirliği ile karara bağlamıştır.

4. Satılmış ve Diğerleri Kararı: İşi Yavaşlatma Toplu Eylemi, 11. Maddenin Güvencesindedir

İHAM'ın, Türkiye'ye karşı memur sendikaları ve sendikacılarınca yapılan başvurularda verdiği dördüncü karar da, ülkemizin 11. maddeyi ihlal ettiğinin saptanmasıyla sonuçlanmıştır.

Mahkemenin 17 Temmuz 2007 tarihli kararı,³⁸ Yapı Yol Sen (olaylar sırasında Enerji Yapı Yol Sen) üyesi olan sözleşmeli personel (kamu görevlisi) statüsündeki kişilerin farklı tarihlerdeki üç başvurusu üzerine verilmiştir. İstanbul Boğaz köprüsünde gişe görevlisi olan başvuranlar, *çalışma koşullarını protesto etmek için üç saat işlerini bırakarak bir işi yavaşlatma eylemi gerçekleştirmişler ve* eylem boyunca köprüden geçenler ücret ödemişlerdir. Karayolları Genel Müdürlüğünün başlattığı soruşturma, eyleme katılanların

³⁸ CE, CEDH, *Affaire Satılmış et autres c. Turquie* (Requêtes Nos 7461/01, 26876/02 et 27628/02), Deuxième section, Arrêt, 17 juillet 2006, Strasbourg.

(işyerlerini izinsiz terk etmeleri nedeniyle yönetimin maddi kaybına yol açmaları yüzünden) kusurlu bulunarak, bu kaybı karşılamalarına karar verilmiştir (DMK, m. 125). Para cezasının aylıklarından kesilmesine izin verilmemesi üzerine de, yönetimin 14 Aralık 1998'de Üsküdar Asliye Ceza Mahkemesinde açtığı dava, başvuruların her birinin müteselsilen sorumlu olduğu bir para cezasına çarptırılmalarıyla sonuçlanmıştır (29 Aralık 1999). Yargıtayın kararı onaması ve karar düzeltme isteminin reddedilmesiyle iç hukuk süreci tamamlanmıştır.

Strazburg Mahkemesi, olayları ve ortaya koyduğu sorunun özünü göz önüne alarak başvuruları birleştirerek incelemeye karar vermiştir. Başvuruların, sözleşmenin yaşam hakkıyla ilgili 2. maddesine dayalı savlarını, iç hukukta ileri sürmedikleri için reddeden Mahkeme, başvuruların kabul edilebilirliği sonucuna varmıştır.

Başvuranlar, İHAS'ın 2, 11 ve 14. maddeleri ile 1 sayılı protokolün 1. maddesini ileri sürerek, Üsküdar Asliye Hukuk Mahkemesinin toplantı ve örgütlenme özgürlüğü haklarını tanımadığını savunmuşlardır. Başvuranlar, barışçı toplantı ve örgütlenme özgürlüğü hakları ile ayrımcılık yapılmaması ve **üç saatlik iş bırakımı** nedeniyle dava konusu para cezalarını ödemeleri nedeniyle mallarına saygı gösterilmesi (mülkiyet) haklarına saldırı olduğundan da yakınlıkla, sözleşmenin 11 ve 14. maddelerinin yanı sıra 1 sayılı protokolün 1. maddesinin de ihlal edildiğini ileri sürmüşlerdir. Ancak Mahkeme, **yakınlıkları yalnızca 11. madde çerçevesinde incelemeye karar vermiştir**. Başvuranlara göre, yerel mahkemenin, sendikal eylemleri nedeniyle yönetimin uğradığı zararın tazmin edilmesinden kendilerinin hukuken sorumlu olduklarına karar vermiş olması, örgütlenme özgürlüğü hakkına bir karışma (müdahale) oluşturmaktadır. Söz konusu (üç saatlik iş bırakma) eylem(i), herhangi bir ceza yada önlemleri zorunlu kılan ne bir grev, ne de yasa dışı bir eylem olarak nitelendirilebilir. Ayrıca, müfettişler bu eylemi, **işe gitmede gecikmeye ve izinsiz olarak, işten öngörülenden daha erken ayrılmaya** benzetmişlerdir.

a. Karışmanın Varlığı

Strazburg Mahkemesi, 11. maddenin grev hakkını hangi ölçüde tanıdığı ve bu madde çerçevesinde grev hakkının tanımının ne olduğu konularında spekülasyona girmeksizin şu değerlendirmeyi yapmıştır: **Üç saatlik iş yavaşlatma, sendikal hakların kullanılması bağlamında genel nitelikli bir toplu eylem olarak düşünülebilir**. Başvuranların bu eylem nedeniyle hukuksal sorumluluklarına karar verilmiş olması, bu önlemin onların örgütlenme özgürlüğü hakkına bir karışma oluşturduğunu ortaya koyar (parag. 57).

b. Karışmanın Haklılığı

Karışmayı saptadıktan sonra **"haklılığı"**, yani 11. maddenin öngördüğü **üç koşullu sınırlama rejimi** üzerinde duran İHAM, böylesi bir karışmanın, **"yasayla öngörülmesi"**, 2. fıkradaki meşru (haklı) amaçlara yönelmesi ve bunlara erişmek için

“demokratik bir toplumda zorunlu olması” dışında, 11 maddeyi ihlal ettiğini belirtmiştir. Daha açık bir deyişle, üç saatlik iş bırakma/yavaşlatma eyleminin 11. maddenin güvenceye aldığı sendika hakkına “haksız” bir karışma sayılmaması için, sözü edilen üç koşulun birlikte bulunması gerekir.

Mahkeme bu konuda önce tarafların kanıtlarını değerlendirmiştir. Başvuranlara göre, böyle bir karışma yasada öngörülmemiştir. Hiçbir iç hukuk kuralı böyle bir önlem öngörmemektedir. Ayrıca, bu karışmanın haklı bir amacı bulunmadığı gibi, demokratik bir toplum için de gerekli değildir ve orantısızdır. Başvuranlar ayrıca, uluslararası kurallara (sözleşmelere) ve Mahkeme içtihadının tanımladığı ilkelere aykırı olarak, sendikal haklarını savunmak için hiçbir araçlarının bulunmadığını da eklemiştir. İstanbul Boğaziçi işçi görevlileri olarak ileri sürülen maddi kaybı ödemek zorunda olduklarını, oysa Danıştay kararında öteki kamu görevlilerinin aynı yükümlülükle karşı karşıya olmadıklarını da belirtmişlerdir.

Hükümete göre ise, maddi kaybın geri ödenmesi, 657 sayılı yasanın madde 12/2 kuralının bir gereğidir ve bu düzenleme de, UÇÖ'nün 87 ve 151 sayılı sözleşmelerinin sırasıyla madde 8/1 ve madde 6/1 ve 2 kurallarına uygundur. Ayrıca, 657'deki (m. 26/2 ve 27) grev yasakları da, devletlerin sendikal hakların kullanılmasına haklı kısıtlamalar getirmesine olanak veren sözleşmenin madde 11/2 kuralına uygundur. Öte yandan Türkiye, 1961 Avrupa Sosyal Şartının 2, 5 ve 6. maddeleriyle bağlı değildir ve UÇÖ'nün 87 ve 151 sayılı sözleşmeleri devletlerin grev hakkını tanımalarını zorunlu tutmamaktadır. Karışmanın amacı, kamu düzeninin korunmasıdır ve demokratik bir toplumda zorunludur. Başvuranların yasa dışı eylemi sırasında kamu hizmeti altüst olmuştur, yönetim maddi zarara uğramıştır; bu kayıp olmasaydı, yerel mahkeme başvuranların hukuksal sorumluluğuna karar vermeyecekti. Kısacası **hükümet, karışma eyleminin üç sınırlama koşulu yönünden sözleşmeye uygun olduğunu**, cezaların iç hukukta öngörüldüğünü savunmuş; uluslararası sözleşmeler bağlamındaysa, ASŞ'nin anılan maddelerinin onay kapsamı dışında kaldığını, 87 ve 151 sayılı sözleşmelerin de grev hakkını tanıma yükümlülüğü getirmediğini ileri sürmüştür. Ancak hükümet, grev hakkını açıkça tanıyan ESKHUS'yi nedense unutmamıştır. Başvuranlar da, toplu eylemlerinin dayanağı olarak bu sözleşmeden söz etmemişlerdir.

Strasbourg Mahkemesi, tarafların bu savları çerçevesinde, bir toplu eylem nedeniyle başvuranların hukuksal sorumluluğuna karar verilmesinin sözleşmenin 11. maddesine aykırı bir karışma oluşturup oluşturmadığı sorununu iki başlıkta ele alıp değerlendirmiştir.

Mahkeme, **dava konusuyla ilgili ilkeler** başlığında, önceki kararlarına göndermede bulunarak şu saptama ve anımsatmalarda bulunmuştur:

İlk ilke olarak Mahkeme, 1975 ve 1976 kararlarından beri yineleyegeldiği üzere, madde 11/1 kuralının, bir sendikanın üyelerine, çıkarlarını savunmak ereğiyle, **sendikalarının dinlenmesi** güvencesi sağladığını, ancak bu amaçla kullanılacak araçların seçilmesini her devlete bıraktığını anımsatmıştır. Sözleşme,

ulusal mevzuatın, 11. maddeye aykırı düşmeyen biçimlere göre, sendikalara üyelerinin çıkarlarını savunmak için savaşım verme olanağı tanınmasını gerektirir.

Mahkemeye göre ikinci ilke, 11. madde bağlamında *devletin “olumlu” yükümlülüğünün* bulunmasıdır. Bu maddenin temel amacı, tanıdığı hakların kullanılmasında kamu yetkililerinin keyfi karışmalarına karşı bireyi korumak ise de, bunun dışında *söz konusu madde, bu haklardan fiilen (uygulamada, eylemleri olarak) yararlanılmasını sağlama konusunda olumlu yükümlülük de içerebilir*. Eğer suçlanan olaylar, iç hukukta, sözleşmenin tanıdığı haklardan başvuranların yararlanmalarının güvenceye alınmasında devletin bir kusurunun sonucu ise, taraf devletin sorumluluğu vardır.

Dava konusuyla ilgili üçüncü ilke de, madde 11/1’de yer alan *“çıklararını savunmak için” terimlerinin boş sözler olmamasıdır. Sözleşme, bir sendikanın, (kararlaştıracağı) toplu eylem yoluyla üyelerinin mesleki çıkarlarını savunma özgürlüğünü korumaktadır*, taraf devletlerin bu toplu eyleme hem izin vermeleri ve hem de yürütülmesini (uygulanmasını) ve geliştirilmesini olanaklı kılmaları gerekir. Öyleyse, sendikanın, üyelerinin çıkarları için müdahalede bulunmada (devreye girmede) serbest olması gerekir ve sendika üyelerinin de, çıkarlarını savunmak amacıyla *sendikalarının dinlenmesine (sesini duyurmaya) hakları vardır* (parag. 67).

Grev hakkı konusunu da ele alan Mahkeme, 11. maddenin grev hakkını açıkça tanımadığını anımsatmış, grev hakkının verilmesinin, kuşkusuz sendikal hakların en önemlilerinden birini temsil ettiğini, (ancak) başka araçlar da bulunduğunu ekleyerek, önceki görüşlerini yinelemiştir.

Strazburg Mahkemesi, 11. maddenin ihlal edildiği sonucuna ulaştığı kararında, yukarıdaki üç ilkeyi davaya uygulamış, yine sınırlama rejiminin üç koşulu açısından şu değerlendirmeyi yapmıştır: Dava konusu önlem *yasada öngörüldüğünden* (657, m. 12/2 ve m. 125 A), yasal temeli olan bir önlemdir (parag. 69). İkinci sınırlama koşulu (*haklı nedenlere dayanma*) açısından da *bir sorun yoktur*. Dava konusu önlem, kamu hizmetinin iyi yürütülmesinde aksamalara engel olma (yani kamu düzenini koruma) gibi haklı bir amaca yöneliktir (parag. 70). Üçüncü koşul bağlamında ise, dosyanın tümünün ışığında başvuranların hukuksal sorumluluğu kararını inceleyen Mahkeme, bu incelemeyi, kararın, barışçı toplantı özgürlüğündeki üstün yerini göz önünde bulundurarak, izlenen meşru amaçla orantılı olup olmadığını belirlemek için yapmıştır. Mahkemeye göre, ilgililerin (başvuranların) hukuksal sorumluluğuyla ilgili yerel mahkeme kararları, üyesi oldukları sendikanın çalışma koşullarını savunmak için düzenlediği (kararlaştırdığı) toplu eyleme katılmaları nedeniyle verilmiştir. Hükümet ise, kamu görevlilerinin başka barışçı yollarla haklarını savunma olanakları bulunup bulunmadığını hiçbir biçimde açıklamamıştır. Oysa iç hukuk kuralları, sendikal haklar alanında 1997’den beri ortaya çıkan önemli gelişmelere karşın, ayırım gözetmeksizin devlet memurlarının toplu hareket ve etkinliklerini genel bir biçimde yasaklamaktadır (parag. 72).

Bu değerlendirmelerden sonra Mahkeme, *başvuranların hukuksal sorumluluğuna karar verilmesini, “demokratik bir toplumda zorunlu” bulmadığı* sonucuna varmış (parag. 73), sınırlama rejiminin üçüncü koşulunun gerçekleşmemesi nedeniyle sözleşmenin 11. maddesinin ihlal edildiğine oybirliğiyle karar vermiştir (parag. 74).

SONUÇ

Geleneksel ve en yaygın tanımıyla sendika, çalışanların “hak ve çıkarlarını korumak ve geliştirmek” amacıyla kurdukları örgütlerdir. Sendikalar da, varolduklarından beri, bu amacı gerçekleştirmek için çeşitli araçları kullanmış ve kullanmaktadırlar. Çalışanların ve sendikalarının, her yönden güçlü işverene karşı ancak örgütlenerek ve toplu eylemlere başvurarak bunu başarabilecekleri, tarihsel olarak da görülmüştür.

Sendika hakkının amaç ögesi, çalışanların kuracakları örgütlerin tanımı yapılırken, dolaylı olarak ilk kez 1948 tarihli ve 87 sayılı sözleşmede belirtilmiştir. İHAS, kısa bir anlatımla amacı tanımlarken, ASŞ 1961’de ve ESKHUS de 1966’da, daha ayrıntılı ve somut bir tanım yapmışlar; İHAS’tan ayrılarak, korunacak ve geliştirilecek çıkarların “ekonomik ve sosyal” çıkarlar olduğunu belirtmişlerdir.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinden (m. 23/4) esinlenen İHAS, sendika kavramının uluslararası sözleşmelere de geçirilen geleneksel tanımını temel almış; dernek kurma özgürlüğünün “özel bir biçimi” olarak güvenceye aldığı sendika hakkının amaç ögesine, Sosyal Şartta belirtildiği gibi savunulacak çıkarların türüne yada niteliğine değinmeksizin genel bir anlatımla yer vermekle yetinmiştir. Kanımca, aynı zamanda koruma ve geliştirmeyi de içeren “çıkartları savunma” amacı,³⁹ İHAS anlamında sendika tanımının pozitif öğelerinden biridir. Sosyal hakları dışlayan, daha doğrusu kendisinden onbir yıl sonra ancak 1961’de kabul edilecek Avrupa Sosyal Şartına erteleyen Avrupa Konseyi ve İHAS,⁴⁰ sendika hakkı dışında öteki sendikal haklara da yer vermemiştir. Ancak, sendika hakkının öteki sendikal hakları da içerip içermediği sorunu, 1970’li yılların ortalarında İHAS denetim organlarının önüne gelmiştir. Denetim sisteminin tek organlı bir yapıya dönüşmesinden (1998’den) önce İnsan Hakları Avrupa Komisyonu ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi, 1 Kasım 1998’den sonra ise tek ve sürekli denetim organı olan İHAM konuyu ele almışlar ve sonunda, 1975’ten 2007’ye değin süren dönemde, temelde “çıkartlarını savunma” ögesinin yorumlanmasına dayanan kararlarıyla, uluslararası ortak sendikal haklar ortak hukukuyla uyumlu bir yaklaşım benimsemişlerdir.

³⁹ Sendika hakkının amaç ögesi için 11. maddenin Fransızca’sında, “*pour la défense de ses intérêts*”; İngilizce’sinde ise, “*for the protection of his interests*” denilmektedir.

⁴⁰ Mesut Gülmez, “İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi’nin Hazırlık Süreci ve 11. Madde”, **İnsan Hakları Yılığ**, Cilt 16, 1994, s. 15-36.

İHAM'ın 11. madde konusundaki ülkemize ilişkin toplam dört kararı ve bunlardan özellikle Kasım 2006 ve Temmuz 2007 arasındaki son üç kararı, sendikanın “amaç” ögesinin öteki sendikal hakları da içerdiğinin kabul edildiği ve yinlendiği kararlardır. İHAM içtihatları yönünden de genel önem taşıyan bu kararlar, hem UÇÖ ve BM denetim organlarının ve hem de SHAK'nin kararları ile uyum içindedir.

Strazburg Mahkemesinin Karaçay kararı ile Satılmış ve Diğerleri kararı, 11. maddenin sağladığı korumanın kapsamını, ülkemizdeki toplu eylemlere ilişkin sendikal haklar ihlalleri özelinde değerlendirmiş ve önceki içtihatları doğrultusunda sonuca bağlamış olmaları yönünden önemlidir. Özellikle, kamu görevlilerinin sendikalaşma istemlerinin somutlaştığı yıllardan beri, sendikaların üyelerinin ekonomik ve sosyal çıkarlarını korumak ve geliştirmek amacıyla başvurduğu toplu eylemler, kamu yetkililerinden sert bir karşılık görmüştür. Önce, genelge yada basın açıklamalarıyla, kısa süreli bu toplu eylemlerin yasa dışı olduğu, 657'nin grevi yasakladığı ve katılanlara karşı “yasal işlem” yapılacağı duyurulmuş, genelgeler çıkarılmıştır. Sonra da, zaman zaman, bu barışçı toplu eylemlere karşı “polisye” önlemlere başvurulmuştur.

Her iki karar, kısa süreli barışçı toplu eylemlerin 11. maddenin güvencesinde olduğunu yinelemekle, sözleşmenin 11. maddesinin sendikalara tanıdığı “üyelerinin çıkarlarını savunma” hakkının içeriğini somutlaştırmıştır. Bu iki kararda, üyelerin çıkarlarını korumak için başvuru aracının toplu eylemler olduğu ve böylece toplu eylemler hakkının sendika hakkına içkin bulunduğu belirtilmiştir. Buna karşılık Demir ve Baykara kararında, üyelerin çıkarlarını savunmak için başvuru araç, toplu iş sözleşmesidir. Bunun engellenmesi yada yapılan toplu sözleşmenin uygulanmaması, 11. maddenin ihlalini oluşturan ve demokratik toplumun gerekleriyle bağdaşmayan “haksız” bir karışmadır, sınırlandırmadır. Karaçay kararı ile Satılmış ve Diğerleri kararında ise, ilgili sendikalar için çıkar koruma aracı, sırasıyla bir günlük ve birkaç saatlik iş bırakma eylemleridir ve her iki toplu eylem de, 11. maddenin güvencesindedir. Bu eyleme katılanlara hukuksal yaptırımlar uygulanması, yaptırımlar “küçük” de olsa eylemden caydırıcı nitelik taşıdığından, 11. maddenin ihlalini oluşturur. Demir ve Baykara kararında ise, geçerli bir toplu iş sözleşmesine haksız bir devlet karışması vardır ve bu da 11. maddeye aykırıdır.

Karaçay kararının bir başka önemli yanı da, Anayasa ve 657 sayılı yasanın uyarı ve kınama cezalarına karşı yargı denetimi yolunu yasaklamalarının sözleşmenin 13. maddesine aykırı olmasını belirtmiş olmasıdır. Dolayısıyla, sendikal eylem ve etkinliklere katılma yada belirli sendikalara üye olma nedeniyle verilecek tüm disiplin cezaları 11. maddenin ihlali anlamına gelmektedir. Kuşkusuz, uyarı ve kınamadan daha ağır olan disiplin cezaları verilmesi, orantısız ve ölçüsüz yaptırımlara başvurulmuş olması nedeniyle, 11. maddeye öncelikle aykırı olacaktır. İç hukukumuzda, uyarı ve kınama cezalarına karşı etkili başvuru yollarının açılması, bu cezaların 11. maddeye uygun olması sonucunu doğurmaz.

Bu davadaki eyleme katılma nedeniyle verilen cezaya karşı etkili bir yargı denetimi yolu açık olsaydı bile, Mahkemenin saptadığı 11. maddenin ihlali ortadan kalkmazdı. Ayrıca, bu cezalara karşı yargı denetimi yapılamaması, İHAS dışında BM'nin Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesinin 15. maddesinin de ihlal edilmesi anlamına gelmektedir.

Bu kararların İHAM içtihatları açısından genel olarak taşıdığı öneme de değinmek gerekir. Bu kararlarla, pozitif metni sendika hakkını düzenlemekle sınırlı olan 11. maddenin, aynı zamanda, durum ve koşullara göre, toplu iş sözleşmesi ve toplu eylem haklarını da kapsadığı vurgulanmış ve devletin, gerek işçiler ve gerekse kamu görevlilerinin ve sendikalarının bu haklardan eylemli olarak yararlanmalarını sağlama konusunda “olumlu” yükümlülük altında bulunduğu yinelenerek karara bağlanmıştır. Türkiye’ye ilişkin kararlarıyla Mahkeme, 1970’li yılların ortalarındaki ürkek yaklaşımından uzaklaşmasını pekiştirmiş, sendikal hakların birbirini bütünleyen haklar olduğu yolundaki yaklaşımını perçinlemiştir. Gecikmeli de olsa, Mahkeme sözleşmenin “yaşayan belge” olarak yorumlanması görüşünü, bu konudaki ünlü Airey kararına yollamada bulunmaksızın 11. madde için de benimsemiş ve uygulamıştır.

Tüm Haber-Sen kararından sonra, 2006 ve 2007 yıllarındaki üç kararın, yalnızca memurların sendikal hakları açısından önem taşımamasının doğal sonucu şudur: Sendikal haklara ilişkin ulusal düzenlemelerin, bu kararların tümünün oluşturduğu İHAS’a dayalı hukuksal çerçeveye uyumunun sağlanması zorunludur. Devlet, 11. maddeden doğan olumlu yükümlülüğünün gereği olarak, farklı çalışan kesimlerin (işçilerin, memurların, sözleşmeli personelin, geçici personelin, vd) sendika, toplu iş sözleşmeli toplu pazarlık ve grevi de kapsayan toplu eylem haklarının tümüne yada bir bölümüne ilişkin anayasal ve yasal kısıtlama yada yasaklamaları kaldırmak zorundadır. Söz konusu kararların “bireysel” olduğunu ileri sürerek Anayasa ve yasalardaki yasaklara dokunmamak, 11. maddeden doğan yükümlülükleri yerine getirmemek için direnmek demektir. Bunun bir anlamı da, yürürlükteki yasak ve yaptırımları, üyelerinin çıkarlarını savunmak amacıyla toplu iş sözleşmesi imzalayan ve/yada toplu eylemlere başvuran kamu çalışanları sendikalarına karşı tehdit aracı olarak kullanmaktadır.

1961 ve 1996 Sosyal Şartlarının 5 ve 6. maddelerinin onay kapsamı dışında tutulmuş olmasına karşın, tüm çalışanların sendikal haklarının uluslararası hukuksal dayanaklarının Strazburg Mahkemesi kararlarıyla genişlediği ve güçlendiği, insan haklarına dayalı bir devletin yöneticileri ve yargıçları için görmezlikten gelinemeyecek bir hukuksal gerçekliktir. Devlet, üstlendiği olumlu yükümlülüğü yerine getirmemesinin sonucu olan iç hukuktaki yasal boşluk ve/yada aykırılıklardan kaynaklanan kusuruna dayanamaz. Bu yükümlülük, yasaları yapanlar, uygulayanlar ve yorumlayanlar için de aynı ölçüde geçerlidir.

KAYNAKÇA

Bureau international du Travail (BIT), **Liberté syndicale et négociation collective** (Etude d'ensemble de la Commission d'experts pour l'application des conventions et recommandations), Rapport III (Partie 4B), CIT, 81e session 1994, Genève, 1994.

_____. **La liberté syndicale, Recueil de décisions et de principes du Comité de la liberté syndicale du Conseil d'administration du BIT**, Quatrième édition, 1996, Genève.

_____. **La liberté syndicale**, Recueil de décisions et de principes du Comité de la liberté syndicale du Conseil d'administration du BIT, Cinquième édition, Genève, 2006.

_____. **Liberté syndicale et négociation collective** (Etude d'ensemble de la Commission d'experts pour l'application des conventions et recommandations), Rapport III (Partie 4B), CIT, 81e session 1994, Genève, 1994.

Conseil de l'Europe (CE), Comité d'experts indépendants de la Charte Sociale Européenne, **Conclusions IV**, Strasbourg, 1975.

CE, **Note d'information No 44 sur la jurisprudence de la Cour**, juillet 2002.

CE, Cour européenne des droits de l'homme (CEDH), **Affaire Schmidt et Dahlström**, Série A: Arrêts et décisions, vol. 21, Carl Heymanns Verlag KG., Köln-Berlin-Bonn-München, 1976.

_____. **Affaire syndicat national de la police belge**, Série A: Arrêts et décisions, Carl Heymanns Verlag KG., Köln-Berlin-Bonn-München, 1975.

_____. **Affaire syndicat suédois des conducteurs de locomotives**, série A: Arrêts et décisions, vol. 21 (20), Strasbourg, 1976.

_____. **Affaire Young, James et Webster**, série A: Arrêts et décisions, vol. 44, Carl Heymanns Verlag KG. Köln-Berlin-Bonn-München, 1981.

_____. **Affaire Airey**, série A: Arrêts et décisions, vol. 32, Carl Heymanns Verlag KG., Köln-Berlin-Bonn-München.

_____. **Affaire Wilson, National Union of Journalists et Autres C. Royaume-Uni**, (Requêtes N°s 30668/96, 30671/96 Et 30678/96), Arrêt, Strasbourg, 2 juillet 2002, Définitif, 02/10/2002.

_____. Deuxième section, **Affaire Tüm Haber Sen et Çınar c. Turquie** (Requete No: 28602/95), Arrêt, Strasbourg, 21 février 2006.

_____. **Affaire Demir et Baykara c. Turquie** (Requete No 34503/97), Arrêt, 21 novembre 2006, Strasbourg.

_____. **Affaire Karaçay c. Turquie** (Requête No 6615/03), Arrêt, 27 mars 2007, Strasbourg.

_____. **Affaire Satılmış et autres c. Turquie** (Requête No 74611/01, 26876/02 et 27628/02), Arrêt, 17 juillet 2007, Strasbourg.

Conseil de l'Europe (CE), Comité européen des droits sociaux (CEDS), **Décision sur le bien fondé, Réclamation no: 23/2003**, Syndicat occitan de l'éducation c. France, 2003.

Doğru, Osman, (editör), **İnsan Hakları Kararlar Derlemesi**, Cilt 1, İstanbul Barosu Yayını, İstanbul 1998.

Gülmez, Mesut, **Sendikal Hakların Uluslararası Kuralları ve Türkiye (UÇÖ/ ILO Sözleşme ve İlkeleri)**, TODAİE Yayını, No: 223, Ankara, 1988.

_____. **Sendikal Haklarda Uluslararası Hukuka ve Avrupa Birliğine Uyum Sorunu**, Belediye-İş Yayını, "AB'ye Sosyal Uyum Süreci Dizisi, No: 1, İkinci Baskı (Tıpkı Basım), Ankara, Temmuz 2006.

_____. "İnsan Hakları Avrupa Mahkemesinin Demir-Baykara/Türkiye Davası Kararı: Bağlayıcılığı, İçeriği, Etkileri ve Sonuçları", **Ulusal ve Uluslararası Hukukta Kamu Görevlilerinin Toplu Sözleşme Hakkı**, Tüm Bel-Sen Yayını, Ankara, (2008), s. 5-32;

_____. "Strazburg Mahkemesi, Sendikal Hakların Bütünsellik ve Bölünmezliğini Onayladı", **Eğitim-İş Dergisi**, Sayı 3, Ocak 2008, s. 24-27.

_____. "Ayrıntılıklarla Dolu Kamu Görevlileri Sendikaları Yasası", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 34, Sayı 3, Eylül 2001, s. 3-21.

_____. "Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartına Uyum Sağlayabilecek miyiz?", **Çalışma ve Toplum**, 2007/1, Sayı 12, s. 27-52.

_____. "İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nin Hazırlık Süreci ve 11. Madde", **İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt 16, 1994, s. 15-36.

_____. "Yargıtay Hukuk Genel Kurulu Kararı: 'Mevzuatçı' Hukuk Kültürünün Ürünü Bir Karar", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 28, Sayı 2, Haziran 1995, s. 141-153.

_____. "Memurların Sendika Hakkı Vardır", **Cumhuriyet**, 24 Aralık 1987, s. 2.

_____. "Uluslararası Sözleşmeler ve Memurların Sendika Hakkı", **abece**, Sayı 92, Şubat 1988, s. 18-20.

Nation Unies (NU), Conseil économique et social (CES), Observations finales du Comité des droits économiques, sociaux et culturels: Mauritius, 31/05/1994, E/C.12/1994/8, 31 mai 1994.

_____. Observations finales du Comité des droits économiques, sociaux et culturels: Colombia, 06/12/1995, E/C.12/1995/18, paras. 173-202, 6 décembre 1995, parag. 188; 28/12/1995, E/C.12/1995/12, 28 décembre 1995.

_____. Observations finales du Comité des droits économiques, sociaux et culturels: Zimbabwe, Concluding Observations/Comments, 20/05/97, E/C.12/1/Add.12, 20 mai 1997.

_____. Observations finales du Comité des droits économiques, sociaux et culturels: Slovakia, Concluding Observations/Comments, 19/12/2002, E/C.12/1/Add.81, 19 décembre 2002.

_____. Observations finales du Comité des droits de l'homme: Ecuador, Concluding Observations/Comments, 07/11/1991, A/47/40.

_____. Observations finales du Comité des droits de l'homme: Guatemala, Concluding Observations/Comments, 03/04/1996, CCPR/CO/79/Add.63, 3 avril 1996.

_____. Observations finales du Comité des droits de l'homme: Germany, Concluding Observations/Comments, 18/11/1996, CCPR/C/79/Add.73, 18 novembre 1996.

_____. Observations finales du Comité des droits de l'homme: Lithuania, Concluding Observations/Comments, 04/05/2004, CCPR/CO/80/LTU, 4 mai 2004.

Özdek, Yasemin, **Avrupa İnsan Hakları Hukuku ve Türkiye**, TODAİE Yayını, Ankara, 2004.

Sudre, Frédéric, **Droit européen et international des droits de l'homme**, 7e édition refondue, PUF, Paris, avril 2005.

Sur, Melda, **İş Hukukunun Uluslararası Kaynakları, Avrupa Konseyi Çerçevesinde Kabul Edilen Belgeler**, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, İzmir, 1995.

İşçilerin Sendikalara Yönelik Tutum ve Davranışları; Kocaeli Örneği

Betül URHAN* - Ahmet SELAMOĞLU**

Workers' Attitudes and Behaviours Towards the Trade Unions; The Case of Kocaeli

Abstract

Since the early 1970's, while unions have been losing its base, discussions on member-union relationships and members' attitudes and behaviours towards the unions are getting more importance. As it is agreed, the results of researches on this topic can not be definite, since many factors of each country are really diagnostic.

In this sense, one of the important characteristics of Turkish trade unionism is public sector based unionism. Together with this difficulty, privatization policy at public sector diminishes the membership base of the unions during the last two decades. Therefore the future of unionism depends on keeping relationships with members alive and organizing employees at private sector primarily. In this context, the evaluation of members' attitudes towards the unions, the motives that lead up to membership and the analyzes member-union relationships are getting importance in order to revitalise unionism.

In this sense, the paper will basically depend on the research that comprises both unionized and non-unionized workers' attitudes towards the unions at metal, food, textile and petrochemical-rubber private sectors in Kocaeli province. One of the major purpose of this research is to figure out the motives and the reasons of being a member to the unions. The other purposes of this research are to discuss the collective understanding of workers, the perception of workers on necessity of being a member, the understanding of workers on union policies and the member-trade union relationships. Also this research will give us a chance to make a comparison with the results of another research that was done in 2004 at the same scope. So the paper might have chance to observe the changes in three years time.

Keywords: Workers' attitudes and behaviours, Unions-members relationships

* Yar. Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü.

** Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü.

GİRİŞ

Kapitalizm tarih sahnesine çıktığı andan itibaren sermaye kendi gereklerine uygun ekonomik, sosyal ve siyasal ortamı yaratmak için çalışmış, bunun için dönemin tüm üretim ilişkilerini değiştirmekle kalmamış, sosyal yapıyı biçimlendirmiş ve siyasal yapıyı değiştirmiştir. Dönemin tüm katı geleneklerini, tutum ve anlayışlarını parçalamış, kendisine özgür bir hareket alanı yaratmak için katı olan her şeyi buharlaştırmıştır. Sermaye tüketiciye ulaşmada ve daha fazla kar elde etmede, her seferinde yeni model arayışlarına girmiş, model tıkandığında yaşanan krizleri başka bir modelle aşmaya çalışmıştır.

1970'li yıllardan günümüze kadarki dönem de sermayenin krizini aşmaya yönelik, makro ve mikro mekanizmalar aracılığı ile ulusal ve uluslararası ekonominin ve siyasetinin yeniden yapılandığı bir değişim süreci olarak karakterize edilmektedir. Bu sürecin en önemli özelliği, sermayenin zaman ve mekan üzerindeki güç ve kontrolünü, katı olarak gördüğü güç ve üretim ilişkilerini kendi lehine esnekletmek yoluyla daha fazla perçinlemek istemesidir. Artık sermaye için, Keynesyen politikalar, sosyal korumacı yasal mevzuat ve sosyal güvenlik sistemleri, ulus devletin ekonomi ve bürokrasideki etkinliği, istediği dönüşümün önünde en büyük engeli oluşturmaktadır. Bu engellerin kaldırılması örgütlü emek hareketinin geriletilmesi ile mümkün olabilmektedir. Bu süreçte işgücünün değişen yapısı, devletin değişen niteliği, kolektif hakların kullanımına ilişkin yasal sınırlamalar ve engellemeler, esneklik uygulamaları ve işsizlik, emek hareketinin temel kurumlarından olan sendikaların ciddi bir güç ve güven kaybına uğramalarına neden olmuştur. Bu güç ve güven kaybıyla eş zamanlı olarak sendikaların bir temsil krizi içerisinde olduklarına yönelik tartışmalar yükselmiştir. Giderek işçi sınıfının dayanışma örgütleri olma özelliğini tartışmalı hale getiren bu sorunun görünür yüzü gerileyen sendika üye sayısıdır.

Türkiye'de sadece kayıtlı işçi sayısını esas alan Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB) verilerine göre 1992 yılında %62,7 olan işçiler arasındaki sendikalaşma oranı 2006 yılında %58,21'e gerilemiştir. Kamu görevlileri sendikalaşma oranı ise 2002 yılında %62 iken 2006 yılında %49,2'ye düşmüştür.¹ ÇSGB verileri çeşitli nedenlerle tartışmaya çok açıktır. Bundan dolayı sendikalaşma oranları ile ilgili farklı hesaplama yöntemleri denenmiştir. Türkiye'de ücretli ve maaşlı çalışanların tümü hesaba katılarak yapılan bir çalışmaya göre, çalışanların sendikalaşma oranı 1988 yılında %22,2'den, 2004 yılında %15'e düşmüştür. Toplu sözleşmeden yararlananların oranı ise 2004 yılı için sadece %8 olarak hesap edilmiştir.²

¹ http://www.csgb.gov.tr/CGM/4688_istatistik_2006.htm, 19.01.2007

² Aziz Çelik, Kuvvet Lordoğlu, "Türkiye'de Resmi Sendikalaşma İstatistiklerinin sorunları Üstüne" www.calismatoplum.org/sayi9/celik_lordoglu.pdf, s. 27, 19.01.2007.

Ayrıca Türkiye’de sendikal örgütlenmenin kamu ağırlıklı olduğu düşünülürse, özel sektörde bu oranların, ortalamanın çok altında olacağı tahmin edilebilir. Dolayısıyla etki ve üye sayısı bakımında çalışanları temsil gücü oldukça zayıf olan Türk sendikacılığında yaşanan güven ve dayanışma sorunları giderek kendini daha çok hissettirmektedir.

Sendikal hareketin gücü ve işçilerin sendikal tutum ve davranışları, ülkelerin sosyal, ekonomik ve tarihsel özelliklerine göre biçimlenmektedir. Bu bağlamda farklı dinamikler içeren Türk sendikacılığında yaşanan dayanışma ve güven sorunlarının tartışılması, küresel sisteme entegrasyon sürecinde ülkenin öznel koşulları ve sendikacılığın kendine özgü özelliklerinin yarattığı sorunların göz önünde bulundurulmasını gerektirmektedir.

1. Türk Sendikal Hareketinin Nesnel Koşulları

A. Yeni Liberal Politikalar

Türkiye’de 1980’li yıllar, ekonomik-finansal sistemin liberalizasyonu ile özel sektör öncülüğünde ekonominin küresel sisteme entegrasyonunun sağlanmaya çalışıldığı yıllardır. Bu süreçte özelleştirmelere hız verilmiş, kamu kesimi yatırım alanlarından tedrici olarak çekilmiş, ihracatçı sektörlerle yoğun teşvikler sunulmuştur.³ Dolayısıyla kamu istihdamı daralırken, kamu sektöründe yoğunlaşmış sendikal hareket üye kaybetmiştir.

Dışa açık büyüme modeli ile ilişkili bir diğer gerçeklik ise, etkisini özellikle örgütlü işçi hareketi üzerinde gösteren ekonomik krizler ve istikrarsızlıktır. Kısaca, Türkiye ekonomisi son 15 yıllık dönemde büyüme-kriz sarmalında sıkışık kalmış bir görünüm sergilemektedir.⁴ Dışa açık bir ekonomi ve kriz koşullarında, yasal ve kurumsal düzenlemelerle sendikal harekete yasaklar getirilmesi ise, işverenlerin artan rekabeti ve kar oranlarını özellikle düşük ücretlere dayanarak dengeleyebilme olanaklarını güçlendirmiştir.

Kısaca, yeni liberal politikalarla işçiler arasındaki kolektif çözüme hızlanırken güvencesizlik derinleşmekte ve sendikal örgütlenme zorlaşırken dayanışma aşınmaktadır.

B. İstihdamın Yapısı

Türkiye’de sendikal hareket, Batı’da olduğu gibi sanayi devrimiyle birlikte toplumun büyük bir kesiminin hızla işçileşmesi sürecine uzak bir ekonomik ortamda doğmuş ve gelişimini sürdürmüştür.⁵ Günümüzde dahi işgücünün sadece %57’si ücretli ve yevmiyeli statüsünde çalışmaktadır. 2004 yılı ile

³ Hacer Ansal vd., **Türkiye Emek Piyasasının Özellikleri**, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2000, s. 94.

⁴ Erinç Yeldan, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi**, 2.bs. İstanbul, İletişim, 2001, s. 31-32.

karşılaştırıldığında kendi hesabına çalışanların oranında değişiklik olmazken, ücretsiz aile çalışanlarının sayısında tarımın çözülüşüne bağlı olarak bir düşme meydana gelmiştir. Bu tablo, henüz Türk işgücü piyasasının ücretli toplumlara özgü niteliklere sahip olmadığını açık bir göstergesidir.

Tablo 1: İstihdamın İşteki Durumuna Göre Dağılımı

	ÜCRETLİ/ YEVMIYELİ	KENDİ HESABINA ÇALIŞAN/İŞVEREN	ÜCRETSİZ AİLE ÇALIŞANI
OECD ORTALAMASI	79.79	15.34	2.32
AB25	83	15.7	1.1
GÜNEY AVRUPA ORTALAMASI	72.63	24.26	2.97
TÜRKİYE 2004	50.84	29.41	19.75
TÜRKİYE 2007 ŞUBAT	57.75	29.30	12.94
PORTEKİZ	73.66	24.36	1.51
YUNANİSTAN	63.40	30.22	6.35
POLONYA	73.27	21.21	5.52

Ücretli çalışanların önemli bir kısmı enformel ilişkilerin hakim olduğu küçük işletmelerde istihdam edilmektedir. Gerçekte ekonomi öteden beri küçük işletmeciliğe dayanmaktadır. Türkiye’de 2006 verilerine göre özel sektör işletmelerinin %94’ü 1-24 işçi çalıştıran işyerlerinden oluşmaktadır.⁶

2004 yılında %53 olan kayıt dışında çalışanların oranı, 2007 yılının ilk üç ayında %45,6’ya düşmüştür. 2004 yılında ücretlilerin %21,2’sinin, yevmiyelilerin %91,7’sinin kayıt dışı çalıştığı tespit edilmiştir. 2007 yılının ilk üç ayının verilerine göre ise bu durumun değişmediği anlaşılmaktadır. Verilere göre kayıt dışı çalışan ücretlilerin oranı %21,1, yevmiyelilerin oranı ise %89,5 olarak gerçekleşmiştir.⁷

Tarımın payı yıllar itibarıyla oransal olarak düşmekte ve son yıllarda hizmetler sektörü lehine daralmaktadır. Ancak hala ücretsiz aile çalışanlarının ve kayıt dışılığın hakim olduğu tarım sektöründe istihdam edilenlerin payı, hizmetler sektöründen sonra en büyük payı oluşturmaktadır. Gerçekten 2004 yılında toplam istihdam içinde tarımın payı %34’ten 2007 yılının ilk üç ayında %24,9’a düşmüş, sanayi kesiminin payı %18’den %20’ye, hizmetler kesiminin payı ise %43’ten %50,1’e yükselmiştir.

Türkiye’de yetersiz sanayileşme ile 1980 sonrasında büyüme-kriz sarmalına sıkışan ve belirsizlikler içeren ekonomik yapı, gelişmekte olan ülkelerin özelliklerini taşıyan işgücü piyasasındaki katmanlaşmayı daha da artırmıştır.

⁵ Alpaslan Işıklı, “ Ücretli Emek ve Sendikalaşma”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, 2.bs. Der. Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak, İstanbul, Belge, 1993, s. 326.

⁶ ÇSGB, **Çalışma Hayatı İstatistikleri**, Ankara, 2006.

⁷ <http://www.tuik.gov.tr>, (erişim:10.06.2007)

Günümüzde işgücü piyasası, kentsel alanda istihdam edilen vasıflı, sendikalı ve sosyal güvenlik kapsamındaki işçilerin oluşturduğu dar bir grubun dışında, sigortasız, düşük ücretli, niteliksiz ve örgütsüz büyük bir grubun oluşturduğu parçalı bir görünüme sahiptir. İşgücünün büyük bir kısmının istihdam edildiği, düşük ortalama verimlilik düzeyindeki tarım ve enformel sektörler, bu işgücü piyasasının yapısal özellikleridir.⁸ Bu yapısal özellikleri istihdam ilişkisinin kolektif boyutunu zayıflatırken, sendikaların giderek küçülmelerine ve daha fazla içe kapalı savunmacı politikalara yönelmelerine neden olmaktadır.

C. Toplumsal Güvensizlik ve Alternatif Dayanışmalar

1980 sonrasının liberal ekonomi ve özellikle tarım politikaları iç göçü yoğunlaştırırken kentlerde küçük üreticilik, marjinal işler, kayıt dışı çalışma ve kayıtlı işçilik arasında geçişlerin yoğun olduğu, heterojen bir toplumsal örgü oluşmuştur. Kentlerdeki bu yapı, göçmenlerin kente uyum sağlayabilmek amacıyla, aralarında geliştirdikleri dayanışma ilişkilerini sağlayan toplumsal mekanizmalardan beslenmektedir. Kente göç edenlerin günlük yaşamda tutunmalarını sağlayan ilişkilerde aile bağları, hemşerilik, dinsel örgütlenmeler ve benzeri geleneksel dayanışma biçimleri öncelikle gelmektedir. Kentlerde mahalli olarak gelişen bu savunma ağı, her dönemde çeşitli değişimlere uğramakla birlikte bugüne kadar varlığını korumuştur.

Kent nüfusunun önemli bir kısmını barındıran gecekondu mahallelerinin geleneksel dayanışma ağlarının gücü ile içine kapanması çalışanlar açısından ortak çıkarlar temelinde bütünleşecek sınıf temelli bir dayanışmanın, örgütlenmenin ve siyasetin önünü tıkamaktadır.⁹

D. İşverenlerin Yaklaşımı

1980 sonrasında liberal politikaların artan etkisine bağlı olarak kamu ve özel kesimde, işverenler daha agresif sendikasılaştırma uygulamalarına yönelmişlerdir. Sözleşmeli personel, taşeron, geçici, mevsimlik ve part-time işçi çalıştırma artmış, kapsam dışı personel uygulaması, üretimin işyeri dışına kaydırılması ve insan kaynakları politikaları gibi çok çeşitli uygulamalar yaygınlaşmıştır. Ayrıca özel sektörde işverenler, sendikaların örgütlenme çabalarını engellemek için işten çıkarma tehdidini kullanmakta, etnik ayırım, hemşerilik, akrabalık ilişkilerinin yanı sıra yüz yüze görüşmeler gibi enformel ilişkilerden yararlanarak işçileri sendikasızlığa ikna etme girişimlerinde bulunmaktadır.

⁸ Fikret Şenses, “Neo liberal Ekonomi Politikaları, İşgücü Piyasaları ve İstihdam”, **2000-2003 Petrol-İş Yıllığı**, İstanbul, 2003, s. 150.

⁹ Tark H. Şengül, “Türkiye’de Krizli Yılların Toplumsal Sonuçları”, **İktisat Dergisi**, Sayı: 432, Aralık, 2002, s. 131-132.

İşverenler yasal boşluklar ve sendikaların zaaflarından yararlanarak, işyerinde örgütlenme çabalarını etkisiz kılmaktadırlar. Sendikalar ise örgütlenme sürecinde yetki almak için işyerinde gerekli olan üye sayısına ulaşınca kadar, işverenlerin bu taktiklerini engelleyebilmek amacıyla örgütlenme faaliyetlerini gizli yürütmek zorunda kalmaktadırlar.

E. Sendikal Yapı ve Sorunlar

Türk sendikacılığı tarihsel gelişimi içerisinde ideolojik sendikacılık özelliği kazanamamıştır. Yasal düzenlemelerin desteği ile düzen içi örgütler olarak doğan sendikalar, kamu sektörü ağırlıklı örgütlenme nedeniyle, işveren konumundaki devletle ilişkilerini geliştirmeyi ve siyasal iktidarla uzlaşarak toplu sözleşmeleri sonuçlandırmayı tercih etmişlerdir. Böylesi bir yapılanma ise özellikle ücret pazarlığına odaklanan faydacı ve uzlaşmacı sendikacılık anlayışının gelişimine neden olmuştur. Diğer bir ifadeyle, sendikal hareket kendi iç dinamiklerini harekete geçirecek iktidar üzerinde baskı kurmak yerine, endüstri ilişkileri yasalarıyla sorunlarını çözmeye yönelmiştir.¹⁰ Bu bağlamda sendikal hareket toplumda işçilerin kimliğini ve sesini yansıtacak temsil kapasitesi ve demokrasi anlayışı geliştirememiştir.¹¹

Öte yandan kamu sektörü daralırken, çoğunlukla küçük işletmelerde, kadın, genç ve vasıfsız işçilerden oluşan istikrarsız ve güvencesiz işgücünün yaygınlaştığı özel sektör genişlemektedir. İşçi sendikalarının bu değişimlere yönelik stratejiler geliştirdikleri, işgücünü tümüyle kapsayacak uygulamalara yöneldikleri ve örgütsel yapılanma arayışında oldukları söylenemez.

Gerçekten Türk sendikacılığının önemli özelliklerinden birisi, katılımcılığa açık olmayan, merkezi ve bürokratik bir yapıya sahip olmasıdır. Kısaca, istişare organları (başkanlar kurulu, bölge temsilciler kurulu, işyeri temsilcilikleri ve çeşitli komiteler), karar organları karşısında etkisiz kalmışlardır. Sendika tüzüklerinde, örneğin toplu sözleşmelerin bağlanması, greve çıkma ve sendika kasasının kullanımı ile ilgili yetkilerin çoğunlukla yönetim kurullarına verilmiş olması, merkezi yapılanmayı güçlendirmiştir.¹² Şüphesiz merkezi yapı, sendikal liderliği güçlendirirken, yönetim ve özellikle liderlik yaşam boyu devam eden profesyonel mesleki faaliyete dönüşmektedir. Böylesi bir sendikal yapının da sendika içi demokrasiyi güçlendirmesini beklemek mümkün değildir.

¹⁰ Metin Kutsal, “Küreselleşme Sürecinin Türk Sendikacılığı Üzerindeki Olası Etkileri”, **Prof. Dr. Kemal Oğuzman’a Armağan**, 1997, Ankara, s. 262.

¹¹ Meryem Koray, **Değişen Koşullarda Sendikacılık**, TÜSES, İstanbul, 1994, s. 157, 260.

¹² Petrol-İş, **Sendikal Demokrasi**, İstanbul, Petrol-İş Yayın No: 31, 1993, s. 114.

2. Türkiye’de İşçilerin Sendikalara Yönelik Tutum ve Davranışları ile Güven İlişkisi

A. Amaç

Sendikaların yaşadığı temsil krizinde işçi-sendika ilişkisi ve işçilerin sendikalara ilişkin tutum ve davranışlarının önemli bir belirleyendir. Bu nedenle sendikaların hem üyeleriyle hem de potansiyel üyelerle olan ilişkilerinin sorgulanması gerekir. Ancak bu ilişkilerin niteliğinin makro ve örgütsel faktörler tarafından etkilendiğinin de belirtilmesi gerekir. Yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığımız faktörler çerçevesinde işçilerin sendikalara yönelik tutum ve davranışlarının belirlemek araştırmamızın temel amacını oluşturmuştur.

B. Araştırma Kapsamının Arka Planı

Araştırma, hem Türkiye hem de Kocaeli bölgesinde imalat sanayisinde ağırlığı olan dört sektörde (metal, gıda, tekstil ve petrol-kimya/lastik sektörleri) yapılmıştır. Araştırma kapsamında yer alan 4 sektörde Türkiye genelinde çalışan işçi sayısının 28 sektörde çalışan toplam işçi sayısına oranı %35.51’dir.

1980 sonrasında esnekleşme, taşeron uygulaması ve eve iş verme sisteminin önem kazandığı dokuma sektörü, esnekleşmenin sektörün merkezindeki işgücünü daha az etkilerken yan sanayide derinlik kazandığı otomotiv sektörünü barındıran metal sektörü, özelleştirme, yabancı sermaye yatırımları ve teknolojik değişimin önemli olduğu petrol-kimya/lastik işkolu ile istihdam ve ihracat paylarında düşüş gösteren gıda sektörü,¹³ bu özellikleri nedeniyle araştırma kapsamına alınmıştır.

Tablo 2: Türkiye’de İşçilerin Sektörel Dağılımı (Ocak 2006)

	İşçi Sayısı	%
Metal	638.762	12.55
Gıda	349.661	6.87
Tekstil	586.378	11.52
Petrol, Kimya ve Plastik	232,293	4.56
Toplam	5.088.515	

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, İşgücü İstatistikleri 2005, İşgücü Genel Müdürlüğü, No:31, Temmuz 2006, Ankara, s. 123-127.

Kocaeli’nde özel sektörde sendikalaşma oranı (%73) Türkiye toplam sendikalaşma oranına (%58) göre yüksektir. Türkiye genelinde özel petrol-kimya/lastik sektöründe %52.11; gıda sektöründe %78.12; tekstil sektöründe %83.48 ve

¹³ Ayşe Buğra, Fikret Adaman, Ahmet İnel, **Çalışma Hayatında Yeni Gelişmeler ve Türkiye’de Sendikaların Değişen Rolü**, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu Araştırma Raporu, s. 8

metal sektöründe %69.32 olan sendikalaşma oranları¹⁴ Kocaeli’nde özel sektördeki sendikalaşma oranları ile karşılaştırıldığında, Kocaeli’nde petrol, kimya, lastik sektörünün dışındaki diğer üç sektörde özellikle tekstil sektöründe sendikalaşma oranının Türkiye geneline göre daha düşük olduğu görülmektedir.* Metal ve gıda sektörlerindeki sendikalaşma oranları ise Türkiye geneline yakındır.

Tablo 3: Kocaeli’nde Sendikalı ve Sendikasız İşçiler (Ocak 2006)

Kocaeli	Sendikalı	Sendikasız
Petrol, Kimya ve Plastik	%79	%21
Gıda	%60	%40
Tekstil	%41	%59
Metal	%64	%36

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, İşgücü İstatistikleri 2005, İşgücü Genel Müdürlüğü, Temmuz 2006, Ankara, s. 123-127.

Genel olarak sendikaların üye kaybettiği ve toplu pazarlık kapsamının daraldığı süreçte, bu dört sektör hem işçi yoğunluğu hem de sendikal hareket açısından önem taşımaktadır.

C. Veri Toplama Yöntemi

Veri ve bilgilerin toplanmasında anket yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada, 2004 yılında İstanbul ve Kocaeli illerinde, dokuma, gıda, petrol-kimya/lastik ve metal sektörlerinde faaliyet gösteren özel sektöre ait işyerlerinde istihdam edilen 273 sendikalı, 138 sendikasız işçi olmak üzere toplam 411 işçiyle yapılan anket yeniden yapılandırılarak uygulanmıştır.¹⁵ 2004 ve 2007 yıllarının karşılaştırılmasında ise sadece Kocaeli ilini kapsayan veriler dikkate alınmıştır.

D. Örneklem

Örneklem Kocaeli’nde özel sektörde çalışan sendikalı ve sendikasız işçilerden oluşmaktadır. Toplam 400 anket hedeflenmiş, 300 anket yapılmış, 277 anket geçerli kabul edilmiştir. Anketlerin yüz yüze görüşmelerle yapılması tercih edilmiştir. Ancak gerek sendikalı işçilerin işyerlerinde sahip oldukları boş zamanın yetersizliği, gerekse sendikasız işyerlerine ulaşmada karşılaştığımız sorunlar, bir kısım anket formunun çalışanlara elden dağıtılması suretiyle işyeri dışında doldurulmasını, bir kısmının ise gruplar halinde doldurulmasını zorunlu kılmıştır.

¹⁴ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, İşgücü İstatistikleri 2005, İşgücü Genel Müdürlüğü, No: 31, Temmuz 2006, Ankara, s. 123-127.

* Bu oranlar sigortalı işçi sayısı dikkate alınarak hesaplanmıştır.

¹⁵ Betül Urhan, **Sendikal Örgütlenme Bunalımı ve Türkiye’deki Durum**, İstanbul, Petrol-İş Yayınları, 2005, s. 358-372.

Bu nedenle anketin yüz yüze görüşmeler yoluyla yapılması hedefi kısmen başarılabilmiştir. Ayrıca anket uygulaması sırasında karşılaşılan bir diğer sorun işçilerin soruları cevaplandırırken birbirlerine ve işverenler karşı duydukları kaygı ve korku olmuştur. Bu nedenle özellikle kadın ve sendikasız işçiler soruları yanıtlamak istememişlerdir.

E. Sonuçlar ve Değerlendirmeler

1. İşçilerin özellikleri

Örgütlenmenin küçük ölçekli işletmelerde zorluğu ve sendikaların küçük ölçekli işletmeleri örgütlenme hedeflerinin dışında tutmaları nedeniyle, Türkiye’de örgütlenme orta-büyük ölçekli işletmelerde yoğunlaşmıştır. Oysa daha önce ifade edildiği gibi, Türkiye’de küçük ölçekli işletmeler ekonomide ağırlıklıdır. Türkiye genelinde işçilerin yaklaşık %61,4’ü, 1-9 kişi çalışanı olan işyerlerinde istihdam edilmektedir.¹⁶ Kocaeli’nde ise %48’i 1-49 işçi çalıştıran işyerlerinde istihdam edilmektedir.¹⁷

Araştırma kapsamında anketi cevaplandıranların %86’sı, sendika üyesi olanların %99,5’i, sendikasız işçilerin ise %60’ı 100 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerlerinde istihdam edilmektedir.

Tablo 4: Kocaeli’nde Özel Sektör İşletmelerinde Anketi Cevaplayan İşçi Gruplarının Dağılımı

İşçi Gruplarının Sayısı	%
1-9	4,8
10-24	1,8
25-49	2,6
50-99	4,1
100-249	34,3
250-499	17,7
500 +	34,7
Total	100,0

Cevaplayıcıların cinsiyet dağılımına bakıldığında, %85,9’unun erkek, %11,6’sının ise kadın olduğu görülmektedir. Erkek cevaplayıcıların %70,4’ü sendikalı, %29,6’sı sendikasız, kadın cevaplayıcıların ise %48,4’ü sendikalı,

¹⁶ TUIK Haber Bülteni, Hanehalkı İşgücü Araştırması 2007 Şubat Dönemi, Sayı: 76, 15 Mayıs 2007. www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=496 (Erişim 12.06.2007)

¹⁷ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, İşgücü İstatistikleri 2005, İşgücü Genel Müdürlüğü, Temmuz 2006, Ankara, s. 145.

%51,6'sı ise sendikasızdır. Ankete katılanların yaş dağılımında ise %52,4'ünün 30 yaşın altında olduğu görülmektedir.

277 cevaplayıcının %54'ü metal işkolunda , %27,8'i petrol-kimya/lastik işkolunda, %11,6'sı dokuma işkolunda, %4,7'si ise gıda işkolunda istihdam edilmektedir.

2. İşçilerin Kendilerini Tanımladıkları Kimlikler

Araştırma verileri, işçilerin, kimliklerini daha çok din (%27,8), milliyet (%26,9) ve sosyal sınıfa (%15,9) göre tanımlama eğiliminde olduklarını ortaya koymaktadır. Sendika üyesi olmayan işçilerin kendini milliyete (%32,9) göre tanımlama eğiliminin, sendika üyesi işçiler arasında ise kendini dine (%30,2) göre tanımlama eğiliminin daha yüksek olduğu görülmektedir. Her iki grupta da kendini sosyal sınıfa (%17,5) göre tanımlama eğilimi görece düşük çıkmıştır. 2004 yılında yapılan araştırma sonuçları ile karşılaştırıldığında ise, 2007 yılında işçilerin kendilerini milliyete (%35'ten %26'ya) ve sosyal sınıfa (%26,6'dan %15,9'a) göre tanımlama eğiliminin zayıfladığı, dine (%17'den %27,8'e) göre tanımlama eğiliminin ise güçlendiği görülmektedir.

Tablo 5: Anketi Cevaplayanların Kendilerini Tanımlamak İçin Kullandıkları Temel Kriterler (%)

Kriterler	(2007)	(2004)
Din	27,8	17,7
Milliyet	26,0	35,0
Sosyal Sınıf	15,9	26,6
Cinsiyet	5,8	
Meslek	4,7	
Memleket	4,0	
Siyasi Tercih	2,2	
İşyeri	0,4	
Diğer	5,8	
Boş	7,6	
Toplam	100,0	

Bu sonuç, Türkiye'nin genel siyasi ortamı ve konjonktürü ile ilişkili olabilir. Yeni dönemde işçilerin, bireysel ve kolektif kimlik arayışlarında milliyetçilik, yerellik, dinsel gibi alternatif kimliklerin ve kurumların ön plana çıktığı söylenebilir. Bu durumun önemli nedenlerinden biri, işçilerin bu kimlikleri, ekonomik ve sosyal alanda görülen belirsizlik ve dengesizliğe karşı kendilerini

güven ve aidiyet duygusunu hissetmelerinin bir aracı olarak algılamalarından kaynaklanmış olabilir.

3. Sendikal Örgüte Güven Sorunu

1980 sonrasında yeni liberal politikaların sonucu artan göç ve krizlerin ekonomik alanda yarattığı eşitsizlik ve belirsizlikler, toplumda var olan kadercî, kuşkucu ve içe dönük birey anlayışını güçlendirmekte ve bireylerin topluma yabancılaşmasını artırmaktadır. Sosyal hareketlilik olanaklarının kısıtlanması, yargı sürecinde davaların uzaması, yasaların toplumu düzenleme etkisini yitirmesi, kamu yönetiminde görülen yolsuzluklar, devletin formal ve enformel destek politikalarının zayıflaması, geniş halk kitlelerinin toplumsal düzenin değişeceğine dair umutsuzluk içinde olması gibi birçok neden, bireylerin kolektif örgütlere ve birbirlerine olan güvensizliğini artırmıştır.¹⁸ Nitekim Türk toplumunun değerleri konusunda yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre, araştırmaya katılanların %90'ı başkalarıyla herhangi bir ilişki kurarken ya da iş yaparken dikkatli olmak gerektiğini, yani insanlara güven duymadıklarını belirtmişlerdir.¹⁹

Demokratik toplumun temel kurumlarına Türk toplumunda önemli bir güvensizliğin olduğu gözlemlenmektedir. Yapılan bir diğer araştırmada, toplumda çözülmesi gereken en önemli sorunun hayat pahalılığı ve işsizlik olduğu saptanmış, ancak bu sorunların çözüm yeri ve aracı olan siyasi partiler, meclis, merkezi hükümet ve sendikalara güven düzeyi düşük çıkmıştır. En güvenilir kurumlar arasında ise %77 ile ordu gelmektedir. Türkiye'nin çeşitli illerinde 3021 kişiyi kapsayan söz konusu araştırma sonuçlarına göre, araştırmaya katılanların %34'ü sendikalara güvendiğini, %25'i orta düzeyde güvendiğini, %42'si ise güvenmediğini belirtmiştir.²⁰ Bu durum, sendikaların toplumla ilişkisinde sorunlar yaşandığını, bu sorunların ise toplumda yaygın olan genel güvensizlik haliyle ilişkili olabileceğini göstermektedir.

Kurum	Yüzde
Ordu	47,6
Cumhurbaşkanı	14,2
Mahkemeler	11,8
Diğer Kurumlar	5,9
Sendikalar	4,3
Parlamento	3,1
Siyasi Partiler	2,8
Polis	1,6
İşveren	0,8
Kuruluşları	0,8
Toplam	100

¹⁸ İlhan Azkan, "Ulusal Birlik ve Toplumsal Dayanışma Duygularının Aşınması, Anomi ve Yabancılaşma", **Ulusal Sorunlar ve Demokratik Çözüm Yolları**, Der. İlhan Azkan, İstanbul, Ekin Kitapevi, 2001, s. 162-179.

¹⁹ Birsen Gökçe, "Türkiye'nin Toplumsal Yapısını Etkileyen Siyasal ve Toplumsal Ögeler", **Ulusal Sorunlar ve Demokratik Çözüm Yolları**, Der. İlhan Azkan, Ekin Kitapevi, İstanbul, 2001, s. 231-232.

²⁰ Fikret Adaman, Ali Çarkoğlu, Burhan Şenatalar, **Household View on the Causes of Corruption in Turkey and Suggested Preventive Measures**, TESEV, İstanbul, 2002, s. 34, 37.

Toplum ve sendikalar arasındaki güvensizlik sorunu, işçi-sendika ilişkisinde de görülmektedir. 2007 yılında yaptığımız araştırma sonuçlarına göre orduyu en güvenilir kurum olarak görenlerin oranı %47,6 iken, sendikaları en güvenilir örgüt olarak görenlerin oranı sadece %4'tür.

Tablo 8: Türkiye’de Sendikalar Güvenilir Örgütlerdir, (%) (2004-2007)

	Hiç Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Ortalama Tutum Puanı
2004	9,9	32,5	28,1	23,6	5,9	2,83
2007	19,3	25,6	32,6	19,6	3,0	2,61

Yukarıdaki tablodan da görüleceği gibi işçiler sendikalara güven konusunda kararsız ve olumsuz bir tutum içerisindeyler. 2004 yılı araştırma sonuçları ile karşılaştırıldığında, bu yöndeki eğilimlerinin çok değişmediği, ancak olumsuz tutumun biraz daha güçlendiği görülmektedir. Nitekim 2004 yılında sendikaları güvenilir bulanların oranı %29,5 iken 2007 yılında bu oran %22,6'ya düşmüştür.

Sendika üyelik değişkeni bakımından sonuçlar değerlendirildiğinde ise sendikalara güven düzeyi konusunda anlamlı bir farklılığın ortaya çıktığı görülmektedir. Hiç sendika üyesi olmamış işçiler ile özellikle daha önce bir üyelik deneyimi yaşamış ancak şu anda sendika üyesi olmayan işçilerin, sendika üyesi işçilere oranla Türkiye’de sendikalara güven düzeyi oldukça düşük çıkmıştır.

Tablo 9: Türkiye’deki Sendikalar Güvenilir Örgütlerdir (2007)

Hiç sendika üyesi	Daha önce üye	Üyeler
-------------------	---------------	--------

olmayanlar	olanlar	
Ortalama 2,44	Ortalama 1,96	Ortalama 2,79

4. Sendikaların Hak Ve Çıkarları Koruma Sorunu

Sendikal politikaların genel anlamda nasıl algılandığı ve başarılı olup olmadığı, sendikal güç ve güvenle ilişkilidir. Bu anlamda işçilerin, sendikaların hak ve çıkarları koruma ve geliştirme konusunda olumlu düşünceleri, sendikasız işçilerin üyelik eğilimini, sendikal işçilerin ise sendika üyeliğinden duyduğu memnuniyet düzeyini artırır. Araştırma, böyle bir ilişkiyi test etmekten çok, sendikasız ve sendikal işçilerin Türkiye’de sendikal harekete ve politikaların başarısına ilişkin genel düşüncesini ortaya koymaya çalışmıştır.

Tablo 10: Türkiye’de Sendikalar İşçilerin Haklarını Koruyup Geliştirebiliyorlar mı? (%)

	Evet	Hayır	Kararsız
2004	10,8	82,3	6,9
2007	7,6	82,5	9,9

Yukarıdaki tablo, işçiler arasında, sendikaların genel olarak işçilerin hak ve çıkarlarını koruyabileceğine ilişkin inancın son derece düşük olduğunu göstermektedir. Ayrıca 2004 ve 2007 yılı araştırma sonuçları karşılaştırıldığında, olumsuzluğun değişmediği görülmektedir. Ancak, sendikaların genel olarak işçilerin hak ve çıkarlarını koruyabileceğine ilişkin olumlu düşünenlerin oranında bir düşme, kararsızların oranında ise bir artış olduğu görülmektedir.

Sonuçlar, sendika üyelik değişkeni bakımından incelendiğinde ise çarpıcı farklılıklar gözlemlenmektedir. Sendika üyesi işçilerin %81,6’sı ve daha önce sendika üyelik deneyimi yaşamış olan işçilerin ise tümü, Türk sendikalarının işçilerin hak ve çıkarlarını koruyup geliştiremediğine inanmaktadır. Anket sırasında yapılan gözlemler, bu durumun sendika üyelik deneyimi ile ilişkili olabileceğini göstermiştir.

Tablo 11: Türkiye’de Sendikalar İşçilerin Haklarını ve Çıkarlarını Koruyup Geliştirebiliyorlar mı? (%)

	Evet	Hayır	Kararsız
Sendikasıız İşçiler	6,8	78,0	15,3
Daha Önce Sendika Üyesi Olan İşçiler	0,0	100,0	0,0
Sendika Üyesi İşçiler	8,9	81,6	9,5
Toplam	7,6	82,5	9,9

Sendikaların işçi haklarını yeterince koruyup geliştiremediğini düşünen işçilere, bu durumun nedenleri sorulduğunda, sırasıyla işveren baskısı, yasaların anti-demokratik olması ve sendikacıların yetersiz olması belirtilmiştir. 2004 yılında ise işçiler, Türkiye’de sendikaların işçilerin hak ve çıkarlarını koruyamamalarının en önemli üç nedeni arasında; yasaların-anti demokratik olmasını (%58,1), işçilerin sendikalara karşı ilgisiz olmalarını (%51,5) ve sendikacıların yetersizliğini (%44,3) göstermişlerdir. Özetle 2004 yılı araştırması, işçilerin, sendikaların hak ve çıkarları yeterince koruyup geliştirememelerinin nedenlerini işveren baskısından çok, işçi-sendika ilişkisinde ve yetersiz yasal düzenlemelerde gördüklerini göstermektedir.

Tablo 12: Sendikaların Hak ve Çıkarları Koruyamama Nedenleri (%)

Cevaplar	Sendika Üyeleri	Sendika Üyesi Olmayan İşçiler	Daha Önce Sendika Üyesi Olan İşçiler	Toplam
Yasalar anti-demokratik	31,8	13,3	16,7	26,3
İşverenlerin işçiler üzerindeki baskıları	29,1	31,1	16,7	28,1
Sendikacıların yetersizliği	17,6	40,0	45,8	25,3
Sendikalardaki yetersiz demokrasi	6,8	2,2	0,0	5,1
İşçilerin sendikalara güvenmemesi	1,4	8,9	8,3	3,7
Diğer sendikalarla yetersiz diyalog	8,8	2,2	8,3	7,4
İşverenlerle diyalogun yetersiz olması	1,4	0,0	4,2	1,4
Diğer	3,4	0,0	2,2	2,8

2007 yılı araştırma kapsamındaki işçilerde, sendikaların başarısızlığının kaynaklarını daha çok dışsal koşullara (özellikle yasalara) bağlama eğiliminin yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Ancak üyelik değişkenine göre düşüncelerin farklılaştığı görülmektedir. İlgili tablodan anlaşılacağı gibi hiç sendika üyesi

olmamış işçiler ile daha önce sendika üyelik deneyimi yaşamış sendikasız işçiler, bu sorunun önemli oranda sendikacıların yetersizliğinden kaynaklandığını düşünmektedirler. Ayrıca hiç sendika üyesi olmamış işçilerin %31, işveren baskısına işaret etmektedir. Yine her iki grup yasaların anti demokratikliğine bir neden olarak sendikacıların yetersizliğine oranla daha düşük düzeyde önem atfetmişlerdir. Oysa anket kapsamındaki sendika üyesi işçiler, sendikaların hak ve çıkarları koruyamamasının nedeni olarak birinci sırada yasaların anti demokratik olmasını, ikinci sırada ise işverenlerin baskısını görmektedirler. Ayrıca bu iki nedenin oransal olarak birbirine çok yakın ve ağırlıklı olması da dikkat çekicidir.

Görüldüğü gibi sendika üyesi işçilerin sendikaların başarısızlığını, yasaların anti demokratik olmasına bağlama eğilimi, sendikasız işçilere göre yüksektir. Muhtemelen bu sonuç, sendikaların üyelerini yasalar konusunda güçlü biçimde bilgilendirmesinden kaynaklanmaktadır.

Bu sonucun bir diğer muhtemel nedeni ise, sendikacıların sendikal hareketteki başarısızlığı yasalara bağlama eğiliminin güçlü olmasıdır.²¹ Gerçekten Türkiye’de yasalara bağlı bir endüstri ilişkileri modeli hakimdir. Bu nedenle yasalar öteden beri sendikaların hem bir dayanağı, hem de mücadele ve şikayet alanı olmuştur. Gerek bu araştırmanın sonuçları, gerekse bu alanda yapılmış diğer araştırma ve gözlemler, sendikal harekete ilişkin sorunların kaynağı ve çözümünün yasalara ve devlete bağlı olduğuna dair geleneğin sürdüğünü göstermektedir.

Ancak açıkça vurgulamak gerekirse, 2003 yılında yürürlüğe giren 4857 sayılı İş Kanunu’nun emek-sermaye arasındaki dengeyi sermaye lehine bozan düzenlemelere yer vermesi ve kolektif iş hukukuna ilişkin baskıcı ve yasaklayıcı düzenlemelerin varlığını koruması, sendikal hareketin şikayetlerinin haksız olmadığını göstermektedir.

Özellikle iş güvencesi ile ilgili düzenlemeler işgücü piyasasının çok küçük bir kısmını kapsamaması ve haksız işten çıkarmalara karşı yeterli olmayan maddi tazminat dışında bir yaptırım öngörülmemesi, uygulamada sendikal örgütlenme açısından ciddi sorunlar yaratmaktadır.

1980 sonrasında yoğun olarak yaşanan krizler, giderek enformel çalışma şeklinin bir istisna olmaktan çıkıp işgücü piyasasının yapısal bir unsuru haline dönüşmesi işçiler arasında iş güvencesinin tüm taleplerin önüne geçmesine neden olmuştur. Bu durum formel sektördeki işçilerin pazarlık güçleri, işten atılma yada eski ücretlerine ve haklarına razı olma arasında bir tercih yapmaya zorlayan, savunmasız ve daha esnek bir emek pazarı arasında sıkıştırılmalarına neden olmuştur. Böyle bir yapıda işsizlik sürekli olarak işçileri kontrol ve disipline etmede önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. İşverenlerin bir taraftan örgütlü işçileri bu yolla düşük ücrete rıza göstermeye zorlarken diğer taraftan örgütsüz işyerlerinde sıklıkla örgütlenmek isteyen işçileri işten çıkarılacağı tehdidi ile veya

²¹ Buğra, Adaman, İnsel, a.g.e., s. 22.

bu tehdidi hayata geçirerek işçilerin sendikalaşmasına engel oldukları gözlemlenmektedir. Son yıllarda işverenlerin sendikal örgütlenme karşısında işsizlik tehdidini daha kolay ve sık uygulamaya soktuğunu gösteren veriler mevcuttur. Nitekim Türk-İş'in yaptığı bir araştırma, iş güvencesinin yasalastığı 2003 yılı ile 2005 yılı arasında sadece Türk-İş'e bağlı sendika üyesi 15.531 işçi, sendikal örgütlenme nedeniyle işten atıldığını rapor etmiştir.²²

1980 sonrasında sendikalar için üyelerinin işlerini korumak temel amaçlardan biri haline gelmiştir. Bu nedenle kendi üyeleri için düşük ücret artışına razı olmakta, aynı işyerinde dahi taşeron işçilerinin düşük ücret, güvencesiz çalışma gibi kötü çalışma koşullarına rıza gösteren, savunmacı bir politika izlemektedirler.²³ İşten çıkartmalara karşı işçiye yasal desteğin dışında her hangi bir destek sunamayan sendikalara yönelik güvensizlik duygusunun, işçilerin sendika üyeliğini işsizliğin bir kaynağı olarak algılama eğilimini güçlendirdiği söylenebilir. Sendika üyelerinin ücretlerindeki kayıplar ve bütün karşı çabalara rağmen yaygın şekilde görülen işten çıkarmalar, üyeler ve potansiyel üyeler arasında sendika temsiline yönelik güvensizliğin ve şüphelerin artmasına neden olmaktadır.

Bunun yanı sıra sendikal örgütlenme ve toplu pazarlık faaliyetler ile ilgili yasal düzenlemelerin, özel sektörde örgütlenmeyi neredeyse durma noktasına getirdiği ifade edilebilir. Özellikle toplu sözleşme yetkisi için işyeri ve işkolu barajının şart koşulması, gereksiz yetki itirazlarını engellemeye yönelik her hangi bir yasal düzenlemenin olmaması ve üyelik için noter şartı gibi pek çok düzenleme ile yargı sürecinde uzayan yetki davaları örgütlenmeyi zorlaştırmaktadır. Ayrıca bu durum işverenlerin işyerinde örgütlü veya örgütlenmek isteyen sendikaya karşı taktiklerini daha da etkin kılmaktadır. Bu tip düzenlemeler o kadar büyük sorunlar yaratmaktadır ki, işçi sendikalarının sendika karşısı politikaların çok daha sert uygulandığı özel sektörde örgütlenmelerini neredeyse durma noktasına getirmiştir. Nitekim bir araştırmada, araştırma kapsamındaki işçi sendikalarında istihdam edilen örgütlenme uzmanlarının tümü, fiili örgütlenme sürecinde yaşadıkları başarısızlığın, işverenlerin sendikaları işyerinde etkisizleştirmeye veya yok etmeye yönelik karşıt stratejilerini uygulama olanağını artıran yasalardan ve boşluklarından kaynaklandığını ortak düşünce olarak dile getirmişlerdir.²⁴

²² <http://www.turkis.org.tr/source.cms.docs/>

²³ Yüksel Akkaya, "Küreselleşme Kıskaçında Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Temel Özellikleri", **Petrol-İş Yılığ 2002-2003**, İstanbul, 2003, s. 231.

²⁴ Betül Urhan, **Sendikal Örgütlenme Bunalımı ve Türkiye'deki Durum**, İstanbul, Petrol-İş Yayını, 2004, s. 249-259.

5. Üyesi Oldukları Sendikaların Hak ve Çıkarları Koruma Sorunu

Sendika üyesi işçiler, Türkiye geneline kıyasla kendi sendikalarının hak ve çıkarları koruma başarısı ile ilgili daha olumlu bir düşünceye sahip olduklarını göstermektedirler. İlgili tablodan görüleceği gibi, 2007 yılı araştırma sonuçlarına göre sendika üyesi işçilerin %81,6'sı Türkiye'de sendikaların işçilerin hak ve çıkarlarını koruyamadığına inanmaktayken, kendi sendikası için bu oran %60,6'ya gerilemektedir. Ancak 2007 sonuçları ile 2004 sonuçları karşılaştırıldığında, sendika üyesi işçiler arasında üyesi oldukları sendikaların işçilerin hak ve çıkarlarını koruma ve geliştirme başarıları ile ilgili olumsuz düşünenlerin ve kararsızların oranının 2007 yılında dikkat çekici bir şekilde yükseldiği görülmektedir. Ekonomik krizlerin, reel ücretlerdeki gerilemenin, giderek yaygınlaşan esneklik uygulamalarının, işsizliğin ve toplu sözleşme ile elde edilen kazanımların zayıflaması gibi faktörlerin bu süreçte etkili olduğu düşünülebilir.

Tablo 13: Türkiye'de Sendikalar İşçilerin Haklarını ve Çıkarlarını Koruyup Geliştirebiliyorlar mı? (%)

	Evet	Hayır	Kararsız
2007	7,6	82,5	9,9
Sendikam işçilerin hak ve çıkarlarını koruyabilmektedir			
2004	41,9	48,8	9,4
2007	17,7	60,6	21,7

Sendika üyesi işçilerin, üyesi oldukları sendikaların hak ve çıkarları koruma ve geliştirme konusundaki başarısızlıklarının nedenlerini, Türkiye genelinde olduğu gibi anti-demokratik yasalara ve işveren baskısına bağlama eğiliminin güçlü olduğu görülmektedir. Ayrıca Türkiye geneline göre, kendi sendikasının yasaların anti demokratik olmasından dolayı başarısız olduğunu düşünenlerin oranı daha yüksektir.

2004 yılı sonuçlarında ise sendikalı işçilerin %62,8'i yasaların anti-demokratik olmasını, %52,6'sı işçilerin sendikaya ilgisiz olmalarını, %47,4'ü sendikacıların yetersizliğini ve %39,7'si ise işveren baskısını, sendikaların başarısız olmalarının en önemli üç nedeni arasında göstermişlerdir. 2004 yılı ile karşılaştırıldığında ise 2007 yılında yasaların anti-demokratik olması oransal olarak önemini korurken, işveren baskısı 2004 yılına oranla daha önemli hale gelmiştir.

6. İşçiler Sendikaya Neden Üye Olmuyorlar?

İşçilerin sendikaya neden üye olmadıkları sorusunun cevabı, dışsal koşulların yanı sıra işçilerin sendikaları algılayış biçimlerinde yatmaktadır. Bilindiği gibi, işçinin sendikalara yönelik genel ve özel tutumlarını etkileyen pek çok ikincil kaynak bulunmaktadır. Birincil kaynaklardan en etkili olan ise işçinin sendika ile

yaşadığı deneyimlerdir. Bu nedenle, doğrudan bilgilenme kaynağı da olan sendika üyelik deneyimi, işçinin tutumları üzerinde etkili olmaktadır. Gerçekte bu etkinin yarattığı farkı, sendika üyelik durumunun değişken olarak kullanıldığı bütün sorularda görmek mümkün olmuştur. İşçilerin sendikaya üye olmama nedenlerine ilişkin sonuçlarda da sendika üyelik değişkenine göre bir anlayış farklılığının olduğu gözlemlenmektedir.

Tablo 14: İşçilerin Sendikaya Üye Olmama Nedenleri (%)

Cevaplar	Toplam	Hiç Sendika Üyesi Olmayan İşçiler	Daha Önce Sendika üyesi Olan İşçiler
Sendikalara güvenmiyorum	28,6	25,9	34,8
İşyerinde örgütlü bir sendika yok	23,4	27,8	13,0
İşyerimdeki mevcut durumum sendika üyeliğiyle değişmez	13,0	14,8	8,7
İşverenlerin baskıları (işten çıkarma ve tehdit gibi...)	10,4	5,6	21,7
Sendikacılara güvenmiyorum	7,8	7,4	8,7
Diğer arkadaşlarım sendika üyesi değiller	6,5	9,3	0,0
Sendikalar üyelerinin beklentilerini karşılayamazlar	2,6	3,7	0,0
İşyerindeki sorunlarımı işverenle veya yönetimle çözebilirim	1,3	0,0	0,0
Üyelik aidatını ödemek istemiyorum	1,3	1,9	0,0
Diğer	5,2	3,7	8,7

Daha önce ifade edildiği gibi, Türkiye’de işçilerin özel sektörde sendikalaşması giderek ağırlaşan dışsal koşulların etkisiyle daha fazla zorlaşmaktadır. Bunun yanı sıra gözlemler, işçilerin bu koşullarda üyeliğin yaratacağı riskleri sendika ile aşacaklarına ve üyeliğin kendi lehlerine bir durum yaratacağı ihtimaline inanmadıklarını göstermektedir.

Gerçekten araştırma kapsamındaki işçilerin %28,6’sı sendikalara güven duymadıklarını, %13’ü sendikaya üye olmakla işyerindeki şimdiki durumlarının değişeceğine inanmadıklarını, %7,8’i sendika yöneticilerine güvenmediklerini, %2,6’sı ise sendikaların üyelerin beklentilerini karşılayamadıklarını düşündükleri için, sendikaya üye olmadıklarını belirtmişlerdir. Bu sonuçlar, araştırma

kapsamındaki işçilerin %52'sinin sendikalara güvensizlikten kaynaklanan nedenlerle üye olmadıklarını göstermektedir.

Önemli bir diğer sonuç ise, sendikasız işçilerin işyerinde örgütlü bir sendikanın olmamasını (%27,8) sendikaya üye olmama nedenlerinin başında göstermiş olmasıdır. Diğer işçi arkadaşları sendikaya üye olmadığı için sendikaya üye olmadığını belirten sendikasız işçilerin oranı da (%9.3) dikkate alındığında, işyerinde örgütlülüğünün olmamasından dolayı sendikaya üye olmayanların oranı sendikasız işçiler arasında %37,1'e yükselmektedir. Bu durum, sendikasız işyerlerinde üyeliği motive edecek sosyal bir ortamın zayıf olmasının, işçilerin sendikaya üye olmamalarında önemli bir etken olduğunu göstermesi açısından dikkate değerdir. Dolayısıyla örgütsüzlük yeniden örgütsüzlüğü üretmektedir. Bir anlamda sonuçlar, sendikaların hem hiç üye olmamış sendikasız işçilerle iletişim düzeyinin yetersizliğine, hem de işyerinde sendika öncülüğünde örgütlenmenin önemine işaret etmektedir. Gerçekten Türkiye'de işçilerin örgüt desteği olmaksızın bir işyerinde örgütlenmesi uygulamada mümkün görünmemektedir.

Sendika üye olmama nedenleri üyelik değişkenine göre önemli farklılıklar göstermektedir. Sendika üyesi olmayan işçilerin %27,8'i işyerinde örgütlü bir sendikanın olmamasından, %25,9'u ise sendikalara güven duymadıklarından dolayı sendikaya üye olmadıklarını belirtmişlerdir. Ancak daha önce sendika üyelik deneyimi yaşamış olan sendikasız işçilerin sendikaya üye olmamalarını etkileyen önemli nedenler arasında sendikaya güvensizlik (%34.8) ve işveren baskısı (%21.7) olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, hiç sendika üyesi olmamış işçilere kıyasla üyelik deneyimi olanların sendikaların işleyişine ilişkin daha fazla bilgili olmalarını ve özellikle örgütlenme aşaması ile üyelikten çekilme sırasında işveren baskısının büyüklüğünü göstermektedir.

7. İşçilerin Sendikalara Yönelik Düşünceleri

a. Genel Anlamda Sendikalara Bakış

Sendikalara yönelik genel tutumlar, işçilerin, örgütün, amaçlarına, başarılarına ve liderliğine ilişkin görüşlerinden kaynaklanır. Araştırma sonuçları, işçiler açısından sendikaların önemini kaybettiğini söylemenin doğru olmadığını göstermektedir. Nitekim işçilerin genel olarak sendikal harekete ve örgüte karşı olumlu bir tutum içerisinde oldukları gözlemlenmektedir.

“Sendikalar işçilerin hak ve çıkarlarını korumak için gereklidir” ifadesine işçilerin %77,1'i olumlu cevap vermiştir. İşçilerin %67,4'ü ise sendikalara üyeliğin çalışma koşullarını geliştireceğine inandıklarını belirtmişlerdir. Sendikaların işçilerin birliğini ve dayanışmasını sağlayan örgütler olduğunu düşünen işçilerin oranı ise %65'dir.

Tablo 15: İşçilerin sendikal harekete ilişkin tutum ve değerlendirmeleri(%)

	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsız	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Sendikalar dayanışma ve işbirliği sağlayan demokratik kurumlardır	4,9	15,4	14,7	45,5	19,5
Sendikalar işçilerin hak ve çıkarlarını korumak için gereklidir	3,0	8,9	11,1	41,5	35,6
İşçiler sendikaya üye olurlarsa, çalışma koşulları gelişecektir	1,9	12,2	18,5	39,6	27,8
Sendikalar tüm işçilerin hak ve çıkarlarını savunan kurumlardır	13,1	28,5	16,1	27,8	13,5

Diğer sonuçlarda gözlendiği gibi, genel olarak sendikal harekete ve örgüte yönelik tutumlarda da sendika üyelik değişkenine göre önemli farklılıklar vardır. İlgili tablodan anlaşılacağı üzere, sendika üyesi işçiler, sendika üyesi olmayan veya daha önce üyelik deneyimi yaşayan işçilere kıyasla sendikalara yönelik daha olumlu bir tutum göstermektedirler. Ayrıca daha önce üyelik deneyimi yaşayan sendikasız işçiler ise sendikal harekete ve örgüte yönelik tutumlarında en fazla olumsuzluk gösterenlerdir.

Tablo 16: İşçilerin sendikal harekete ilişkin tutum ve değerlendirmeleri (2007)

	Hiç sendika üyesi olmayanlar	Daha önce üye olanlar	Üyeler
	Ortalama	Ortalama	Ortalama
Sendikalar dayanışma ve işbirliği sağlayan demokratik kurumlardır	3,37	3,20	3,73
Sendikalar işçilerin hak ve çıkarlarını korumak için gereklidir	3,66	3,20	4,21
İşçiler sendikaya üye olurlarsa, çalışma koşulları gelişecektir	3,64	3,20	3,88
Sendikalar tüm işçilerin hak ve çıkarlarını savunan kurumlardır	2,75	2,38	3,21

2007 yılı sonuçları 2004 yılı araştırma sonuçları ile karşılaştırıldığında, sendikal harekete ve örgüte yönelik tutumların çok değişmediği, ancak olumlu tutumun az da olsa zayıfladığı izlenmektedir. Örneğin, 2004 yılı araştırmasında cevaplayıcıların %85'i sendikaların işçilerin hak ve çıkarlarını korumak için gerekli olduğunu düşünmekteyken, bu oran, 2007 yılında %77'ye düşmüştür.

Tablo 17: Yıllara Göre İşçilerin Sendikal Harekete İlişkin Tutum ve Değerlendirmeleri (2004- 2007)

	2004	2007
Sendikalar dayanışma ve işbirliği sağlayan demokratik kurumlardır	3,78	3,59
Sendikalar işçilerin hak ve çıkarlarını korumak için gereklidir	4,17	3,98
İşçiler sendikaya üye olurlarsa, çalışma koşulları gelişecektir	3,91	3,79
Sendikalar tüm çalışanların hak ve çıkarlarını savunan örgütlerdir	---	3,01

b. Üye İşçilerin Sendikalarına Yönelik Düşünceleri

Türkiye’de toplu sözleşme bağtlayarak üyeleri adına kazanımlar elde etmek sendikaların nerdeyse tek ve en önemli faaliyet alanıdır. Bu bağlamda sendika üyesi işçilerin “sendikaya üye olmakla çalışma koşullarım geliştii” ifadesine verdikleri olumlu cevap (%64.4), toplu sözleşmenin önemini vurgulamak açısından dikkate değerdir. Kısaca sendika üyesi işçiler, sendika üyeliğinin çalışma koşullarında bir gelişme sağladığını düşünme eğilimindedirler. Araştırmayı yürütürken sendika üyesi işçiler arasında çok yaygın olarak kullanılan “en kötü sendika, sendikasızlıktan iyidir” ifadesi, sendikalı işçilerin bu değerlendirmeyi, sendikasız olma durumunu veri alarak yaptıklarını düşündürmektedir.

Üyelerin işyerinde örgütlü olan sendika ile ilişkilerini ve sendikal politikalar üzerinde etkilerini değerlendirme amacını taşıyan “üyeler sendikal politikalar üzerinde etkili oluyor” ifadesine yönelik kararsızlık (%26,5) ve olumsuz görüş (%39,3) önemli bir vurgudur. Ayrıca “tüm üyelerin sendikaların faaliyetleri, kararları ve politikaları hakkında bilgileri vardır” ifadesine olumlu (%37,2) ve olumsuz (%36,6) görüş bildirenlerin oranları birbirlerine çok yakın olmakla birlikte, kararsızlar (%26.1) dikkate alındığında, üyelerin sendikalarıyla ilişkilerinin çok güçlü olmadığını ifade etmek yanıltıcı olmayacaktır. Diğer bir ifadeyle, işçilerin üyesi oldukları sendikaların karar alma, politika oluşturma ve işleyişinde demokratik olup olmadığı konusunda olumsuza yakın kararsızlık içerisinde oldukları görülmektedir. Gerçekten işçilerin yalnızca %25,6’sı üyelerin sendikal politikalar üzerinde etkili olduğunu, %24,4’ü sendikasının tüm üyelerin birliğini ve dayanışmasını sağlayan ve demokratik bir sendika olduğunu ve %37,2’si ise tüm üyelerin sendikal karar, politika ve faaliyetler konusunda bilgilendirildiğine inanıyor. Tüm bu sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde, sendika üyesi işçilerin genel olarak sendikal harekete ilişkin olumlu düşüncelerinin kendi sendikalarına karşı çok da güçlü olmadığını görülmektedir.

Tablo 18: Üyelerin Sendikalara Yönelik Tutum Ve Değerlendirmeleri(%)

	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Çalışma koşullarım sendika üyeliğiyle birlikte gelişti	6,1	12,2	17,2	46,1	18,3
Üyeler sendika politikaları üzerinde etkilidir	12,2	27,1	26,5	16,2	9,4
Sendikama sendika üyelik aidatlarının ve finansal kaynakların kullanımında güveniyorum	14,0	13,5	39,3	29,2	3,9
Sendikam tüm üyeleri arasında dayanışma ve işbirliği sağlayan demokratik bir sendikadır	8,8	26,9	29,1	20,6	3,8
Tüm üyeler sendikamın aktiviteleri, kararları ve politikaları hakkında bilgi sahibidir	7,2	29,4	26,1	27,8	9,4

2004 yılı araştırma sonuçları ile karşılaştırıldığında, kararsız tutumun değişmediği, 2007 yılı araştırmasında tüm ifadeler verilen cevapların ortalama tutum puanının görece düştüğü görülmektedir. Olumsuz bir gelişme olarak değerlendirilebilecek olan bu durum en genel ifadeyle sendikaların üyeleriyle olan ilişkilerinin zayıflama eğiliminde olduğunu göstermektedir.

Tablo 19: Üyelerin Sendikalara Yönelik Tutum Ve Değerlendirmeleri (2004-2007)

	Ortalama	
	2004	2007
Çalışma koşullarım sendika üyeliğiyle birlikte gelişti	3,92	3,58
Üyeler sendika politikaları üzerinde etkilidir	3,28	2,92
Sendikama sendika üyelik aidatlarının ve finansal kaynakların kullanımında güveniyorum	3,36	2,96
Sendikam tüm üyeleri arasında dayanışma ve işbirliği sağlayan demokratik bir sendikadır	3,48	2,95
Tüm üyeler sendikamın aktiviteleri, kararları ve politikaları hakkında bilgi sahibidir	3,57	3,03

Sonuç

Türk sendikacılığının önemli niteliklerinden birisi, kamuya ait işletmelere odaklanmış olmasıdır. Pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de kamudaki potansiyel örgütlenme tabanı özelleştirmeler nedeniyle giderek daralmaktadır. Bu nedenle sendikal hareketin geleceğini, sendikaların özel sektörde örgütlenme faaliyetlerindeki çabası ve bu yönde gösterecekleri başarı belirleyecektir. Ancak sendikaların katılımcılığa uzak yapılarından, kendi aralarındaki yıkıcı rekabetten ve işçilerle olan ilişkilerinden kaynaklanan birçok sorunun varlığının yanı sıra giderek ağırlaşan dışsal ortam, yakın gelecekte özel sektörde örgütlenme zorluğunu aşabilmede başarı şanslarının olmadığını göstermektedir.

Araştırmanın sonuçları ve bu konuyla ilgili yapılan gözlemler, sendikalar güç kaybedip içe kapalı savunmacı politikalar izledikçe, işçilerin sendikalara karşı güvenlerinin azaldığını göstermektedir. Gerçekte Türkiye’de tarımın çözülmesi nedeniyle işçileşme sürecinin hızlandığı ve çalışma koşullarındaki olumsuzlukların arttığı bir dönemde sendikalaşma ihtiyacı duyan kitlelerin artması, sendikal örgütlenme bakımından bir fırsat yaratmaktadır. Nitekim araştırma sonuçlarına göre işçilerin %74,1’i sendikaya üye olmayı engelleyen nedenler ortadan kalkarsa, sendikaya üye olmayı istediklerini belirtmişlerdir. Ancak sendikasız işçilerin %75,3’ü bugüne kadar kendileriyle hiçbir sendika yöneticisinin üyelik talebi için görüşmediğini ifade etmiştir. Gerek bu sonuçlar gerekse diğer gözlemler sendikaların bu ihtiyacı talebe çevirme konusunda politika ve yapı değişikliğine yönelmediklerini göstermektedir.

Tablo 20: Sendika Yöneticilerinin Üyelik İçin İşçilerle Görüşüp Görüşmeme Durumu(%)

		Geçerli Yüzde
	Evet	24,7
	Hayır	75,3
	Toplam	100,0

Tablo 21: Sendika Üyelikliğini Engelleyen Nedenler Olmasaydı Sendikaya Üyelik İstenir miydi?(%)

		Geçerli Yüzde
	Evet	74,1
	Hayır	25,9
	Toplam	100,0

Sendika üyeliğinin işsizliğin kaynağı haline geldiği bir ortamda, işçiler üyeliğin yaratacağı riskleri sendika ile aşacaklarına ve üyeliğin kendi lehlerine bir durum yaratacağı ihtimaline inanmamaktadırlar. Böyle bir durumda, sendikaların işçiler için önemini kaybettiği söylenebilir. Ancak araştırma sonuçları bu savı doğrulamamaktadır. Gerçekten hem 2004 hem de 2007 yılı araştırma sonuçları, işçilerin hak ve çıkarlarını korumak için sendikaların gerekli olduğuna inandıklarını göstermektedir.

Gerek sendikalı gerek sendikasız işçiler genel sendikal harekete karşı olumlu bir tutum içerisinde olmalarına rağmen, Türkiye'deki sendikalara, üyelerin ise kendi sendikalarına karşı 2004 yılına kıyasla güvensizliğin ve inançsızlığın arttığı gözlemlenmektedir.

Özellikle toplu sözleşmeden elde edilen kazanımlar azalıp, çalışma koşulları geriledikçe sendika üyeleri arasında pragmatizmin yaygınlaştığı gözlemlenmektedir. Nitekim “sizce sendikaların uzun vadede en önemli amacı ne olmalıdır?” sorumuza karşılık, üyelerin %46,4'ü işçilerin daha iyi ücret ve çalışma koşullarına kavuşmalarını sağlamak olduğunu belirtmişken, %24,3'ü Türkiye'de sendikacılığın birliğini ve güçlenmesini sağlamak ve %16'sı ise sadece işçilerin değil toplumun genel refahını yükseltmeye çalışmak olduğunu ifade etmişlerdir. 2004 yılındaki araştırmada ise tam tersi bir sonuç çıkmıştır. Söz konusu araştırmada sendika üyesi işçilerin %33,8'i toplumun genel refahını yükseltmeye çalışmanın, %30,6'sı Türkiye'de sendikaların birliğini ve güçlenmesini sağlamanın önemine vurgu yaparken, sadece %22,5'i işçilerin daha iyi ücret ve çalışma koşulları sağlamanın sendikaların uzun vadedeki en önemli amacı olması

gerektiğine inanmaktadır. Dolayısıyla çekirdek işgücü daralırken, bu işgücü içerisinde yer alan sendika üyesi işçilerin ücret ve çalışma koşullarını koruma güdüsüyle hareket etme eğilimlerinin güçlendiği söylenebilir.

Türkiye’de sendikal hareket ve işçileşme süreci çok özgün koşullarda doğmuş ve gelişimini sürdürmüştür. Bu süreçte sendikal hareketin kazandığı nitelikler, ekonomik ve siyasi konjonktür sendikal alanda yaşanan sorunların kaynağını oluşturmuştur. İşçiler günümüzde sendikaların başarısızlığını, işveren baskısının yanı sıra sendikacıların yetersizliğine, yasaların anti demokratik olmasına ve işçilerin ilgisizliğine bağlamaktadırlar. İşverenin sendikaya karşı düşmanca tutumu ve bunun işçiler arasında yarattığı korku önemli olmakla birlikte, sendikaların işveren tehdidini neden göğüsleyemedikleri veya işçilerin korkusunu giderip onları sendikalara çekemedikleri konusunda daha fazla düşüncelerini gerektirmektedir.

KAYNAKÇA

Adaman, Fikret, Ali Çarkoğlu, Burhan Şenatalar: **Household View on the Causes of Corruption in Turkey and Suggested Preventive Measures**, TESEV, İstanbul, 2002.

Akkaya, Yüksel: “ Küreselleşme Kıskaçında Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Temel Özellikleri”, **Petrol-İş Yıllığı 2002-2003**, İstanbul, 2003.

Ansal Hacer vd.: **Türkiye Emek Piyasasının Özellikleri**, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2000.

Buğra, Ayşe, Fikret Adaman, Ahmet İnel: **Çalışma Hayatında Yeni Gelişmeler ve Türkiye’de Sendikaların Değişen Rolü**, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu Araştırma Raporu.

Çelik, Aziz, Kuvvet Lordoğlu: “Türkiye’de Resmi Sendikalaşma İstatistiklerinin sorunları Üstüne” www.calismatoplum.org/sayi9/celik_lordoglu.pdf, s. 27, 19.01.2007.

ÇSGB: **Çalışma Hayatı İstatistikleri**, Ankara, 2006.

Gökçe, Birsen: “Türkiye’nin Toplumsal Yapısını Etkileyen Siyasal ve Toplumsal Ögeler”, **Ulusal Sorunlar ve Demokratik Çözüm Yolları**, Der.İlhan Azkan, Ekin Kitapevi, İstanbul, 2001.

İşikli, Alpaslan: “ Ücretli Emek ve Sendikalaşma”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, 2.bs. Der. Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak, İstanbul, Belge, 1993.

Koray, Meryem: **Değişen Koşullarda Sendikacılık**, TÜSES, İstanbul, 1994.

Kutal, Metin: “Küreselleşme Sürecinin Türk Sendikacılığı Üzerindeki Olası Etkileri”, **Prof. Dr. Kemal Oğuzman’a Armağan**, 1997, Ankara.

Petrol-İş, Sendikal Demokrasi, İstanbul, Petrol-İş Yayın No: 31, 1993.

Şengül, Tank H., “Türkiye’de Krizli Yılların Toplumsal Sonuçları”, **İktisat Dergisi**, Sayı:432, Aralık, 2002.

Şenses, Fikret: “Neoliberal Ekonomi Politikaları, İşgücü Piyasaları ve İstihdam”, 2000-2003 Petrol-İş Yıllığı, İstanbul, 2003.

Urhan, Betül: **Sendikal Örgütlenme Bunalımı ve Türkiye’deki Durum**, İstanbul, Petrol-İş Yayınları, 2005.

Yeldan, Erinç. (2001); **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, İletişim**, İstanbul.

Sendikalar ve Kriz

Engin YILDIRIM*

Trade Unions and the Crisis

Abstract

Unions throughout the world are faced with new threatening and challenging environmental circumstances such as structural changes in the economy and labour markets, employer opposition either through direct suppression of unions or substitution of the traditionally performed functions of unions and government policies. Research undertaken in various countries has showed that each of these factors accounts for causes of the decline. Unions have considered and applied a variety of structural reforms in their attempts to adjust to the rapidly changing environment. However, these efforts have not solved the general crisis of the union movement.

Keywords: Trade unions, crisis and union identity

Giriş

Sendikalar, sivil toplum aktörlerinin en önemlilerinden birisi olarak demokrasinin tarihsel gelişimi, gelir dağılımının adaletli bir şekilde dağıtılması ve toplumların demokratikleşmesi sürecinde küçümsenmeyecek roller oynamışlardır (Collier, & Mahoney, 1997; Magone, 2001; Marshall, 1991; Rueschemeyer, Stephens, & Stephens, 1992; Valenzuela, 1989). Günümüzde tüm dünyada sendikaların değişen iktisadi, toplumsal ve siyasi koşullar karşısında ciddi sorunlarla karşı karşıya kaldığı bilinen bir gerçektir. Sosyal gerçekliğin dil oyunlarından ibaret olduğunu veya en azından dil ile biçimlendiğini iddia eden kuramsal yaklaşımların çerçevesinden konuya bakarsak, söylemsel düzlemde de sendikaların krizle birlikte anıldıklarını, kriz ve sendika kavramlarının adeta iç içe geçmiş olduklarını görürüz. Öte yandan, sendikal hareketin tarihine baktığımızda, hareketin değişik dönemlerde krize girdiğini ve bunları bir şekilde atlattığını görebiliriz (Kelly, 1998).

İşçilerin, ücretlerini arttırmak ve çalışma şartlarını iyileştirmek için sendikalaşmak istemeleri, hızla gelişen büyük ölçekli sanayi işletmelerinin böyle örgütlenmeye ve toplu eyleme uygun olması, siyasi ortam ve kamuoyu korkusuyla sendikacılığa karşı çıkmayan bir işletmecilik anlayışı, hızlı ekonomik gelişme ve milli seviyede emek maliyetlerini kolaylıkla tüketiciye aktarabilen güçlü oligopollerin varlığı, gelişmiş ülkelerde 2. Dünya Savaşından 1970'lerin sonlarına

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü.

kadar süren işçi, işveren ve devlet arasındaki Uzlaşma'nın temelini oluşturmuştur. 1970'lerin sonlarına kadar olan ve Fordizm olarak adlandırılan bu dönemde kitle üretimi ve tüketimi ön plana çıkmıştı. Fordist üretim sisteminin kendisine uygun kurumsal düzenlemeler gerektirmiştir ve bu çerçevede büyük işçi sendikaları ve toplu pazarlık sistemi gelişti ve yaygınlık kazandı. Fordizmin sosyal temelinde emek ile sermaye arasında gerek işletme bazında, gerekse genel siyasi ve sosyal seviyelerde sözleşmelere dayanan ilişkiler yatmaktaydı. Emek ile sermaye arasındaki karşılıklı tavizler ücret ve verimlilik artışlarının birbirine bağlanmasını içermektedir. Bu yapıyı oluşturan bir tür mübadele ilişkisi pek çok gelişmiş ülkede milli seviyede siyasi ve iktisadi alanda işçi-işveren-devlet işbirliğine dayanan neo-korporatist sistemleri doğurdu (Harrod ve O'Brian 2002: 7).

Toplu pazarlık aracılığıyla işçilerin milli gelirden aldığı pastayı sürekli büyütmeyi hedefleyen güçlü bir işçi hareketi, ekonomik büyüme, sendikalar karşısında tecrübesiz ve çatışmadan kaçınmayı arzulayan büyük işletmeler ve devletin sendikaları koruyucu ve destekleyici politikaları endüstri ilişkilerini etkilemiştir. Savaş sonrası dönemde altın çağını yaşayan kapitalizm, emek ve sermaye arasındaki çatışmayı her iki tarafında yararlandığı bir ilişkiye çevirmiştir.

Ancak, 1970'lerden itibaren kendisini hissettirmeye başlayan ve küreselleşme kavramıyla özetlenen bir dizi gelişme, emek için yeni bir dönemin başladığının habercisiydi. Bu dönemde ortaya çıkan gelişmeler eski sendikal yapıların, anlayışların ve kimliklerin de yeni koşullara uyum sağlaması gerekliliğine işaret etmekteydi. Küreselleşme her şeyden önce küresel düzeyde kapitalist piyasa ilişkilerinin yayılması anlamını taşımaktadır. İktisadi olarak, büyük devletler, uluslararası düzenleyici kurumlar, Çok Uluslu Şirketler (ÇUŞ) tarafından biçimlendirilen bütünleşmiş küresel bir finans sistemi ve dünya çapında üretim ağları anlamında küreselleşme olgusunun var olduğu iddia edilmektedir. Küreselleşmeyi sadece devlet harcamalarında kısıntıya gitmek ve refah sistemlerini ortadan kaldırmak isteyen serbest piyasa yanlılarınca ortaya atılan neo-liberal bir komployla veya ülkeler arasındaki ticaret ve yatırım mübadelesiyle sınırlamak bizi hatalı sonuçlara götürebilir. Zaten, küreselleşme sadece nicel bir olgu olmayıp, aynı zamanda nitel özellikler de taşımaktadır. Küreselleşme, en geniş anlamıyla zaman ve mekân boyutunda (piyasa temelli) sosyal ilişkilerin ve kurumların yayılması ve derinleşmesi anlamına da gelmektedir.

Sendikal Kriz

Sendikal kriz kavramı, nicel ve nitel anlamda sendikaları olumsuz etkileyen bir dizi değişimin varlığını ifade etmektedir (Lordoğlu, 2004: 226). Burada üye sayısındaki azalmadan, toplumsal etki yaratamamaya kadar uzanan değişimlerden bahsetmek mümkündür.

Ünlü yönetim gurusu Drucker, işçi sendikalarının tersine çevrilmesi mümkün olmayan bir gerileme içinde olduğunu öne sürmektedir (Drucker 1996:

118). Ona göre sendikaların önünde üç yol vardır: Hiç bir şey yapmazlarsa yok olabilir; hatta özgür ve demokratik bir toplumda gereksiz bir kuruluş durumuna düşebilirler. İkinci yol olarak devletin zorunlu sendika üyeliği vasıtasıyla, sendikanın siyasi iktidar yapısına egemen olma yoluyla kendi varlığını sürdürmeye çalışmasıdır. Üçüncü yolda ise, “yönetimin budalalıkları, keyfi davranışları ve gücünü kötüye kullanımı karşısında çalışanların temsilcisi rolünü üstlenen sendikalar yönetimle düşmanca bir ilişki olmayıp”, İskandinav ülkelerindeki *ombudsman* (kamu denetçisi) ilişkisine benzeyen bir ilişki kurmalıdırlar (Drucker, 1996: 119). Verimlilik ve kalite konusunda, işletmenin rekabet gücünü sürdürülmesi için yönetimle birlikte çalışacak, böylece üyelerinin işlerini ve gelirlerini korumuş olacaktır. Drucker, sendikaların varlıklarını korumak istiyorlarsa yapmaları gerekenin, üçüncü yolu benimsemeleri gerektiği görüşünü dile getirmektedir.

Sendikaların kimlik krizi konusunda araştırmalar yapan Richard Hyman (1996) gelecekte beş çeşit sendikal kimliğin olacağını iddia etmektedir. Birinci kimlik, emek piyasası içinde sahip oldukları vasıfların kıtlığından dolayı imtiyazlı konumda bulunan ve özellikle ileri teknolojiye dayanan imalat ve hizmet işletmelerinde çalışanların çıkarlarını savunan sendikacılıktır. Bu bize kapitalizminden önceki dönemlerin lonca örgütlenmesini çağrıştırmaktadır. Bireyseliğin kaçınılmaz olarak kolektivizmin yerini aldığını savunan ikinci kimliğe göre ise, sendikalar birey olarak işçilere hizmetler sunmalıdırlar. İlk sendikalar sadece bu işleyle uğraşan “dostça birliklerden” doğmuşlardı. Temel amacı üyelerine ticari hizmetler sunmak olan bir örgüt herhalde sendika olarak tanımlanamaz. Üçüncü modelde ise emek ile sermaye arasında değişen güç dengeleri göz önüne alınarak, firmanın artan rekabet şartlarında ayakta kalmasını sağlamak için sendika yönetimle işbirliği içine girer ve “verimlilik koalisyonunun” bir tarafını oluşturur. Burada Japon işletme sendikalarına doğru bir gidiş olabilir. Dördüncü modelde ise sendikalar ulusal düzeyde hükümetlerle sosyal ortaklık çerçevesinde siyasi bir mübadele girmektedir. Bu refah devletinin hala güçlü olduğu ülkelerdeki sendikaların benimseyebileceği bir roldür. Ancak burada üretim ilişkileri ve işyeri endüstri ilişkilerinden kaynaklanan sorunlara pek fazla dikkat edilmemektedir. Son olarak sendikalar popülist kampanya örgütleri olarak işlev görebilirler.

Ekonomik çıkar örgütü ve toplumsal hareket olma sendikaların en önemli iki ideal özelliklerini oluşturmaktadır. Bu iki boyut arasında bir çekişme vardır. Örneğin çevreyi kirlüten sanayiler konusu buna örnek olarak verilebilir. Bu konuda sendikalar arasında ve sendikaların kendi içlerinde görüş ayrılıkları vardır (Hyman 1996: 70-2).

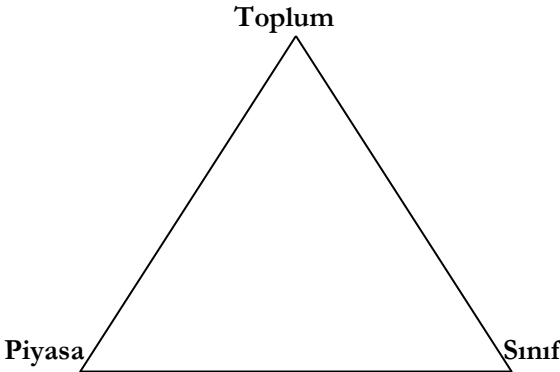
Tablo 1: Sendika Kimlikleri

Eylemin Odak Noktası	Temel İşlev	İdeal Tip
Mesleki seçkinler	Sadece grubun temsili	Lonca
Bireysel İşçi	Hizmetler	Dostça birlikler
Yönetim	Verimlilik koalisyonu	Şirket sendikası
Hükümet	Siyasi mübadele	Sosyal ortak
Kitle desteği	Kampanya	Sosyal hareket

Kaynak: Hyman 1996: 70.

Hyman (2001) Avrupa sendikacılığı ile ilgili bir çalışmasında yukarıdaki kimlikleri piyasa, toplum ve sınıf olmak üzere üç ana eksen etrafında yeniden yorumlamıştır. Bunlardan birincisinde sendikaların emek piyasası işlevleri öne çıkmaktadır. İkincisinde, çalışanların toplumsal konumunu genel olarak iyileştirme ön planda iken, üçüncüsünde ise emek ve sermaye arasındaki sınıf savaşının “okulları” işlevi göze çarpmaktadır (Hyman 2001: 1-2). Tarihsel olarak bu üç ana eğilim değişik biçimlerde de olsa varlığını sürdürmüştür. Günümüzde, üçüncü eğilimin nispeten önem kaybettiğini söyleyebiliriz. Hyman’a göre tüm sendikalar, emek-sermaye ilişkisinin düzenlenmesiyle ilgili önemli bir işleve sahip olduklarından piyasayı görmezlikten gelemezler. Öte yandan çalışanları işverenlerden ayıran toplu çıkarlar ve kimlikleri de ihmal edemezler. Sınıfsal bir ideoloji benimsemeseler bile sınıf aygıtı/organı rollerinden kaçamazlar. Son olarak, mevcut toplumsal yapılar onların tercihlerini değişik derecelerde sınırlandırmaktadır. Sendikalar, toplumdaki diğer kurumlar ve çıkarlarla beraber yaşamak zorundadırlar (Hyman 2001: 4)

Şekil 1: Sendikacılığın Geometrisi

Kaynak: Hyman (2001: 4)

İşletme sendikacılığı piyasaya, radikal sendikacılık sınıfı, bütünleştirici sendikacılık topluma vurgu yapmaktadır. Sendikalar, bu üç ideal tip kimlikten genellikle ikisinin karışımı bir politikayı izlemişlerdir. Kriz ve önemli dönüşüm zamanlarında, ihmal edilen üçüncü boyuta sendikalar önem verme eğilimine girerler (Hyman 2001: 5). Tarihsel olarak tek bir işleve vurgu yapan sendika hemen hemen hiç olmamıştır. Çünkü böyle bir durumda sendikanın varlığını uzun süre sürdürmesi pek mümkün değildi.

Eskiden sınıf çıkarlarını vurgulayan ve anti-kapitalist özellikler taşıyan sınıf sendikacılığı ve sendikacılığı sosyal bütünleşme vasıtası gören anlayışlar hâkimdi. Bunlardan ikinci anlayış sosyal düzenin ağır ağır reforme edilebileceğini savunuyordu. Üçüncü bir model ise toplu pazarlığa öncelik veren ve mesleki çıkarların korunmasını ön planda tutan işletme sendikacılığıydı. Devrimci ve reformist sendikal anlayış toplu pazarlık çerçevesinde eski siyasi mücadelelerinden çekilince ve makro ekonomik politikaların devlet tarafından belirlenip, uygulanmasıyla serbest toplu pazarlık gittikçe artan bir şekilde devlet müdahalesine uğradıkça işletme sendikacılığı da gerçekçi bir alternatif olmaktan çıktı. Bu gelişmeler sonucunda sendikalar aynı anda hem işverenlerle toplu pazarlığa, hem de toplu pazarlığın daha geniş olan iktisadi ve hukuki çerçevesini etkilemeye önem verdiler. Sendikaların krizden çıkış yolları arasında son yıllarda moda olan bir önerme toplumsal hareket sendikacılığıdır. Toplumsal hareket sendikacılığı, sendikacılığı sosyal adaleti sağlama uğruna yapılan mücadelelerin bir parçası olarak görmektedir (Waterman, 1998). Sadece işyerini değil, toplumu dönüştürme amacı da taşımaktadır. Lucio ve Weston'a göre eğer sendikacılık siyasi ve sosyal boyutunu korumak istiyorsa, ücret sendikacılığının ötesine geçmeli, sendikalar belli bir kesimin değil, bütün toplumun menfaatini savunan yapılar haline gelmelidirler. Aksi takdirde uzun dönemde sendikalar olabilir, ama sendikacılık bir hareket olarak büyük bir olasılıkla ortadan kalkacaktır (Lucio ve Weston 1992: 230).

Öte yandan, toplumsal hareketle ilgili, örneğin çevre gibi konulara sendikalar çok fazla dalarsa, işyerindeki sorunlara ve üyelerinin çıkarlarına uzak kalabilirler. Bu konuda komünizm sonrası Doğu Avrupa ülkelerindeki sendikal hareket örnek olarak verilebilir. Bu ülkelerde, özellikle Polonya'da sendikal hareket bir toplumsal harekete doğru dönüştükçe, dar anlamda işçilerin hak ve çıkarlarını savunan bir örgüt olma işlevini kaybetmeye başlamıştır (Ost, 2002: 33). Bu da çalışanlar arasında sendikalara duyulan güvenin azalmasına neden olmuştur. Sendikalar, üyelerinin dar ve kesimsel çıkarlarını görmezlikten gelme lüksüne de sahip değildiler.

Örgütlenmiş emeğin ve endüstri ilişkilerinin iş örgütleri içinde önemi azalmakla beraber, modern üretim süreçlerinin doğası rekabetçi ve belirsiz bir ortamda, emeğin aktif işbirliğinin sağlanmasını ve sürdürülmesini gerekli kılmaktadır. Sendika üyeliğindeki azalma mevcut üyelerin sendikalarından

ayrılmalarından ziyade işsizlikteki artıştan kaynaklanmaktadır. Öte yandan siyasi ve iktisadi şartların elverişsizliğine rağmen, sendikaların grev organize edebilme yeteneklerini koruduklarını ve üyelerinin greve gitmeyi göze alabildiklerini de görmekteyiz. Emek ve ürün piyasalarındaki değişimler sonucunda işsizlerle işi olanlar arasında, rekabetten korunan sektörlerde çalışanlarla, rekabete açık sektörlerde çalışanlar arasında, yeni ve uzmanlaşmış vasıflı olanlarla, vasıflı olmayan veya vasfı önem kaybedenler arasında, tam gün çalışanlarla, kısmi süreli veya sözleşmeli çalışanlar arasında çıkar farklılıkları vardır. Bu çıkar farklılıklarını gidermek sendikaların karşı karşıya geldiği en zor görevlerden biridir. Hyman'a göre çalışanlar arasındaki çıkar farklılığı abartılmamalıdır. Sendikalar her zaman çalışanlar arasındaki çıkar farklılığını bünyelerinde yansıtmışlar ve bu çıkar farklılıklarını birbirleriyle uyumlu hale getirmeye çalışmışlardır (1996: 112). Genel olarak sendikacılığın krizinden ziyade tam gün çalışan, erkek sanayi işçilerinin belkemiğini oluşturduğu sendikacılık türünün krizinden söz etmek daha doğru olacaktır. Daha önce sendikaların önceliklerine ve çıkarlarına önem vermediği gruplar (kadın işçiler gibi), kendi çıkarlarını artık kolektif olarak yüksek sesle dile getirmektedir.

Günümüzde, nitelsiz mavi yakalılarla nitelikli mavi ve beyaz yakalılar arasında gittikçe artan bir uçurum gözlenmektedir. Emek ve ürün piyasalarındaki değişimler sonucunda işsizlerle işi olanlar arasında, rekabetten korunan sektörlerde çalışanlarla, rekabete açık sektörlerde çalışanlar arasında, yeni ve uzmanlaşmış vasıflı olanlarla, vasıflı olmayan veya vasfı önem kaybedenler arasında, tam gün çalışanlarla, kısmi süreli veya sözleşmeli çalışanlar arasında çıkar farklılıkları vardır. Bu çıkar farklılıklarını gidermek sendikaların karşı karşıya geldiği en zor görevlerden biridir.

Türkiye'de ise sendikalar küreselleşmenin neden olduğu olumsuzluklardan etkilenmelerine rağmen, bu durumdan kurtulmak için gerekli politika ve stratejileri geliştirmede şu ana kadar başarılı olamamışlardır.

İşverenlerin sendikasılaştırma politikaları, yeni yönetim tekniklerinin uygulanmaya başlaması, geniş bir enformal ekonominin varlığı, devletin değişen bakış açısı ve sendikaların gerek çalışanlar gerekse de toplum nezdinde itibar ve güven kaybetmeleri sendikaların içinde bulunduğu zorlukların ana nedenleri arasındadır. Sendikalar, çalışma hayatı ile ilgili yasal düzenlemelerde kendileri lehine değişiklikler yapılması halinde sorunlarının rahatlıkla çözülebileceği varsayımından hareket etmektedirler.

Sendikalar için hayatı kolaylaştıracak değişiklikler yapılsa bile, sendikal kimlik ve politikalarda yıllardan beri süregelen bazı alışkanlıkların ve bakış açılarının değişimi sağlanmadan istenilen sonucun alınması pek mümkün görünmemektedir. Bu bakımdan özellikle sendika üyeleri ile liderlik arasındaki ilişkilerin ciddi bir şekilde gözden geçirilmesi gerekmektedir. Üyelik ile liderlik

arasında karşılıklı bir güven bunalımı mevcuttur ve bu durum sendikaların işleyişini, mücadelesini olumsuz etkilemektedir.

Sonuç

Sendikacılığın genel olarak krizinden ziyade geleneksel sendikacılığın yani bir sendikacılık türünün krizinden bahsetmek daha doğru olur. İstihdamın yeniden yapılanması işçiler içinde, sendikalar arasında ve sendikalı ile sendikasız işçiler arasındaki toplu ilişkilerin yeniden oluşturulması imkânını bize sunmaktadır. Daha önceleri çıkarları sendikal hareket içinde yeterince dile getirilmeyen kadın işçiler gibi gruplarla, yeni önem kazanan kısmi süreli çalışanlar gibi gruplara odaklanma, bu grupların sendikal harekete kazandırılmasına neden olabilir. Ayrıca çalışanların hem üretici, hem de tüketici olarak bu iki alan arasındaki ilişkiler öne çıkarılarak çalışanların harekete geçirilmesinde kullanılabilirler. Farklıklar ve iç çekişmeler sendikacılık içinde sürekli var olmuştur.

Sendikalar iş ve istihdam konularıyla mı kendilerini sınırlamalı yoksa daha geniş sosyal konularla da mı ilgilenmelidirler? Bununla bağlantılı olarak yönelimleri bireysel mi, yoksa kolektif mi olmalı? İşteki kolektif çıkarlar üzerindeki yoğunlaşma üretimdeki sosyal ilişkileri ve şartları içerir. İşteki bireysel çıkarlar ise hizmet sözleşmesiyle ilgili hususları ve uzun dönemli kariyer rotalarını kapsar. Toplumdaki kolektif çıkarlar ise işçilerin istihdam ilişkisi dışındaki rollerini ve ilgilendikleri konuları kapsarken, toplumdaki bireysel çıkarlar işçilerin tüketici olarak çıkarlarını ele alır.

Eğer bir krizden söz ediyorsak, sendikaların stratejik aktörler olmaları ve stratejik aktörler olarak ele alınmaları gerekmektedir. Sendikalar yönetim gibi istihdam değişimleri, üretim eğilimleri, kamu politikaları gibi konular hakkında tahminler yapabilen ve bu değişiklikleri önceden görüp, ona göre cevap verebilecek uzun dönemli politikalar geliştirmelidirler. Sendikaların çevrelerindeki olup bitenlere adapte olmaya çalışmaktan ziyade uzun dönemli politikalar geliştirme kapasiteleri ve alternatif yapılar arasından tercihte bulunabilmeleri ölçüsünde sendikaların stratejik aktörler olarak nitelendirilmesi bir anlam taşır. Öte yandan sendikanın bir hizmet örgütü olduğu kadar, çalışan kitlelerin sosyal tanınma ve demokratik haklarının tarihsel bir aracı olduğu akıldan çıkarılmamalıdır. Başka bir ifadeyle, sendikalar sınıf, toplum ve piyasa eksenli kimliklerini, içinde buldukları toplumun ve sektörün tarihsel gelişimi bağlamında eklemleyebilmelidirler. Hem Türkiye’de hem de uluslararası düzeyde sendikalar için acil politika adaletin kılıcı olma rollerini yeniden canlandırmak ve tanımlamak olmalıdır.

KAYNAKÇA

Collier, R. B., & Mahoney, J. (1997); 'Adding collective actors to collective outcomes: Labor and recent democratization in South America and Southern Europe', *Comparative Politics*, 29 (2), 285-303.

Drucker, P.F. (1996); 'İki Karşı Kültür', *Mervek*, Nisan 1996.

Harrod, J. ve R.O'Brian. (2002); 'Organized labour and the global political economy', Harrod, J. ve R.O'Brian (der.), *Global Unions*, London, Routledge, ss. 3-28.

Hyman, R. (1996); 'Changing Union Identities in Europe', Leisink, P. Van Leemput, J. Ve Vilroks, J. (der), *The Challenges to Trade Unions in Europe: Innovation or Adaptation* içinde Cheltenham, Edward Elgar, ss: 53-73.

Hyman, R. (2001); *Understanding European Unionism: Between Market, Class and Society*, London, Sage.

Kelly, J. (1998); *Rethinking Industrial Relations: Mobilization, Collectivism and Long Waves*, London: Routledge.

Lordoğlu, K. (2004); 'Türkiye'de Sendika Hareketinin Kısmen Gölgele Bir Alanı Üstüne Tartışmalar', Alpay Hekimler (der.) *AB-Türkiye ve Endüstri İlişkeleri* içinde, İstanbul, Beta, ss: 225-237.

Lucio, M. M. ve Weston, S. (1992); 'HRM and Trade Union Responses: Bringing the Politics of the Workplace Back into the Debate', Blyton, P. ve Turnball, P. (der), *Reassessing HRM* içinde, London: Sage.

Magone J. M. (2001); *Iberian trade unionism: Democratization under the impact of the European Union*, New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.

Marshall, T. E. (1991); *Citizenship and social class*, London, Pluto Press.

Ost, D. (2002); 'The Weakness of Strong Social Movements: Models of Unionism in the European Context', *European Journal of Industrial Relations*, cilt 8, sayı.1, ss: 33-51.

Rueschemeyer, D., Stephens J. E., & Stephens, E. (1992); *Capitalist development and democracy*, Cambridge, Polity.

Valenzuala, J. (1989); 'Labor movements in transitions to democracy' *Comparative Politics*, 21 (4), ss. 445-471.

Waterman, P. (1998); 'The New Social Unionism: A New Union Model for a New World Order', Munck, R. ve P. Waterman (ed.) *Labour Worldwide: Alternative Union Models in the New World Order* içinde, Londra, Macmillan.

FEDERAL İŞ MAHKEMESİ

Çev.: Doç.Dr.Alpay HEKİMLER*

Karar Tarihi: 03.04.2008

Sayısı : 2 AZR 965/06

Hastalık nedeniyle raporlu olan bir işçi, raporlu olduğu dönem içerisinde çalışması halinde iş sözleşmelerinin derhal feshedilmesi riskini üstlenmektedir.

Özü:

Bir işçi hastalık nedeniyle raporlu olduğu sırada, başka bir işte çalışır ise, bu durum derhal fesih için haklı neden oluşturabilir. İşçinin başka bir işte çalışması, işçinin esasen hasta olmadığını, sadece hasta olduğuna ilişkin rol yaptığı biçiminde yorumlanabilir. Bunun ile birlikte işçinin hastalık durumunun bir an önce sona ermesine yönelik olarak tedavi sürecini aksatmış olması da derhal fesih için haklı neden oluşturacaktır.

Olay:

Davacı 2000 yılına itibaren davalının yanında şoför olarak çalışmıştır. Mart 2004 de geçirdiği bir kaza sonucunda çalışamayacak durumda olduğunu işverenine bildirmiştir. Ancak davalı Mayıs 2004 tarihinde, araştırma yapmak üzere görevlendirmiş olduğu bir dedektif aracılıyla, söz konusu kimsenin raporlu olduğu dönem içerisinde bir kafeterya işlettiğini, burada müşterilere servis yaptığını, bulaşık makinesini boşalttığını ve buna benzer başka işler ifa ettiğini öğrenmiştir.

Bunun üzerine davalı, davacı ile aralarındaki iş ilişkisini derhal feshetmek istemiştir. Bu doğrultuda davalının iş sözleşmesini feshetmek niyetinde olduğunu 01.06.2004 tarihli yazısı ile çalışma konseyine bildirmiştir. Çalışma konseyinin bir üyesi aynı gün tarihli yazısı ile fesih kararına ilişkin olarak herhangi bir itirazın olmayacağını bildirmesi üzerine, davalı 02.06.2004 tarihinde davacının iş sözleşmesini derhal feshetmiştir. Ancak 04.06.2004 tarihli Çalışma Konseyi toplantısında, çalışma konseyi fesih kararına itiraz etmesi üzerine, davalı bu kez 07.06.2004 tarihinde iş sözleşmesini bir kez daha derhal feshetmiştir.

* Namık Kemal Üniversitesi Öğretim Üyesi

Davacı açmış olduğu davası ile raporlu olduğu dönem içerisinde sadece sınırlı olarak çalıştığını ve fesih kararının İşyeri Teşkilat Yasasının¹ 102.maddesi uyarınca geçersiz olduğunu iddia etmiştir. Davacın açtığı İş Mahkemesi ve Eyalet İş Mahkemesi davayı büyük ölçüde kabul etmişlerdir. Davalının Federal İş Mahkemesine yapmış olduğu başvuru üzerine gerçekleştirilen yargılama sonucunda 07.06.2006 tarihli fesih kararını iptal ederek, dava konusu olayın yeniden görüşülmesi üzerine Eyalet İş Mahkemesine iade etmiştir.

Gerekçe:

İş Mahkemesinin ve Eyalet İş Mahkemesinin görüşüne karşı olarak, 02.06.2004 tarihinde alınan fesih kararına ilişkin Çalışma Konseyi, feshin yasada belirtilen düzenlemeler doğrultusunda uygun biçimde sürece dahil edilmediğinden ötürü, mahkememiz feshin geçerli olmadığına hükmetmiştir. Geçerli olmamasının gerekçesi, davalının Çalışma Konseyinin görüşünü kendilerine tanınan sürenin dolmasından önce, davalının fesih kararını vermiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Buna karşın 07.04.2004 tarihli fesih kararına ilişkin olarak Çalışma Konseyi usulüne uygun bir biçimde dinlenmiştir. Ancak Çalışma Konseyi kendisinden istenen görüşün 02.04.2006 tarihinde gerçekleştirilen fesih konusu ile aynı olduğunu bilmektedir.

Fesih, dava konusu olay ile ilgili olarak haklı neden oluşturabilir. Bir işçi hastalık nedeniyle raporlu olduğu bir dönem içerisinde, başka bir işte çalışıyor ise bu açık bir biçimde gerçek anlamda hasta olmadığını bir göstergesi olabilir. Bunun ile birlikte işçinin raporlu olduğu dönemde çalışması, onun iyileşme sürecini de olumsuz yönde etkileyebilir. Her iki durumda da iş sözleşmesi derhal fesih edilebilir. Ancak dava konusu olay ile ilgili olarak, davacının hastalık nedeniyle raporlu olduğu dönem içerisinde çalıştığı iş ile ilgili ayrıntılar ortaya konmadığından ötürü, dava konusu olayın bu açıdan yeniden incelenmesi üzerine dava dosyasının Eyalet İş Mahkemesine iade edilmesine hükmedilmiştir.

¹ Çevirmenin notu: İşyeri Teşkilat Yasası (Betriebsverfassungsgesetz BetrVG) işyeri düzeyinde yönetime katılım haklarını düzenlemektedir.

Federal İş Mahkemesi

Karar Tarihi: 16.04.2008

Sayısı : 7 AZR 132/07

Belirli süreli bir iş sözleşmesi kapsamında deneme süresinin ön görülmüş olması hukuka aykırılık oluşturabilir.

Özü:

Süresi bir yıl olarak belirlenmiş, matbu belirli süreli bir iş sözleşmesinde, altı aylık bir deneme süresi öngörülüyorsa, bu durum Medeni Kanununun 305c maddesi uyarınca sürpriz niteliğinde, geçerli olmayan hüküm niteliği taşıyabilir. Bu durum özellikle belirli süreli iş sözleşmesinin süresinin bir yıl olduğuna dair ifadenin sözleşme metninde çok daha belirgin bir biçimde baskı tekniği yoluyla belirlenmesi halinde geçerli olmaktadır. Çünkü işçiden, böyle bir durumda sözleşme metninin devamında, iş ilişkisinin daha önceden sona erdirilmesine yönelik kısıtlayıcı bir sürenin belirlenmiş olmasını bilmesini beklememek gerekir.

Olay:

Davacı, davalının yanında 01.11.2005 tarihinden itibaren satış görevlisi olarak çalışmıştır.

Taraflar arasında kurulan iş ilişkisinin kaynağını matbu olarak hazırlanmış olan ve **01.11.2005 ile 31.10.2006** tarihleri arasında davacının istihdamını ön gören belirli süreli iş sözleşmesi oluşturmaktadır. Belirlenen tarihleri sözleşme metninde, metnin diğer kısımlarına göre daha büyük ve koyu olarak basılmıştır. Sözleşme metninin devamında – baskı tekniği açısından öne çıkartıcı bir özellik olmadan -, iş ilişkisinin ilk altı ayının deneme süresi olarak belirlendiği ve iş ilişkisinin feshe gerek kalmadan otomatik olarak sona erdiğine ilişkin bir hükme yer verilmiştir.

Altı aylık sürenin tamamlanmasına az bir süre kala davalı, davacıya iş ilişkisinin deneme süresinin **30.04.2006** tarihinde tamamlanacak olması nedeniyle son bulacağını bildirmiştir. Davacı, açmış olduğu davası ile iş ilişkisinin deneme süresinin bitimi ile değil, ancak tarafların aralarında bağışlamış oldukları belirli süreli iş sözleşmesinde ifade bulmuş olan, 31.10.2006 tarihinde son bulacağını tespit edilmesini talep etmiştir. Bunun ile birlikte davacı deneme süresine ilişkin düzenlemenin Medeni Kanununun 305 c maddesinin 1.fıkrasının ihlal edilmiş olunması nedeniyle geçersiz olduğunu iddia etmiştir.

Dava, yargılamanın tüm aşamalarındaki Mahkemeler tarafından kabul edilmiştir.

Gerekçe: Taraflar arasındaki iş ilişkisi deneme süresinin 30.04.2006 bitimi ile birlikte sona ermemiştir.

Taraflar arasında bağtlanan sözleşmede yer alan deneme süresine ilişkin hüküm sürpriz bir şart niteliğini taşıdığından dolayı Medeni Kanunun 305 c maddesi uyarınca sözleşmenin bağlayıcı unsuru haline gelmemiştir. Baskı tekniğı ile öne çıkartılan sözleşmenin bitim tarihi 31.10.2006 olarak belirlenmiş olması nedeniyle,sözleşmenin devamında özel bir baskı tekniğı kullanılmadan deneme süresine ilişkin bir hükme yer verilmesi, davacının sözleşme süresinin belirlenen süreden önce de sona erebileceğini kabul ettiğı anlamına gelmemektedir. Özellikle belirlenen bir yıllık sürenin baskı teknikleri kullanılarak daha belirgin hale getirilmiş olunması burada önemli bir etkidir.

Schleswig-Holstein Eyalet İş Mahkemesi

Karar Tarihi: 05.02.2008

Sayısı : 7 Ta 22/08

Hastanede yatılı tedavi görülmüş olunması, sadece istisnai hallerde, sürenin geçirilmiş olmasına rağmen, iş sözleşmesinin haksız yere feshedildiğine ilişkin olarak davanın açılmasına olanak tanımaktadır.

Özü:

Hastanede yatılı olarak tedavi görmüş olması nedeniyle (dava konusu olayda bağımlılık terapisi nedeniyle) bir işçinin, salt bu tedavisi sebebiyle sürenin geçirilmiş olmasına rağmen, iş sözleşmesinin haksız yere feshedildiğine ilişkin olarak bir dava açması hakkını tanımamaktadır. Davanın açılabilmesi için işçinin, objektif olarak engelli olması veya üçüncü bir şahıs tarafından davayı açtıramayacak durumda olması gerekmektedir. Bu durum ise sadece tedavisi sırasında dış dünya ile görüşmemesi halinde (telefon ile görüşme de dahil olmak üzere) veya en azından bu görüşmeleri yapamayacak durumda olması halinde geçerli olabilmektedir.

Olay:

Davacı, davalının yanında elektronikçi olarak çalışmaktadır. 24.06.2007 tarihinde davacı bağımlıktan kurtulmak amacıyla terapi görmek üzere hastaneye başvurmuştur. Davalının, işletmeyi temsil eden yetkilisi, 10.7.2007 tarihinde hastaneye giderek, davacıya davalı ile aralarındaki iş ilişkisinin 31.01.2007 tarihi itibarıyla feshedileceğine dair bir bildirimde bulunmuştur. Davacının hastanede tedavi süresi 02.08.2008 tarihine kadar devam etmiştir. Bu tedavinin ardından, tedavinin devamı olarak Eylül 2007 tarihine kadar bir terapi kliniğinde tedavisini sürdürmüştür.

Davacı 27.08.2007 tarihinde iş sözleşmesinin haksız yere feshedildiği gerekçesi ile dava açma süresini geçirmiş olmasına karşın, açtığı dava ile davanın kabul edilmesini talep etmiştir. İş Güvencesi Kanununun 4.maddesinin 1.fıkrasında ifade bulmuş olan, üç haftalık dava açma süresini geçirmiş olmasının gerekçesini, davalının yetkilisi tarafından kendisine ulaştırılan fesih bildiriminin kendisi için hangi sonuçları doğuracağını bilmediğine dayandırmıştır. İçinde bulunduğu sağlık durumu nedeniyle avukatlardan bilgi alabilecek durumda olmadığını da beyan etmiştir. Hastanedeki tedavisinin ardından, terapi hastanesinde devam eden tedavisi sırasında kendisine bir çalışanın fesih kararına ilişkin yargı yoluna gitmesi gerektiği konusunda uyarıda bulunulduğunu dile getirmiştir.

Davacının, davası İş Mahkemesi ve Eyalet İş Mahkemesi tarafından kabul görmemiştir.

Gerekçe:

Davacının iş sözleşmesinin haksız yere feshedildiğine ilişkin olarak açmış olduğu davanın, İş Güvencesi Yasasının 4.maddesinin 1.fıkrasında ifade bulmuş olan üç haftalık dava süresini geçirilmiş olması nedeniyle, reddine karar verilmiştir. Davacının, süresini geçirdiği dava konusu olayı dava etme hakkı bulunmamaktadır. Süresi içinde açılmayan bir davanın, ancak davacının elindeki tüm imkanları kullanarak buna rağmen dava açması mümkün olmamış ise, sonradan açılması mümkün olabilmektedir.

Davacının salt hastanede tedavi görmüş olması, süresi içinde açılmayan bir davanın, sürenin aşılmasının ardından açılması için haklı neden oluşturmamaktadır. Burada en önemli koşul, davacının hastalığı nedeniyle objektif olarak dava açamayacak durumda olması veya haklarını üçüncü kişiler aracılığıyla güvence altına alıramayacak durumda olmasıdır. Davacının, davasını telefon aracılığı ile İş Mahkemesinde açamayacak durumda olması da engelli hallerden sayılmaktadır. Bundan dolayı da davacının, dış dünya'dan soyutlanıp soyutlanmadığı, en azından telefon görüşmeleri gerçekleştirip gerçekleştiremeyecek durumda olması büyük önem taşımaktadır.

Davacı, inandırıcı bir biçimde dava açma konusunda engelli olduğunu ortaya koyamamıştır. Kendisi daha çok sağlık durumu nedeniyle avukatlardan yardım alamayacak durumda olduğunu, ancak ne oranda dış dünya ile temasının kesildiğini, yazılı ve telefon ile iletişim olanaklarından ne oranda yararlanamadığını ortaya koyamamıştır. Özellikle de haklarının korunmasına ilişkin olarak hangi gerekçeler ile klinik personeline başvurmadığını ifade edememiştir.